



MARMATIA



12
ARHEOLOGIE - ISTORIE
2015

BAIA MARE

ARCHAEOLOGY & HISTORY

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI
ARHEOLOGIE MARAMUREȘ

MARMATIA

12

Baia Mare
2015

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Viorel RUSU, redactor șef
Dan POP, secretar de redacție
Marius ARDELEANU
Raul CARDOȘ
Bogdan BOBÎNĂ
Oana LEȘIU
Marius CÂMPEANU
Ioan BOTIȘ

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC:

Academician Alexandru VULPE

Dr. Nona PALINCAȘ, Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, București

Dr. Ioan STANCIU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

Dr. Ionuț Virgil COSTEA, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș- Bolyai”, Cluj-Napoca

MARMATIA – publicație periodică a Muzeului Județean de Istorie
și Arheologie Maramureș

Lucrările și corespondența vor fi trimise la adresa:

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș

Baia Mare, str. Monetăriei, nr.1-3

cod: 430406; jud. Maramureș

Telefon / Fax: 0040-262-211924; 0040-262-211927

e-mail: maramuresmuzeu@gmail.com

www.maramuresmuzeu.ro

Răspunderea pentru conținutul științific al lucrărilor și calitatea rezumatelor în limbi străine revine, în exclusivitate, autorilor

Tehnoredactarea: Tünde PÉCSI

Coperta: Emanuel LUCA, Zamfir ȘOMCUTEAN

Pe coperta I: *sigiliu în ceară, breasla croitorilor din Baia Mare, 1545*

Editor: Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
© Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș 2015

ISSN - 1582-9979

CUPRINS - CONTENTS - SOMMAIRE - INHALT

ARHEOLOGIE

Dan POP	Contribuții la repertoriul arheologic al județului Maramureș (I) / Contributions to the Archaeological Repertoire of the Maramureș County (I).	5
Marius ARDELEANU	Gropile patrulate cu pereții lutuiți și arși de la Bozânta Mică - Grind (jud. Maramureș). Cercetare și experiment arheologic / Rectangular pits with clay-coated and burnt walls from Bozânta Mică - Grind (Maramures County). Research and archaeological experiment.	59
Ioan STANCIU	Cei mai vechi slavi în spațiul intracarpatic al României. O scurtă examinare și contribuții la dosarul arheologic al problemei / The earliest Slavs in the intra-Carpathian region of Romania. A brief assessment and contributions to the body of archaeological evidence.	97
Marius ARDELEANU Raul CARDOS	Raport privind cercetările de suprafață și sondajele efectuate pe Culmea Breaza / județul Maramureș (I) - Report on field surveys and trial excavations on the Culmea Breaza - Maramures County (I).	163
Dan BĂCUEȚ-CRIȘAN	Două brățări de la începutul perioadei medievale timpurii. Reinterpretări tipologice și cronologice / Two bracelets from the beginning of the Early Medieval period. Typological and Chronological reinterpretation.	189
Radu-Alexandru DRAGOMAN, Dan POP, Bogdan BOBÎNĂ, Marius ARDELEANU, Călin ȘUTEU, Ciprian ASTALOȘ, Vlad SĂSĂRAN	O arheologie a munților din Maramureș, România: cercetările din 2014 și 2015 / An archaeology of the Maramureș Mountains, Romania: the research from 2014 and 2015.	197
Radu-Alexandru DRAGOMAN	Epilog arheologic la jurnalul doctorului Jivago.	235

ISTORIE

Dan Constantin IFTIMI	Protopopiatul greco-catolic Vișeu: arondare, protopopi, competențe și realizări 1850-1905 / Greek Catholic Deanery Vișeu: Assignment, Archpriests, Skills and Achievements 1850-1905.	253

Marius CÂMPEANU	Vicarii greco-catolici ai Maramureşului între anii 1860 şi 1917 / The Greek Catholic Vicars of Maramureş between the years 1860 and 1917.	269

Viorel RUSU	De la un regim la altul. Episcopia Greco-Catolică a Maramureşului în perioada 1944-1945 / From one regime to the next. The Greek-Catholic Bishopric of Maramureş in the period 1944-1945.	289

Lucia POP	Cartea de aur a Afinăriei din Baia Mare / The Golden Book of the Baia Mare Refinery.	311

RECENZII ŞI PREZENTĂRI DE CĂRŢI

Ancuţa BOBÎNĂ	Cristian VIRAG , <i>Situl neolitic Halmeu-Vamă</i> , 301 p. (151 p. text şi 149 fig.), Editura Muzeului Sătmărean, 2015.	325

<i>Prescurtări bibliografice / Bibliographische Abkürzungen / Bibliographical abbreviations</i>	327

Contribuții la repertoriul arheologic al județului Maramureș (I)

DAN POP

Cuvinte cheie: sit arheologic, preistorie, piese litice preistorice, epoca bronzului, cultura Coțofeni, cultura Suciu de Sus, grupul Lăpuș, așezare, ceramică din epoca bronzului; ceramică din epoca romană și medievală timpurie.

Keywords: Archaeological site, prehistory, prehistoric lithic artifacts, Bronze Age, Coțofeni culture, Suciu de Sus culture, Lăpuș group, settlement, Bronze Age pottery, Roman Age, Early Medieval Age.

În studiul de față prezentăm câteva din descoperirile arheologice recente, rezultate în urma cercetărilor de teren determinate de implementarea proiectului *Redescoperirea siturilor arheologice din județul Maramureș*¹, de cele desfășurate pe traseul Drumului Expres Baia Mare – Vaja (Ungaria) și, nu în ultimul rând, de investigațiile sistematice de teren întreprinse de colectivul secției de arheologie în diferite zone ale județului începând din anul 2007. Chiar dacă sunt menționate descoperiri din diferite epoci, vom ilustra² și ne vom referi doar la cele ce privesc epoca bronzului. Acestea li se adaugă și câteva artefacte descoperite în situri arheologice aparținând acestei epoci cunoscute deja în literatură. Nădăjduim ca totalitatea informațiilor să contribuie la întregirea imaginii oferite de recentul repertoriu arheologic al județului³.

Pentru identificarea lor cu ușurință pe teren am optat pentru descărcarea punctelor ridicate cu stații GPS de mână, atât pe hărți topografice, cât și pe ortofotoplanuri recente⁴. De asemenea am ales prezentarea descoperirilor pe localități, în ordine alfabetică pentru regăsirea lor cu ușurință în lucrare⁵.

Arduzel, oraș Ulmeni, jud. Maramureș. În punctul *Hurubai-Olátelek* situat la cca. 2 km sud-est de centrul localității, spre satul Țicău, pe panta lină, vestică a dealului Bertarit, la intersecția cu drumul de pământ ce duce la locul numit *Hurubai*, a fost descoperit un fragment ceramic atipic care după pastă eventual ar putea aparține epocii medieval timpurii (sec VII –IX d. Chr.)⁶. Stațiunea a fost identificată cu prilejul verificării punctului *Hurubai*

¹ Proiectul s-a derulat în perioada 2007-2010 în colaborare cu Direcția județeană pentru Cultură Maramureș și S.C. Vanderlay S.A. și a fost susținut financiar de Ministerul Culturii și Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș (în continuare MJIA). Obiectivul principal al proiectului a fost acela de a identifica pe teren și de a înregistra în sistemul de coordonate STEREO 70, în vederea protejării lor, toate siturile arheologice cunoscute, fie din arhiva Muzeului, fie din literatura de specialitate, de pe cuprinsul județului Maramureș, atât cele care sunt în LMI 2010, cât și cele care, din diferite motive, nu au fost încă incluse în această listă.

² Desenele în creion ale materialelor din prezenta lucrare au fost realizate de Zamfir Șomcutean, conservator la MJIA.

³ Kacsó 2011; lucrarea recenzată de Vulpe 2012a, 394-397; Vulpe 2012b, 197- 200; Bader 2013, 357-362.

⁴ Am utilizat hărțile (ortofotoplanurile) de pe site-ul Agenției de Cadastru și Publicitate Imobiliară, de unde, cu excepția celor din 2005 folosite în cazul stațiunilor de la Câmpulung la Tisa și Sarasău, pentru a se observa cu mai mare acuratețe traseul șanțului pentru pozarea conductei de gaz, am ales ortofoplanurile din anul 2012. <http://geoportal.ancpi.ro/geoportal/viewer/index.html>.

⁵ Vezi Kacsó 2011, 91 unde ar fi fost poate mai aproape de adevăr titlul *Repertoriul arheologic pe comune și localitățile aparținătoare* decât cel folosit de autor. Ar fi prea mult în rândurile de față să ne referim la această lucrare de anvergură, totuși remarcăm cu acest prilej doar inutilitatea hărților comunelor pe care sunt cartate siturile arheologice în vederea regăsirii lor pe teren de cei interesați, a hărților pe care nu este cartat nimic (ex. Băiuț, Botiza, Coroieni, Desești, Dragomirești, Leordina, Poienile Izei, Remeți, Repedea, Ruscova, Săcel, Săliștea de Sus, Sălsig, Strâmtura, Vișeu de Sus), a greșelilor de cartare (ex. Bogdan Vodă *Grădina lui Cârliș* este situată în stânga Izei) sau absența unor situri de pe hărți (Călinești *Grajdurile CAP*, Seini *Moșia Brazilor*) în raport cu unul din felurile declarate ale lucrării: "El [n.a. repertoriul arheologic] este însă destinat și autorităților județene, municipale, orașenești și comunale, care au la dispoziție un nou instrument de percepție a patrimoniului local, ce trebuie protejat" Kacsó 2011, 7.

⁶ Dan Pop, Raul Cardoș, Bogdan Bobină, Dorian Ghiman 10 noiembrie 2010.

unde a fost descoperită, în 1986, o locuire datând din Paleolitic⁷. Materialele în colecția MJIA (Fig. 1; 23).

Arieșu de Câmp, com. Ardușat, jud. Maramureș. În grădina familiei Gîrdălean, la nr.81, situată la 73 m în dreapta drumului spre Ardușat și la 240 m est de malul Someșului, cu prilejul săpăturilor pentru construirea unei fântâni, pe o suprafață de circa 2 x 2 m, la adâncimea de 2 m față de nivelul de călcare, au fost descoperite în vara anului 2012 mai multe fragmente ceramice (peste 100) din epoca târzie a bronzului, foarte probabil aparținând grupului Lăpuș. Locul descoperirii a fost verificat și documentat de Marius Ardeleanu⁸ în același an, iar apoi, în iunie 2014 de un colectiv format din D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobîna, D. Ghiman de la MJIA și Florin Pop de la Direcția județeană pentru Cultură Maramureș. Cu ocazia ceretărilor de suprafață nu au fost descoperite alte vestigii arheologice. Cea mai mare parte a fragmentelor ceramice predate de descoperitor sunt puternic arse secundar având culoarea crem - cărămizie atât la exterior și interior cât și în ruptură. Sunt realizate fie din pastă intermediară de culoare crem - cărămizie sau neagră cenușie bine arse, iar în situațiile în care s-a păstrat, angoba este de culoare neagră sau brună, fie din pastă grosieră de culoare crem-cărămizie acoperită cu angobă de aceeași culoare. Fragmentele ceramice provin de la diferite tipuri de oale, unele de mari dimensiuni cu marginea îngroșată la exterior și teșită oblic sau rotunjită la interior, corpul mai mult sau mai puțin bombat (Fig. 35/1; 37/4); oale cu marginea uniform îngroșată și gâtul arcuit spre exterior (Fig. 35/2; 37/7), oale cu marginea răsfrântă la exterior și partea interioară fațetată (Fig. 35/3); fragmente de la trei oale cu margine ușor îngroșată la exterior, rotunjite și teșite oblic la interior, corpul arcuit având forma de sac, toate corodate, unul dintre fragmente decorat cu o mică proeminență alveolată în relief (Fig.35/4-6); două fragmente de la oale din pastă intermediară neagră - cenușie acoperită cu angobă de culoare neagră, cu margine răsfrântă spre exterior, gâtul ușor conic, ambele nedecorate (Fig. 36/1,3); trei fragmente din corpul unor cești bitronconice din care unul decorat cu un motiv în relief în formă de potcoavă, iar altul canelat (Fig. 36/4-5, 7); patru fragmente ceramice aparțin unor castroane semisferice cu marginea fie rotunjită la interior, fie îngroșată la exterior dintre care unul decorat cu striuri (Fig. 37/1-3, 5); fragmente din corpul unui vas vatră cu margine răsfrântă la exterior și corpul tronconic, puternic ars secundar (Fig. 36/2) și trei fragmente din picioarele unor vase vatră, unul decorat cu striuri (Fig. 37/6, 8-9); un fragment dintr-o toartă probabil de la o oală (Fig. 36/6); trei fragmente din partea inferioară a unor vase, posibil oale, realizate din pastă intermediară (Fig. 38/1-2). Alături de cele menționate mai sus s-au mai descoperit numeroase fragmente ceramice decorate cu striuri, câteva bucăți de chirpici și o piatră fragmentară, probabil de la o râșniță. Materialele în colecția MJIA (Fig. 2; 23; 35-37; 38/1-2).

Arieșu de Câmp, com. Ardușat, jud. Maramureș. În grădina familiei Iluț, la nr. 17, situată peste drum de proprietatea familiei Gîrdălean, din relatările lui Mădălin Iluț, fiul proprietarului, angajat pe șantierul arheologic de la Bozânta Mică *Grind*, campania 2012, au fost descoperite, cu prilejul săpăturilor pentru fundația unei anexe gospodărești, fragmente ceramice asemănătoare cu cele amintite mai sus. Locul descoperirii nu a fost documentat pe teren, iar materialele găsite întâmplător nu s-au păstrat⁹.

Cele două puncte învecinate unde au fost descoperite vestigiile amintite mai sus aparțin probabil aceleiași așezări din epoca târzie a bronzului.

⁷ Cercetări de suprafață Ioan Stanciu 1986; după Kacsó 2011, 556 cercetări de suprafață C. Kacsó, Ioan Stanciu, Maria Bitiri, Roxana Dobrescu în toamna anului 1990, iar după informațiile păstrate în arhiva MJIA, cercetările s-au desfășurat în 11 august 1992, din colectiv făcând parte doar Ioan Stanciu, Maria Bitiri, Roxana Dobrescu. Detalii privind descoperirile de la *Hurubai* am primit în anul 2010 de la dr. Ioan Stanciu și dr. Roxana Dobrescu.

⁸ La cercetări au participat și dr. Ioan Stanciu (Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca) și D. Ghiman (MJIA).

⁹ Informații M. Ardeleanu.

Babța, com. Bogdand, jud. Satu Mare. Cu prilejul cercetărilor de teren din septembrie 2007 în localitățile din zona Codrului¹⁰, la intersecția drumului spre Babța cu cel care duce spre Ciuta, vizavi de Troița din dreapta drumului Bicz-Babța, în dreapta văii Cerna. Au fost descoperite câteva bucăți mici de chirpici și fragmente ceramice preistorice, atipice datând foarte probabil din epoca bronzului. Materialele în colecția MJIA (Fig. 3; 24).

Bârsana, com. Bârsana, jud. Maramureș. În punctul *Podurile Humeni*, situat pe terasa înaltă din stânga râului Iza, la 530 m sud-sud-vest de podul de la intrarea în localitate dinspre Sighetu Marmației, a fost identificată în 1998 o așezare aparținând epocii bronzului, cultura Suci de Sus sau grupul Lăpuș¹¹. Cu ocazia cercetărilor de teren din 2010¹² au fost descoperite în arătură mai multe fragmente ceramice, patru piese litice și bucăți de chirpici. Fragmentele ceramice recuperate sunt realizate în cea mai mare parte din pastă grosieră de culoare neagră – cenușie acoperită cu angobă de culoare crem sau crem - cărămizie; două fragmente provin de la oale cu marginea răsfrântă la exterior (Fig. 38/4) sau cu gâtul arcuit și marginea subțiată în partea superioară, decorată sub margine cu brâu alveolat în relief și striuri sub acesta (Fig. 38/3). Alte cinci fragmente sunt decorate cu striuri, iar altul realizat din pastă intermediară, de culoare neagră – cenușie are culoarea neagră la exterior și crem la interior. Materialele în colecția MJIA și în colecția Teofil Ivanciuc (Fig. 4; 24; 38/3-4).

Berchez, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureș; în locul numit *Corobana*, situat în partea estică a localității, înainte de intrarea în localitate, la 60 m în stânga drumului spre centrul localității și la 1.5 km est de biserica reformată, pe panta lină cu orientare vestică a unui deal, cu prilejul cercetărilor de suprafață pe valea Satului¹³, au fost culese de la suprafață două fragmente ceramice atipice preistorice care ar putea aparține epocii bronzului. Materialele în colecția MJIA (Fig. 5; 25).

Berchezoaia, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureș. În locul numit la *La Vale*, situat la circa 650 vest de centrul localității, în dreapta văii Satului, vizavi de casa numită de localnici *la Vida*, cu prilejul cercetărilor de teren din 2010¹⁴ au fost descoperite pe panta lină, vestică a unui deal, câteva bucăți de chirpici și mai multe fragmente ceramice de epoca bronzului, cultura Suci de Sus sau grupul Lăpuș. Cu excepția unui singur fragment, realizat din pastă intermediară, toate celelalte sunt făcute din pastă grosieră crem-cărămizie acoperite cu angobă cărămizie păstrat doar parțial pe unele fragmente, cele mai multe fiind corodate sau arse secundar. O singură formă a fost reconstituită grafic și aparține probabil unui vas vatră sau castron, cu marginea îngroșată la exterior și teșită oblic spre interior, corpul semisferic (Fig. 38/5); un fragment este decorat cu striuri, iar alte două sunt decorate cu mici proeminențe în relief (Fig. 38/6-7). Materialele în colecția MJIA (Fig. 6; 25; 38/5-7).

Bicz, com. Bicz, jud. Maramureș. În două puncte limitrofe, numite de localnici *Oarză Față* și *Oarză Dos*, au fost descoperite la suprafață mai multe fragmente ceramice aparținând epocii târzii a bronzului, cultura Suci de Sus sau grupul Lăpuș și epocii romane. Situl se găsește la 3 km sud de centrul localității, de o parte și de alta a unui afluent din dreapta văii Ciuta, în vecinătatea unei fântâni. Cea mai mare parte a vestigiilor arheologice au fost culese de pe panta lină, sudică a dealului numit *Togul Nemților* sau *Dealul Holmuri*. Ceramica descoperită aici este realizată din pastă intermediară, bine arsă de culoare neagră – cenușie acoperită cu angobă crem sau cărămizie doar în parte păstrată, ori din pastă grosieră de culoare crem – cărămizie. Formele, dintre care unele au fost reconstituite grafic, aparțin unor oale, nedecorate în partea păstrată, cu marginea răsfrântă spre exterior (Fig. 39/1-4, 6, 11); cești cu marginea uniform îngroșată și rotunjită la interior (Fig. 39/5) sau cu marginea

¹⁰ D. Pop, R. Cardoș, D. Ghiman, Z. Șomcutean 17 septembrie 2007.

¹¹ Ivanciuc 2005, 277 nr. 1, 283; Kacsó 2011, 220-211 și nota 99.

¹² D. Pop, R. Cardoș, B. Bobîna, Teofil Ivanciuc 22 noiembrie 2010.

¹³ D. Pop, R. Cardoș, B. Bobîna, D. Ghiman, Z. Șomcutean 03 mai 2010.

¹⁴ D. Pop, R. Cardoș, B. Bobîna, D. Ghiman, Z. Șomcutean 03 mai 2010.

răsfrântă spre exterior și teșită oblic spre interior (Fig. 39/7), ambele decorate sub margine cu linii orizontale incizate; probabil tot unei cești îi aparține și fragmentul decorat cu linii orizontale, paralele pe corp (Fig. 39/8); vasele vatră sunt reprezentate prin două fragmente din picioarele unor pyraunoi din care unul puternic ars secundar, nedecorat (Fig. 39/9), iar celălalt decorat cu striuri (Fig. 39/10). Materialele în colecția MJIA (Fig. 7; 26; 39).

Câmpulung la Tisa, com. Câmpulung la Tisa, jud. Maramureș. În locul numit *Mociarfî*, *Valea Cozului* sau *Sacada*, situat la 2 km sud – est de sediul Primăriei, la intrarea în localitate dinspre Sarasău, la cca. 800 sud de malul stâng al Tisei, de o parte și de alta a văii Cozului, la circa 130 m sud-vest de trecerea peste calea ferată. În anul 2005, în pământul scos din șanțul săpat pentru conducta magistrală de gaz ce leagă Sighetu Marmăției de Medieșu Aurit, au fost descoperite, probabil în gropi menajere, fragmente ceramice din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus și un fragment decorat cu caneluri atribuit culturii Gáva¹⁵. În anul 2009¹⁶ cu ocazia verificării mai multor puncte cu descoperiri arheologice din această localitate am găsit mai multe fragmente ceramice, o piesă litică și chirpici pe locul unde urma să se edifice o pescărie sau ștrand chiar pe valea Cozului¹⁷. Artefactele au fost recuperate atât din groapa deja săpată cât și din pământul scos din ea și aparțin epocii târzii a bronzului, cultura Suciului de Sus sau grupului Lăpuș. Ceramica este realizată din pastă fină de culoare neagră-cenușie, bine arsă, acoperită cu angobă de culoare neagră păstrată doar pe alocuri, de asemenea din pastă intermediară de culoare crem-cenușie acoperită cu angobă neagră-cenușie sau din pastă grosieră de culoare crem-cărămizie sau neagră-cenușie acoperită cu angobă brun-cărămizie. Formele aparțin unor oale cu margine uniform îngroșată, arcuită spre exterior din care una decorată pe margine cu motive specifice culturii Suciului de Sus/grupului Lăpuș (Fig. 40/1-2, 4); un fragment de la un castron, corodat în interior, cu marginea răsfrântă spre exterior și corpul semisferic (Fig. 40/5) și un fragment de la o strachină cu marginea teșită oblic spre interior (Fig. 40/6). Între fragmentele descoperite sunt și mai multe din corpul unor vase decorate cu striuri (Fig. 40/7), alături de chirpici și un obiect de piatră cu urme de prelucrare (Fig. 40/8). Materialele în colecția MJIA și colecția Teofil Ivanciuc (Fig. 8; 26; 40).

Chechiș, com. Dumbrăvița, jud. Maramureș. În punctul *Valea lui Mihai*, situat la 1.9 km est de centrul localității, în capătul nordic al terasei din stânga văii lui Mihai, la 530 m sud de confluența acesteia cu pârâul Chechișel, au fost decoperite la suprafață mai multe fragmente de carneol din care unul prelucrat și o piesă de obsidiană¹⁸. Materialele în colecția MJIA (Fig. 9; 27).

Chechiș, com. Dumbrăvița, jud. Maramureș. În punctul *deasupra Ciurgăului*, situat în partea vestică a localității, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuș, la 200 m est de acesta, mărginită pe latura nordică de pârâul Chechișel (Chechiș), iar pe cea sudică de o pantă abruptă, au fost descoperite, în mai 1992, materiale medieval timpurii¹⁹, iar în 2009²⁰ fragmente ceramice atipice aparținând epocii bronzului. Materialele în colecția MJIA. (Fig. 10; 27)

Cicârlău, com. Cicârlău, jud. Maramureș. La circa 2.2 km est-sud-est de centrul localității, spre Tăuții Măgherauș, pe panta sudică a dealului de la nord-vest de fosta crescătorie de iepuri, pe drumul de pământ ce urcă spre casele și viile din această zonă, au

¹⁵ Ivanciuc 2005, 278 nr. 5 – aici punctul este numit *Valea Cozului*.

¹⁶ D. Pop, B. Bobîna, Z. Șomcutean, D. Ghiman și T. Ivanciuc 10 septembrie 2009.

¹⁷ Din relatările proprietarului locul se numește *Mociarfî* sau *Sacada*. Eforturile depuse de MJIA și Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș în vederea stopării lucrărilor de construire și descărcarea terenului de sarcină arheologică nu s-au concretizat.

¹⁸ D. Pop, Z. Șomcutean, D. Ghiman 12 mai 2010.

¹⁹ Cercetări de suprafață Ioan Stanciu; Stanciu 2003, 257, 279 nr. 20, pl. 20/5.

²⁰ D. Pop, R. Cardoș, M. Ardeleanu, B. Bobîna și D. Ghiman 24 aprilie 2009.

fost descoperite, cu prilejul cercetărilor de teren din 2010²¹, două piese litice din odsidiană. Materialele în colecția MJIA (Fig. 11).

Coaș, com. Coaș, jud. Maramureș. În locul numit *Valea Cosmoaiei I*, situat la circa 1.8 km sud-vest de centrul localității, pe terasa înaltă, orientată sud-vest – nord-est, din imediata vecinătate a malului drept a râului Lăpuș, la confluența cu valea Cosmoaiei, în partea nord-estică a terasei, au fost descoperite, cu prilejul cercetărilor de suprafață din 2009²², câteva fragmente ceramice aparținând epocii bronzului, cultura Suci de Sus sau grupul Lăpuș și epocii medieval timpurii (sec.VIII-IX d.Chr.). Cea mai mare parte a cioburilor de epoca bronzului sunt fie corodate, fie lipsite de decor; două dintre ele sunt însă striate; un fragment provine de la o oală cu marginea uniform îngroșată, corpul arcuit, nedecorat (Fig. 41/6), o fusaioală bitronconică rulată și corodată (Fig. 41/7)²³ și o piesă litică (Fig. 41/8). Materialele în colecția MJIA (Fig. 12; 29; 41/6-8).

Coaș, com. Coaș, jud. Maramureș. În locul numit *Valea Cosmoaiei II* sau *Coasta Voinii*, situat la circa 2.1 km sud-vest de centrul localității, în partea sud-vestică a terasei înalte din imediata vecinătate a malului drept a râului Lăpuș, în stânga văii Cosmoaiei, în partea sudică a terasei, la 250 m sud de punctul precedent, au fost descoperite, în urma cercetărilor de suprafață din 2009²⁴, mai multe fragmente ceramice ce aparțin culturii Suci de Sus sau grupului Lăpuș, precum și un nucleu de carneol (Fig. 41/5). Fragmentele ceramice sunt realizate din pastă grosieră acoperite cu angobă cărămizie, unul este decorat cu striuri; fragmente de la oale cu marginea răsfrântă spre exterior (Fig. 41/4) și teșită oblic spre interior cu corpul bombat (Fig. 41/2); un fragment de la o oală miniaturală cu marginea uniform îngroșată și arcuită spre exterior, corpul bombat (Fig. 41/3); de asemenea două fragmente din corpul unor vase decorate cu incizii adânci. Materialele în colecția MJIA (Fig. 12; 29; 41/2-5).

Descoperirile de epoca bronzului de la *Valea Cosmoaiei I* și *Valea Cosmoaiei II* aparțin, foarte probabil, unei singure așezări de mai mare întindere.

Coaș, com. Coaș, jud. Maramureș. În locul numit *Pe Iepurească*, situat la circa 800 m nord de centrul localității, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuș, delimitată la nord de valea Tinoasa și Gura Tinoasei, iar la sud de un canal, deasupra grajdurilor CAP, cu prilejul periegezei din 2009²⁵ au fost descoperite în arătură, în partea nord-vestică a terasei (*Pe Iepurească II*) și în partea sud-vestică a ei (*Pe Iepurească I*), mai multe fragmente ceramice aparținând epocii târzii a bronzului - grupul Lăpuș și epocii medievale timpurii. Unul din fragmentele din epoca bronzului este realizat din pastă fină cenușie acoperită cu angobă neagră, decorat cu caneluri orizontale înguste și ar putea aparține unui castron (?) sau capac (?) (Fig. 41/1). Materialul în colecția MJIA (Fig. 12; 28; 41/1).

Coaș, com. Coaș, jud. Maramureș. În locul numit de localnici *Coasta Lupului*, situat la circa 1 km nord de centrul localității, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuș, între valea Tinoasa și Gura Tinoasei la sud și valea Curtuișului la nord, vizavi de punctul *Pe Iepurească*, deasupra unei pescării recent construite, cu prilejul cercetărilor de suprafață din 2009 au fost culese din arătură mai multe fragmente ceramice atipice care, după pasta din care au fost lucrate, aparțin epocii bronzului. Materialul în colecția MJIA (Fig. 12; 28).

Coaș, com. Coaș, jud. Maramureș. În locul numit *pe Poduri* sau *Podurile Coașului*, în punctul *Valea Bârlogului*, situat la 2.2 km sud-vest de centrul localității, spre Remecioara, la 930 m sud-vest de biserica monument istoric din această localitate, pe terasa înaltă din dreapta râului Lăpuș, la 200 m est de aceasta, au fost culese de la suprafață trei fragmente

²¹ D. Pop, B. Bobîna, D. Ghiman MJIA și Dumitru Iuga 16 iulie 2010.

²² D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobîna, Z. Șomcutean 07 mai 2009.

²³ Piesa ar putea fi medieval timpurie.

²⁴ D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobîna, Z. Șomcutean 07 mai 2009; M. Ardeleanu, R. Cardoș, Z. Șomcutean, D. Ghiman, mai 2011.

²⁵ D. Pop, M. Ardeleanu, Z. Șomcutean 13 mai 2009.

ceramice atipice care după pastă aparțin epocii târzii a bronzului²⁶. Materialele în colecția MJIA (Fig. 13; 29).

Copalnic, com. Copalnic Mănăstur, jud. Maramureș. În punctul *Pe Șes*, situat la 250 m sud-est de biserica Penticostală, situată în vecinătatea drumului Baia Mare - Copalnic-Mănăstur și la 290 m nord de malul drept al râului Lăpuș, cu prilejul unei cercetări de suprafață întreprinsă de Florin Pop de la Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș²⁷ au fost descoperite la suprafață mai multe fragmente ceramice moderne și unul ce ar putea aparține epocii medievale timpurii. Cu ocazia verificării locului²⁸ unde au fost făcute descoperirile nu s-au mai găsit la suprafață decât fragmente ceramice moderne. Materialele la MJIA (Fig. 14; 30).

Corni, com. Bicaz, jud. Maramureș. În locul numit *Valea Luncii*, situat la 1 km est-nord-est de intersecția drumului Bicaz – Babța cu cel ce duce spre centrul localității și la 900 m sud-est de biserica ortodoxă din localitate, pe panta lină a unui deal cu expunere sudică, în dreapta văii Luncii, au fost descoperite cu prilejul cercetărilor de suprafață²⁹ fragmente ceramice preistorice, corodate, ce ar putea aparține epocii timpurii a bronzului, cultura Coțofeni, fragmente ceramice de culoare cenușiu deschis lucrate la roată din epocă romană și câteva fragmente atipice care după pastă ar putea aparține epocii medievale timpurii (sec. VII-IX d.Chr). Materialele în colecția MJIA (Fig. 15; 30).

Lăpușel, com. Recea, jud. Maramureș. În punctul *Hodiștau* a fost descoperită în 1992³⁰ o așezare aparținând epocii bronzului, cultura Suci de Sus. Situl arheologic este situat la circa 1.3 km nord-vest de cantonul CFR de la ieșirea din localitatea Lăpușel spre Bozânta Mică, la 1 km vest de malul stâng al râului Lăpuș, la circa 390 m vest de drumul ce leagă cele două localități; mărginită pe latura nord-estică de un canal pentru drenarea apei, de un mic pârau (afluent din stânga a văii Arișel) pe laturile sudică și sud-estică și de drumul de pământ pe laturile nord-vestică și vestică. Cu prilejul verificării sitului, în 2010³¹, au fost culese de la suprafață mai multe fragmente ceramice specifice epocii bronzului aparținând culturii Suci de Sus sau grupului Lăpuș. Un fragment de la o ceașcă din pastă intermediară de culoare neagră-cenușie, decorată cu linii incizate sub margine (Fig. 42/1), o toartă fragmentară cu secțiunea ovală realizată din pastă intermediară (Fig. 42/3), un fragment mic de la o oală decorată cu brâu alveolat în relief sub margine (Fig. 42/2), trei fragmente din corpul unor vase decorate cu striuri (Fig. 42/5) și un picior fragmentar de la un vas vatră (Fig. 42/4). Materialele în colecția MJIA (Fig. 16; 31; 42/1-5).

Mogoșești, com. Recea, jud. Maramureș. În punctul *Pe Lab*, situat la 600 m sud-est de biserica ortodoxă din localitate, au fost descoperite, cu prilejul săpării gropilor pentru o plantație de nuci, în partea nord-estică a proprietății într-un sol negricios, la adâncimea de 0.60- 0.70 m, mai multe fragmente ceramice lucrate la roată și cu mâna aparținând epocii romane³². În data de 19 martie 2014 am verificat, împreună cu descoperitorul, locul unde au ieșit la iveală artefactele fără să mai găsim și alte obiecte la suprafață. Materialele în colecția MJIA (Fig. 17; 31).

Remecioara, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureș. În punctul *Pe Poduri*, situat la 600 m nord de biserica monument din localitate și la 250 est de malul râului Lăpuș, au fost

²⁶ Cercetări de teren: M. Ardeleanu, R. Cardoso, Z. Șomcutean și D. Ghiman 24 mai 2011.

²⁷ În luna mai 2013.

²⁸ D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobină, D. Ghiman (MJIA) și Florin Pop (Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș) 25 iulie 2014.

²⁹ D. Pop 10 mai 2010.

³⁰ Așezarea a fost identificată de Ioan Stanciu în 26 martie 1992; Kacsó 2003, 114 nr.15 b, 137 nr. 93; Kacsó 2004, 75; Pop 2009, 119 nr. 89; Kacsó 2011, 430.

³¹ D. Pop, R. Cardoso, Z. Șomcutean, D. Ghiman 29 aprilie 2010.

³² Descoperirea mi-a fost făcută cunoscută de dr. Ioan Stanciu. Fragmentele ceramice au fost descoperite de Sergiu Groșan în primăvara anului 2014.

culese, cu prilejul cercetărilor de teren din 2011, cinci obiecte de piatră prelucrate, preistorice³³. Materialele în colecția MJIA (Fig. 13; 32).

Remecioara, com. Remetea Chioarului, jud. Maramureș. În locul numit *Pe Poduri*, în punctul *Bârlog* situat, la circa 800 m sud-est de biserica monument din localitate și la 150 m est de malul stâng al Lăpușului, au fost descoperite la suprafață două fragmente ceramice lucrate la roată, probabil de epocă romană³⁴. Materialele în colecția MJIA (Fig. 13).

Sarasău, com. Sarasău, jud. Maramureș. În punctul numit *Vâlcelușă*, situat la circa 350 m sud-vest de sediul Primăriei, pe terasa din stânga Tisei, sub dealul Secătura (sau Vâlcelușă), în dreapta văii Sarasău și a uliții Pădurii, din șanțul săpat pentru pozarea conductei magistrale de Gaz, în anul 2005, au fost culese mai multe fragmente ceramice aparținând epocii târzii a bronzului, cultura Suciului de Sus, precum și ceramică neagră-roșie³⁵. Materialele în colecția Teofil Ivanciuc (Fig. 18; 32).

Seini, oraș, jud. Maramureș. În locul numit *Beila*, situat la 3 km vest de primăria orașului, pe o mică înălțare de teren poziționată între siturile de la Seini *Dagas*³⁶ și Seini *Moșia Brazilor*³⁷, într-o zonă mlăștinoasă drenată de numeroase canale, au fost culese de la suprafață, cu prilejul cercetărilor de suprafață întreprinse pe traseul viitorului drum rapid Baia Mare - Vaja, în anul 2007³⁸, o lamă de obsidiană, chirpici și mai multe fragmente ceramice din epoca târzie a bronzului, cultura Suciului de Sus. Unul din fragmentele culese, realizat din pastă intermediară cu angoba de culoare crem - cărămizie este decorat prin excizie (Fig. 42/8), iar un alt fragment este decorat cu striuri. De asemenea un fragment provine de la o oală din pastă intermediară cu marginea îngroșată la exterior și rotunjită la interior (Fig. 42/6) și unul de mici dimensiuni ar putea aparține unei cești (fig. 42/7). Materialele în colecția MJIA (Fig. 19; 33; 42/6-9).

Târgu Lăpuș, oraș, jud. Maramureș. În punctul *Sub Dâmb*, situat la 1.5 km sud-est de centrul localității, în stânga văii Nireș, la 200 m nord-vest de lacul de agrement (Lighet), la est de drumul spre stația meteo, în apropiere de antena de telefonie mobilă, pe terenul lui Fliț Karoly, cu prilejul verificării locației așezărilor de la *Întorsura*, *Eghereș* și proprietatea fam. *Augustin Farcaș*³⁹ au fost descoperite câteva fragmente ceramice dintre care unul preistoric ce ar putea aparține epocii târzii a bronzului⁴⁰. Ținând seama de faptul că punctul *sub Dâmb* se găsește la 370 m nord-est de terenul fam. *Farcaș*, unde în 1973 au fost găsite de asemenea artefacte de la finele epocii bronzului⁴¹, cele două puncte ar putea aparține unei singure așezări. Materialele în colecția MJIA (Fig. 20; 33).

Vadu Izei, com. Vadu Izei, jud. Maramureș. În punctul *deaspura lui Bârșă*⁴², situat pe terasa din dreapta văii Șugău și dreapta văii Stejarului, la 150 m sud-est de drumul spre locul numit Șugău, în imediata vecinătate a drumului ce care ce trece printre terasă și valea Stejarului, la 1 km sud-vest de podul peste râul Iza, în urma cercetărilor de teren din 1996⁴³ și

³³ M. Ardeleanu, R. Cardoș, D. Ghiman 15 iunie 2011.

³⁴ Cercetări de teren: M. Ardeleanu, R. Cardoș, Z. Șomcutean și D. Ghiman 24 mai 2011.

³⁵ Informații și cercetări de suprafață T. Ivanciuc; D. Pop, B. Bobină, Z. Șomcutean, D. Ghiman (MJIA) și T. Ivanciuc 10 septembrie 2009.

³⁶ Kacsó 2011, 448-449 cu literatura mai veche.

³⁷ Situl greșit localizat în hotarul localității Apa din jud. Satu Mare la: Marta, Gindele 1999, 267-276; Matei, Stanciu 2000, 27-28 nr. 6/8 ; Gindele 2010, 14 și urm.; corect Seini *Moșia Brazilor*, jud. Maramureș la Bobină 2009, 13-14 nr. 39, nota 5, 15; Kacsó 2011, 487 și nota 221.

³⁸ Cercetări de teren: 26 martie 2007, D. Pop, R. Cardoș, Z. Șomcutean, D. Ghiman, Gavril Moldovan 26 martie 2007 și 23 octombrie 2007, D. Pop, R. Cardoș, Z. Șomcutean, D. Ghiman.

³⁹ Kacsó 2011, 550-551 cu literatura mai veche.

⁴⁰ R. Cardoș, B. Bobină, Z. Șomcutean, D. Ghiman 3 noiembrie 2010.

⁴¹ Kacsó 2011, 551.

⁴² Menționat de Ivanciuc 2005, 283 ca Șugău punctul *sub Ciocază*.

⁴³ T. Ivanciuc.

2010⁴⁴ au fost culese, mai cu seamă de pe marginea vestică a terasei, câteva fragmente ceramice între care și un fragment din piciorul unui vas vatră decorat cu striuri (Fig. 38/8), aparținând epocii târzii a bronzului, cultura Suci de Sus sau grupul Lăpuș. Materialele în colecția MJIA și colecția Teofil Ivanciuc (Fig. 21; 34; 38/8).

Vălenii Șomcutei, oraș Șomcuta Mare, jud. Maramureș. Cu ocazia verificării locației așezării din mileniul I d.Chr. din punctul *Tog*⁴⁵, la 270 m sud-vest de acesta, în locul numit *Pe Vale*, situat la 1 km nord de biserica monument din localitate, pe terasa din stânga văii Rea sau valea Caicana (Căicana), au fost descoperite, în arătură, materiale similare cu cele de pe *Tog*⁴⁶. Foarte probabil cele două puncte țin de aceeași așezare întinsă de o parte și de alta a văii Caicana. Materialele în colecția MJIA (Fig. 22; 34).

Având în vedere tipul cercetărilor întreprinse (cercetări de suprafață, descoperiri întâmplătoare) este dificil de precizat cu exactitate caracterul descoperirilor de epoca bronzului. Atribuim, cu probabilitate, categoriei așezărilor siturile identificate pe terasele sau pantele line ale dealurilor, poziționate în vecinătatea imediată a văilor cum sunt cele de la: Babța, Bârsana, Berchez *Corobana* (?), Berchezoaia, Chechiș *Deasupra Ciurgăului*, Coaș *Valea Cosmoaiei I* și *Valea Cosmoaiei II*, Coaș *Pe Iepurească*, Coaș *Valea Bârlogului*, Corni, Lăpușel, Sarasău, Seini, Târgu Lăpuș și Vadu Izei.

Problematică rămâne și atribuirea sitului de epoca bronzului de la Bicăz *Oarză Față* și *Oarză Dos* deoarece acesta se află în imediata vecinătate a necropolei tumulare de la Bicăz *Togul Nemților*⁴⁷ și nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca vestigiile culese de la suprafață să provină de la una sau mai multe movile aplatizate de lucrările agricole sau ca descoperirile de aici să țină de diferite practici ceremoniale funerare, contemporane sau posterioare înmormântărilor. Tot în apropierea necropolei tumulare, în punctul *Togul Nemților II*, în partea sud-estică a ei, este amintită o așezare sau eventual morminte plane contemporane cu aceasta⁴⁸.

Cu certitudine în categoria așezărilor pot fi incluse siturile de la Arieșu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean* și cel de la Câmpulung la Tisa *Mociarfi*. În primul caz fragmentele ceramice au fost descoperite la adâncimea de 2 m, iar în cel de-al doilea s-a observat, în groapa mare săpată pentru ștrand sau pescărie, stratul de cultură cu o grosime de 0.30 - 0.40 m la adâncimea 1.20 m față de nivelul de călcare. După observațiile lui Teofil Ivanciuc vestigiile au apărut la adâncimea de 1.5 m și „par a fi câteva gropi menajere” în care s-au găsit fragmentele ceramice⁴⁹. De remarcat în cazul celor două așezări este adâncimea mare la care se găsesc depunerile antropice, fapt ce credem că ar putea fi explicat prin depunerile peste locuirile de epoca bronzului ale aluviunilor Someșului, în cazul așezării de la Arieșu de Câmp și ale Tisei în cazul celei de la Câmpulung la Tisa.

Întinderea așezărilor din epoca bronzului este, de asemenea, greu de stabilit pornind doar de la vestigiile descoperite la suprafață, după limitele diferitelor forme de relief sau pornind de la toponimia locală. Denumiri diferite folosite de localnici pot reprezenta o singură așezare așa cum este cazul, în opinia noastră, la Ariniș *Dealul Baronului* și *Mocira*⁵⁰, Lăpuș *Răstoci* și *La Ariniș*⁵¹, Oarța de Sus *Oul Făgetului* și *Făget*⁵² etc. Având în vedere materialul ilustrat (Suci de Sus I) și relativa apropiere (800 m) dintre așezările de la Sarasău

⁴⁴ D. Pop, R. Cardoș, B. Bobâna și T. Ivanciuc, 23 noiembrie 2010.

⁴⁵ Săpături arheologice Georgeta Maria Iuga în 1980 și 1989; Kacsó 2011, 536-537.

⁴⁶ D. Pop, M. Ardeleanu, B. Bobâna, Z. Șomcutean 6 mai 2009.

⁴⁷ Kacsó 2011, 228-229, fig. 88 (foto) cu literatura mai veche.

⁴⁸ Kacsó 2011, 230.

⁴⁹ Ivanciuc 2005, 278 nr.5.

⁵⁰ Kacsó 2003, 108 nr.1a și b, 134 nr.8 și 9; Pop 2009, 105.

⁵¹ Pop 2009, 105.

⁵² Kacsó 2011, 415-417.

după Ștrec⁵³ și Moară⁵⁴ considerăm că acestea ar putea aparține unei singure așezări. Este posibil ca tot acestei așezări să i se adauge și stațiunea de la Sarasău *Vâlcelușă*, situată la 600 nord-vest de cea de la Moară.

Atribuirea culturală este de asemenea greu de stabilit din pricina puținelor artefacte descoperite la suprafață, precum și a lipsei elementelor definitorii. Foarte probabil bronzului timpuriu⁵⁵, culturii Coțofeni, îi aparțin vestigiile de la Corni *Valea Luncii*. Situri aparținând acestei culturi sunt cunoscute în zona Codrului la Oarța de Sus *Măgura*⁵⁶, Oarța de Sus *Ghiile Botii*⁵⁷, Oarța de Sus *Oul Făgetului*⁵⁸, Bicz *Igoaie*⁵⁹ și Orțâța *Pe Lab*⁶⁰. Având în vedere diversitatea descoperirilor de epoca mijlocie și târzie a bronzului din această regiune - culturile Wietenberg, Suci de Sus, grupurile Cehăluț și Lăpuș - este imposibil de stabilit căreia dintre ele îi aparțin artefactele de la Babța.

Culturii Suci de Sus sau grupului Lăpuș îi pot fi atribuite siturile de la Bârsana, Berchezoaia, Bicz *Oarță Față și Oarță Dos*, Câmpulung la Tisa, Coaș *Valea Cosmoaiei I și II*, Lăpușel *Hodiștau*, Sarasău *Vâlcelușă*, Vadu Izei *deasupra lui Bârșă*, culturii Suci de Sus vestigiile de la Seini *Beila*, iar grupului Lăpuș cele de la Arieșu de Câmp și Coaș *Pe Iepurească*. Foarte probabil celelalte descoperiri de epoca bronzului de la Babța, Berchez, Chechiș *deasupra Ciurgăului*, Coaș *Coasta Lupului*, Coaș *Valea Bârlogului* și Târgu Lăpuș *Sub Dâmb* ar trebui puse în legătură cu civilizațiile Suci de Sus sau Lăpuș.

La cele menționate mai sus⁶¹ se adaugă și artefactele care au ieșit la iveală în cursul unor săpături arheologice preventive la biserica din Tăuții de Sus *Biserica romano-catolică Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul*, oraș Baia Sprie, jud. Maramureș⁶², unde în umplutura mormântului 21 din suprafața SI/2008, la adâncimea de 1.25 m, a fost descoperit un fragment ceramic decorat cu striuri, iar în S II/2008 un fragment ceramic decorat cu spirale incizate aparținând culturii Suci de Sus. De asemenea, în cursul săpăturilor de la biserica din Tăuții Măgherauș *Biserica Reformată*, oraș, jud. Maramureș⁶³, în suprafața SI, în pământul din umplutura unuia dintre morminte, au fost descoperite două fragmente ceramice preistorice din care unul decorat cu striuri aparținând epocii bronzului.

Alături de siturile arheologice amintite mai sus, în ultimii ani, pe cuprinsul județului Maramureș au fost descoperite și câteva obiecte bronz care vor face obiectul unui studiu separat.

⁵³ Kacsó 2009, 59-100.

⁵⁴ Kacsó 2011, 462 cu literatura mai veche.

⁵⁵ Vulpe 1996, 33-47; Vulpe 1997, 37-49; Vulpe 2001, 221-225, fig.30; Vulpe 2010, 217-220, fig. 30.

⁵⁶ Pop 2000, 73-84.

⁵⁷ Kacsó 2011, 412.

⁵⁸ Kacsó 2004, 29-37.

⁵⁹ Kacsó 2005, 51.

⁶⁰ Kacsó 2011, 420.

⁶¹ Vezi și situl preistoric de la Rohia *Turtele / Pe turtele*, jud. Maramureș în Ardeleanu, Cardoș 2015, 164.

⁶² Situl este situat în centrul localității, vizavi de școala din localitate, pe terasa înaltă din dreapta râului Săsar, la circa 50 m sud de acesta; colectiv: D. Pop, R. Cardoș, B. Bobîna (MJIA) și Pétér Levente Szócs Muzeul județean Satu Mare.

⁶³ Biserica este amplasată în zona centrală a orașului. Clădirea și incinta bisericii din piatră este înconjurată de bifurcația drumului național DN 1C Baia Mare – Satu Mare; colectiv: R. Cardoș, M. Ardeleanu 2009. Petru detalii privind descoperirile medievale vezi Demjén, Ardeleanu 2014, 63-86.

Literatura

- Ardeleanu, Cardoso 2015 M. Ardeleanu, R. Cardoso, *Raport privind cercetările de suprafață și sondajele efectuate pe Culmea Breaza – județul Maramureș* - [Report on field and trial excavations on the Culmea Breaza - Maramures County (I)], Marmatia 12, 2015, 163-188.
- Bader 2013 T. Bader, recenzie la C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, Baia Mare, 2011, în: JAMÉvk 55, 2013, 357-362. (în limba maghiară).
- Demjén, Ardeleanu 2014 A. Demjén, M. Ardeleanu, *Săpături arheologice la biserica reformată din Tăuții Măgherauș (jud. Maramureș)* - [Archaeological Excavations at the Reformed Church in Tăuții Măgherauș, Maramureș District / Régészeti kutatások Míszmogyorós református templománál (Máramaros megye)], Marmatia 11, 2014, 63-86.
- Gindele 2010 R. Gindele, *Die entwicklung der keiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rümániens*, Satu Mare, 2010.
- Ivanciuc 2005 T. Ivanciuc, *Descoperiri arheologice inedite în Țara Maramureșului*, ActaMuseiMaram 3, 2005, 277 nr.1.
- Kacsó 2003 C. Kacsó, *Noi descoperiri Suci de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei* [Neue Suci de Sus und Lăpuș – Funde im norden Siebenbürgens], Marmatia 7-1, 2003, 105-181.
- Kacsó 2004 C. Kacsó, *Descoperiri Coțofeni la Oarța de Sus* [Oul Făgetului – Coțofeni - Funde in Oarța de Sus – Oul Făgetului], RevBistriței 18, 2004, 29-37.
- Kacsó 2005 C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Bicăz – Igoaie* [Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsivaniens. Die Ausgrabungen in Bicăz-Igoaie], RevBistriței 19, 2005, 51-70.
- Kacsó 2009 C. Kacsó, *Descoperirile din epoca bronzului de la Sarasău* [Bronzezeitliche Funde in Sarasău], Marmatia 9-1, 2009, 59-100.
- Kacsó 2011 C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș* [The Archaeological Repertory of Maramureș county], vol I și II, Baia Mare, 2011.
- Marta, Gindele 1999 L. Marta, R. Gindele, *Săpăturile de salvare de la Apa - (jud. Satu Mare) Moșia Brazilor. Raport preliminar* [The Saving Excavation from Apa], StCom Satu Mare 15-16, 1998-1999, 267-276.
- Matei, Stanciu 2000 A. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României* [Funde der römischen Kaiserzeit (2. – 4. n. Chr.) im Nordwestgebiet Rumäniens], Zalău – Cluj Napoca, 2000.
- Pop 2000 D. Pop, *Die Coțofeni Siedlung von Oarța de Sus „Măgura”*, Angustia 5, 2000, 73–84.
- Pop 2009 D. Pop, *Comments on the Stage of Research of Suci de Sus culture and Lăpuș group*, Marmatia 9-1, 2009, 101-145.

- Stanciu 2003 I. Stanciu, *Descoperiri medievale timpurii din județele Satu Mare și Maramureș. Date noi, observații și opinii referitoare la ceramica medievală timpurie din nord-vestul României* [Frühmittelalterliche Funde und Befunde aus den Kreisen Satu Mare und Maramureș. Neue Angaben, Bemerkungen und Ansichten zur frühmittelalterlichen Keramik im Nordwesten Rumäniens], *Marmatia* 7-1, 2003, 249-316.
- Vulpe 1996 A. Vulpe, *Spațiul egeo-anatolian și Europa sud-estică în lumina unei revizuirii a cronologiei epocii bronzului*. *Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie*, seria 4, tom 21, 1996, 33-47.
- Vulpe 1997 Al. Vulpe, *Considerații privind începutul și definirea perioadei timpurii a epocii bronzului în România*, în: *In honorem emeritae Ligiae Bârză. Timpul istoriei I, Memorie și patrimoniu*. Universitatea București – Facultatea de Istorie (1997), 37-50.
- Vulpe 2001 A. Vulpe, *Epoca metalelor*, în: Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe (coord.) *Istoria românilor*, vol. I, București, 2001.
- Vulpe 2010 A. Vulpe, *Epoca metalelor*, în: Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe (coord.) *Istoria românilor*, vol. I, București, 2010.
- Vulpe 2012a A. Vulpe, recenzie la C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, Baia Mare, 2011, în: *RevBistriței* 26, 2012, 394-397 (în limba română).
- Vulpe 2012b A. Vulpe, recenzie la Carol Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, Baia Mare, 2011, în: *Dacia N.X.* 56, 2012, 197-200 (în limba engleză).

Contributions to the Archaeological Repertoire of the Maramureş County (I)

(Abstract)

This article presents some recent archaeological discoveries made during field research carried out in the frame of the project *Rediscovering Archaeological Sites in the County of Maramureş*; The project covers the route of the Baia Mare expressway to Vaja (Hungary); and a series of discoveries stemming from the systematic research undertaken by Department of Archaeology in various areas of the county since 2007. Although on these occasions discoveries from different eras have been made, this article is confined to those related to the Bronze Age. In addition, it includes some Late Bronze Age artifacts found in archaeological sites that are already known in the specialist literature.

The Bronze Age sites identified on the terraces and mild slopes of hills can be assigned to the category of settlements only with probability. They are positioned in the immediate vicinity of valleys. Such settlements are: Babța, Bârsana, Berchez *Corobana* (?), Berchezoaia, Chechiș - *Deasupra Ciurgăului*, Coaş - *Valea Cosmoaiei I* and *Valea Cosmoaiei II*, Coaş - *Pe Iepurească*, Coaş - *Valea Bârlogului*, Corni, Lăpuşel, Sarasău, Seini, Târgu Lăpuş and Vadu Izei.

Problematic as well remains the assigning of the Bronze Age sites from Bicaz - *Oarză Față* and *Oarză Dos* as they are situated in the near vicinity of the tumular cemetery from Bicaz - *Togul Nemților*; it is possible that the finds discovered on the surface originate from one or several mounds flattened by farm works; or that they stem from ceremonial practices carried out before or after burial. Nearby the tumular cemetery, on the spot called *Togul Nemților II*, to the south-east of it, the specialist literature mentions a settlement as well as possible flat graves contemporary with the settlement.

To the category of settlements belong with certainty the sites from Arieșu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean* and Câmpulung la Tisa *Mociarfi*. In the first case, the pottery fragments were discovered at a depth of 2 m. In the second, the 0.30 - 0.40 m thick cultural layer, discovered during digs for a swimming pool or a fish farm, was lying at a depth of 1.20 m below surface. According to Teofil Ivanciuc's observations, the finds were discovered at a depth of 1.5 m and "they seem to be refuse pits" with pottery fragments. These two settlements are remarkable through their very deep anthropogenic deposits. This could be explained by the deposition of sediments of the Someș River in Arieșu de Câmp and the Tisza River in Câmpulung la Tisa over the Bronze Age habitation remains.

Difficult is also the derermining of the extent of the Bronze Age settlements only by surface finds, the limits of different landforms or local toponimy. The locals could be using different names for one and the same settlement as it is the case - in our opinion - with riniș *Dealul Baronului* and *Mocira*, Lăpuş *Răstoci* and *La Arini*, Oarța de Sus *Oul Făgetului* and *Făget* etc. Given the illustrated material (Suciu de Sus I) and their relative proximity (800 m) we consider that the settlements from Sarasău *după Ștrec* and *Moară* belong to the same settlement. It is possible that this settlement also includes the site from Sarasău *Vâlcelușă*, located 600 m northwest of the one from *Moară*.

It is very likely that the finds from Corni - *Valea Luncii* belong to the Early Bronze Age Cotofeni culture.

Given the diversity of discoveries of the Middle- and Late Bronze Ages in the region - Wietenberg and Suciu de Sus cultures, Cehăluț and Lăpuş groups - it is impossible to determine to which of them the artifacts from Babța belong.

To the Suci de Sus culture or Lăpuș group may be assigned the sites from Bârsana, Berchezoaia, Bicăz *Oază Față și Oară Dos*, Câmpulung la Tisa, Coaș *Valea Cosmoaiei I și II*, Lăpușel *Hodiștau*, Sarasău *Vâlcelușă*, Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*.

The Suci de Sus culture includes the vestiges from Seini *Beila* and the Lăpuș group the vestiges from Arieșu de Câmp and Coaș *Pe Iepurească*.

We think the other discoveries of the Bronze Age from Babța, Berchez, Chechiș *deasupra Ciurgăului*, Coaș *Coasta Lupului*, Coaș *Valea Bârlogului* and Târgu Lăpuș *Sub Dâmb* should be referred to as connected with the civilizations of Suci de Sus or Lăpuș.

To the above we add the artifacts from the preventive excavations at the church from Tăuții de Sus *The Beheading of Saint John the Baptist* Roman Catholic Church in Baia Sprie (Co. Maramureș). There we found, in surface SI/2008, in the filling of the medieval grave no. 21, at the depth of 1.25 m, a ceramic fragment decorated with grooves, and in surface SII/2008a ceramic fragment of the Suci de Sus culture, decorated with incised spirals.

Also, the excavations at Tăuții Măgherauș *The Protestant Church* (Co. Maramureș), surface S1, the filling of one of the medieval graves yielded two fragments of prehistoric ceramics, one of which was decorated with grooves characteristic of the Late Bronze Age.

Besides the finds from above, in the recent years in the county of Maramureș were found several bronze objects, which will be subject of another study.

Dan POP

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
dannpopp@gmail.com



Fig. 1. Siturile de la Ardusel: Hurubai și Hurubai-Olátelek.
 Fig. 1. Archaeological sites from Hurubai and Hurubai-Olátelek.



Fig. 2. Situl de la Arieșu de Câmp grădina fam. Gîrdălean.

Fig. 2. Archaeological site from Arieșu de Câmp grădina fam. Gîrdălean.



Fig. 3. Situl de la Babța, jud. Satu Mare, punctul Troiță.

Fig. 3. Archaeological site from Babța, Satu Mare county, Troiță.



Fig. 4. Așezarea de la Bârsana Podurile Humeni.
Fig. 4. Settlement from Bârsana Podurile Humeni.



Fig. 5. Situl de la Berchez Corobana.

Fig. 5. Archaeological site from Berchez Corobana.



Fig. 6. Așezarea de la Berchezoaia *La Vale*.
Fig. 6. Settlement from Berchezoia *La Vale*.



Fig. 7. Situl de la Bicăz Oarză Față.

Fig. 7. Archaeological site from Bicăz Oarză Față.



Fig. 8. Situl de la Câmpulung la Tisa Mociarfi sau Valea Cozului.

Fig. 8. Archaeological site from Câmpulung la Tisa Mociarfi or Valea Cozului.



Fig. 9. Situl de la Chechiş Valea lui Mihai.
Fig. 9. Archaeological site from Chechiş Valea lui Mihai.



Fig. 10. Situl de la Chechiș *deasupra Ciurgăului*.

Fig. 10. Archaeological site from Chechiș *deasupra Ciurgăului*.



Fig. 11. Situl de la Cicârlău.

Fig. 11. Archaeological site from Cicârlău.



Fig. 12. Așezările de la Coaș: Coasta Lupului, Pe Iepurească și Valea Cosmoaiei.

Fig. 12. Settlements from Coaș: Coasta Lupului, Pe Iepurească and Valea Cosmoaiei.

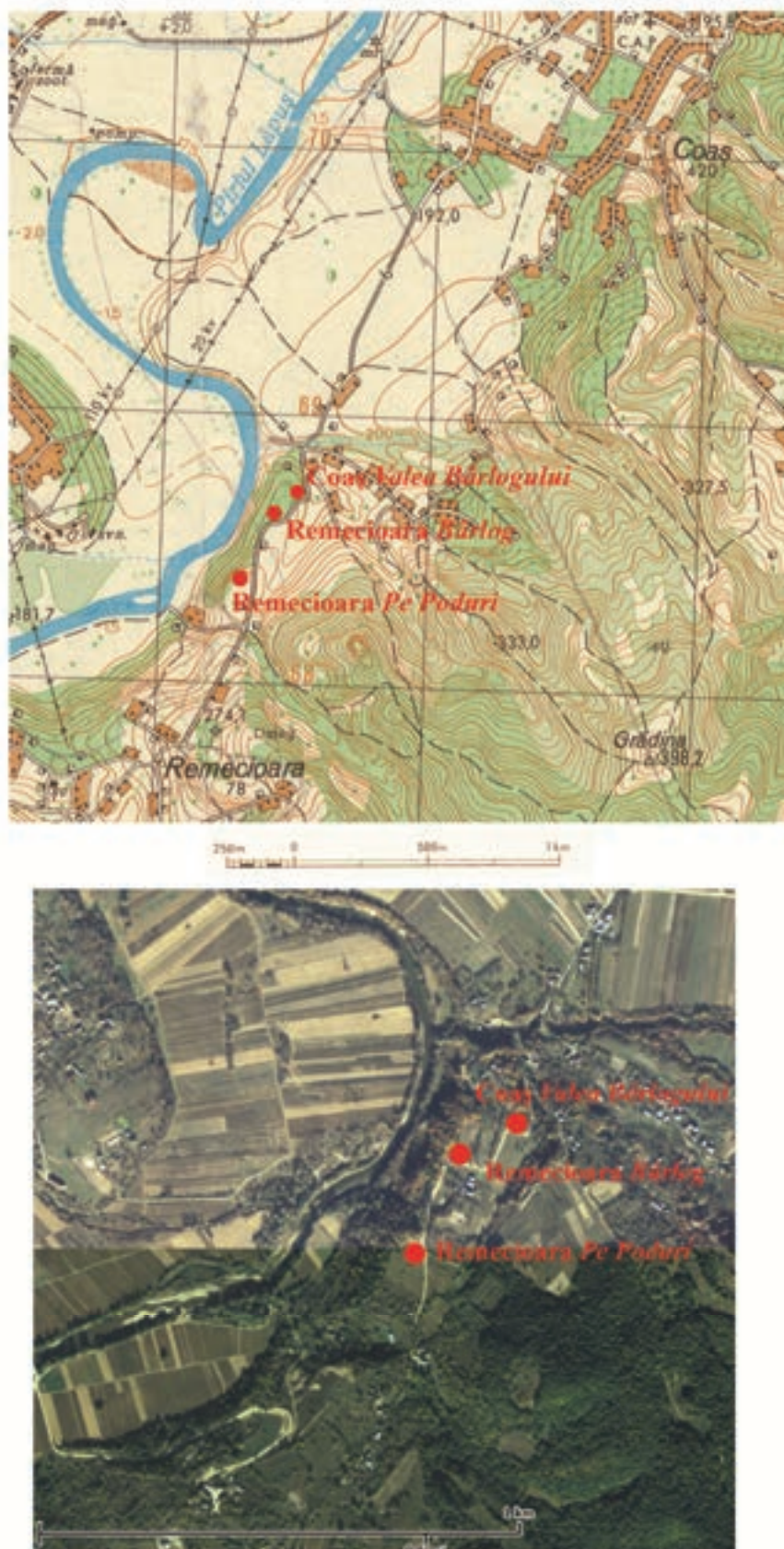


Fig. 13. Siturile de la Coaş Valea Bârlogului şi Remecioara: Bârlog şi Pe Poduri.

Fig. 13. Archaeological sites from Coaş Valea Bârlogului and Remecioara: Bârlog and Pe Poduri.



Fig. 14. Situl de la Copalnic Pe Șes.

Fig. 14. Archaeological site from Copalnic Pe Șes.



Fig. 15. Situl de la Corni Valea Luncii.

Fig. 15. Archaeological site from Corni Valea Luncii.



Fig. 16. Situl de la Lăpușel Hodiștău.

Fig. 16. Archaeological site from Lăpușel Hodiștău.



Fig. 17. Situl de la Mogoșești *Pe Lab*.

Fig. 17. Archaeological site from Mogoșești *Pe Lab*.



Fig. 18. Siturile de la Sarasău: Vâlcetușă, Moară și după Ștrec.

Fig. 18. Archaeological sites from Sarasău: Vâlcetușă, Moară and după Ștrec.



Fig. 19. Siturile de la Seini: Moșia Brazilor, Dagas și Beila.

Fig. 19. Archaeological sites from Seini: Moșia Brazilor, Dagas and Beila.

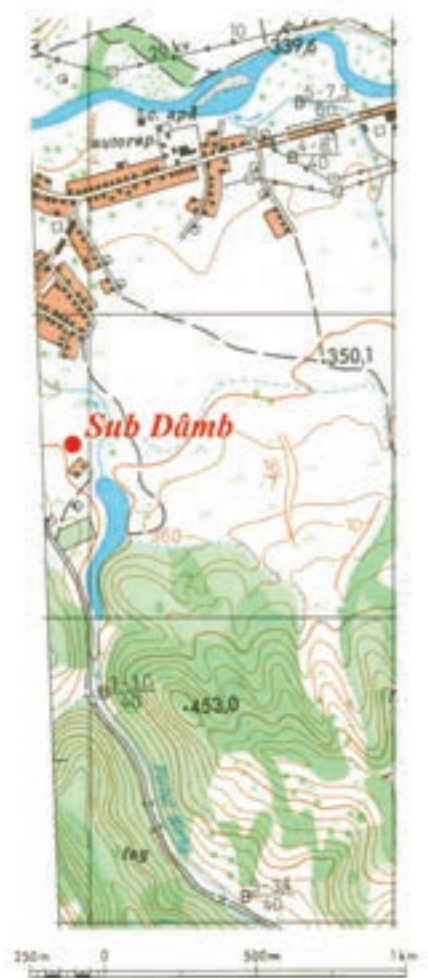


Fig. 20. Situl (siturile) de la Târgu Lăpuș: sub Dâmb și terenul fam. Farcaș.

Fig. 20. Archaeological site (or sites) from Târgu Lăpuș: sub Dâmb and the fam. Farcaș property.

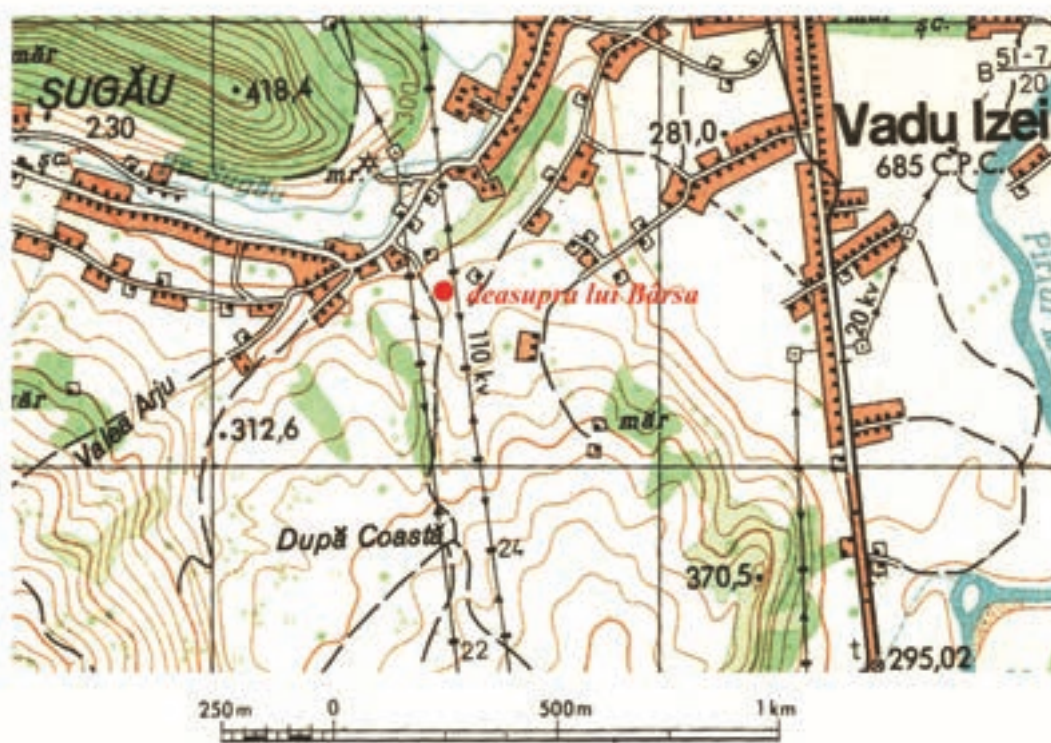


Fig. 21. Situl de la Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*.

Fig. 21. Archaeological site from Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*.



Fig. 22. Siturile de la Vălenii Șomcutei: Tog și Pe Vale.

Fig. 22. Archaeological sites from Vălenii Șomcutei: Tog and Pe Vale.



Fig. 23. Siturile de la: Arduzel Hurubai-Olătelek și Hurubai (foto D. Pop); Arieșu de Câmp grădina fam. Gîrdălean (foto Fl. Pop).

Fig. 23. Archaeological sites from: Arduzel Hurubai-Olătelek and Hurubai (photo D. Pop); Arieșu de Câmp grădina fam. Gîrdălean (photo Fl. Pop).



Fig. 24. Siturile de la: Babța (foto Z. Șomcutean) și Bârsana Podurile Humeni (foto D. Pop).

Fig. 24. Archaeological sites from: Babța (photo Z. Șomcutean) and Bârsana Podurile Humeni (photo D. Pop).



Fig. 25. Siturile de la: Berchez Corobana și Berchezoaia La Vale (foto Z. Șomcutean).

Fig. 25. Archaeological sites from: Berchez Corobana and Berchezoaia La Vale (photo Z. Șomcutean).



Fig. 26. Siturile de la: Bicaz Oarză Față și Oarză Dos (foto Z. Șomcutean); Câmpulung la Tisa Mociarfi / Valea Cozului (foto D. Pop).

Fig. 26. Archaeological sites from: Bicaz Oarză Față and Oarză Dos (photo Z. Șomcutean); Câmpulung la Tisa Mociarfi / Valea Cozului (photo D. Pop).



Fig. 27. Siturile de la Chechiș *Deasupra Ciurgăului* și *Valea lui Mihai* (foto D. Pop).

Fig. 27. Archaeological sites from Chechiș *Deasupra Ciurgăului* and *Valea lui Mihai* (photo D. Pop).



Fig. 28. Siturile de la: Coș Coasta Lupului și Coș Pe Iepurească I și II (foto Z. Șomcutean).

Fig. 28. Archaeological sites from Coș Coasta Lupului and Coș Pe Iepurească I and II (photo Z. Șomcutean).



Fig. 29. Siturile de la: Coaş Valea Cosmoaiei şi Valea Bârlogului (foto Z. Şomcutean).

Fig. 29. Archaeological sites from Coaş Valea Cosmoaiei and Valea Bârlogului (photo Z. Şomcutean).



Fig. 30. Siturile de la: Copalnic Pe Șes (foto Fl. Pop) și Corni Valea Luncii (foto D. Pop).

Fig. 30. Archaeological sites from: Copalnic Pe Șes (photo Fl. Pop) and Corni Valea Luncii (photo D. Pop).



Fig. 31. Siturile de la: Lăpușel Hodiștău (foto Z. Șomcutean) și Mogoșești Pe Lab (foto D. Pop).
Fig. 31. Archaeological sites from: Lăpușel Hodiștău (photo Z. Șomcutean) and Mogoșești Pe Lab (photo D. Pop).



Fig. 33. Siturile de la: Seini Beila (foto D. Pop) și Târgu Lăpuș Sub Dâmb (foto Z. Șomcutean).

Fig. 33. Archaeological sites from: Seini Beila (photo D. Pop) and Târgu Lăpuș Sub Dâmb (photo Z. Șomcutean).



Fig. 34. Siturile de la: Vadu Izei *deasupra lui Bârsa* (foto B. Bobîcă) și Vălenii Șomcutei *Pe Vale* (foto D. Pop).

Fig. 34. Archaeological sites from: Vadu Izei *deasupra lui Bârsa* (photo B. Bobîcă) and Vălenii Șomcutei *Pe Vale* (photo D. Pop).

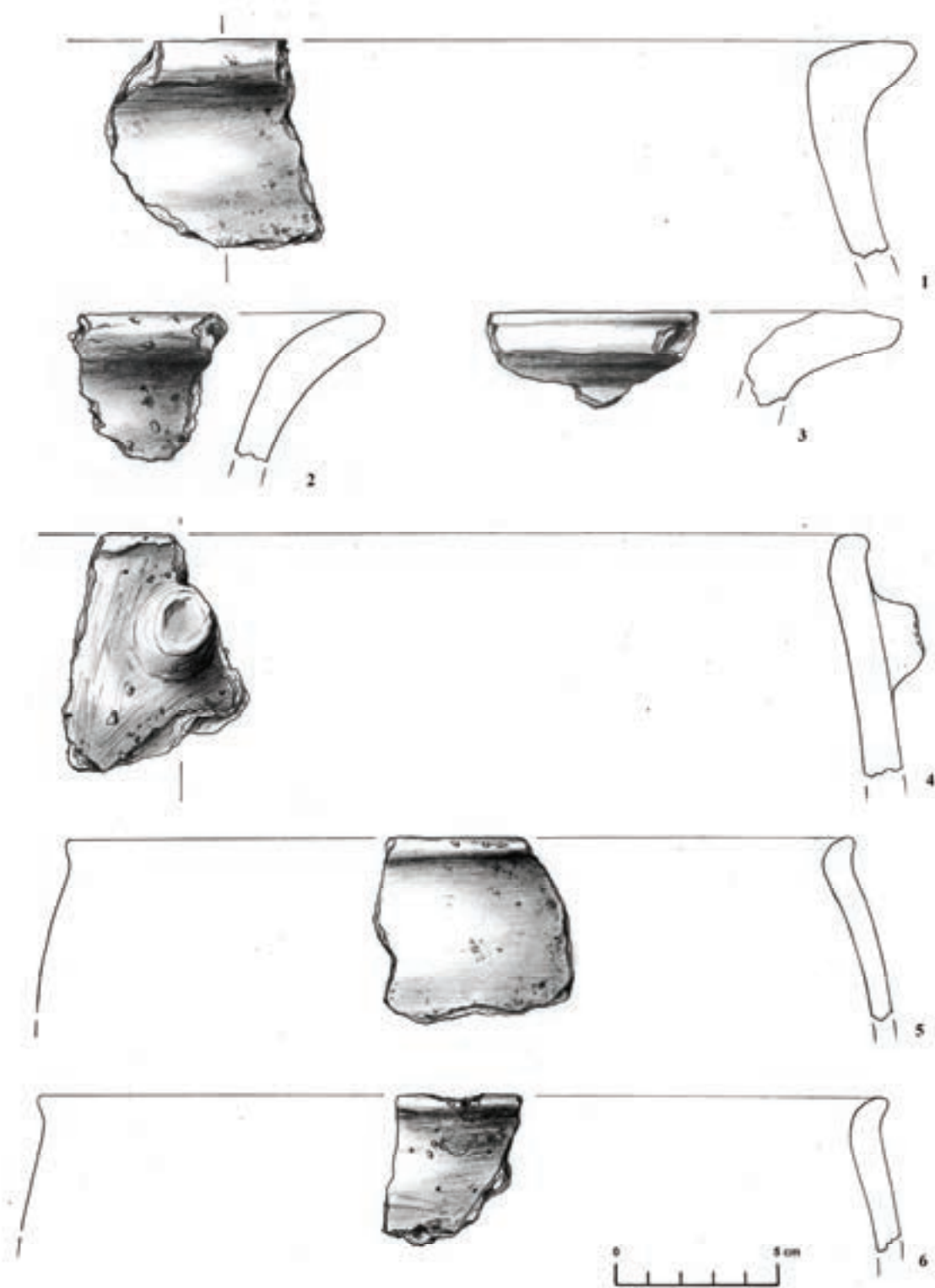


Fig. 35. Fragmente ceramice de la Arișu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.
Fig. 35. Pottery from Arișu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.

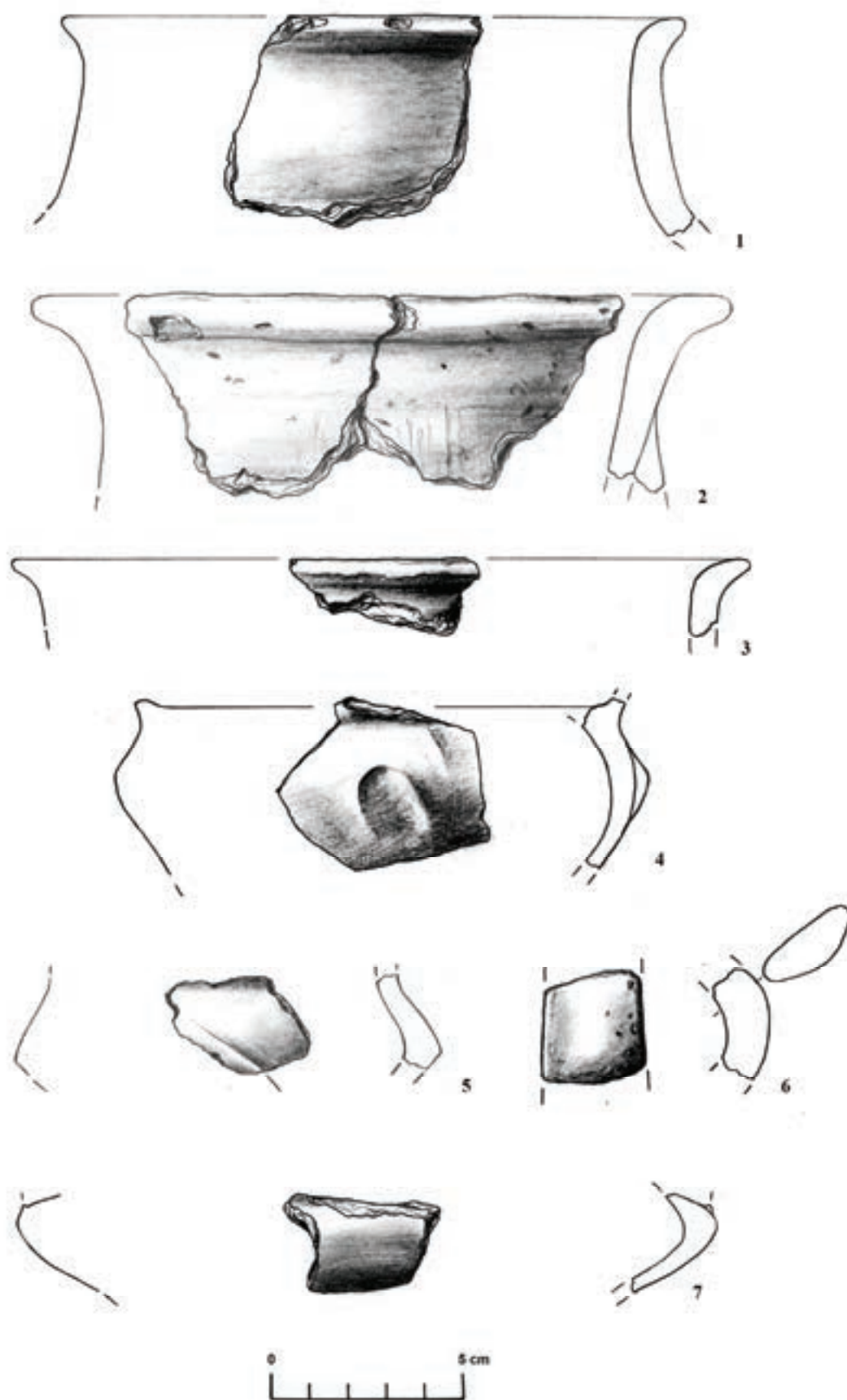


Fig. 36. Fragmente ceramice de la Arieșu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.
Fig. 36. Pottery from Arieșu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*.

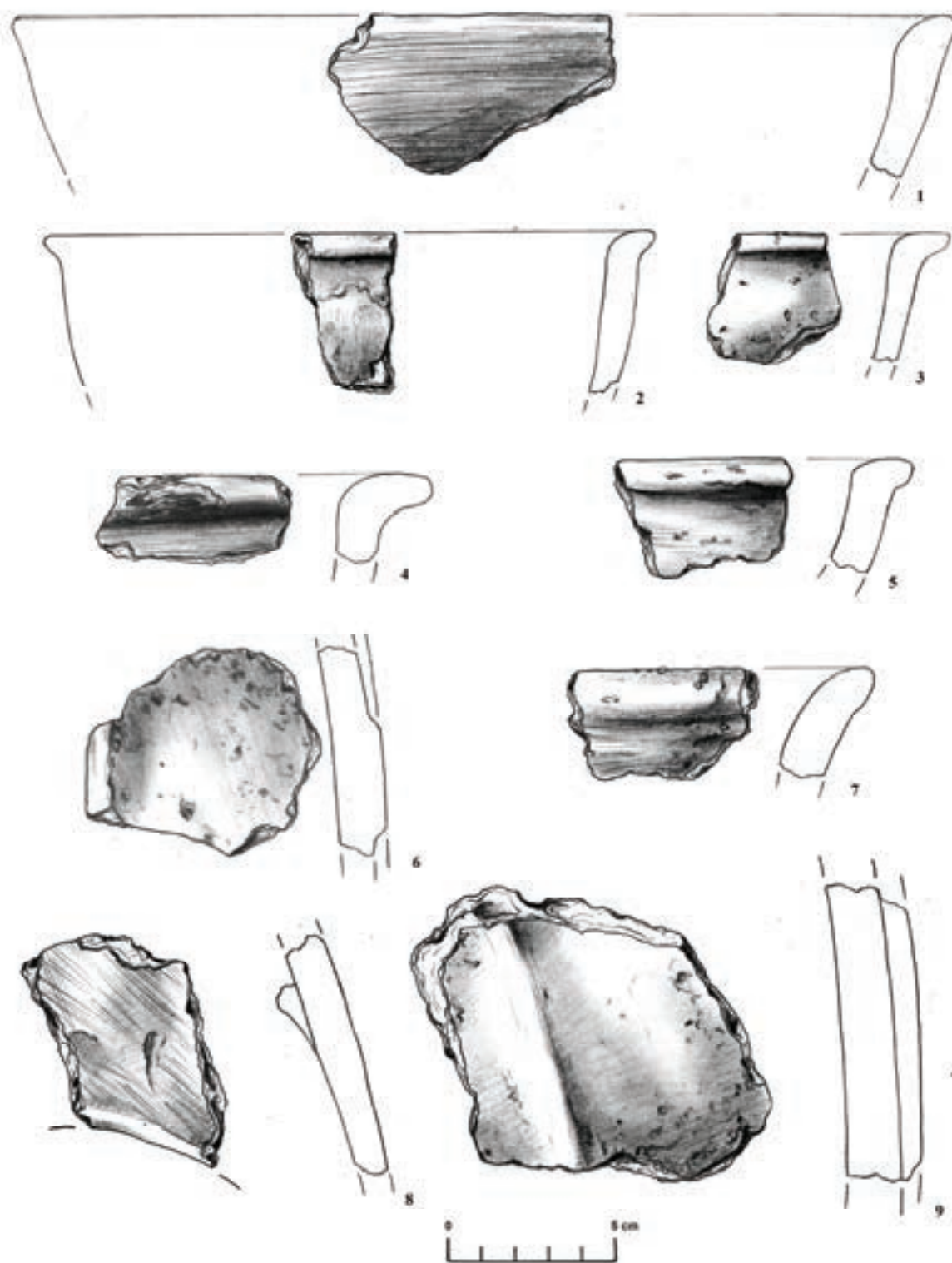


Fig. 37. Fragmente ceramice de la Arieșu de Câmp grădina fam. Gîrdălean.
Fig. 37. Pottery from Arieșu de Câmp grădina fam. Gîrdălean.

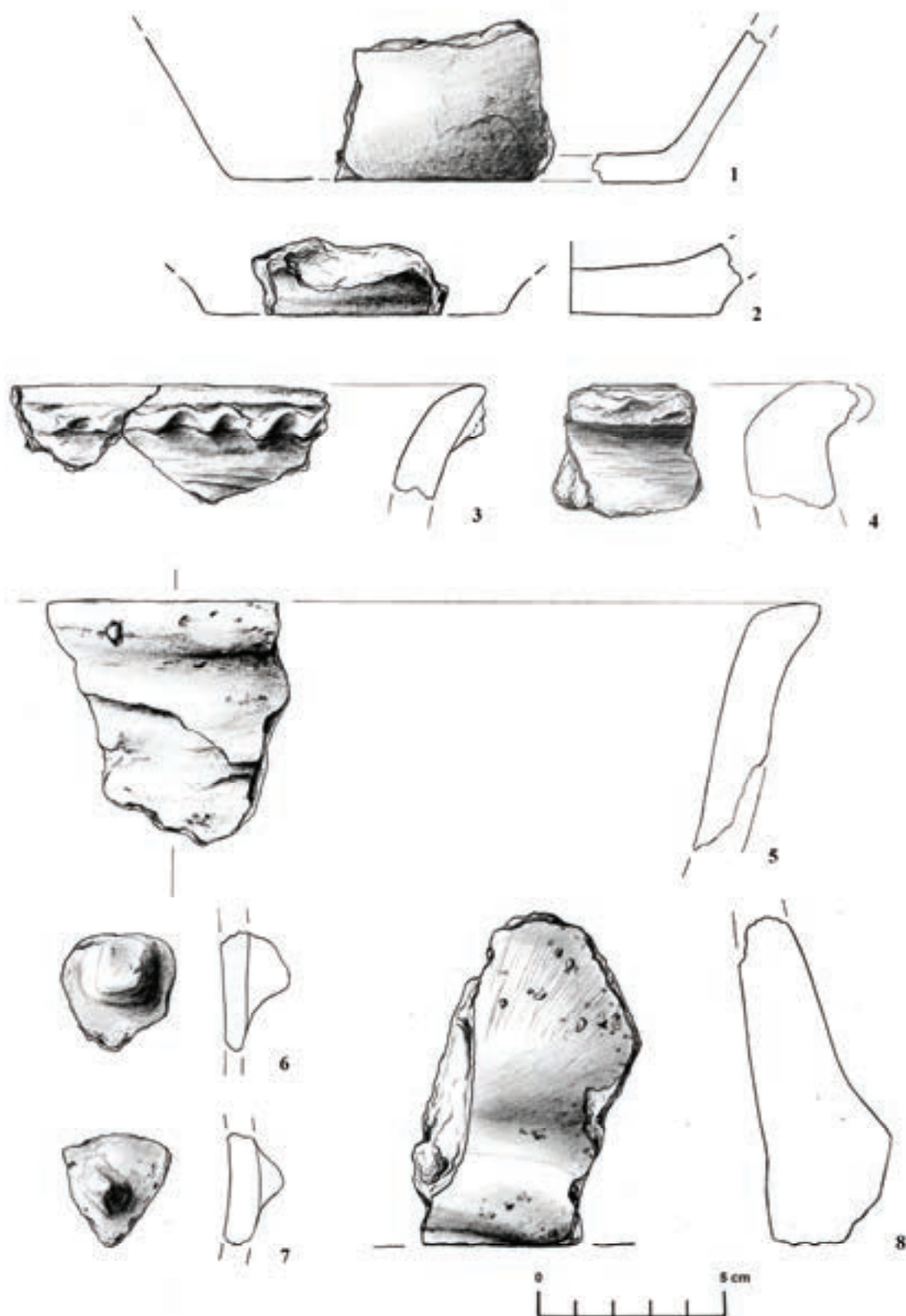


Fig. 38. Fragmente ceramice de la Arieșu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*: 1-2; Bârsana Podurile Humeni: 3-4; Berchezoaia *La Vale*: 5-7; Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*: 8.

Fig. 38. Pottery from Arieșu de Câmp *grădina fam. Gîrdălean*: 1-2; Bârsana Podurile Humeni: 3-4; Berchezoaia *La Vale*: 5-7; Vadu Izei *deasupra lui Bârsa*: 8.

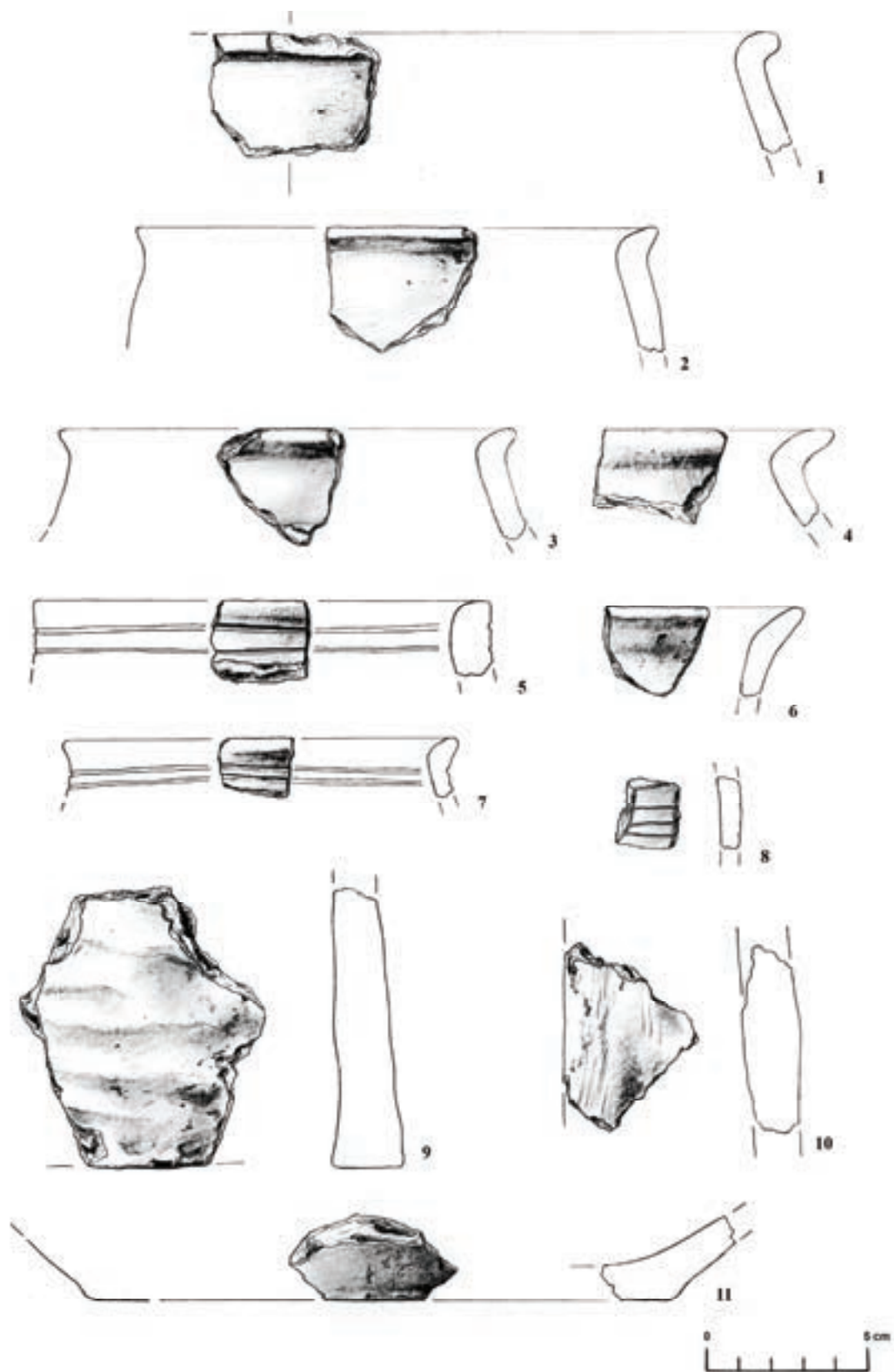


Fig. 39. Fragmente ceramice de la Bicz Oarză Față și Oarză Dos.

Fig. 39. Pottery from Bicz Oarză Față and Oarză Dos.

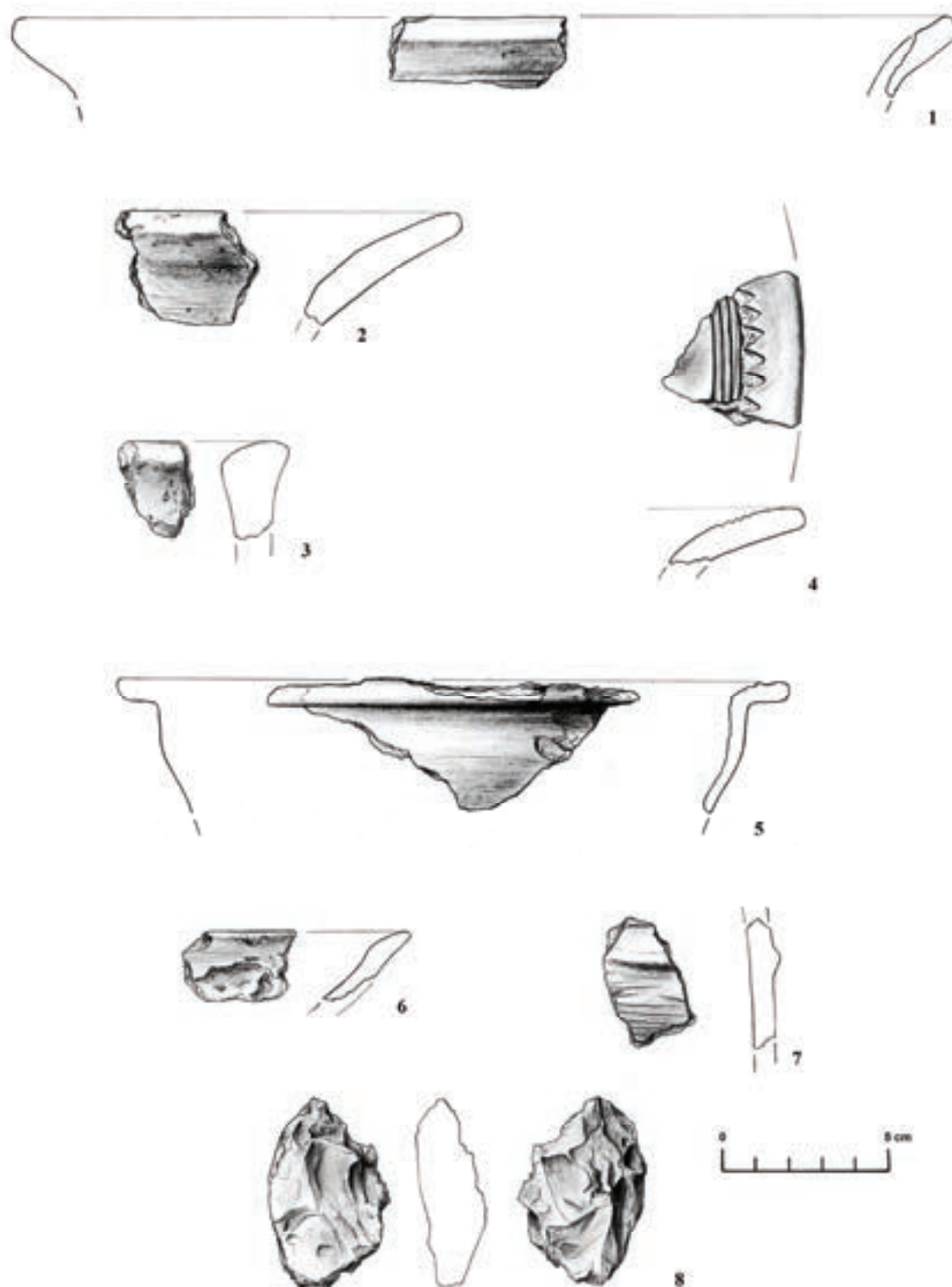


Fig. 40. Artefacte din situl de la Câmpulung la Tisa Mociarfi / Valea Cozului.
Fig. 40. Artifacts from Câmpulung la Tisa Mociarfi / Valea Cozului.

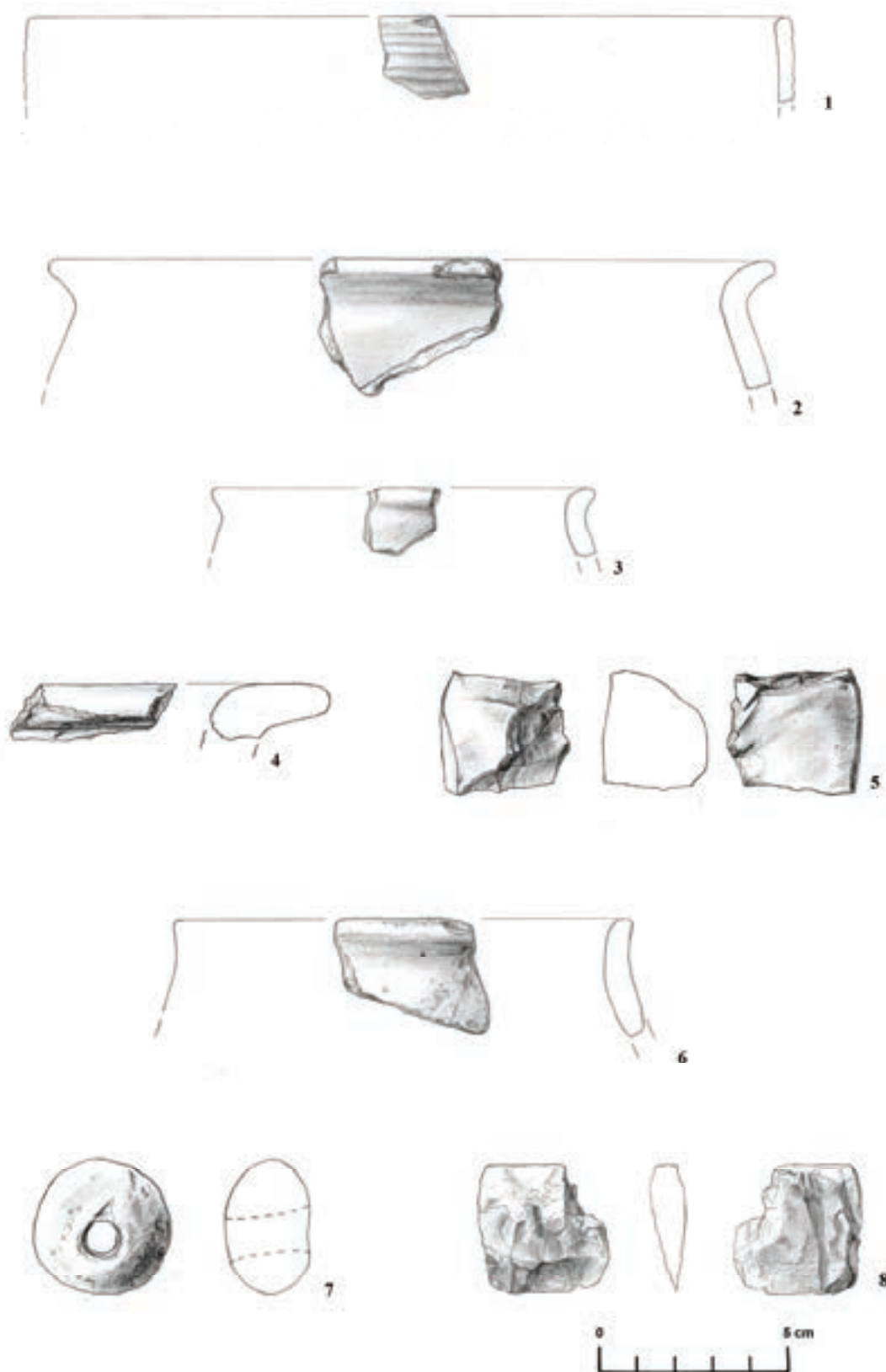


Fig. 41. Artefacte din siturile de la Coaș Pe Iepurească:1; Coaș Valea Cosmoaiei II: 2-5; Coaș Valea Cosmoaiei I: 6-8.

Fig. 41. Artifacts from Coaș Pe Iepurească:1; Coaș Valea Cosmoaiei II: 2-5; Coaș Valea Cosmoaiei I: 6-8.

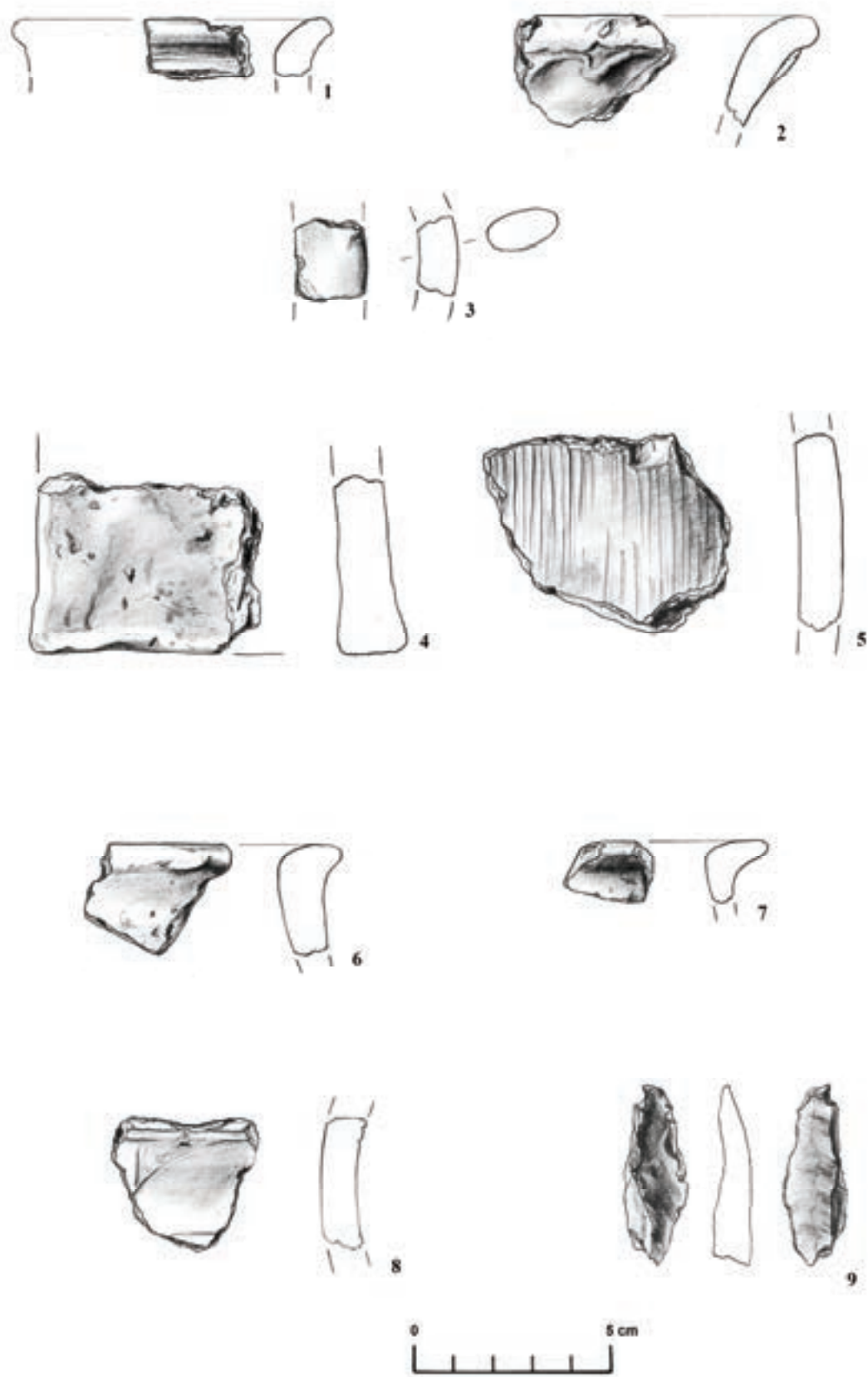


Fig. 42. Artefacte din siturile de la Lăpușel Hodiștău: 1-5; Seini Beila: 6-9.
 Fig. 42. Artifacts from Lăpușel Hodiștău: 1-5; Seini Beila: 6-9.

Gropile patrulatele cu pereții lutuiți și arși de la Bozânta Mică – Grind (jud. Maramureș). Cercetare și experiment arheologic.

MARIUS ARDELEANU

Cuvinte cheie: epocă romană, Barbaricum, cercetare sistematică, gropi patrulatele, arheologie experimentală.

Keywords: roman period, Barbaricum, systematic research, rectangles pits, experimental archaeology.

Localitatea Bozânta Mică (jud. Maramureș) este situată la 15 km vest de Baia Mare și la 5 km nord-vest de drumul european E 58, aproape de confluența râurilor Someș și Lăpuș (Fig. 1/1). Locul de hotar, numit de localnici *Grind* sau *Grindul Alb*, se găsește în partea nord-vestică a localității, spre localitatea Arieșu de Câmp, la circa 150 m vest de malul stâng a Lăpușului și la 1,2 km sud-est de confluența acestuia cu râul Someș (Fig. 1/2). În acest punct, cu prilejul mai multor cercetări de suprafață, prima dintre ele efectuată de dr. Ioan Stanciu în anul 1992, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice datând din epoca bronzului, epoca romană și medievală timpurie¹.

Proiectul de cercetare arheologică a sitului de la Bozânta Mică – Grind a fost inițiat în anul 2008 de Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș în colaborare cu Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca². Primele cercetări arheologice sistematice au fost desfășurate în anul 2009, urmate apoi, an de an, de alte campanii de cercetare (2010-2015)³.

Databile în epoca romană (*Barbaricum*, sec. II – IV p. Chr.) sunt mai multe complexe arheologice, reprezentate prin anexe gospodărești, gropi de provizii, fântâni și complexe de tipul *gropilor patrulatele cu pereții lutuiți și arși*. La Bozânta Mică – Grind, acestea din urmă au apărut, grupate, în două părți ale așezării, în partea estică și cea vestică (Fig. 2). În anul 2011, în vederea stabilirii întinderii așezărilor în partea estică a punctului Grind, au fost trasate trei secțiuni (SI-III) și cinci casete (C1-5). Alături de două complexe aparținând evului mediu timpuriu (sec. VIII p. Chr.) au fost descoperite și nouă complexe aparținând epocii romane, dintre care șapte sunt de tipul *gropilor patrulatele cu pereții lutuiți și arși* (Cx. 3-7, 10 și 17; Fig. 3)⁴. Alte gropi de acest fel au fost descoperite în campania din 2014. Cu scopul de a determina existența locuirilor din diferite perioade, de această dată în partea vestică a punctului Grind, paralel cu drumul de acces spre terenurile agricole, a fost trasată secțiunea SI/2014 (Fig. 4), unde, alături de complexe aparținând epocii bronzului și evului mediu timpuriu, au apărut cinci complexe databile în epoca romană, toate de tipul *gropilor patrulatele cu pereții lutuiți și arși* (Cx. 137, 139, 142, 145 – Fig. 5; Cx. 144 – Fig. 6).

Acest tip de gropi descoperite la Bozânta Mică – Grind se încadrează, ca formă, dimensiuni, orientare și amplasare în cadrul așezării, într-o categorie de

¹ Matei, Stanciu 2000, 37 nr. 29/47; Kacsó 2003, 109 nr. 4a, 135 nr. 21, pl. 2/5/14; Stanciu 2003, 257, 279 nr. 21/4; Pop 2005 (2008), 72 nr. 22.

² Colectivul de cercetare este alcătuit din: dr. Ioan Stanciu – responsabil științific de șantier (Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca), dr. Marius Ardeleanu, Raul Cardoș, dr. Dan Pop, drd. Bogdan Bobină (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș).

³ Pentru Rapoartele de cercetare arheologică a se vedea *Cronica Cercetărilor Arheologice* (numerele din 2010, 2012-2016).

⁴ Stanciu *et alii* 2012, 26-27.

complexe arheologice descoperite pe un spațiu geografic mult mai larg⁵. În acest articol ne vom referi doar la caracteristicile gropilor din situl care ne interesează. Fără excepție, toate gropile patrulatere cu pereții lutuiți și arși au formă dreptunghiulară și colțurile rotunjite, datorate probabil tipului de hârleț existent în acea perioadă (Fig. 7/1). Ca orientare, trei dintre ele sunt poziționate cu axa pe direcția nord-sud, cinci aproximativ nord-sud, cu o mică deviație de câteva grade spre N-V, iar alte patru relativ pe direcția nord-sud, cu o mică deviație de câteva grade spre N-E. Dimensiunile acestora sunt diferite; laturile scurte au o medie de 1,08 m (de la 0,85 până la 1,4 m) iar laturile lungi au o medie de 1,38 m (cu lungimi de la 1,04 până la 1,63 m). Aproape întotdeauna se păstrează o proporție medie între laturile lungi și cele scurte de 1,28 (cu unele excepții de 1,1 sau 1,6).

La toate gropile descoperite la Bozânta Mică, pereții prezintă urme de arsură. În nouă dintre cele douăsprezece gropi cercetate la Bozânta Mică – *Grind* s-a păstrat, parțial, și lutuiala aplicată și arsă pe pereții gropii (Fig. 7/1, 8/1). S-a observat faptul că, cu cât groapa este mai mare, cu atât se pot constata urme ale unui foc mai intens (atât pe pereți cât și în umplutura gropii). Sunt câteva exemple când această lutuială s-a păstrat foarte bine. În alte cazuri, în timpul cercetării, s-a observat că această lutuială a pereților era foarte slab păstrată, sfărâmicioasă (cazul Cx. 07). La gropile de mai mici dimensiuni (Cx. 17, 137, 142) nu s-au observat pe pereții lor nici o urmă de aplicare a unei lutuiei. Observația nu presupune că această lutuială nu a existat. Ele prezintă urme mai slabe de ardere, atât pe pereții lor cât și în umplutură. Putem astfel deduce că intensitatea focului era proporțională cu dimensiunile gropii. Un foc de mai mică intensitate nu a fost însă suficient pentru ca lutul aplicat pe perete să se solidifice și să se păstreze la fel de bine ca și în cazul gropilor cu o intensitate a focului mai mare.

Dacă în toate cazurile acestui tip de gropi s-a putut observa arsura pereților, nu același lucru îl putem spune despre partea lor inferioară. Aceasta prezintă doar în opt cazuri urme de arsură, însă nu pe toată suprafața lor. Arsura este documentată prin pete de culoare roșiatică, sesizabile de obicei în zona centrală a gropii (Fig. 7/2, 8/1, 9/1-2). Fără excepție, toate gropile patrulatere descoperite la Bozânta Mică – *Grind*, au fundul gropii nelutuit. O observație interesantă este faptul că gropile mai mici ca dimensiuni au urme de arsură (pete) mai intensă în partea inferioară a gropii (pe fund).

În ceea ce privește umplutura gropilor, constant ea are același aspect. În partea superioară există un strat de pământ de umplere, cu urme de arsură, iar în partea inferioară se găsește un strat, mai gros spre pereți și colțuri, de cenușă, cărbune și arsură, dovezi ale unei combustii puternice. În acest strat se găsesc de obicei urme de lemn carbonizat (în șapte cazuri) și lut ars, căzut de pe pereți (în nouă cazuri). În acest ultim strat, cu urme intense de arsură, în câteva rânduri între acest strat și cel de umplere al gropii, foarte rar în ultimul strat, superior, s-au descoperit și puținele materiale arheologice. Acestea sunt documentate prin fragmente ceramice (databile în epoca romană și epoca bronzului)⁶ și, în șase dintre gropile de la Bozânta Mică, de oase arse. În două cazuri au fost descoperite și lame de silex și fragmente de reziduri/zgură de fier (în trei complexe). Față de alte complexe de acest fel, gropile

⁵ Ca origine, ele se leagă de teritoriul ocupat de purtătorii culturii Przeworsk din centrul, estul și sud-estul Poloniei. Începând cu etapa B2 a epocii romane imperiale, acest grup cultural pătrunde treptat în bazinul Tisei superioare aducând cu ei acest tip de manifestare culturală. Au fost descoperite și publicate până acum un număr de 750 de astfel de gropi din peste 100 de așezări (un studiu privind caracteristicile tuturor *gropilor patrulatere cu pereții lutuiți și arși* descoperite se află în curs de pregătire).

⁶ De obicei în umplutura gropilor se găsesc câteva fragmente ceramice foarte mărunte ajunse în groapă împreună cu pământul folosit pentru umplerea ei. O excepție o constituie complexul 137 de la Bozânta Mică, unde, după arderea gropii, a fost depusă jumătatea superioară întregibilă a unui chiup tipic pentru epoca romană-*Barbaricum* (Fig. 10/2-3).

patrulatere cu pereții lutuiți și arși de la Bozânta Mică nu conțin pietre pe fund sau în umplutură (Tabelul 1).

În timpul cercetării arheologice a gropilor patrulatere cu pereții lutuiți și arși descoperite la Bozânta Mică – *Grind* o serie de probleme au fost discutate în legătură cu poziționarea, scopul și funcționalitatea acestora. Atât gropile descoperite la Bozânta Mică, cât și cele din alte situri arheologice contemporane, întotdeauna sunt grupate în șiruri paralele, la marginea așezărilor. Ca urmare putem presupune o utilizare a lor ce implica întreaga comunitate. Orientarea acestora pe direcția nord-sud, cu mici variații, datorată poate anotimpului în care au fost săpate⁷, implică o cutumă ritualică stric respectată. O altă întrebare apărută a fost legată de eventualitatea lutuirii pereților tuturor gropilor și a lutului folosit: dacă a fost folosit din cel extras la săparea gropii sau a fost utilizat un lut adus din altă parte. De asemenea, echipa de cercetare s-a întrebat care a fost timpul trecut de la săparea gropii și utilizarea ei și cum s-a reușit arderea intensă a pereților în timp ce fundul este de obicei nears sau prezintă urme slabe de arsură? În vederea încercării de a răspunde la aceste întrebări, dar și la altele, apărute în timpul cercetărilor arheologice și în vederea cunoașterii mai temeinice a funcționării complexelor de acest tip s-a apelat la domeniul arheologiei experimentale prin desfășurarea proiectului „Reconstituirea și arderea unei gropi patrulatere cu pereții lutuiți și arși”.

Există o istorie destul de îndelungată, începând din sec. al XIX-lea, legată de desfășurarea unor simple experimente efectuate pentru a determina cum anumite artefacte istorice au fost confecționate și utilizate⁸. De asemenea, au fost formulate mai multe definiții privind procesul de arheologie experimentală. Una dintre cea mai cunoscută este cea exprimată de cercetătorul James Skibo. Conform acestuia, arheologia experimentală este „fabricarea (producerea) materialelor, a comportamentelor, ori amândouă în scopul de a observa unul sau mai multe procese implicate în producerea, utilizarea, deteriorarea sau recuperarea culturii materiale”⁹. Cu toate că arheologia experimentală nu reușește întotdeauna să furnizeze informații complete pentru a explica funcționarea anumitor procese sau piese identificate în urma unor cercetări arheologice, în ultimele decenii a crescut gradul de influențare a acesteia în formularea unor deducții arheologice. Acest lucru se datorează și apariției unui număr mare de lucrări și reviste dedicate în totalitate acestei discipline. Totuși, profesorul Izumi Shimada, bun cunoscător al domeniului arheologiei experimentale, constata în anul 2005¹⁰ cât de puține s-au schimbat în câteva decenii de când Ruth Tringham afirma, spre sfârșitul anilor '70, că experimentele în arheologie au fost în mare parte ignorate pe bună dreptate din două motive: „...1 – din lipsa unei puternice baze teoretice și a lipsei unor rezultate în testarea ipotezelor arheologice și 2 – lipsa unor rigori și atenții în procesul experimentării științifice, în planuire, execuție, documentare și analiză”¹¹.

Astfel de experimente din domeniul arheologiei au fost împărțite, în funcție de locul de desfășurare a experimentului, în două categorii principale: experimente efectuate în laborator, într-un mediu controlat și experimente de teren (desfășurate în aer liber)¹². Există de altfel mai multe lucrări privind modul cum experimentele

⁷ Folosind ca analogie studiul lui V. Lăzărescu și V. Turcu (Lăzărescu, Turcu 2013, 129-144), în care, pornind de la studiul micilor deviații ale axei principale a mormintelor, s-a încercat stabilirea unor *anotimpuri ale morții* pentru două necropole din Transilvania din perioada migrațiilor (Vlaha, jud. Cluj și Fântânele, jud. Bistrița-Năsăud), putem presupune că orientarea axei pe direcția nord-sud a gropilor are la bază o intenție a căror motive vor rămâne probabil necunoscute pentru totdeauna, iar devierea cu câteva grade de la nordul magnetic de azi se datorează variației (modificărilor) magnetice.

⁸ A se vedea în acest sens, de exemplu, Coles 1973 și Coles 1979.

⁹ Skibo 1992, 18.

¹⁰ Shimada 2005, 608.

¹¹ Tringham 1978, 171.

¹² Skibo 1992, 29.

arheologice ar trebui efectuate¹³. Acestea subliniază în general două lucruri de care ar trebui să se țină seama înainte de a se efectua orice acțiune de arheologie experimentală: atunci când experimentele arheologice sunt efectuate pentru a testa ipoteze care sunt bazate pe date arheologice cu siguranță există posibilitatea de a obține rezultate care pot fi utilizate apoi în cercetarea arheologică¹⁴ și că „*parte a definiției științifice a unui experiment este repetabilitatea*”¹⁵.

Prin proiectul desfășurat s-a urmărit reconstituirea și funcționarea unei gropi de tipul cu pereții lutuiți și arși pentru a încerca să se obțină răspunsuri la unele întrebări apărute în timpul cercetării arheologice. Urmând principiul „analogiilor în experimentul arheologic”, rezultatele experimentale obținute pot fi echivalentul datelor statice arheologice și a proceselor care le-au creat (experimentul arheologic)¹⁶. În acest fel putem utiliza rezultatele experimentului pentru a crea analogii pentru o situație arheologică asemănătoare. Însă trebuie avut în vedere și faptul că această analogie poate fi folosită doar atunci când procesele desfășurate în trecut sunt aceleași cu cele desfășurate în prezent¹⁷.

Proiectul de arheologie experimentală s-a desfășurat în trei etape¹⁸. Prima etapă a avut loc concomitent cu cercetarea arheologică a gropilor patrulare descoperite în campania din anul 2014 și a constatat în săparea efectivă a gropii. În a doua etapă s-au acoperit pereții cu lut, a avut loc arderea și acoperirea cu pământ a gropii. A treia etapă, a fost destinată golirii gropii și formulării concluziilor experimentului. Distanța în timp dintre fiecare etapă a fost de 3 săptămâni.

Pe pereții și în umplutura unora dintre gropile patrulare descoperite la Bozânta Mică – *Grind*, nu s-au putut stabili urme clare de lutuială. Astfel că unul din obiectivele experimentului a fost și verificarea comportamentului pereților la ardere fără ca aceștia să fie lutuiți. Pentru obținerea aceluiași tip de sol ca cel al pereților gropii, s-a săpat groapa experimentală în pământul de la nivelul de călcare din epoca romană, nivel de la care au fost descoperite gropile în timpul cercetării arheologice (-0,45/-0,5 m adâncime). Locul ales a fost în apropierea a două complexe arheologice de același tip ca și groapa experimentală (Fig. 12/1). După alegerea locului s-a trecut la trasarea conturului gropii (Fig. 11/1). Dimensiunile, orientarea și adâncimea gropii au fost identice cu cele ale complexului 139 descoperit în SI/2014, situat la 1,5 m nord față de groapa experimentală.

Groapa experimentală a fost săpată manual, cu hârlețul (Fig. 11/2), la ea lucrând doi oameni. Timpul de execuție a săpării gropii a fost de 20 de minute, iar pământul excavat a fost depozitat în apropierea gropii, pentru a fi reutilizat ulterior (Fig. 12/1, 11/2). Una din întrebările apărute în timpul cercetării acestui tip de complex arheologic a fost legată și de timpul trecut între săparea gropii și utilizarea ei. În încercarea de a găsi răspunsul la această întrebare, groapa experimentală, după ce a fost săpată, a fost lăsată descoperită timp de trei săptămâni. În acest interval de timp s-a observat o uzură accentuată a buzei și pereților gropii. Această uzură a fost manifestată prin apariția unor șanțuri de scurgere pe pereții și în colțurile gropii (Fig. 12/2), șanțuri datorate în mare parte infiltrării apei pluviale. Astfel de mici canale de curgere a apei nu apar documentate, nici pe pereți, nici în colțurile gropilor patrulare cercetate din punct de vedere arheologic. Ca urmare, putem presupune că timpul scurs între săparea gropii, aplicarea lutului pe pereți sau arderea ei nu a

¹³ Kelterborn 1987, 11-12; Schmidt 1993, 21-24; Lammers-Keijsers 2005, 18-24.

¹⁴ Lammers-Keijsers 2005, 19.

¹⁵ Outram 2005, 108.

¹⁶ Lammers-Keijsers 2005, 19.

¹⁷ Lammers-Keijsers 2005, 20.

¹⁸ Resursele financiare necesare desfășurării proiectului de arheologie experimentală, „*Reconstituirea și arderea unei gropi patrulare cu pereții lutuiți și arși*” au fost asigurate de către Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș (Baia Mare) și Asociația Culturală Omnis Barbaria (Satu Mare).

fost unul foarte mare. Groapa era săpată cu puțin înainte sau, mai probabil, în ziua utilizării ei.

O altă întrebare apărută în timpul cercetării complexelor arheologice de tipul *gropilor patrulateră cu pereții lutuiți și arși* a fost dacă s-a folosit pe pereții gropilor lut din pământul excavat sau a fost folosit un lut, poate de o calitate mai bună, adus din apropiere. În timpul cercetării secțiunii SI/2014 s-a observat că pământul aflat sub nivelul de călcare (sterilul din punct de vedere arheologic) era format dintr-un nisip fin de culoare gălbuie amestecat cu lut. Acest strat, în care au fost săpate gropile patrulateră, în urma ploilor sezoniere din timpul cercetării arheologice, devenea unul foarte lutos. Ca urmare, am presupus că acesta putea fi folosit la lutuiala pereților gropii. În lipsa unor analize microscopice, nu putem ști dacă lutuiala pereților a fost făcută cu pământul excavat sau cu un alt tip de lut, adus din împrejurimi. Astfel că pentru lutuiala pereților gropii experimentale am folosit două tipuri de lut. Unul dintre ele a fost cel excavat în timpul săpării gropii experimentale și depus lângă groapă (Fig. 11/2, 12/1). Celălalt material utilizat pentru lutuiala pereților a fost un lut de bună calitate¹⁹ (Fig. 13), excavat dintr-un loc aflat la 1,2 km SE de gropile patrulateră cu pereții arși cercetate în campania din 2014, în locul numit *La mohile*²⁰.

În încercarea de a răspunde celor patru probleme expuse mai sus (lutuiala sau nu a pereților și dacă s-a folosit pentru acest lucru pământul excavat sau a fost adus din altă parte un lut de bună calitate) groapa a fost lutuită parțial. Peretele nordic, colțurile lui și parțial din peretele vestic și estic a fost lutuit cu pământul excavat din groapă, peretele sudic cu argilă adusă din punctul *La mohile*, iar pereții de pe partea estică și vestică au fost lăsați nelutuiți. Pentru o aderență mai bună a lutului, pereții au fost umeziți înainte de a fi aplicată lutuiala. Acest proces s-a efectuat de la baza peretelui în sus (Fig. 14/1). Grosimea lutuiei aplicată pe pereți a fost de circa 2-3 cm (Fig. 14/2). În urma cercetării complexului 144 s-a observat că, în jumătatea vestică din partea lui superioară, acesta nu a fost deranjat de arăturile moderne, astfel că s-a reușit surprinderea "buzei" superioare a lutuiei arse. Aceasta se prezenta sub forma unui "umăr" rotunjit ce depășea cu 2-3 cm nivelul gropii. Ca urmare și lutul aplicat pe pereții gropii experimentale a depășit cu 2-3 cm nivelul gropii (Fig. 15/1). Pentru cei doi pereți lutuiți s-au folosit câte două găleți de lut (de 10 litri, Fig. 15/2), iar întreg procesul de lutuire a durat 40 de minute, proces executat de o singură persoană (Fig. 16). La acest timp de lucru se mai adaugă încă 30 minute destinate mărunțirii și amestecării lutului cu apă.

Deoarece o uscare naturală a lutului aplicat pe pereții gropii ar fi dus la crăparea acestuia am ales ca arderea gropii experimentale să aibă loc în aceeași zi. Pentru acest lucru s-au folosit lemne de salcâm, de la un copac tăiat în urmă cu o lună de la data desfășurării experimentului, la care s-au adăugat vreascuri și crengi uscate de la copacii aflați în canalul ce desparte azi localitățile Bozânta Mică și Arieșu de Câmp, în apropierea sitului arheologic. Pentru începerea aprinderii mai rapide a focului s-au utilizat și câteva scânduri provenite de la un euro-palet. Cantitatea totală de lemn utilizată, tăiate la lungimi de 0,5 și 1 m, a fost de 1m³ (Fig. 17/1).

¹⁹ În timpul campaniei arheologice din anul 2014 am întrebat mai mulți localnici dacă cunosc un loc de unde se poate extrage lut de bună calitate. Conform informațiilor localnicului Criste V. Dorian există în perimetrul și în împrejurimile localității Bozânta Mică două locuri foarte bune de unde „se ia lutul folosit la tencuiala sobelor de teracotă.”. Unul din aceste locuri se află în albia râului Someș iar celălalt în partea sud-estică a localității, în zona numită de localnici *La mohile* sau *La mohelci*. Datorită ploilor din toamna anului 2014 cota râului Someș a fost foarte ridicată; ca urmare, o parte din lutul utilizat la groapa experimentală a fost extras din zona de la sud-est de sat (Fig. 1/2).

²⁰ În mare parte locul corespunde punctului *La huci*, unde, "...în hotarul sud-estic al localității și partea stângă a drumului Lăpușel-Bozânta Mică...", I. Stanciu a descoperit mai multe fragmente ceramice databile în epoca romană (Stanciu 1995, nr. 9/A, 142). Cu siguranță că denumirile locale *La mohile/La mohelci* și *La huci* se referă la aceeași zonă (Fig. 1/2).

În urma cercetării gropilor patrulatere de la Bozânta Mică - *Grind*, dar și din alte situri, s-a observat faptul că, deși pereții gropilor prezentau, de cele mai multe ori, puternice urme de ardere, marea majoritate a lor aveau partea de jos a gropii nearsă, sau cu mici pete de arsură²¹. Pentru a încerca să obținem aceeași situație ca și cea surprinsă în urma cercetărilor arheologice, pe fundul gropii a fost așezat un strat de lemne de grosime medie (5-7 cm diametru, Fig. 17/2). Deasupra acestui strat de lemne s-au aranjat, sub formă piramidală, bucățile de scândură, tăiate, pentru aprinderea focului. Focul a fost început inițial în centrul gropii (Fig. 18/1). În acest fel apa din lutiuala umedă de pe pereți s-a putut evapora lent (Fig. 18/2), reducând astfel riscul aparițiilor fisurilor. Pe parcurs, focul a fost alimentat cu lemne din ce în ce mai groase, așezate inițial în mijloc, iar apoi paralel cu laturile lungi și scurte ale gropii experimentale²². Pe măsură ce pereții lutuiți se uscau, focul a fost extins în întreaga groapă (Fig. 19/1-4).

Inițial pereții lutuiți ai gropii, după uscare și evaporarea totală a apei din ei, s-au afumat, iar apoi s-au întărit formând o crustă de culoare gri asemănătoare celei descoperite în unele dintre gropile cercetate. Această arsură nu a fost uniformă pe întreaga suprafață a pereților, ea fiind în general mai deschisă, cu unele nuanțe de roșiatic, în partea inferioară a peretelui lutuit. Cu lemnele avute la dispoziție, alimentarea focului a durat 6 ore. În timpul procesului de alimentare cu lemn a gropii, a fost afectată partea superioară a buzei peretelui sudic lutuit. De asemenea, pe același perete, la care s-a utilizat argila adusă din punctul *La mohile*, în timpul creșterii temperaturii de ardere, s-a observat apariția unor fisuri pe toată suprafața acestuia (Fig. 21/1). Acest tip de fisuri nu au apărut niciodată documentate în gropile patrulatere cu pereții lutuiți și arși descoperite. În schimb, lutiuala aplicată pe perețele nordic, cu pământul excavat la săparea gropii experimentale, s-a păstrat, fără a prezenta urme de distrugere, pe toată perioada arderii (Fig. 21/2).

După epuizarea cantității de lemn avută la dispoziție, întreaga groapă avea o cantitate apreciabilă de jăritic (aprox. 25 cm grosime). Datorită faptului că, în timpul cercetării complexului 145, deasupra stratului de arsură, în jumătatea nordică a gropii, s-a observat existența unor lentile de pământ roșiatic, am presupus că groapa a fost acoperită cu pământ la un interval foarte scurt de timp, imediat după încetarea alimentării cu lemne. Ca urmare, groapa experimentală, cu cărbunii incandescenti rezultați în urma arderii, a fost acoperită în întregime cu pământul excavat (Fig. 22/1-3). Această operațiune, executată de două persoane, cu două lopeți moderne, a durat 10 minute. Aceasta a fost ultima acțiune din cadrul etapei a doua a experimentului arheologic.

A treia etapă s-a desfășurat în data de 5 decembrie 2014²³. În cadrul acesteia, groapa a fost abordată, ca și cercetare, asemenea unui complex arheologic. În prima fază a acestei etape a avut loc identificarea conturului gropii (Fig. 23/2). La identificare a fost surprins "umărul" lutuielii peretelui nordic al gropii, cel din partea sudică fiind în mare parte deteriorat și păstrat doar în colțul sud-estic. De asemenea, la identificare, pereții nelutuiți ai gropii nu au format o crustă puternică asemănătoare cu lutiuala aplicată, fiind însă observată, încă de la identificare, o puternică ardere a lor. Această ardere s-a manifestat prin prezența unor linii subțiri

²¹ Din cele 12 gropi patrulatere cu pereții arși descoperite la Bozânta Mică - *Grind*, patru gropi nu au urme de arsură pe fund, iar opt au urme de arsură parțială (pete). Nici una dintre gropile descoperite nu au fundul gropii în totalitate ars.

²² Din momentul utilizării lemnului foarte gros de salcâm (10-15 cm diametru), pentru o combustie mai puternică, focul a fost alimentat și cu crengi uscate (Fig. 20).

²³ În toate cele trei etape ale realizării proiectului de arheologie experimentală au participat, alături de autor, Adrian Ghinea (arhitect) și Sorana Ardeleanu (arheolog). De asemenea, în timpul cercetării arheologice, dar și în alte contexte, numeroase discuții, extrem de utile în legătură cu multiplele aspecte ale acestui tip de complex, au avut loc împreună cu dr. Ioan Stanciu, fără de care acest proiect nu ar fi existat. Tuturor le aduc pe această cale mulțumirile cuvenite.

negre și roșiatice (maxim 1 cm lățime fiecare) impregnate în pereții gropii (Fig. 24/1-2). Acest lucru nu s-a observat și la gropile cercetate și în care lutuiala pereților lipsea. Acest fapt poate să indice faptul că pereții acestor gropi nu au atins în mod direct flacăra sau intensitatea focului, între ei și foc existând un strat "protector". Acest strat „protector” nu putea fi altceva decât lutuiala aplicată pe pereții gropii. Chiar dacă toate gropile patrulatele au avut din momentul folosirii lor un strat de lut aplicat pe pereți, la multe dintre ele, nu a fost întotdeauna surprins în timpul cercetării arheologice²⁴. Faptul că la unele gropi patrulatele nu s-a păstrat în proporție foarte mare sau deloc lutuiala pereților (inclusiv în umplutură) poate avea mai multe cauze. Cea mai importantă dintre ele este legată de intensitatea mai mică a focului în cazul unora dintre gropi. De altfel, în timpul cercetării arheologice, s-a observat lipsa unui strat de lut ars, în umplutura gropii sau pe pereți, tocmai în acele complexe în care urme ale arderii sunt documentate printr-o grosime mai mică a stratului de cenușă prezent deasupra fundului gropii. O intensitate mai mică a focului a făcut ca, în cazul unora dintre gropile patrulatele cercetate (de exemplu la Bozânta Mică - *Grind*, complexul 142), să nu se ajungă la o temperatură destul de mare pentru ca lutul aplicat pe pereți să se formeze într-o crustă destul de puternic arsă pentru a se păstra pe pereți sau în umplutura gropii²⁵.

După identificarea gropii experimentale și elaborarea concluziilor în această fază, s-a trecut la etapa de cercetare a gropii experimentale. Golirea ei a fost începută în jumătatea estică până la stratul de cărbune (Fig. 25/1), apoi până la fundul gropii (Fig. 25/2), după care a continuat în jumătatea vestică. Toate etapele cercetării au fost documentate prin fotografiere digitală și desen arheologic (profil și grund la scara 1:20).

După golirea integrală a gropii putem spune că s-a reușit obținerea unui rezultat bun privind arderea gropii experimentale (Fig. 26). Acest fapt este dovedit prin arsura foarte puternică a pereților gropii, a lutuiei aplicate și a stratului gros de cenușă și cărbune rezultat. Nu s-a reușit o intensitate a focului, ca și cea documentată în cazul complexelor 06, 137, 139, 144-145, unde arsura lutuiei pereților a fost mai puternică decât în cazul celorlalte gropi patrulatele cu pereții lutuiți și arși descoperite la Bozânta Mică - *Grind*. Arderea gropii experimentale a fost însă mult mai puternică decât cea din complexe 03-05, 07, 10, 17, 142 unde intensitatea mai scăzută a focului a fost documentată printr-o cantitate mai mică a stratului de cărbune²⁶ și prin lipsa aproape totală a lutului ars. Chiar dacă nu s-au obținut nuanțele de culoare roșiatice documentate pe pereții lutuiți și arși ai complexelor amintite, lutuiala peretelui nordic al gropii experimentale se aseamănă ca și duritate cu cea descoperită în unele din gropile patrulatele cercetate. Datorită comportamentului diferit în timpul arderii a lutului aplicat pe peretele sudic și nordic, putem presupune că, cel puțin în cazul gropilor patrulatele din așezarea de la Bozânta Mică, se aplica o lutuială obținută din pământul excavat la fața locului. Cu toate că pereții gropii experimentale prezentau puternice urme de arsură, s-a observat că la finalul experimentului, fundul acesteia prezenta slabe urme de arsură documentată prin mici pete roșiatice sau negre (Fig. 26), exact ca în cazul majorității gropilor patrulatele cercetate.

Se consideră că, un experiment arheologic este încheiat doar atunci când, în condiții asemănătoare, are loc o repetare, în condiții identice a tuturor etapelor

²⁴ Este cazul complexelor 07, 17, 137 și parțial 142, cercetate la Bozânta Mică - *Grind*.

²⁵ Totuși acesta nu lipsește în totalitate: la Bozânta Mică, pe mici porțiuni din pereții gropii 142 (3-4 cm) au fost observate fragmente de lut foarte slab arse. De altfel, spre deosebire de alte cazuri, aceste fragmente slab arse, datorită friabilității lor, nu au putut fi recoltate pentru analiză.

²⁶ Presupunând că umplutura gropii, așa cum s-a format după ardere, nu a fost parțial evacuată.

parcurs în timpul experimentului²⁷. Pentru a fi în măsură a identifica variabilele care pot apărea în timpul unui experiment (în cazul gropilor patrulate: timpul de ardere, tipul și cantitatea lemnului utilizat, tipul și cantitatea lutului folosit, condițiile meteorologice, etc.), mai multe teste trebuie efectuate pentru a verifica ipotezele formulate înainte și în urma unui experiment. Cercetătoarea P. B. Richter face o distincție clară între ipotezele formulate înainte de desfășurarea experimentului final și ipotezele testate experimental²⁸. Testele experimentale efectuate înainte de desfășurarea experimentului arheologic final ar trebui privite ca un fel de pre-experimente în care se încearcă să se stabilească toți factorii care urmează a fi implicați în proces. În același timp oferă oportunitatea de a câștiga experiența necesară în desfășurarea experimentului final.

Există un număr mare de „proiecte” de arheologie experimentală care, de fapt, fără a repeta și a elimina toate posibilele variabile care pot apărea, se află în faza de test. În cazul acestora rezultatele obținute nu sunt comparate cu datele arheologice de la care ar fi trebuit să pornească experimentul. Acest ultim pas e necesar pentru a exista o analogie completă între datele culese în urma efectuării experimentului arheologic și complexul arheologic de la care s-a pornit experimentul. Considerăm că, în cazul gropii experimentale de la Bozânta Mică – *Grind*, s-a desfășurat o primă fază de test. În urma acestuia s-a reușit obținerea unor informații privind caracteristicile, procesul și sistemul de construcție al unei astfel de gropi. Intenționăm ca, aplicând totalitatea datelor obținute până acum, să continuăm proiectul de arheologie experimentală „Reconstituirea și arderea unei gropi patrulate cu pereții lutuiți și arși” și în anii următori, pentru încercarea de a înțelege funcționalitatea unuia dintre cele mai răspândite complexe arheologice descoperite în așezările databile în epoca romană – *Barbaricum*.

²⁷ „Asociația germană pentru arheologie experimentală și educațională” (VAEE) a propus un scenariu de lucru în 12 pași pentru experimentele arheologice în dorința de a crea un sistem comun care să poată fi utilizat ca bază pentru experimentele științifice (Lammers-Keijzers 2005, 22, fig. 2).

²⁸ Richter 1992, 23.

Literatura

- Coles 1973 J. Coles, *Archaeology by experiment*, New York, 1973.
- Coles 1979 J. Coles, *Experimental archaeology*, New York, 1979.
- Kacsó 2003 C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciului de Sus și Lăpuș în nordul Transilvaniei*, *Marmatia* 7/1, 2003, 105-182.
- Kelterborn 1987 P. Kelterborn, *Principles of Experimental Research in Archaeology*, *BullExpArch* 8, 1987, 11-12.
- Lammers-Keijsers Y. M. J. Lammers-Keijsers, *Scientific experiments: a possibility? Presenting a general cyclical script for experiments in archaeology*, *euroREA* 2005, 18-24.
- Matei, Stanciu 2000 A. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p.Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000.
- Outram 2005 A. K. Outram, *Publishing Archaeological Experiments: a quick guide for the uninitiated*, *euroREA* 2/2005, 107-109.
- Pop 2005 D. Pop, *Câteva considerații privind stadiul cercetării culturii Suciului de Sus și a grupului Lăpuș*, *StCom Satu Mare* 22/1, 2005 (2008), 72 nr.22.
- Richter 1992 P. B. Richter, *Experimentelle Archäologie: Ziele, Methoden und Aussage-möglichkeiten*, *Experimentelle Archäologie in Europa – Bilanz 1991*, M. Fansa, Odenburg, Isensee Verla. Beiheft, 6, 19-49.
- Schmidt 1993 M. Schmidt 1993, *Entwicklung und Status quo der Experimentellen Archäologie und Kunsteschichte*, *Das Altertum* 39/1993, 9-22.
- Shimada 2005 I. Shimada, *Experimental Archaeology*, în: H. D. G. Maschner, C. Chippindale (Eds.), *Handbook of Archaeological Methods*, vol. I, 603-642.
- Skibo 1992 J. M. Skibo, *Ethnoarchaeology, Experimental Archaeology and Inference Building in Ceramic Research*, *ArchPolona*, 30, 27-38.
- Stanciu 2003 I. Stanciu, *Descoperiri medievale timpurii din județele Satu Mare și Maramureș. Date noi, observații și opinii referitoare la ceramica medievală*, *Marmatia* 2003, 249-316.
- Tringham 1978 R. Tringham, *Experimentation, Ethnoarchaeology and the Leapfrogs in Archaeological Methodology*, în: R. A. Gould (Ed.), *Explorations in Ethnoarchaeology*, Albuquerque, 1978, 169-199.

**Rectangular pits with clay-coated and burn walls from Bozânta
Mică - *Grind* (Maramures County).
Research and archaeological experiment**

(Abstract)

The village Bozânta Mică is situated 15 km west of Baia Mare and 5 km north-west of the E 58 road, near the confluence of the Someş and Lăpuş rivers (Fig. 1). The site, known in the archeological literature through surface research, was excavated for the first time in 2009 and excavations continue since every year. In 2011 and 2014, twelve rectangular pits with clay coated and burnt walls have been found; they were dated to the Roman period in Barbaricum 2nd - 4th cen. AD (Fig. 3-6). They rise questions concerning their positioning, purpose and functionality. To answer these and others questions, an experimental archeology project titled "Reconstruction and burning of pits with clay coated and burnt walls" was carried out (Fig. 11-26). Both the experimental and archeological research, will continue in coming years.

Marius ARDELEANU
Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Maramureş
ardeleanumarius@yahoo.com

 Nr. crt.	Nume complex	An cercetare	Dim. maxime (cm)	Proporție laturi	Orientare	Perete		Fund		Umplutura			Inventar			
						groapă		groapă		Lut ars	Cărbune	Lemn carbonizat	Ceramică (fragmente)		Oase arse	Alte materiale
						Ars	Lutuit	Ars	Nears				Ep. romană	Ep. Bronz		
1	Cx. 03	2011	104 x 130	1,25	N-S	•	•	•	•		•	1	3			
2	Cx. 04	2011	100 x 136	1,36	NNV-SSE	•	•		•		•		•			
3	Cx. 05	2011	130 x 140	1,07	N-S	•	•	•	•		•	1	4	•		
4	Cx. 06	2011	108 x 144	1,33	NNE-SSV	•	•	•	•		•		•	•		
5	Cx. 07	2011	86 x 104	1,20	N-S	•			•							
6	Cx. 10	2011	120 x 140	1,16	NNE-SSV	•	•	•			•	•	•	•		
7	Cx. 17	2011	85 x 125	1,47	NNV-SSE	•		•	•		4	1	3	•	dinți bovine	
8	Cx. 137	2014	85 x 136	1,60	NNE-SSV	•		•	•		•	1/2 chiup	4		lamă silex	
9	Cx. 139	2014	120 x 135	1,12	NNV-SSE	•	•		•		4	2	2	•	zgură fier (9) frag. silex	
10	Cx. 142	2014	110 x 160	1,45	NNE-SSV	•	•	•			3	2	1		zgură fier (reziduri)	
11	Cx. 144	2014	140 x 163	1,16	NNV-SSE	•	•	•						•	zgură fier	
12	Cx. 145	2014	116 x 146	1,25	NNV-SSE	•	•		•						zgură fier	

Tabelul 1: Caracteristicile gropilor patrulatere cu pereții lutuiți și arși descoperite la Bozânta Mică - Grind.

Table 1: Characteristics of rectangular pits with burned and coated with clay walls discovered at Bozânta Mică - Grind.

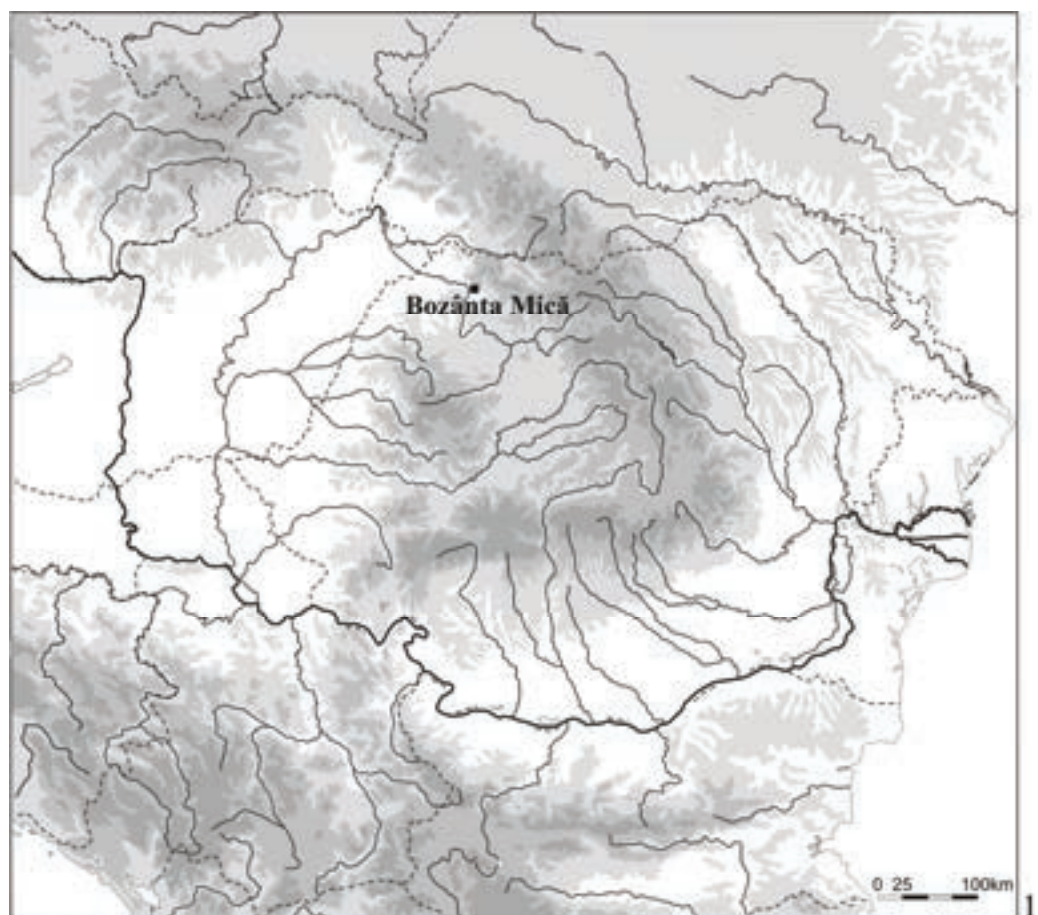


Fig. 1: Harta cu amplasarea localității Bozânta Mică (1) și a siturilor arheologice, de pe raza localității, menționate în text (2, Google Earth).

Fig. 1: Map with the location of the village Bozânta Mică (1) and archaeological sites, from the locality, mentioned in the text (2, Google Earth).



Fig. 2: Bozânta Mică - Grind. Amplasarea cercetărilor arheologice efectuate în perioada 2009-2014 (zona hașurată reprezintă zona unde au apărut complexe arheologice de tipul gropilor patrulatere cu pereții lutuiți și arși în campaniile din 2011 și 2014; harta de pe geoportal/viewer.com).

Fig. 2: Bozânta Mică - Grind. The location of archaeological research conducted in 2009-2014 (shaded area represents the area where the rectangular pits with burned and coated with clay walls appeared - 2011 and 2014; map from geoportal/viewer.com).

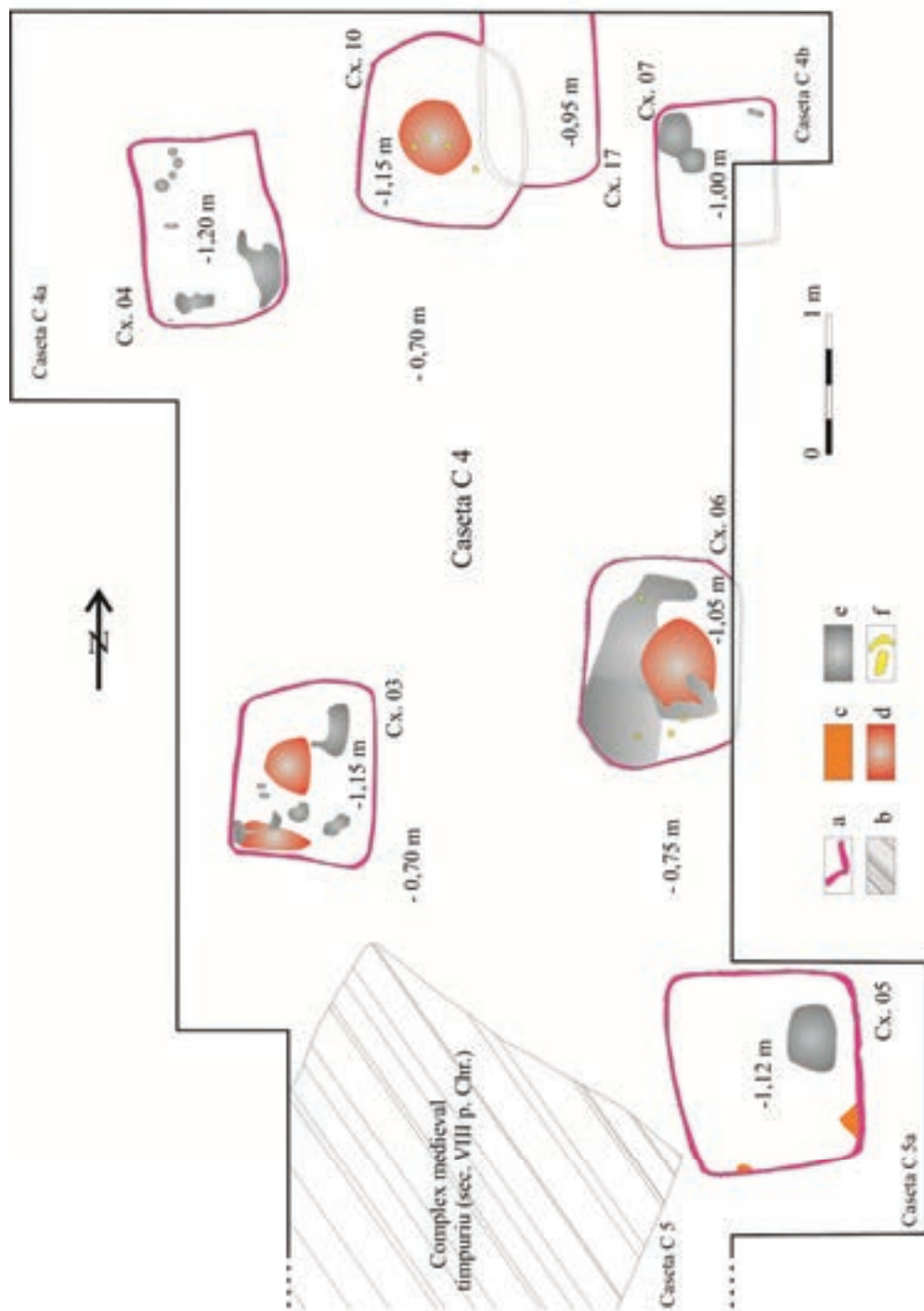


Fig. 3: Bozânta Mică - Grind - campania 2011 (casetele C4, C4a, C4b, C5 și C5a cu zona unde s-au descoperit gropile patrulare cu pereții lutuiți și arși). Legenda: a = perete lutuit și ars; b = pământ ars (în exteriorul gropii); c = lipitură prăbușită din pereții gropii, amestecată cu cărbune; d = nisip ars la roșu; e = cărbune amestecat cu cenușă; f = oase arse.

Fig. 3: Bozânta Mică - Grind - 2011 campaign (surface C4, C4a, C4b, C5 and C5a with the area where the rectangular pits with burned and coated with clay walls was found). Legend: a = coated with clay and burnt wall; b = burnt earth (outside of the pit); c = splice collapsed from the walls of the pit, mixed with coal; d = burnt red sand; e = coal mixed with ash; f = burnt bones.

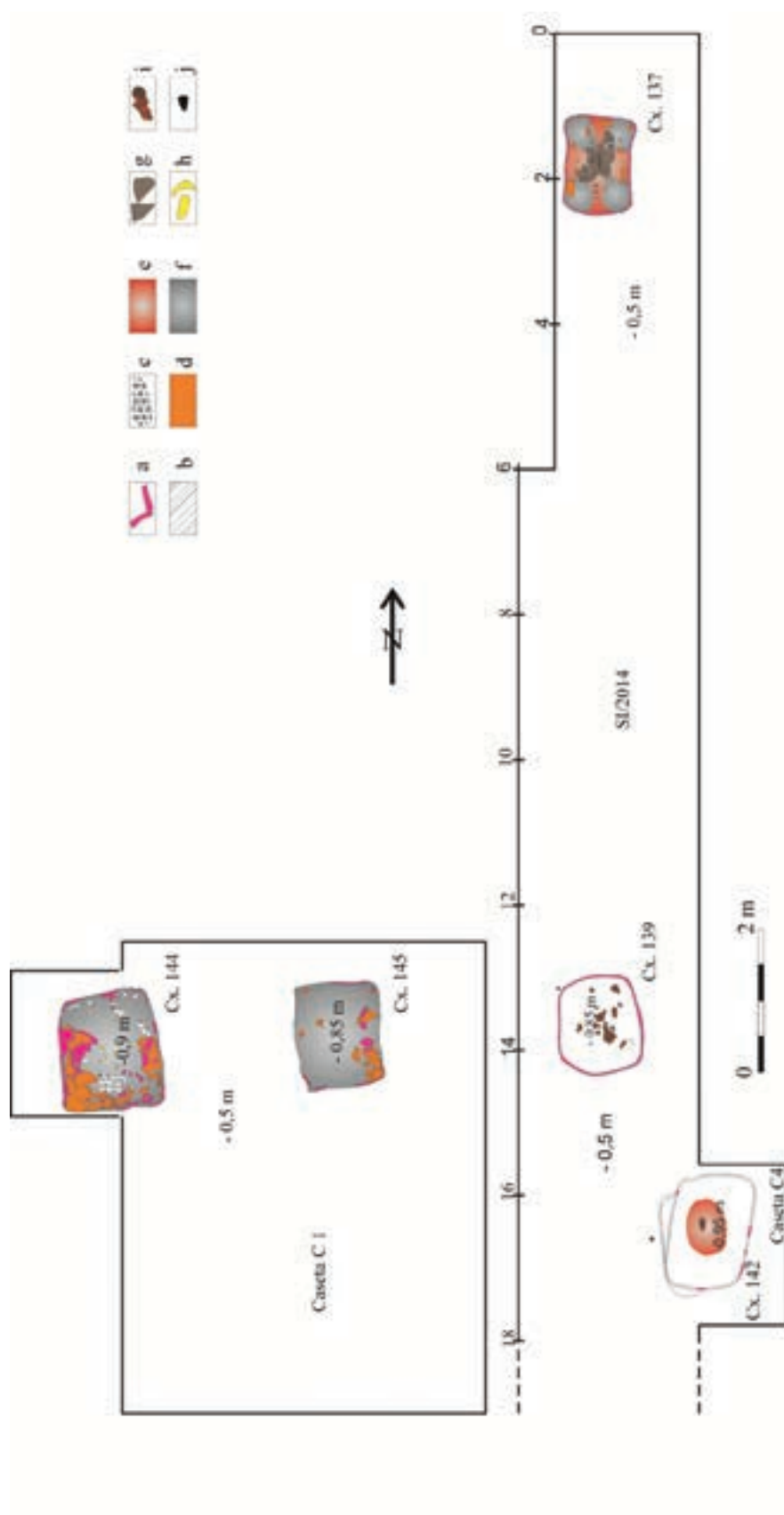


Fig. 4: Bozânta Mică - Grind - campania 2014 (secțiunea SI/2014 și casetele C1 și C4 cu zona unde s-au descoperit gropile patrulatere cu pereții lutuiți și arși). Legenda: a = perete lutuit și ars; b = pământ ars (în exteriorul gropii); c = lemn carbonizat; d = lipitură prăbușită din pereții gropii, amestecată cu cărbune; e = nisip ars la roșu; f = cărbune amestecat cu cenușă; g = fragmente ceramice; h = oase arse; i = zgură/rebut fier; j = fragmente silex.

Fig. 4: Bozânta Mică - Grind - 2014 campaign (section SI/2014 and C1 and C4 surface where rectangular pits with burned and coated with clay walls was found). Legend: a = coated with clay and burnt wall; b = burnt earth (outside of the pit); c = carbonized wood; d = iron slag/ scrap; e = flint fragments. the pit, mixed with coal; f = burnt red sand; g = pottery sherds; h = coal mixed with ash; i = iron slag/ scrap; j = flint fragments.

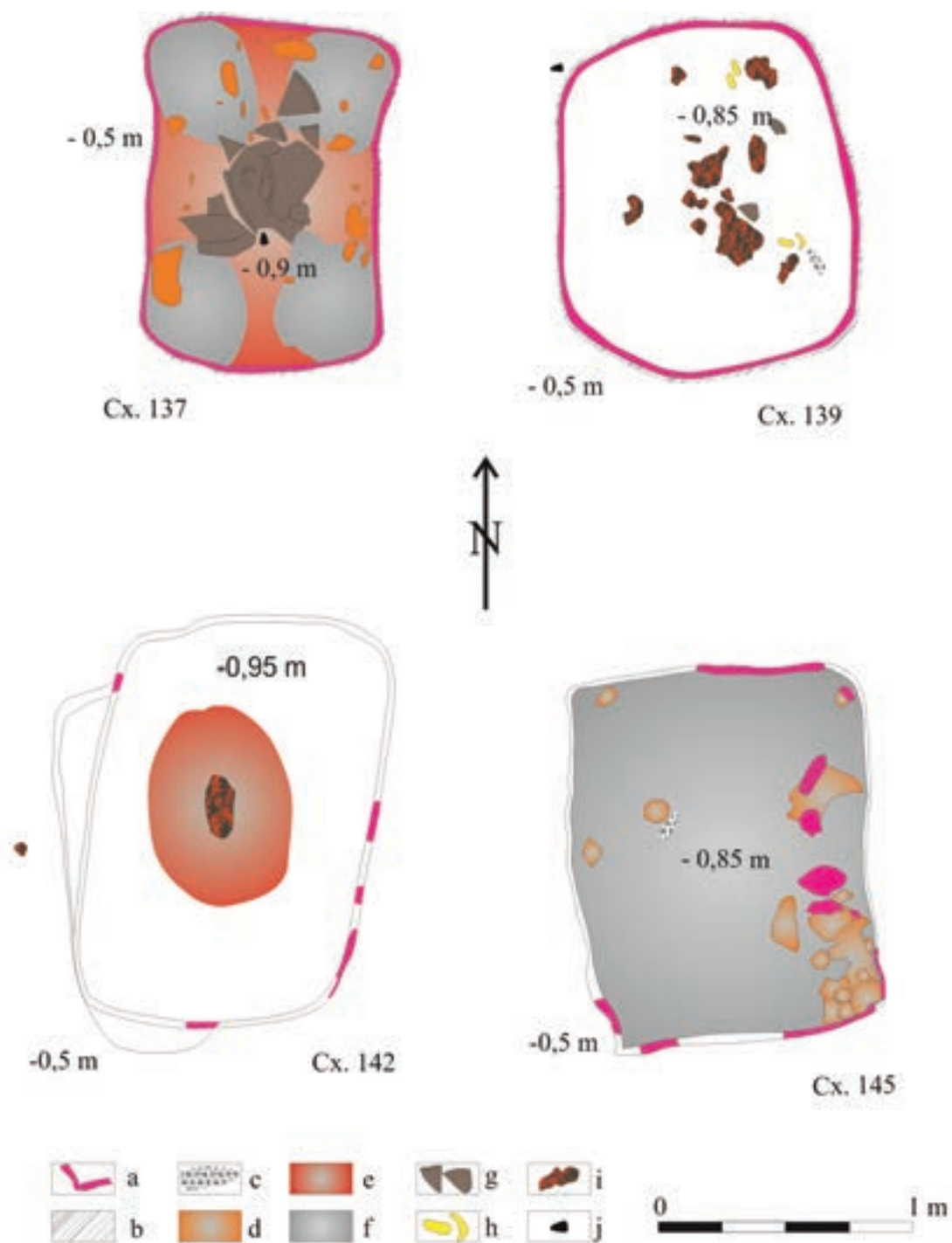


Fig. 5: Bozânta Mică - Grind - planul complexelor 137, 139, 142 și 145. Legenda: a = perete lutuit și ars; b = pământ ars (în exteriorul gropii); c = lemn carbonizat; d = lipitură prăbușită din pereții gropii, amestecată cu cărbune; e = nisip ars la roșu; f = c ărbune amestecat cu cenușă; g = fragmente ceramice; h = oase arse; i = zgură/rebut fier ; j = fragmente silex.

Fig. 5: Bozânta Mică - Grind - plan of the features 137, 139, 142 and 145. Legend: a = coated with clay and burnt wall; b = burnt earth (outside of the pit); c = carbonized wood; d = splice collapsed from the walls of the pit, mixed with coal; e = burnt red sand; f = coal mixed with ash; g = pottery sherds; h = burnt bones; i = iron slag/scrap; j = flint fragments.

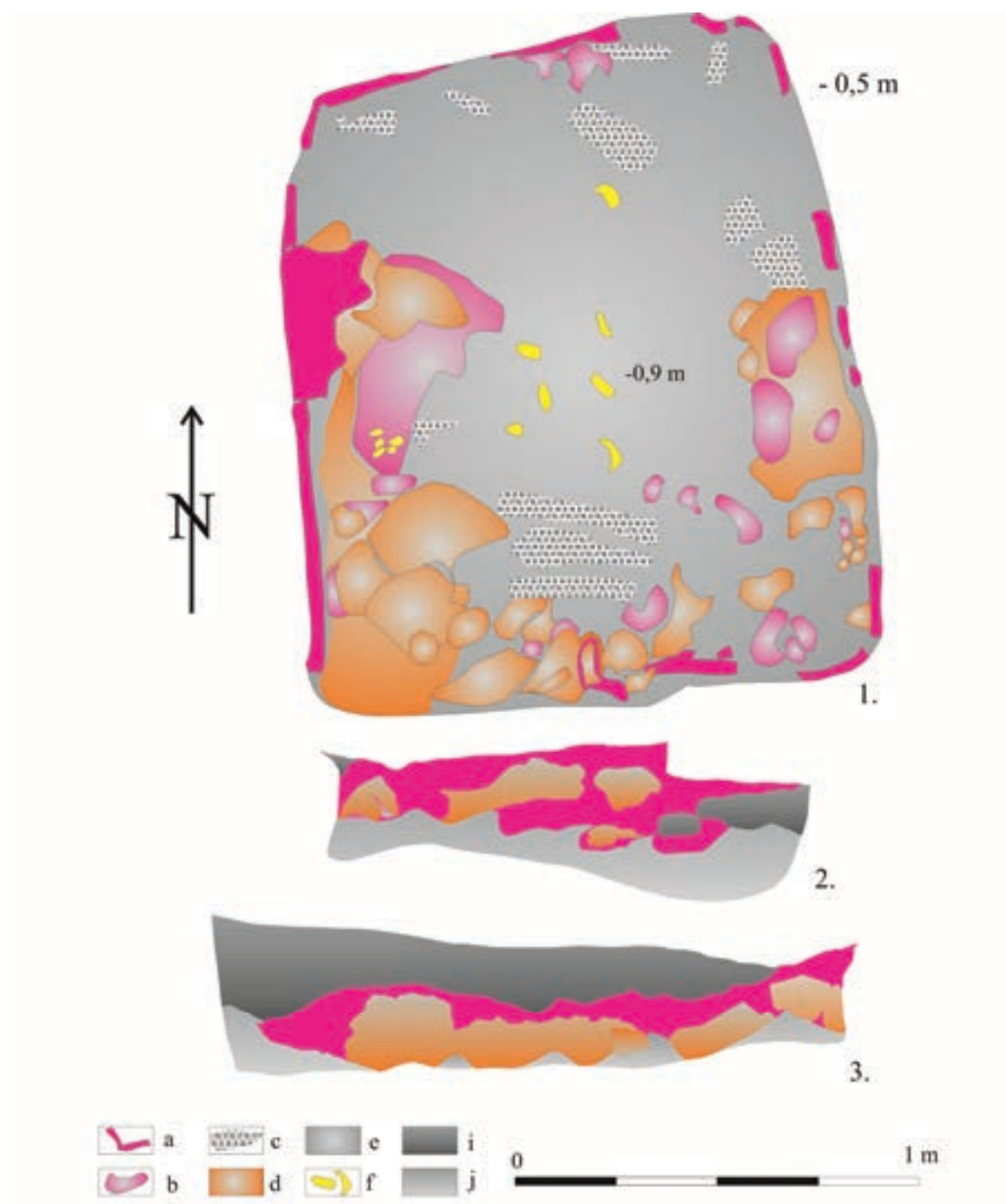


Fig. 6: Bozânta Mică - Grind: planu (1), peretele nordic (2) și peretele vestic (3) al complexului 144. l
 Legenda: a = perete lutuit și ars; b = lut ars la roșu căzut de pe perete; c = lemn carbonizat; d = lipitură arsă de culoare gri-roșiatică; e = cărbune amestecat cu cenușă; g = oase arse; i = perete pământ cu slabe urme de arsură; j = argilă nisipoasă.

Fig. 6: Bozânta Mică - Grind: the plan (1), the northern (2) and the western wall (3) of the feature 144.
 Legend: a = wall coated with clay and burnt; b = red clay fell off the wall; c = charred wood; d = splice burned gray-reddish; e = mixed with coal ash; g = burnt bones; i = wall with slight traces of burning earth; j = sandy loam.

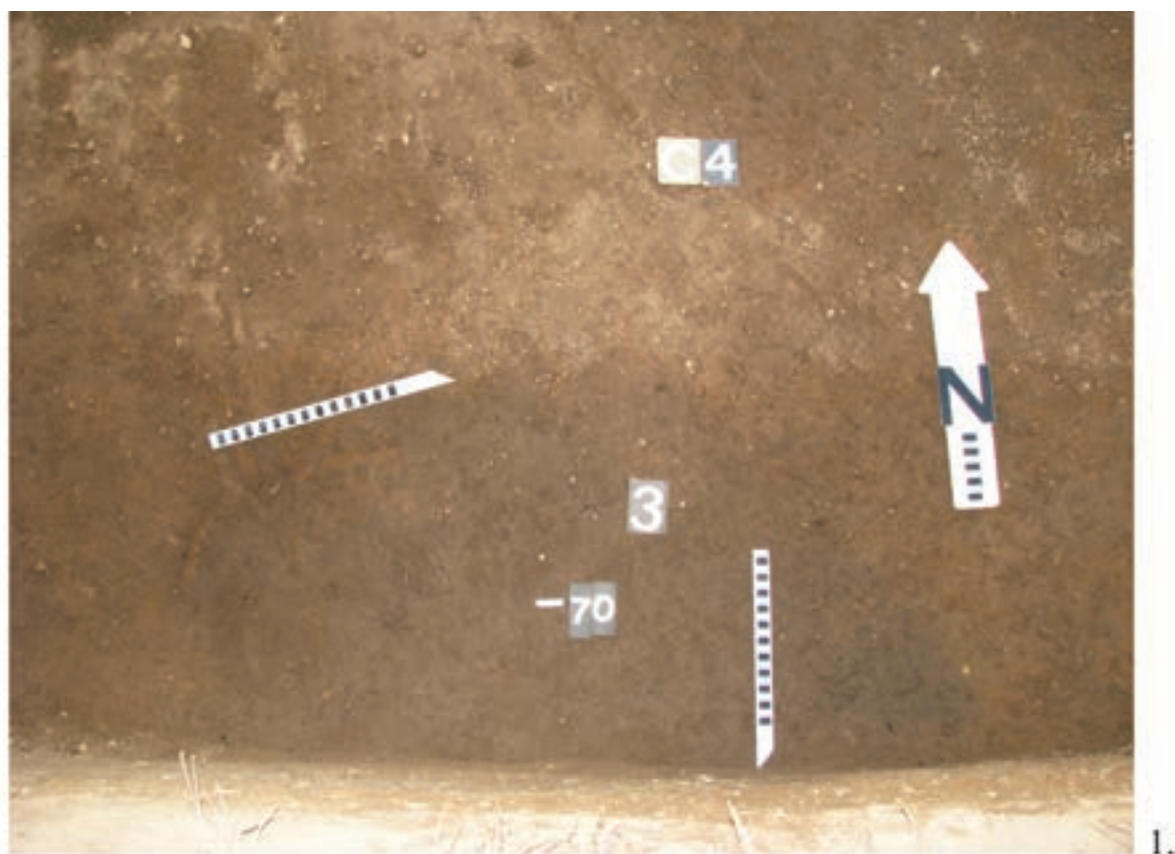


Fig. 7: Bozânta Mică - Grind: complexul 03 la identificare (1) și la secționare pe lungime (2).

Fig. 7: Bozânta Mică - Grind: feature 03 at the identification (1) and at lengthwise section (2).



Fig. 8: Bozânta Mică - Grind: complexul 06 după cercetare (1) și complexe 10 și 17 în timpul cercetării arheologice (2).

Fig. 8: Bozânta Mică - Grind: feature 06 after research (1) and features 10 and 17 during archaeological research (2).

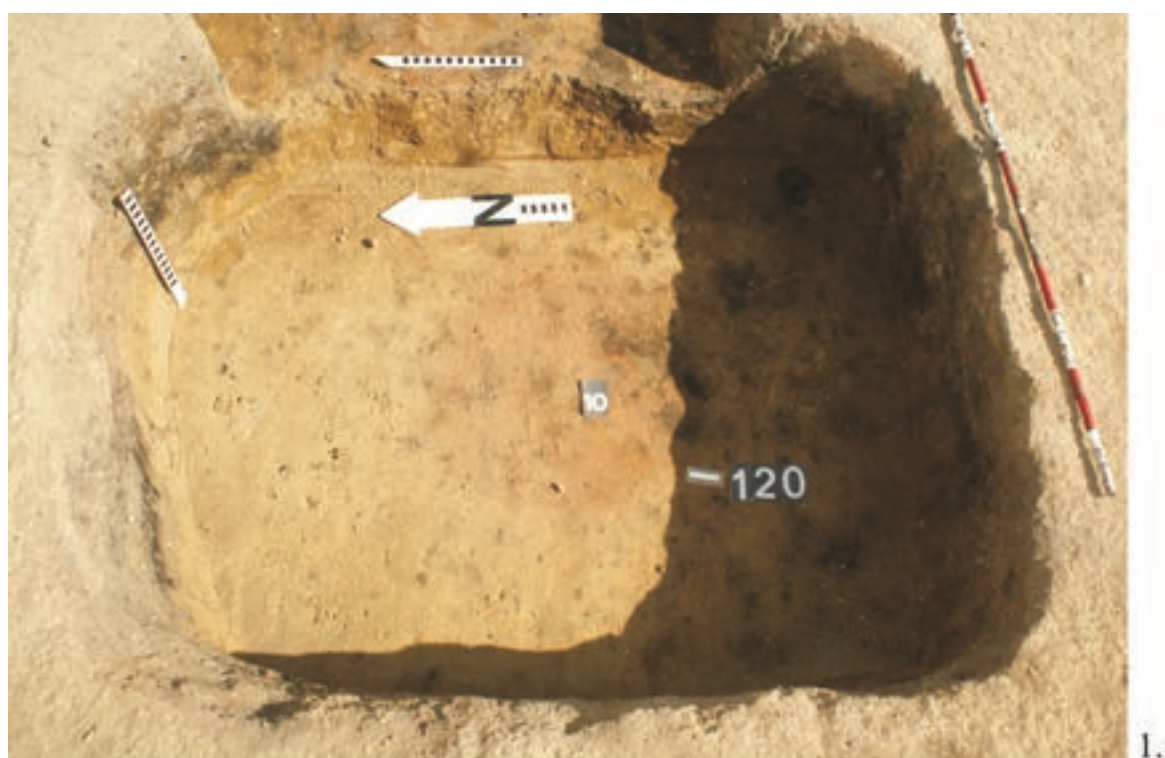


Fig. 9: Bozânta Mică - Grind: complexul 10 după cercetare (1) și complexul 137 după secționarea jumătății sudice (2).

Fig. 9: Bozânta Mică - Grind: feature 10 after research (1) and feature 137 after sectioning southern half (2).

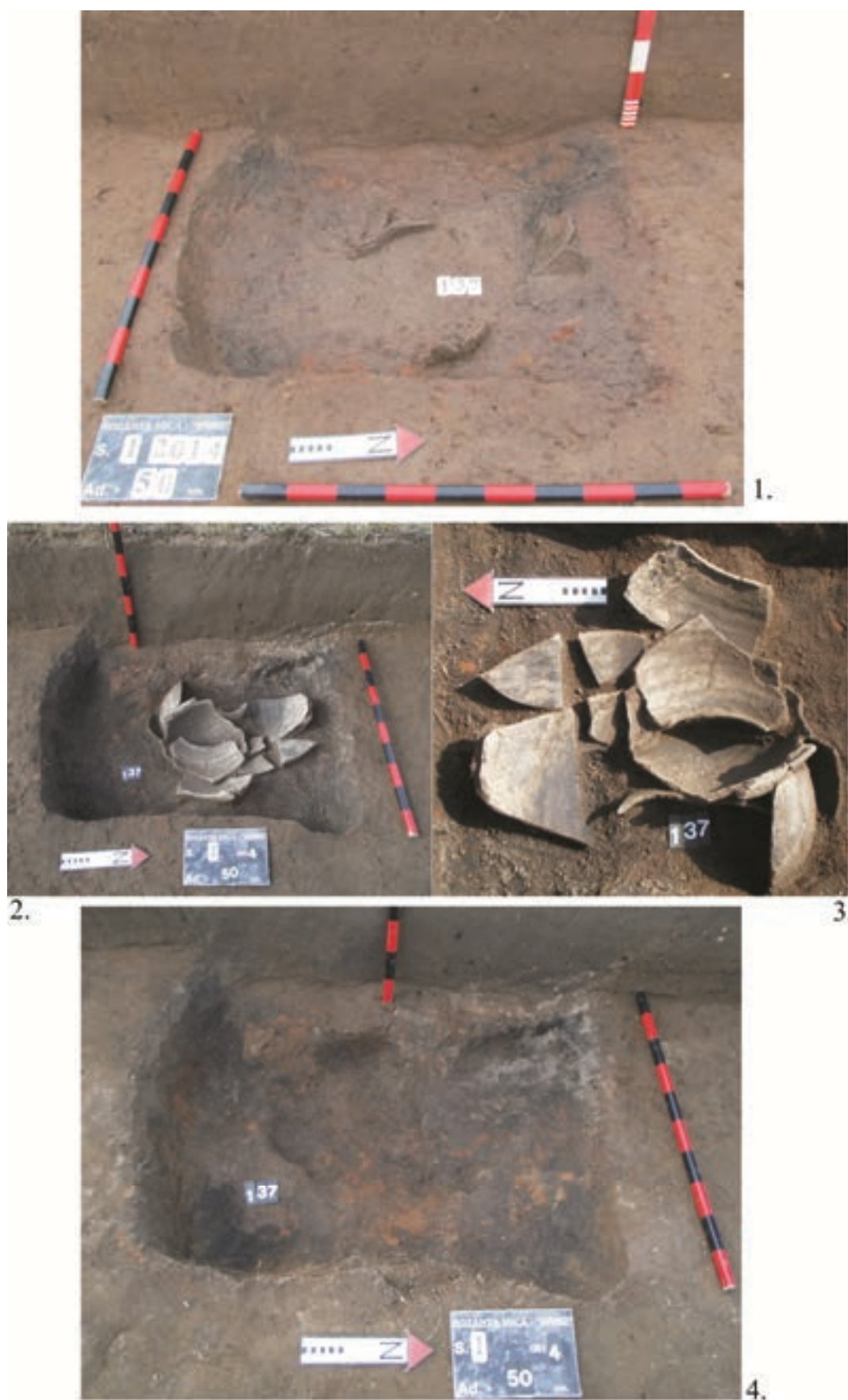


Fig. 10: Bozânta Mică - Grind: etape din timpul cercetării complexului 137 (1-4).
 Fig. 10: Bozânta Mică - Grind: phases during the research of feature 137 (1-4).



Fig. 11: Bozânta Mică -Grind: groapa experimentală (1 - t rasarea conturului gropii; 2 - săparea gropii cu hârlețul).

Fig. 11: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (1 -drawing the contour of the pit; 2 -digging the pit with the spade).



Fig. 12: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (amplasarea gropii și depozitarea pământului excavat; 2 - uzura în timp a gropii săpate).

Fig. 12: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (pit location and storage of the excavated soil; 2 -the attrition in time of the dug pit).



Fig. 13: Bozânta Mică - La Mohile (1 - groapa de unde a fost extras lutul pentru lutiirea peretelui sudic al gropii experimentale; 2 - detaliu tip lut).

Fig. 13: Bozânta Mică - La Mohile (1 - the pit where clay was extracted for south wall of the experimental pit; 2 - type clay detail).



1.



2.

Fig. 14: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (aplicarea lutului pe peretele nordic).

Fig. 14: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (applying the clay on the north wall).



1.



2.

Fig. 15: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (1 - peretele nordic după aplicarea lutului; 2 - cantitatea de lut utilizată pentru luitura peretelui nordic).

Fig. 15: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (1 - northern wall after applying the clay; 2 - amount of the clay used for the north wall).



1.



2.

Fig. 16: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală după aplicarea lutului pe peretele nordic și sudic.
Fig. 16: Bozânta Mică - Grind: experimental pit after applying the clay on the northern and southern wall.



1.



2.

Fig. 17: Bozânta Mică - Grind: 1 - cantitatea de lemne utilizată la arderea gropii experimentale; 2 - așezarea lemnului pe fundul gropii.

Fig. 17: Bozânta Mică - Grind: 1 -the amount of wood used to burn the experimental pit; 2 - putting wood on the bottom of the pit.



1.



2.

Fig. 18: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (începutul arderii).

Fig. 18: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (the beginning of combustion).



Fig. 19: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (alimentarea treptată cu lemne).
 Fig. 19: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (gradually feeding fire with wood).



1.



2.

Fig. 20: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (arderea).

Fig. 20: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (the firing).



1.



2.

Fig. 21: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală după ardere.

Fig. 21: Bozânta Mică - Grind: experimental pit after the firing.



Fig. 22: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (acoperirea gropii cu pământul excavat).
Fig. 22: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (covering the pit with the excavated earth).



Fig. 23: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală (1 - după acoperire; 2 - identificarea conturului gropii în etapa a treia a proiectului).

Fig. 23: Bozânta Mică - Grind: experimental pit (1 - after covering; 2 - the identification of the pit contour in the third stage of the project).

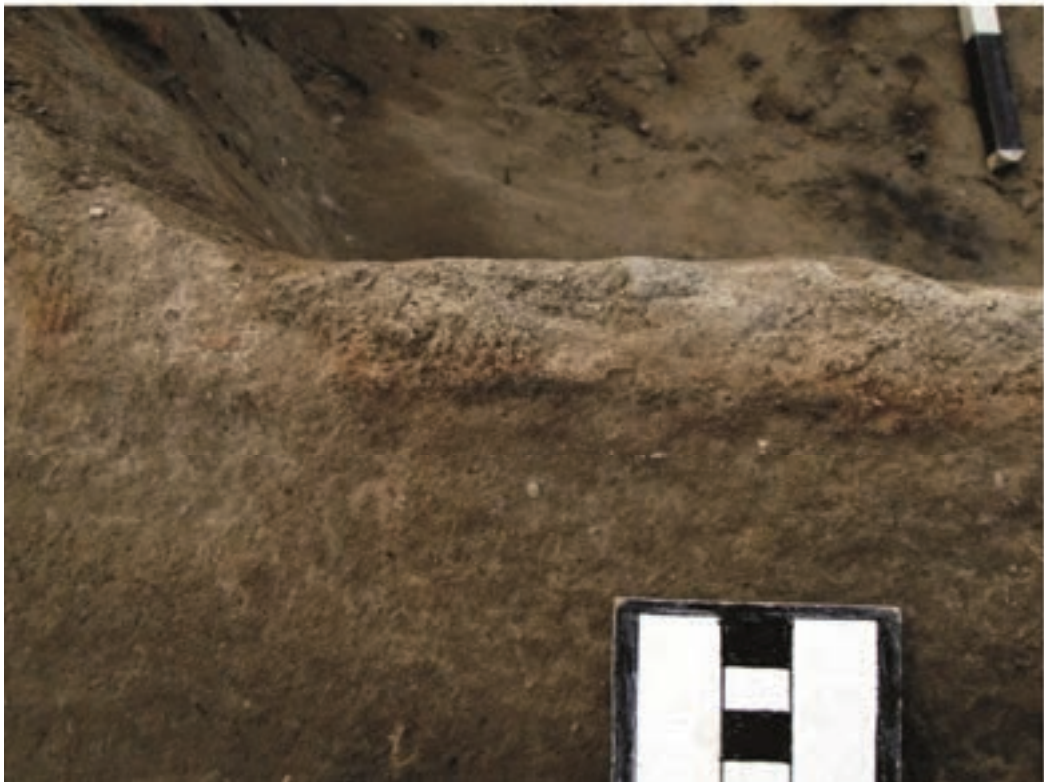


Fig. 24: Bozânta Mică - Grind: 1 - detaliu ardere perete groapa experimentală; 2 - Cx. 139 detaliu ardere perete nordic.

Fig. 24: Bozânta Mică - Grind: 1 - experimental pit wall, detail; 2 -feature 139, detail north wall.



Fig. 25: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală; golirea jumătății estice.
 Fig. 25: Bozânta Mică - Grind: experimental pit; the empty of the eastern half .



Fig. 26: Bozânta Mică - Grind: groapa experimentală după golirea umpluturii.

Fig. 26: Bozânta Mică - Grind: experimental pit after removing the burning and filling .

Cei mai vechi slavi în spațiul intracarpatic al României. O scurtă examinare și contribuții la dosarul arheologic al problemei¹

IOAN STANCIU

Cuvinte cheie: slavi timpurii, Khaganatul avar, orizontul târziu Reihengräber, ceramică, alte artefacte, cronologie, relații inter-culturale.

Keywords: Early Slavs, Avar Khaganate, late Reihengräber horizon, pottery, other artifacts, chronology, inter-cultural relations.

Precizări cu privire la evoluția cercetărilor

A vorbi despre „un dosar arheologic” al temei este aproape un truism, atâta vreme cât informații scrise în eventuală legătură cu spațiul care ne interesează și perioada secolelor VI-VII sunt foarte puține și întodeauna de supus examinărilor critice². Când Jordanes îi localizează pe gepizii din vremea sa (spre mijlocul sec. VI) între râurile Mureș și cele trei Crișuri, eventualii slavi din apropiere îi erau necunoscuți³. Astfel, dacă mențiunile acestui autor cu privire la prima jumătate a sec. VI sunt credibile, admitând corespondența dintre acei *Sclaveni* și vechii slavi, atunci este foarte probabil că el nu avea informații despre o

¹ Această lucrare reformulează, completează și dezvoltă un studiu cu un titlu relativ asemănător (Stanciu 2013). O variantă în limba rusă a apărut în revista *Stratum plus* 5, 2015, 163-216.

² Este vorba despre Transilvania propriu-zisă (Podișul sau Bazinul Transilvaniei), apoi teritoriul învecinat din nord-vestul României, iar în vest despre regiunea axată pe interfluviul Tisa-Mureș-Crișuri (spațiu-nucleu al locuirii din vremea regatului gepid), alături de Banatul românesc, la sud de râul Mureș. Spațiul investigat se află în partea răsăriteană a Bazinului Carpatic, totuși trebuie să reținem că Transilvania propriu-zisă este delimitată înspre vest de Carpații Occidentali (Munții Apuseni în limba română), aspect care accentuează specificul geografic al acestei regiuni.

Posibilitatea de a înregistra prezența acelor *Sclaveni* din sursele literare (în continuare folosesc termenul *slavi*, acceptând corespondența lor) la periferia nordică a bazinului carpatic înaintea mijlocului sec. VI a fost uneori sprijinită pe o informație de la Procopius, referitoare la peregrinările prințului Hildigis (Ildigis), pretendent la tronul langobard. În deceniile patru și cinci ale secolului VI acesta s-a refugiat în câteva rânduri într-un teritoriu locuit de slavi, recrutând de acolo și soldați. Cum încercările sale de a recupera tronul au fost sprijinite de gepizi, aceștia înlesnindu-i și fuga la acei slavi, ar fi de înțeles că regiunea unde cei din urmă erau deja instalați se afla în apropierea hotarelor regatului gepid (spre exemplu Lakatos 1973, 77-78; comentarii mai recente la Lotter 2003, 135-137; Fusek, Zábajník 2005, 55; Fusek 2008, 646; Curta 2008a, 662-663; Dulnicz 2009-2010). În acord cu informațiile arheologice de până acum, cel puțin actualele teritorii ale Boemiei și Moraviei ies din discuție, datorită faptului că nu poate fi dovedită acolo o prezență slavă în prima jumătate a sec. VI (spre exemplu Curta 2008a, 671-682; Jelínková 2012). Spre deosebire de spațiul actualei Slovaciei, poziționarea locului unde se aflau acei slavi, după cum îl descrie Procopius, ar corespunde mai bine regiunii din nord-vestul României și partea nord-estică a Ungariei, nemijlocit învecinate la sud cu teritoriul controlat și locuit de gepizi. Dar, mai îndreptățită pare presupunerea lui Florin Curta, cu o localizare propusă în apropierea Imperiului bizantin timpuriu, respectiv a graniței sale dunărene (Curta 2008a, 663). Explicația a fost preluată și de Marek Dulnicz, dar care a nu a exclus și alte posibilități (Dulnicz 2009-2010, 244). În ultimă instanță, teritoriul în discuție putea să se afle chiar la periferia sud-estică a regatului gepid, în apropierea gurilor Tisei, de unde în scurt timp slavii sprijiniți de gepizi treceau Dunărea (Proc. De bellis VIII, 18.5, după Fontes 1970, 457). Altfel, am putea presupune că acel loc de refugiu la slavi putea să se fi aflat în actuala Oltenie, teritoriu de asemenea învecinat în sud-est regatului gepid. Locuirea din acea perioadă este cel mai bine ilustrată acolo prin așezările de la Gropșani (Popilian, Nica 1998).

Nesigură în ceea ce privește posibilitatea de a localiza un grup slav timpuriu undeva în partea nordică sau nord-estică a bazinului carpatic este și altă informație de la Procopius, despre acea parte a herulilor care în 512 ar fi trecut în drumul lor spre Insula Thule „peste toate neamurile sclavenilor” (Lakatos 1978, 89; un comentariu mai nou la Curta 2008a, 662; a se vedea și Pohl 1988, 368 n. 23; Comșa 1995; Fusek, Zábajník 2005, 551). A fost susținută chiar părerea că ruta urmată de aceștia ar fi început de pe Tisa („țara gepizilor”), străbătând apoi tocmai regiunea Tisei superioare și mai departe trecătorile din această parte a Carpaților nordici (Herrmann 1986, 33).

³ Jord. Getica XXII, 113, după Lakatos 1973, 11.

locuire slavă propriu-zisă decât în afara arcului carpatic⁴. În aceeași vreme (probabil în jurul anului 551), la Procopius sunt menționați slavi care treceau Dunărea în Imperiu cu ajutorul gepizilor⁵. Deoarece la sud de Carpați, în Muntenia sau Oltenia de astăzi gepizii nu pot fi atestați⁶, s-a presupus că regiunea în care acei slavi timpurii au acționat se afla mai spre vest, probabil în sudul Banatului românesc sau sârbesc de astăzi⁷. Totuși, informația nu face nicio aluzie la faptul că acei slavi ajutați de gepizi ar fi fost localnici, observație valabilă și în cazul celor care spre finalul sec. VI luptau alături de avari undeva în apropierea gurilor Tisei⁸. În fine, este neclar dacă o sursă din sec. VII, care menționează „Gepidia, unde locuiesc acum hunii numiți și avari” s-ar putea referi la Transilvania sau partea vestică a României⁹.

Indiferent de posibilitatea utilizării acestor informații obscure, trebuie să recunoaștem că intervine și o altă piedică importantă, respectiv atât de numeroasele îndoeli formulate mai ales pe parcursul ultimelor decenii în legătură cu posibilitățile reale ale arheologiei de a argumenta determinări etnice credibile. Fără a intra în conținutul unei teme atât de controversate, este de arătat că rămâne problematică chiar definiția „etniei”, construct de dată mai recentă, menit să susțină identități culturale. Suprapunerea sintagmei „cultură arheologică” (ca manifestare determinată pe cale arheologică), în alt plan, unei unități cu conținut „etnic” decisiv, rămâne un demers pus mereu sub semne de întrebare¹⁰. Totuși, între postura pesimistă, uneori cu accente negativiste, a unei arheologii care exploatează din plin teoriile antropologice și analogiile etnografice, uneori neglijând vestigiile (la urma urmei singurele mărturii concrete care au rămas) și poziția exagerat optimistă, etnicizantă chiar, susținută adeseori în numele naționalismului, există situații în care analiza corectă a informațiilor arheologice, sprijinită pe alte categorii de surse și domenii complementare, poate să susțină și precizări de ordin etnic¹¹. Poate cel mai bun exemplu, cu privire la secolul VI și partea nord-vestic al României, îl oferă tocmai apariția unui nou mediu cultural, cu legături puternice în vecinătatea nordică și nord-estică a Munților Carpați. De o parte și alta a unei evidente linii de demarcație (corespunzătoare hotarului regatului gepid în această direcție, apoi graniței khaganatului avar timpuriu) se opun acolo două modele distincte ale locuirii. Nu în ultimul rând, amintita linie separă practica funerară a înhumăției, de cea a incinerării morților (fig. 18).

⁴ Spre exemplu Godłowski 1980, 225–226; Pohl 1988, 97.

⁵ Proc. De bellis VIII, 18.5, după Fontes 1970, 457.

⁶ Mai vechea presupunere a lui G. Vékony nu poate fi confirmată (Vékony 1974). Ipoteza a fost contrazisă chiar în mediul de specialitate maghiar (vezi Bóna 1990, 97). În schimb, trei sate gepide sunt menționate pentru finalul sec. VI undeva la gurile Tisei (Theophylact Simocatta. Hist. VIII, 3, după Fontes 1970, 549).

⁷ În interiorul mediului românesc de specialitate, Maria Comșa a avut în vedere prezența timpurie (mai mult sau mai puțin stabilă) a unor grupuri de slavi în regiunea Tisei inferioare (începând cu mijlocul sec. VI), ajunse acolo dinspre nord, urmând valea aceluiași râu (Comșa 1973a, 219–223; Comșa 1974a, 90–97; Comșa 1974b, 22–24; Comșa 1986; Comșa 1987, 220). Ei ar fi trebuit să organizeze incursiunile sud-dunărene dintr-un teritoriu apropiat (Teodor E. S. 2002, 27; Teodor E. S. 2003, 12, 16, 21). Cert este că descoperirile arheologice invocate în sprijin, cu mai multă vreme în urmă și rămase până astăzi cam aceleași, sunt puține (Comșa 1974a; Comșa 1974b), iar vestigiile mai sigure, cum sunt mormintele de incinerare de la Balta Verde, ceva mai spre est, în județul Mehedinți de astăzi, mai probabil pot fi datate în prima jumătate a sec. VII (spre exemplu Teodor D. Gh. 1994, 237).

⁸ Theophylact Simocatta. Hist. VIII, 3, după Fontes 1970, 549.

⁹ Ravennatis Anon. Cosmographia IV, 14, după Fontes 1970, 581; Horedt 1986, 98.

¹⁰ În acest sens, poate că cel mai bun exemplu îl ilustrează poziția lui Florin Curta, cu miza asumată de a examina în acești termeni tocmai problema etnogenezei slavilor (Curta 2001b). Este de subliniat faptul că autorul amintit neagă identitatea dintre acei *Slaveni* menționați în sursele scrise ale sec. VI și vechii slavi. Cel puțin în parte, reacțiile ce au urmat sunt critice (spre exemplu Fusek 2004; Profantová 2009).

¹¹ Spre exemplu Pleterski 1996; Godłowski 2005a; Pohl 1998; Daim 1998

În principiu, „slavii timpurii” ar trebui să reprezinte o verigă intermediară între „proto-slavi” și cei de la începuturile epocii medievale, când deja evoluția lor în teritorii distincte și chiar unități statale este cunoscută. Cel puțin cu privire la Europa central-estică, în funcție și de specificul situațiilor locale, perioada corespunzătoare este delimitată între mijlocul sec. V – mijlocul sec. VII sau suprapusă secolelor VI-VII¹². Sintagma „slavi timpurii” ar trebui să fie corect definită prin intermediul mai multor variabile, adică din punct de vedere istoric (surse scrise), arheologic, etnografic și, nu în ultimul rând, cu ajutorul datelor lingvistice. Cum pentru această perioadă timpurie (sec. V-VII) unele dintre criterii nu pot fi verificate, justificarea termenului este doar parțială, desigur în raport cu un model ideal¹³.

În relație directă cu problema slavilor timpurii, pe durata ultimului sfert de secol o parte a mediului de specialitate românesc s-a dovedit a fi critică în raport cu demersurile anterioare, adeseori fiind comentată influența nefastă a mediului politico-ideologic¹⁴. Dacă în perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial identificarea locuirii slave devenise o sarcină oficială pentru arheologi¹⁵, începând cu deceniul 6 al secolului trecut – în strânsă legătură cu schimbările politice intervenite pe parcurs – a fost structurat un model teoretic menit să explice fondul etnic romanic (românesc) existent în toate teritoriile astăzi locuite de români, urmând ca rezultatele noilor investigații arheologice să îl justifice pas cu pas¹⁶. Soluția a fost aceea de a explica prezența și evoluția slavilor timpurii doar în strânsă legătură cu populația băștinașă daco-romană/romanică¹⁷, precedentă, existența unui mediu arheologic „slav pur” fiind adeseori contestată¹⁸. Odată însușită această viziune, este ușor de înțeles de ce posibilitatea unor evoluții regionale a fost trecută cu vederea.

Deși regiunile intracarpatică ale României nu au fost ocolite, punctul de greutate al discuțiilor a fost orientat spre teritoriile situate la est și sud de Carpați, acolo unde, conform surselor literare (cu referire la regiunea Dunării Inferioare) slavii și-ar fi făcut apariția cel mai devreme. Cu excepția Mariei Comșa, care în mod constant a încercat să argumenteze ideea că în exteriorul Carpaților configurarea unui nou mediu cultural s-a produs deja spre începutul sec. VI sau pe parcursul primei sale jumătăți, restul specialiștilor s-au referit la cea de-a doua jumătate a veacului, apariția primilor slavi fiind pusă în legătură directă cu mișcarea avarilor spre vest¹⁹.

În ultima vreme, cu privire la Transilvania²⁰ cursul cercetării problemei slavilor timpurii și stadiul cunoștințelor au fost examinate în câteva rânduri²¹. Este evident că pe

¹² Spre exemplu Славяне 1990, 231–238; Szykalski 1991; Fusek 1994a. Pentru determinarea datei finale a culturii Praga, în termeni arheologici și în funcție de specificul situațiilor regionale, vezi Гаври́тухин 2009, 8–10.

¹³ Barford 2001, 27–28. Referindu-se la slavii timpurii, acest autor delimitează finalul perioadei în sec. IX. De asemenea, în literatura germană limita superioară a perioadei este fixată spre finalul aceluiași secol (spre exemplu Dulnicz 2006, 15).

¹⁴ Curta 1994 (deja la acea dată din direcția mediului anglo-saxon); Măgureanu 2007. Cu privire la arheologia românească în general, vezi Niculescu 2002 și Niculescu 2004–2005. Cu miza principală a unor analize critice aplicate demersului arheologic propriu-zis, vezi Curta 1994; Stanciu 2001; Stanciu 2005; Stanciu 2011, 99–110.

¹⁵ Măgureanu 2007, 293–294.

¹⁶ Pentru diferitele variabile care în plan arheologic au fost asociate populației locale romanice din Transilvania secolelor VI–VII, a se vedea Harhoiu 2004.

¹⁷ În interiorul culturii Ipotești-Ciurel-Cândești, la sud de Carpați și Costișa-Botoșana, la est de Carpați, alături de alte variante regionale. Detalii la Stanciu 2001, 109–114.

¹⁸ Opinie inițial formulată de către Ion Nestor. De la bun început ar fi sesizabil un mediu slav timpuriu puternic contaminat de influențe locale (Nestor 1961; 1964; 1965; 1973).

¹⁹ Curta 1994, 239–246 (o examinare a problemei, cu numeroase trimiteri la bibliografie). Alte detalii la Stanciu 2001, 114–119. Pentru regiunea Dunării Inferioare a se vedea Curta 2001b, 75–107 și Teodor E.S. 2002; 2003; 2004.

²⁰ Indiferent de denumire (Depresiunea, Bazinul sau Podișul Transilvaniei), adeseori Transilvania este greșit înțeleasă în sens geografic, regiunii fiindu-i conferită o extensie sporită față de cea reală, adică îi sunt adăugate întreg teritoriul din nord-vestul României (inclusiv partea de la sud de Tisa a Depresiunii Maramureș), dar și, în vest, acela de la nord de Mureș (Crișana). De fapt, bazinul transilvănean este aproape integral delimitat de rama Carpaților, cu o deschidere largă în direcție nord-vestică, separat acolo prin Munții Meseșului (cu o importanta cale de acces, așa-numita Poartă Meseșană). De fapt, chiar denumirea în sine, lansată deja la începutul epocii

durata celei de-a doua jumătăți a mileniului I p.Chr., spre deosebire de întreg spațiul extracarpatic al României, evoluțiile petrecute în Transilvania și vecinătatea sa vestică și nord-vestică s-au produs în condiții istorice distincte. Pentru a ne referi doar la perioada secolelor VI–VIII, este suficient să menționăm că aceste teritorii au fost incluse regatului gepid, apoi khaganatului avar. La orizontală, între hotarele acestor structuri de putere este de remarcat poziționarea în sine a bazinului transilvănean, pe un segment de "frontieră", la extremitatea răsăriteană a bazinului carpatic, ca urmare, așa cum deja cunoștințele actuale indică, acest statut de provincie periferică trebuie să fi determinat o anumită situație și evoluții specifice.

Tema prioritară a fost aceea a datării celei mai vechi prezențe slave, pe seama acestei populații fiind pusă o parte a ceramicii lucrate cu mâna (tipul Praga ori legată de olăria culturii Pen'kivka) sau chiar modelată la roata înceată (în relație cu cultura Luka Raikovetska) și, doar uneori, fenomenul reapariției obiceiului funerar al incinerăției, în interiorul așa-numitei „grupe Mediaș”. În căutarea soluțiilor, posibilele efecte ale împrejurărilor istorice cunoscute au fost exploatate din plin: căderea regatului gepid; avansul avarilor în direcția bazinului carpatic; un presupus context stimulator determinat de pătrunderea masivă a slavilor la sud de Dunăre. Grupurile de populație slavă timpurie ar fi pătruns în Transilvania în valuri succesive și la date diferite, sosite fiind din teritoriul est-carpatic sau regiunea Tisei Superioare, în acest caz uneori urmând valea Tisei apoi culoarul râului Mureș²². În timp, unii dintre cei mai buni cunoscători ai chestiunii au înclinat spre următoarea părere: slavii puteau să se așeze pentru prima oară în Transilvania sud-estică, după prăbușirea regatului gepid, așadar începând cu ultima treime a sec. VI; această locuire, ulterior amplificată la orizontală, a generat începând cu a doua jumătate a sec. VII grupa funerară Mediaș²³.

Miza descifrării componentelor etnice trebuia să țină cont de diversitatea mediilor arheologice din Transilvania secolelor VI–VII, de aceea, fără explicații convingătoare, s-a vorbit despre o populație slavo-avară²⁴, simbioza romanico-gepidă-slavă, slavo-avară sau slavo-romanică²⁵. Acceptată fiind etnicitatea slavă a cimitirelor birituale ale grupei Mediaș (preponderent a fost practică incinerăția) și accentuând anumite date lingvistice, Kurt Horedt a încercat să susțină ideea completei slavizări a Transilvaniei începând cu secolul VII, evidențiate fiind contactele daco-slave, opinie care în perioada următoare a rămas neluată în seamă de mediul românesc de specialitate²⁶.

medievale, indica un teritoriu care abordat dinspre nord-vest se afla „dincolo de păduri”. Desigur, adeseori evoluțiile produse în teritoriile amintite au fost într-o măsură sau alta distincte. Aparent, culoarul râului Someșul Mare ar trebui să marcheze principala rută care asigură deschiderea spre nord-vest, dar, așa cum indică descoperirile arheologice, până spre începutul epocii medievale propriu-zise rolul cel mai important a revenit văii râului Crasna, care prelungită prin micul râu Zalău atinge direct Poarta Meseșană (în acest sens, Stanciu 2011, 20). Bazinul transilvănean nu a fost niciodată un spațiu închis, greu accesibil, spre răsărit și sud pasurile transcarpatice au fost utilizate încă din preistorie, iar deschiderea largă în direcție nord-vestică a fost deja remarcată. Spre Câmpia Tisei principalul culoar de legătură este acela de pe valea râului Mureș.

²¹ Heitel 1994; Stanciu 2001, 109–114, 119–124; Stanciu 2005, 571–573; Stanciu 2013, 338–362.

²² Cu detalii și trimiteri la bibliografie Heitel 1994; Curta 1994; Stanciu 2001, 119–124; Stanciu 2005, 571–573; Stanciu 2011, 102–106; Stanciu 2013, 326–327.

²³ În special Horedt 1986, 60–66. Cu unele diferențe de nuanță: Teodor D. Gh. 1985, 56; Harhoiu 1999–2001, 148; Harhoiu 2001, 142, 148.

²⁴ Spre exemplu Comșa 1960, 736–737.

²⁵ Spre exemplu Rusu 1973, 196–197; Comșa 1973a, 218; Comșa 1973b; Rusu 1975, 135–137; Comșa 1979, 108; Rusu 1980, 151. O examinare mai recentă a mediilor culturale din Transilvania secolelor VI–VII, dar și a cursului urmat de interpretările etnice în mediul românesc de specialitate, la Harhoiu 1999–2001. Nu lipsește părerea că primele infiltrări ale slavilor în sud-estul Transilvaniei au fost însoțite de grupuri ale unei populații romanice dintre Carpații Orientali și Siret (Heitel 1994, 186).

²⁶ Horedt 1986, 80–85, 172; Horedt 1987, 22–25.

Regiunea de câmpie și deal din nord-vestul României, sprijinită pe bazinul mijlociu și inferior al râului Someș (Someșul Mare), apoi cea învecinată spre nord-est a Depresiunii Maramureș (împărțită în vremurile noastre între Ucraina și România), au evoluat în decursul vremii în strânsă legătură cu întregul bazin al Tisei Superioare. În zonele joase de acolo, marcate axial de cursul inferior al Someșului și al văii râului Crasna, au fost susținute în ultimele trei-patru decenii cercetări arheologice relativ intense, pe baza așezărilor și descoperirilor funerare cunoscute fiind precizat un orizont pus în legătură cu cea mai veche prezență slavă în regiune. În mod constant au fost subliniate legăturile cu mediile arheologice ale secolelor VI-VII cunoscute din bazinul superior al Vistulei și Ucraina nord-vestică, dar și faptul că nord-vestul României a reprezentat un culoar important pentru mișcarea slavilor în direcția bazinului transilvănean²⁷.

Cu excepția segmentului apropiat de gurile Tisei, în câmpia din partea vestică a României lipsesc, deocamdată cel puțin, descoperiri mai sigure ce ar putea fi discutate în legătură cu o eventuală prezență slavă timpurie. Dar, în cazul acestui spațiu intervine de la bun început întrebarea în legătură cu posibilitatea infiltrării unei locuiri slave timpurii, mai mult sau mai puțin stabilă, deja în teritorii situate spre regiunile de centru ale regatului gepid sau, în perioada imediat următoare, ale khaganatului avar.

Transilvania

Până în anii 567/68 Transilvania s-a aflat sub controlul factorului de putere reprezentat în partea răsăriteană a bazinului carpatic – pe durată nu foarte lungă – de regatul gepid²⁸, autoritate înlocuită în perioada următoare de cea a khaganatului avar. Totuși (o chestiune care rareori a atras atenția mediului de specialitate), nici într-o perioadă, nici în cealaltă, indiferent de explicații²⁹, prezența efectivă a mediilor arheologice care au caracterizat cele două structuri de putere nu poate fi sesizată la periferiile est-sud-estică și nord-vestică ale bazinului transilvănean (fig. 1-2). Astfel, după cunoștințele de până acum, descoperiri funerare sau așezări sigure databile în primele două treimi ale sec. VI și care să poată fi puse pe seama locuirii din regatul gepid lipsesc spre est-sud-est din Depresiunile Giurgeu (ung. Gyergyói-medence), Ciuc (ung. Csíki-medence), Sfântu Gheorge (ung. Szentgyörgyi-medence), Târgu Secuiesc (ung. Kézdivásárhelyi-medence), apoi Depresiunile Bârsei și a Făgărașului³⁰. Este și situația părții nord-vestice a bazinului transilvănean, unde la orizontală seria acestor vestigii nu depășesc spre nord-vest valea Someșului Mic (fig. 1).

²⁷ Stanciu 2004; Stanciu 2011, 91-318; Stanciu 2013, 327-338.

²⁸ După Jordanes, care scria pe la 550/51, Gotia, înainte Dacia, era ocupată pe vremea sa de gepizi (Jord. Getica XII, 74, după Lakatos 1973, 9). În înțelesul lui Kurt Horedt, cu poziționare propusă între cca. 525-575, ar fi vorba despre „grupa a treia” a unor vestigii ce aparțin „perioade germanice” din istoria veche a Transilvaniei (Horedt 1986, 26-29). Delimitată între cca. 500-567, Radu Harhoiu se referă în termeni arheologici la orizontul E1 din cronologia central-europeană, respectiv „cultura structurii de putere gepidă” (Harhoiu, Baltag 2006, 375, fig. 706).

²⁹ Cu referire la a doua jumătate a sec. V și prima jumătate a sec. VI a fost formulată presupunerea că aria de răspândire a așezărilor coincide cu aceea în care sunt răspândite cele mai bogate zăcăminte de sare (mai nou, Rustoiu 2005, 51). Aceeași explicație pentru centrul de putere avar din segmentul mijlociu al râului Mureș (spre exemplu Horedt 1986, 72; Gáll 2014, 307-308).

³⁰ Pentru verificare, Horedt 1986, 28, fig. 12; 37, fig. 16; Harhoiu 1999-2001, 98, fig. 1 și catalogul de la p. 149-155; Rustoiu 2005, catalogul de la p. 52-64; 75, fig. 2; Harhoiu 2010, 233, fig. 7 și catalogul de la p. 240-244. A se vedea și Nyárádi 2010-2011. La ultimul dintre acești autori sunt înregistrate și descoperiri din perioada anterioară. O linie de demarcație, chiar dacă relativă, ar putea fi indicată de așezările de înălțime cum sunt cele cunoscute de la Morești, Porumbenii Mici și Șeica Mică. Chiar dacă este o chestiune controversată, a fost pusă în discuție posibilitatea ca aceste așezări să fi fost fortificate de către gepizi ori, mai probabil, să fi reutilizat fortificații mai vechi. O succintă prezentare a problemei la Horedt 1986, 42-46; Harhoiu 1999-2001, 108 și Baltag 2004, 144-146. Pentru Porumbenii Mici, cu informații noi, a se vedea Nyárádi 2010-2011, 328-331, 339-344.

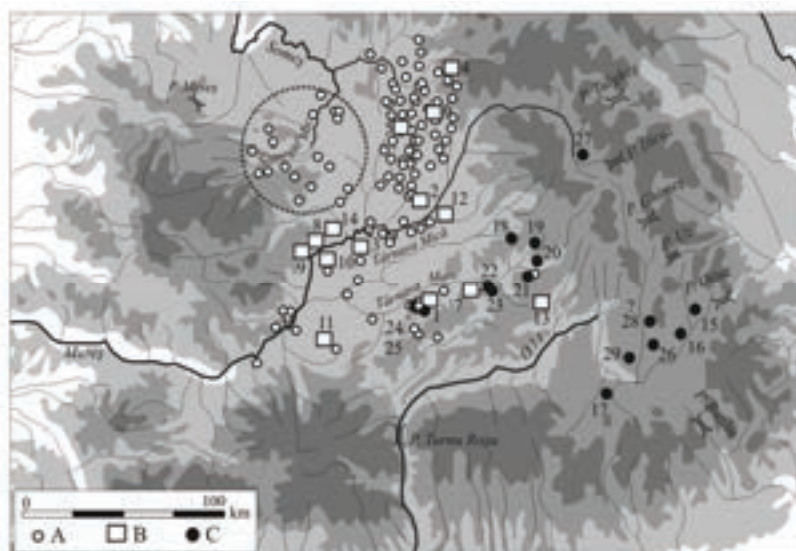


Fig. 1. A—locuirea Transilvaniei în perioada regatului gepid (după Rustoiu 2005). B—cimitire al grupului Band-Unirea/Vereșmort (după Harhoiu 1999–2001). C—ășezări databile între aprox. mijlocul sec. VI și mijlocul sec. VII în bazinul Oltului Superior și cel al Târnăvelor. 1—Bratei (jud. Sibiu). 2—Band (jud. Mureș). 3—Noșlac (jud. Alba). 4—Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud). 5—Fântânele (jud. Bistrița-Năsăud). 6—Galații Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud). 7—Sighișoara (jud. Mureș). 8—Unirea/Vereșmort (jud. Alba). 9—Valea Largă (jud. Mureș). 10—Gâmbaș (jud. Alba). 11—Ghirbom (jud. Alba). 12—Târgu Mureș (jud. Mureș). 13—Drăușeni (jud. Brașov). 14—Luna (jud. Cluj). 15—Poian (jud. Covasna). 16—Cernat (jud. Covasna). 17—Hărman (jud. Brașov). 18—Bezid (jud. Mureș). 19—Simonești (jud. Harghita). 20—Cristuru Secuiesc (jud. Harghita). 21—Filiaș (jud. Harghita). 22—Sighișoara-Dealul Viilor (jud. Mureș). 23—Sighișoara-Albești (jud. Mureș). 24—Bratei 1 (jud. Sibiu). 25—Bratei 2 (jud. Sibiu). 26—Ghidfalău (jud. Covasna). 27—Lăzarea (jud. Harghita). 28—Olteni (jud. Covasna). 29—Sfântu Gheorghe (jud. Covasna).

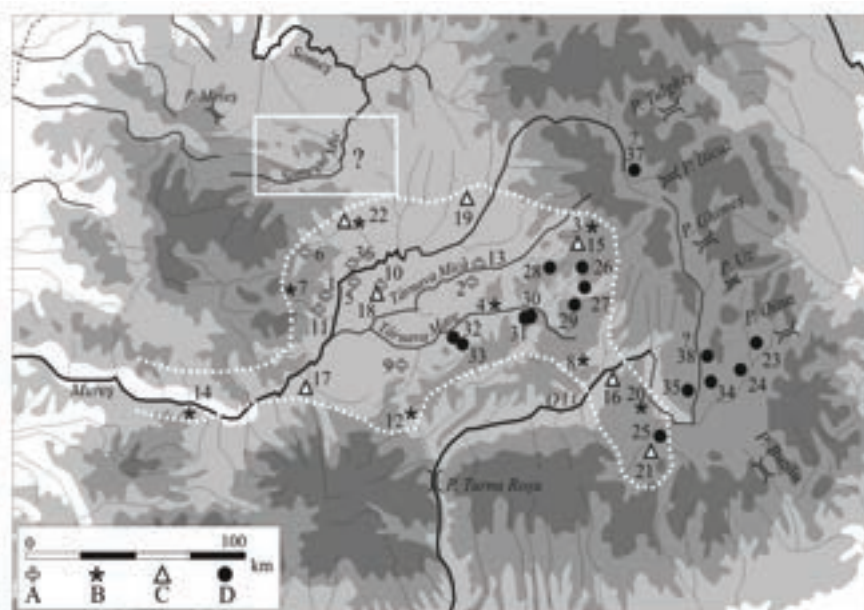


Fig. 2. Descoperiri caracteristice mediului avar din epoca timpurie sau mijlocie în Bazinul Transilvaniei, fără grupul Band-Unirea/Vereșmort (după Szenpéteri 2002 și Harhoiu 2004–2005): A—descoperiri funerare. B—descoperiri izolate (?). C—monede descoperite izolat sau în tezaure. D—ășezări databile în a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII în Bazinul Oltului Superior și al Târnăvelor. 1—Aiud (jud. Alba). 2—Cornești (jud. Cluj). 3—Corund (jud. Harghita). 4—Dumbrăveni (jud. Sibiu). 5—Gâmbaș (jud. Alba). 6—Moldovenești (jud. Cluj). 7—Râmeți (jud. Alba). 8—Rupea (jud. Brașov). 9—Șeica Mică (jud. Sibiu). 10, 18—Șpălnaca (jud. Alba). 11—Stremț (jud. Alba). 12—Șura Mare (jud. Sibiu). 13—Târnăveni (jud. Mureș). 14—Vețel (jud. Hunedoara). 15—Firtuș (jud. Harghita). 16—Hoghiz (jud. Brașov). 17—Sebeș (jud. Alba). 19—Voiniceni (jud. Mureș). 20—Rodbav (jud. Brașov). 21—Brașov (jud. Brașov). 22—Turda (jud. Cluj). 23—Poian (jud. Covasna). 24—Cernat (jud. Covasna). 25—Hărman (jud. Brașov). 26—Șimonești (jud. Harghita). 27—Cristurul Secuiesc (jud. Harghita). 28—Bezid (jud. Mureș). 29—Filiaș (jud. Harghita). 30—Sighișoara-Dealul viilor (jud. Mureș). 31—Sighișoara-Albești (jud. Mureș). 32—Bratei 1 (jud. Sibiu). 33—Bratei 2 (jud. Sibiu). 34—Ghidfalău (jud. Covasna). 35—Sfântu Gheorghe (jud. Covasna). 36—Unirea/Vereșmort (jud. Alba). 37—Lăzarea (jud. Harghita). 38—Olteni (jud. Covasna).

Indiferent de data mai precisă la care avarii au intrat în Transilvania³¹, adică imediat după instalarea în bazinul carpatic sau ceva mai târziu, din nou este de accentuat observația că vestigiile prin care noul mediu cultural poate fi definit³², cele funerare în primul rând, lipsesc din aceeași extremitate sud-estică a teritoriului³³, dar și din colțul său nord-estic (actualul județ Bistrița-Năsăud)³⁴. De asemenea răspândirea lor nu atinge în nord-vest valea Someșului Mic (fig. 2)³⁵. Din ce în ce mai discutat este așa-numitul orizont Band-Unirea/Verșmort³⁶, probabil structurat pe baza și în succesiunea directă a locuirii din vremea regatului gepid, databil oricum în epoca avară timpurie-mijlocie³⁷. Aceste necropole (până acum așezările au rămas practic necunoscute) solicită în continuare întrebări și răspunsuri, tocmai în legătură cu problematica complicată ce însoțește debutul Transilvaniei în epoca medievală timpurie³⁸.

Stimulate de săpăturilor arheologice destul de numeroase susținute în a doua jumătate a secolului trecut, discuțiile despre cea mai veche prezență a slavilor în Transilvania au fost mereu concentrate asupra regiunii de la marginea sa sud-estică, axată pe bazinele superioare al râurilor Olt și Târnava Mare³⁹. De fapt, în mod constant doar două dintre așezările de acolo au fost datate în sec. VI ori în a doua sa jumătate și prima parte a sec. VII, anume cele de la Poian-Kőhát și Cernat-Róberttag (județul Covasna). O poziționare cronologică similară rămâne sub semnul întrebării în cazul altora, ca cele de la Ghidfalău și Sfântu Gheorghe (jud. Covasna)⁴⁰. În imediata vecinătate vestică, din bazinul superior al râului Târnava Mare sunt cunoscute așezările de la Bezid, Șimonești, Cristuru Secuiesc și Filiaș, datate cel mai devreme la răscrucea dintre secolele VI/VII sau chiar în secolele VII-VIII. Rămâne neclară așezarea de la Hărman, în interiorul Depresiunii Brașov⁴¹. Descoperiri funerare sigure nu sunt cunoscute în legătură cu aceste așezări.

³¹ Cu privire la o anumită dată în intervalul dintre cca. 567-630, este o precizare imposibil de susținut în termeni mai siguri, deocamdată cel puțin (Gáll 2014, 295-296).

³² „Grupa Gâmbaș” din „perioada slavă”, între cca. 650-800 (Horedt 1986, 66-72). „Cultura structurii de putere avară timpurie”, între cca. 567-650 (Harhoiu, Baltag 2006, 375, fig. 706). R. Harhoiu leagă mormintele de la Gâmbaș de locuirea gepidică târzie (epoca avară timpurie) din Transilvania (spre exemplu Harhoiu 1999-2001, 130-132; Harhoiu 2010, 234-235).

³³ O posibilă dar nesigură excepție ar putea să o reprezinte eventualele morminte de la Târgu Secuiesc (în fața pasului Oituz). O zăbală și patru vase lucrate cu mâna, alături de o sabie astăzi pierdută, ar fi fost găsite în hotarul acestei localități (Horedt 1951, 204-205, nr. 45; fig. 8). Este vorba despre ceramică ce poate fi regăsită în cimitire din epoca avară timpurie sau mijlocie, în două cazuri fiind vorba despre vase care trimit la olăria Praga-Korceak (fig. 3). După păreri mai vechi, ar fi vorba despre un cimitir avaro-slav (Comșa 1960, 737-738; Ferenczi 1970, 567).

³⁴ Spre exemplu Horedt 1986, 73, fig. 33; Harhoiu 2004-2005, 291, fig. 5; 294, fig. 7).

³⁵ Măcar provizoriu, în această direcție, la nord de râul Mureș poate fi avută în vedere o linie situată pe direcția localităților Turda și Câmpia Turzii (Stanciu 2013, 359, fig. 25).

³⁶ Orizontul *Reihengräber* târziu din Transilvania, cu cimitirele mai importante de la Band, Unirea/Verșmort (Marosveresmart în maghiară), Noșlac și Bratei 3.

³⁷ Spre exemplu Horedt 1986, 29-36; Harhoiu 1999-2001, 127-132; Harhoiu 2010; Dobos 2011; Dobos 2013; Gáll 2014.

³⁸ Mai nou, o încercare de problematizare în termeni metodologici actualizați, cu trimitere la fenomenul „avarizării”, la Gáll 2014.

³⁹ În principal Székely 1970a; Székely 1970b; Székely 1974; Székely 1974-1975; Székely 1976; Székely 1988; Székely 1992. O listă a siturilor transilvănene din sec. VI-VII, cunoscute până la acea dată, cu bibliografia detaliată, la Harhoiu 1999-2001, 149-155.

⁴⁰ Cu referiri la bibliografie, Harhoiu 1999-2001, 97 fig. 1; 152 no. 48; 153 no. 79. Este posibil ca acestui orizont să-i aparțină și alte așezări. O locuire din această perioadă a fost semnalată la Lăzarea (Szárhegy), jud. Harghita (Demjén, Lăzărescu 2011, 68-70). Foarte probabil este și cazul unuia dintre nivelurile de locuire din așezarea de la Olteni-Cariera de nisip (jud. Covasna), caracterizat prin locuințe cu cuptoare de piatră, dar inventarele au fost prezentate selectiv și puse pe seama unei locuiri post-romane, din sec. IV (Buzea, Zăgreanu 2011).

⁴¹ Alexandrescu, Pop, Marcu 1973, 247.

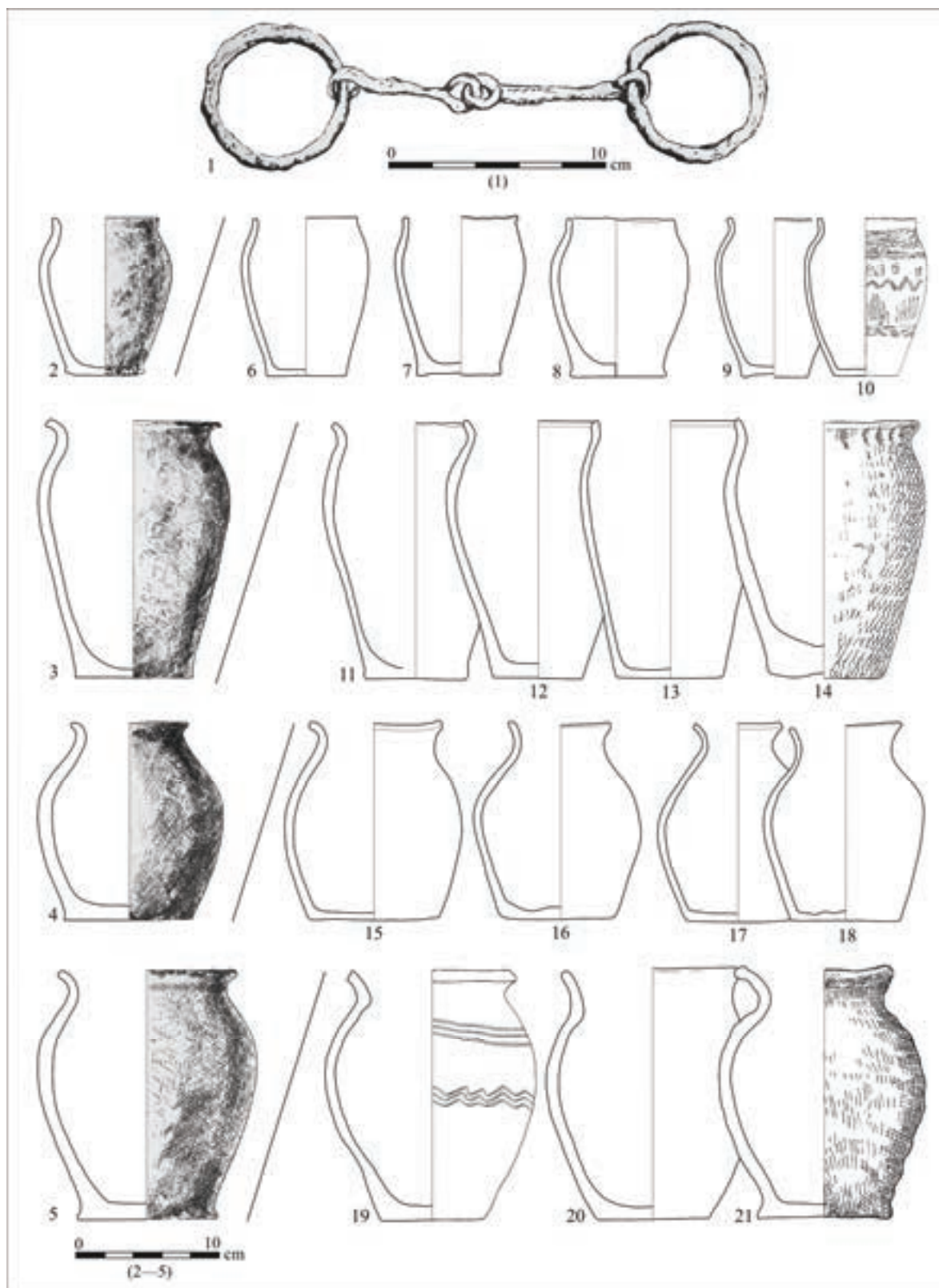


Fig. 3. Inventarul presupuselor morminte de la Târgu Secuiesc (Kézidvásárhely) (1– 5, după Horedt 1951) și analogii pentru ceramică în cimitire din epoca avară timpurie-mijlocie (8–10, 13–21) sau în așezări din mediul slav timpuriu (6, 7, 11, 12). Desenele sunt uniformizate la mărimea vaselor de la Târgu Secuiesc. 6 – Korceak IX. 7 – Lazuri-Lubi tag. 8, 14 – Bratei 3. 9, 10 – Budakalász-Dunapart. 11 – Davideni. 12 – Kodán II. 13, 19, 20 – Pókaszeptk. 15 – Szentes-Kaján. 16 – Hódmezővásárhely-Mártély. 17 – Kiskőrös-Cebe. 18 – Szeged-Fehértó. 21 – Noşlac. Ceramică lucrată cu mână (1–18, 20, 21) și la roată (19). După: Русанова 1973 (6); Stanciu 2011 (7); Bârză 2010 (8, 14); Русанова, Тимошук 1984 (12); Mitrea 2001 (11). Vida 1999 (9, 10,

În unele dintre ele relațiile de superpoziție între complexe, dar și inventarele, indică etape succesive ale locuirii pe întreaga durată a epocii medievale timpurii. Nici așezarea de la Poian și nici cea de la Cernat nu au fost integral investigate, în cazul celei dintâi etapa timpurie, care interesează aici, fiind reprezentată doar prin 8 locuințe din 30⁴². Toate aceste așezări ilustrează etapa inițială a structurării unui nou orizont al locuirii din bazinul transilvănean, definibil prin așezări cu locuințe adâncite în sol, cu cuptoare de piatră în unul dintre colțuri, în inventar majoritară fiind ceramica lucrată cu mâna ⁴³.

Ca peste tot, inventarul este lipsit de varietate, partea sa decisivă fiind reprezentată prin ceramică, aceasta în cazul majorității complexelor incomplet și uneori chiar confuz analizată și publicată. Așadar, este de înțeles de ce, în sensul clarificărilor cronologice s-a insistat mereu asupra câtorva artefacte, care nici ele nu pot să asigure datări prea strânse. La Poian și Filiaș au fost găsite fibule digitate, confecționate din bronz turnat. Cea de la Poian (fig. 4/1)⁴⁴ aparține mai vechii grupe IC Werner, ale cărei exemplare mai timpurii ar putea să fie cele cunoscute din Mazuria⁴⁵, dar este susținută și originea lor est-carpatică⁴⁶. Cât privește datările propuse, ele vizează întreaga durată a secolelor VI-VII⁴⁷, cu unele exemplare mai timpurii, care ar fi putut ajunge pe teritoriul României de astăzi, așadar posibil și în Transilvania, pe la mijlocul sec. VI⁴⁸. Spre exemplu, nu departe de așezarea de la Poian astfel de fibule există în două dintre mormintele cimitirului 3 de la Bratei, fiind datate acolo în a doua jumătate a sec. VI – sec. VII timpuriu⁴⁹.

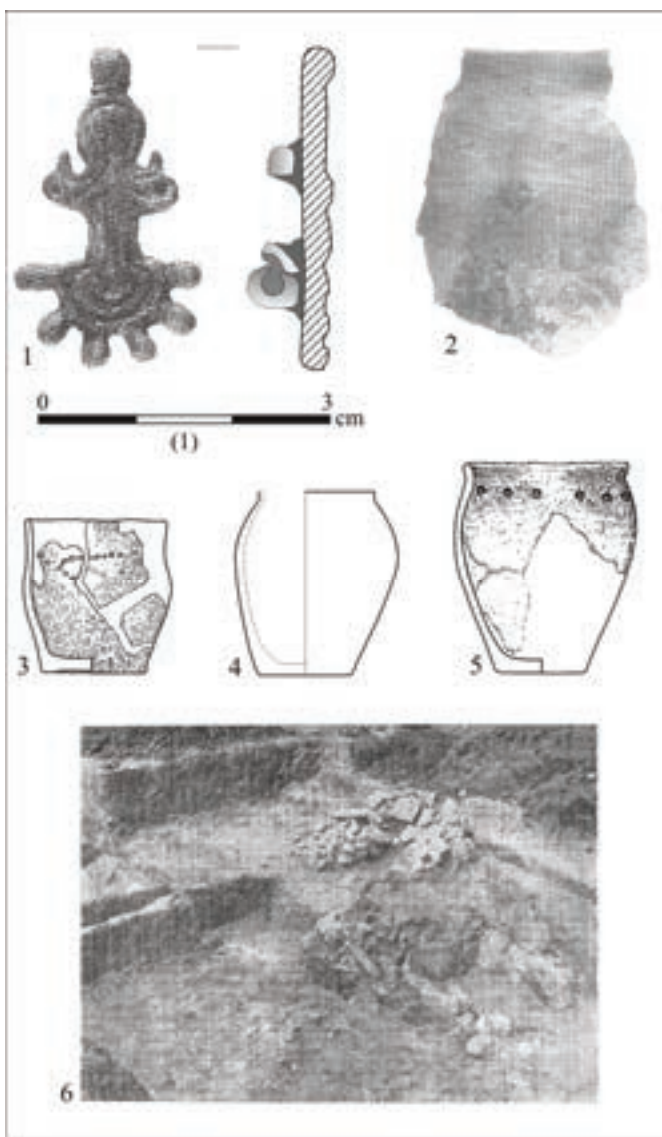


Fig. 4. Poian-Kóhát, locuința 19 (1-5) și două locuințe cu cuptor de piatră, probabil în relație de superpoziție (6). Ceramică lucrată cu mâna (2-5). 1, după Székely 1970a și Teodor D.Gh. 1992. În rest după Székely 1970a. 4 – desen după fotografie. 2-5, fără scară.

⁴² Székely 1992, fig. 2.

⁴³ Spre exemplu Székely 1992; Harhoiu 1999-2001, 122, 132, 148; Harhoiu 2001, 142-143, 148.

⁴⁴ Spre exemplu Székely 1992, 266, fig. 15/1a, 1b.

⁴⁵ Curta 2001b, 250, 254, 270; Curta 2008b.

⁴⁶ Fiedler 2010, 237.

⁴⁷ Curta 2008b, 55-65; Fiedler 2010, 243-246.

⁴⁸ Curta 2001b, 254.

⁴⁹ Bârză 2010, 97, 301, pl. 23/G. 130-131.

Provenită din aşezarea de la Filiaş, o altă fibulă digitată (fig. 5/1)⁵⁰ a fost înscrisă "tipului Pietroasele" (Werner IF), al căror punct de greutate a fost propus pentru sec. VI⁵¹. În locuinţa 20 de la Poian a fost găsită o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt şi înfăşurat, împreună cu un pieptene de os cu un singur rând de dinţi, acesta irelevant pentru o fixare cronologică mai precisă (fig. 6/1, 2)⁵². Mai demult fibulele asemănătoare de pe teritoriul României au fost datate la sfârşitul sec. VI⁵³ sau în intervalul dintre cca. 450–550⁵⁴. Sigur este

că astfel de accesorii, legate de tradiţia bizantină, sunt reprezentative pentru secolul VI⁵⁵. Mai nou, exemplarul de la Poian a fost datat spre partea finală a sec. VI sau în sec. VII timpuriu⁵⁶.

În legătură cu un inel de bronz cu placă circulară (fig. 6/3), descoperit în locuinţa 5 de la Cernat-Róberttag, alături de ceramică lucrată cu mâna, dar şi modelată la roata rapidă, din pastă zgrunţuroasă sau fină (fig. 6/3–5)⁵⁷, au fost sugerate eventuale relaţii în direcţia mediului avar timpuriu⁵⁸. Din locuinţa nr. 4 de la Cristuru Secuiesc provine una dintre părţile unui tipar bivalv din gresie, folosit pentru turnarea unor pandantivi granulaţi, de argint sau bronz (fig. 5/3), ceramica din acest complex fiind datată în secolele VII–VIII⁵⁹. Podoabe identice erau produse pe unul dintre tiparele descoperite într-o locuinţă de la Bornašivka⁶⁰, întregul inventar de acolo încadrat iniţial la finalul

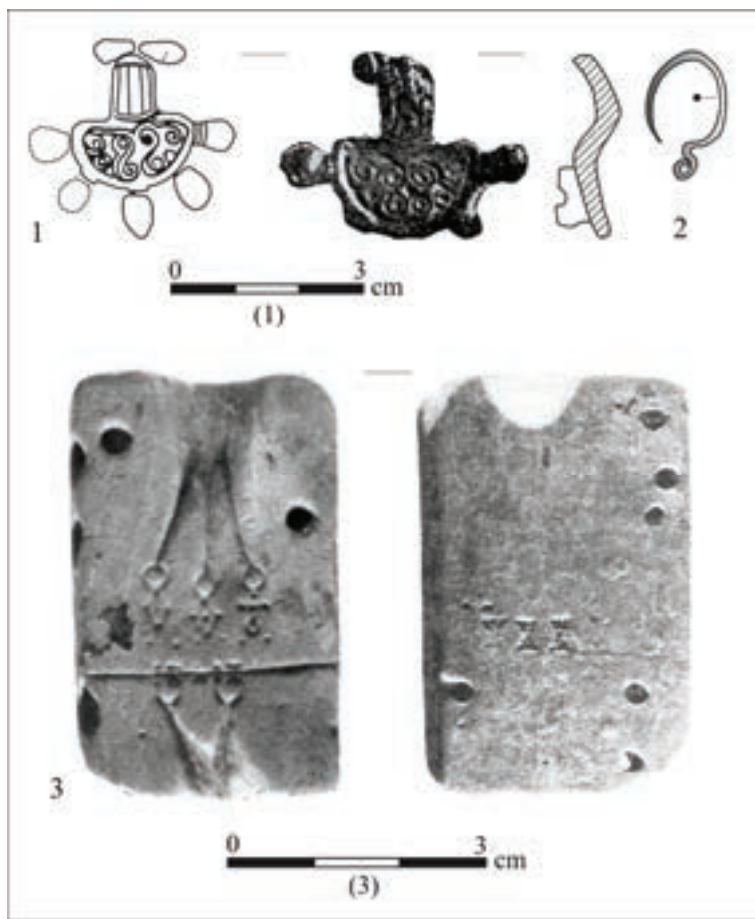


Fig. 5. Filiaş-Nagyerdő-földjét, locuinţa 20 (1, 2). Cristuru Secuiesc-Melegvölgy, locuinţa 4 (3). Bronz (1, 2) şi tipar din piatră (3). 1, 2, după Székely 1974–1975 şi Teodor D. Gh. 1992. 3, după Székely 1971.

⁵⁰ Spre exemplu Teodor 1992, 138, no. II/ 4; 149, fig. 8/ 6).

⁵¹ Curta, Dupoi 1994–1995, 233; Curta 2001b, 260–261; Curta 2008c. Fibula pare să fie o apariţie reziduală în umplutura locuinţei nr. 20, aparţinând de fapt locuinţei 19 (intersectată de cea cu numărul 20). În orice caz, ea indică etapa mai timpurie a locuirii medievale timpurii de acolo, relativ separabilă prin asocierea unor categorii ceramice. Piesa ar fi fost găsită împreună cu un inel de tâmplă cu un capăt spiralic (fig. 5/2), care dacă nu cumva este mai târziu, atunci are paralele în cimitirul 3 de la Bratei, databil în epoca avară timpurie (Bârză 2010, 73, fig. 44, 13b; 75–76).

⁵² Spre exemplu Székely 1992, 269, fig. 7/5, 6.

⁵³ Teodor 1978, 21–22.

⁵⁴ Teodor 1988, 199, tab. 1; 201.

⁵⁵ Гаври́тухин 2010, 53–54.

⁵⁶ Curta, Gândilă 2013, 129.

⁵⁷ Spre exemplu Székely 1992, 281, 284; 285, fig. 26/B5.

⁵⁸ Stanciu 2013, 341.

⁵⁹ Székely 1971, 354, fig. 1/3, 3a; 357.

⁶⁰ Винокур 1998, 219, fig. 7/3.

sec. V și în prima jumătate a sec. VI⁶¹, ulterior, în termeni mai siguri, între ultimele decenii ale sec. VI și până în al treilea sfert al sec. VII⁶². În fine, într-o așezare de la Sf. Gheorghe–Bedeháza a fost cercetat cu mai multă vreme în urmă un bordei în care ar fi fost găsit un fragment dintr-o plăcuță de bronz decorată prin presare în stilul animalier II și care ar indica sec. VII. Interesant, ceramica din inventarul acestei locuințe ar fi exclusiv lucrată cu mâna, cu decor ce îl imită pe cel al vaselor modelate la roata înceată⁶³.

În raport cu interesul de a data etapa de început a locuirii slave în această parte a Transilvaniei, adică cu ceva înainte sau după apariția avarilor în bazinul carpatic, artefactele amintite nu pot garanta un interval mai precis. Cu privire la regiunea Oltului superior și așezări ca cele de la Poian și Cernat, apare rezonabilă opinia autorului celor mai multe săpături de acolo (Zoltan Székely), care s-a referit constant la sec. VI sau la a doua sa jumătate și partea de început a veacului următor⁶⁴. Părerea după care primele infiltrări slave (grupuri sosite din teritoriul aflat între Carpații Orientali și râul Siret) au intervenit abia în prima treime a sec. VII⁶⁵ a rămas neargumentată. De asemenea, lipsesc probe de luat în seamă în sprijinul presupunerii că o primă intervenție a slavilor s-ar fi produs în extremitatea sud-estică a Transilvaniei deja în prima treime a sec. VI, ca mișcare paralelă cu deplasarea altor grupuri spre Dunărea Inferioară. Neargumentată rămâne și sugestia Eugeniei Zaharia, cu privire la existența unui orizont din sec. V-VI în interiorul așezărilor amintite (ar fi de înțeles că până spre mijlocul sec. VI, dată de la care această autoare avea în vedere intervenția slavilor), identic celui din bazinul Târnavei Mari⁶⁶.

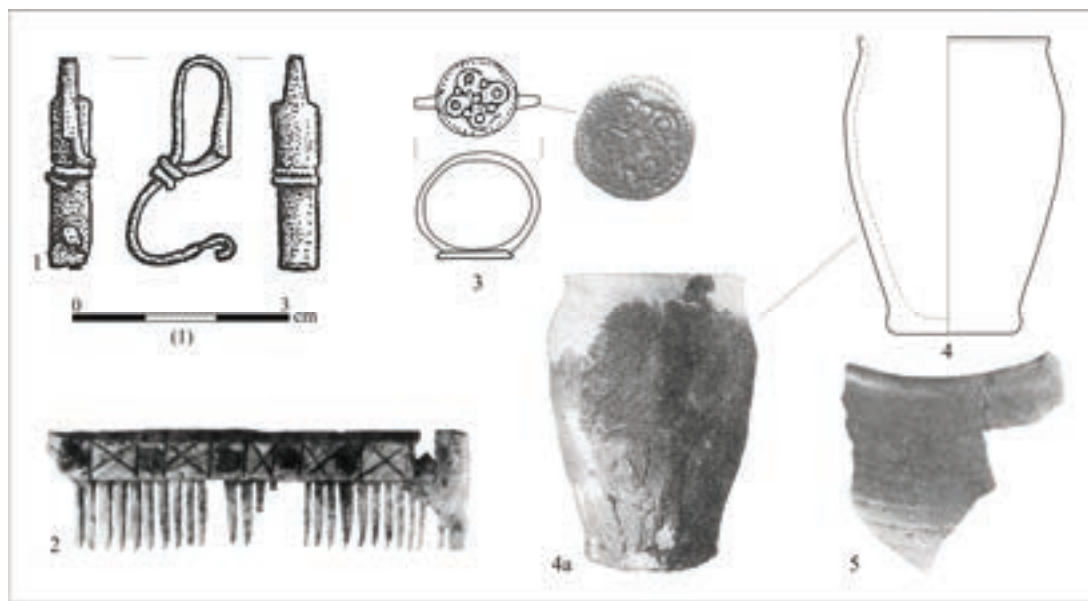


Fig. 6. Poian-Kőhát, locuința 20 (inventarul include exclusiv ceramică lucrată cu mâna): 1—fibulă de bronz; 2—pieptene de os (după Székely 1970a). Cernat-Róberttag, locuințele 3 (5) și 5 (4, 4a; în ambele locuințe inventarul conține ceramică lucrată cu mâna și la roata rapidă): 3—inel de bronz; 4, 4a—vas lucrat cu mâna; 5—fragmente dintr-un vas lucrat la roata rapidă, pastă fină (după Székely 1970a și Székely 1992). 2-5, fără scară.

⁶¹ Винокур 1998.

⁶² Гавритухин 2005, 415, 460. Tiparul de la Cristur poate fi comparat și cu o piesă din așezarea Budureasca 4, pentru care a fost propusă datarea în sec. VIII sau sec. VII târziu, deși analogia cea mai bună pentru astfel de pandantivi (origine bizantină) a fost poziționată la sfârșitul sec. VI – sec. VII timpuriu în cimitirul de la Kölked-Feketekapu A (Măgureanu, Ciupercă 2007, 294–295, 299, 304–305; 313, fig. A; 318, fig. 10, no. cat. 9).

⁶³ Ferenczi, Horedt, Liu, Mirea, Rusu 1950, 128.

⁶⁴ Spre exemplu Székely 1970a, 130, 133, 136; 1972, 567; 1992, 277, 294, 302–303.

⁶⁵ Heitel 1994, 186.

⁶⁶ Zaharia 1994–1995, 319. Acesta, de fapt, cu punctul de greutate în primele două treimi ale sec. VI și ilustrând acolo locuirea din vremea regatului gepid

Nu demult a fost susținută o analiză a ceramicii medievale timpurii cunoscute din regiunile învecinate ale Oltului superior și bazinul râului Târnava Mare, fiind examinate inventarele a 167 de locuințe, provenite din 16 așezări⁶⁷. În mod inevitabil, demersul rămâne incomplet și relativ, obstrucționat fiind de calitatea slabă a documentației săpăturilor și mai ales de felul în care rezultatele acestora au fost publicate. De reținut este faptul că în multe dintre așezări investigațiile susținute într-o măsură sau alta dovedesc o evoluție pe durată mai lungă a locuirii medievale timpurii, uneori posibil chiar cu o legătură directă între diversele etape.

Ceramica din marea majoritate a locuințelor indică grupe de asocieri caracterizate în esență prin prezența simultană a vaselor lucrate cu mâna (uneori ornamentate) și a celor modelate la roata înceată, cu decorul bine cunoscut pe spații foarte întinse, respectiv un orizont de obicei datat în Transilvania între a doua jumătate a sec. VII și sec. IX/X. Cu miza fixării unui reper cronologic semnificativ, importantă ar fi posibilitatea de a preciza data sa de început, în ultimă instanță fixarea etapei când în Transilvania central – sud-estică a fost lansată olăria modelată la roata înceată. În mediul khaganatului avar (cu descoperiri cunoscute precumpănitor din morminte) – așadar ar trebui să fie și situația Transilvaniei – olăria lucrată la roata înceată, adeseori copiind forme modelate la roată rapidă, ar fi început să se impună abia spre sfârșitul sec. VII⁶⁸. Cazul așezării de la Sighișoara-Dealul viilor ar confirma cursul unei astfel de evoluții în regiunea central – sud-estică a Transilvaniei, începând cu a doua jumătate a sec. VII, rezultatul fiind avansul acestei categorii tehnologice abia în sec. VIII⁶⁹.

Rămân neclare motivele pentru care în cele din urmă în interiorul khaganatului avar dar și în lumea slavă a epocii medievale timpurii s-a impus olăria modelată la roata înceată, deoarece tehnica modelării pe roata rapidă nu presupune diferențe tehnologice substanțiale. În orice caz, în interiorul mediului slav din Europa centrală, după opinia majorității specialiștilor, data la care acest tip de olărie s-a lansat ar corespunde intervalului dintre sec. VI târziu și prima jumătate a sec. VII⁷⁰. Aceasta pare să fie și situația din regiunea nord-vestică a României, unde astfel de vase, nedecorate, apar cel târziu începând cu partea finală a sec. VI – începutul sec. VII⁷¹. Interesant, o astfel de secvență, caracterizată prin asocierea ceramicii lucrată cu mâna (tipul Praga sau alte forme) cu vase nedecorate modelate la roata înceată, există și în regiunile care interesează aici, respectiv în așezările de la Poian, Filiaș, Sălașuri 1, Șimonești, și Eliseni (grupa 5)⁷². De altfel, în locuința 19 de la Poian, din care provine amintita fibulă digitată (tipul IC Werner), cu poziționare cronologică puțin credibilă pentru a doua jumătate a sec. VII, alături de ceramica lucrată cu mâna existau și fragmente din vase modelate la roata înceată, ornamentate⁷³. Chiar dacă în lipsa altor probe, sunt observații care sugerează și în cazul Transilvaniei sud-estice o dată mai timpurie pentru inițierea orizontului caracterizat prin producția ceramicii modelate la roata înceată, posibil chiar de la finalul sec. VI, așa cum s-a întâmplat și în nord-vestul României.

Despre complexe considerate a fi mai timpurii se poate spune că oalele comparabile tipului Praga apar alături de ceramică lucrată cu mâna (alte forme), în alte locuințe ele sunt asociate olăriei modelate la roata rapidă sau înceată, întodeauna și cu ceramică lucrată cu mâna ilustrând alte forme⁷⁴. De cele mai multe ori există și fragmente de vase lucrate cu mâna decorate, inclusiv cu incizii ce imită ornamentul de pe vase modelate la roata înceată. În majoritatea locuințelor de acest fel de la Poian și Cernat-Róberttag este prezentă olăria modelată la roata rapidă, iar conform unei analize mai noi acesta este și cazul majorității

⁶⁷ Stanciu 2013, 342–347; 346, fig. 14.

⁶⁸ Vida 1999, 107–110.

⁶⁹ Harhoiu, Baltag 2007, 377–378, 382–383.

⁷⁰ Cu detalii și trimitere la bibliografie, Stanciu 2011, 247–250.

⁷¹ Stanciu 2011, 245–246, 282–301.

⁷² Stanciu 2011, 346, fig. 14.

⁷³ Székely 1992, 268.

⁷⁴ Stanciu 2013, 346, fig. 14.

complexelor atribuite culturii Ipotești-Cândești din așezarea Bratei 275. În general, este de presupus că într-o etapă mai timpurie ar trebui plasată grupa caracterizată prin prezența exclusivă a ceramicii lucrată cu mâna, decorată sau nu, dar și grupa definită prin combinația dintre vasele modelate la roata rapidă și cele lucrate cu mâna. Complexele care pot fi date cu alte artefacte confirmă această situație (locuințele 19 și 20 de la Poian, locuința 5 de la Cernat-Róberttag).

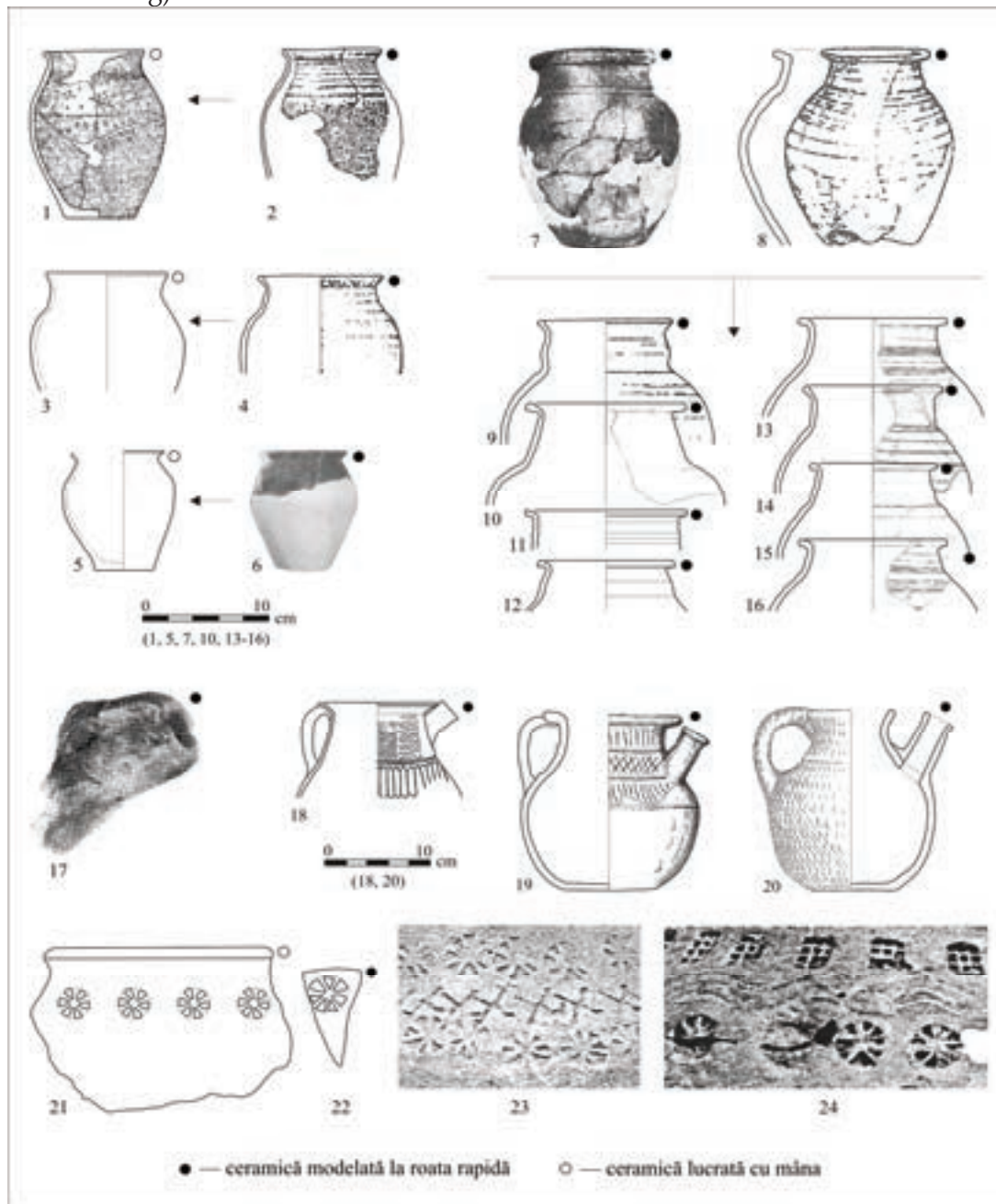


Fig. 7. Poian-Kőhát, ceramică din prima fază a așezării: locuințele 5 (1) și 11 (3, 5). Cernat-Róberttag: locuințele 3 (6) și 4 (21). Bezid-Fâneața mare: locuința 1 (7) și fără context (17). Bratei, așezarea 1: locuințele 2 (2), 5 (9, 22), 20 (18), 23 (8), 68 (4). Bratei, cimitirul 3: mormintele 9 (23), 165 (24) și 181 (20). Morești, așezare: locuințele 16 (11), 20 (12) și suprafața 14 (19). Biharkeresztes-Ártánd, așezare (10, 13, 15, 16). Eperjes, așezare (14). Ceramica modelată la roata rapidă confecționată din pastă zgrunțuroasă (2, 4, 6-16) și fină (17-20, 22-24). După Székely 1970a (6, 21), Székely 1976 (7, 17), Székely 1992 (1, 3, 5), Bârză 1994-1995 (2, 4, 8, 9, 18, 22), Bârză 2010 (20, 23, 24), Tóth 2006 (10, 13-16), Horedt 1979a (11, 12, 19).

⁷⁵ Stanciu 2013, 355-357, fig. 23.

Referitor la așezările cunoscute din extremitatea sud-estică a Transilvaniei și de obicei puse pe seama unei prezențe slave timpurii, ceramica modelată la roata rapidă ar putea fi avută în vedere ca indicator cronologic mai timpuriu, în sensul legăturilor cu mediul regatului gepid din vecinătatea vestică nemijlocită. Totuși, pe o astfel de observație nu se poate conta în totalitate, atâta vreme cât această categorie a ceramicii a fost utilizată (de presupus că și produsă) în zona Târnavei Mari până cel mai devreme spre mijlocul sec. VII. De aceea, nu poate fi surprinzătoare asocierea chiar cu vase modelate la roata înceată, decorate⁷⁶.

În privința ceramicii, o astfel de imagine nu este una specifică mediului așezărilor slave timpurii care ar putea fi datate cândva în sec. VI, deoarece vasele lucrate cu mâna care ilustrează forme prezente în ceramica culturii Praga reprezintă doar o parte, probabil mai restrânsă, a materialului, apoi regula obișnuită este aceea a asocierii cu vase modelate la roata rapidă. Totuși, într-un spațiu de contact direct cu medii culturale superioare, cum a fost Transilvania, o astfel de situație, asemănătoare celei de la Dunărea Inferioară, nu ar trebui să surprindă. Ca și acolo, unele dintre vasele lucrate cu mâna indică copierea unor forme modelate la roata rapidă (posibile exemple în fig. 7/1–6)⁷⁷. În vecinătate, această tendință este ilustrată în cimitirul 3 de la Bratei, iar fenomenul a fost remarcat în repetate rânduri în legătură cu așezările culturii Ipotești-Cândești din Câmpia Munteniei⁷⁸.

Prezența olăriei modelate la roata rapidă în așezări situate în imediata vecinătate a hotarelor regatului gepid, apoi ale khaganatului avar timpuriu, indică anumite legături între cele două medii. Spre exemplu, vase ca cel din așezarea de la Bezid (fig. 7/7) pot fi regăsite în olăria de uz comun folosită în așezările regatului gepid din primele două treimi ale sec. VI, ca la Bratei 1 (faza b), Morești sau Eperjes, cea din urmă în Câmpia Tisei (fig. 7/8, 9, 11, 12, 14)⁷⁹. Este indicat chiar și importul ceramicii fine, în așezarea de la Cernat spre exemplu (fig. 6/5), inclusiv a unor vase mai rare, aparținând veselei de lux, cazul unui fragment dintr-o cană cu tub de scurgere (pastă fină), găsit în așezare de la Bezid (fig. 7/17)⁸⁰. Aceste contacte, urmate chiar de receptarea unor influențe în domeniul olăriei, sunt și mai convingător ilustrate prin imitarea decorului ștampilat pe vase lucrate cu mâna, remarcabilă fiind coincidența unuia dintre motive decorative (rozeta) cu exemple atât din vremea regatului gepid (așezarea Bratei 1, faza b)⁸¹, cât și din perioada imediat următoare (cimitirul Bratei 3)⁸² (fig. 7/21–24).

Dacă la extremitatea sud-estică a Transilvaniei pe o durată paralelă perioadei mai târzii din evoluția regatului gepid a existat o eventuală etapă timpurie a locuirii de pus pe seama slavilor, atunci ar putea fi remarcate mai curând efectele unilaterale ale contactelor presupuse. Astfel, la Morești, în cea mai bine cunoscută așezare transilvăneană din perioada gepidă, indiciile unor astfel de legături lipsesc ori rămân nesigure⁸³. În această privință situația pare să fi fost alta la periferia nord-estică a regatului gepid, unde o așezare ca cea la

⁷⁶ Stanciu 2013, 346, fig. 14.

⁷⁷ Stanciu 2013, 352, fig. 20.

⁷⁸ Dolinescu-Ferche 1984, 130; Paliga, Teodor 2009, 135; Stanciu 2011, 226–229; 228, fig. 109.

⁷⁹ După Bârză 1994–1995, 281, fig. 7/20, 21; Horedt 1979, 106, fig. 49/20; 108, fig. 51/7; Tóth 2006, pl. 9/1. În partea răsăriteană a Câmpiei Tisei astfel de vase ilustrează și ambianța unor așezări mai timpurii, puse pe seama locuirii gepide, cazul celei de la Biharkereszt-Ártánd. Vezi fig. 7/10, 13, 15, 16 (după Tóth 2006, 18–19; 121, fig. 31; pl. 9/2–4, 6).

⁸⁰ După Székely 1976, pl. 55/6.

⁸¹ Bârză 1994–1995, 50, fig. 14/19.

⁸² Bârză 2010, pl. 3/6; 5/17; 26/1.

⁸³ Autorul cercetărilor de acolo a atras atenția asupra părții superioare a unui vas lucrat cu mâna din locuința 26, pus în legătură cu ceramica Praga (fig. 10, 8). Un aspect interesant este acela că locuința amintită intersecta o construcție anterioară, de aceea K. Horedt s-a gândit la o etapă finală a locuirii din așezare (Horedt 1979a, 96–97; 110, fig. 53/12; 143–144). Eventual, se poate face trimitere și la o parte a ceramicii lucrate cu mâna din locuința 18 (Horedt 1979a, 107, fig. 50/23, 24, 30).

Tiszafüred–Morotvopart atrage atenția nu atât prin cantitatea însemnată de ceramică lucrată cu mâna, cât prin vasele care pot fi alăturate tipului Praga (fig. 9), asociate în aceleași complexe ceramicii modelate la roata rapidă, cu forme specifice mediului gepid⁸⁴. Revenind la regiunea care interesează, într-un spațiu al interferențelor, așa cum ar putea fi considerat bazinul superior al râului Târnava Mare, ceramică cu caracteristici ale tipului Praga poate fi regăsită într-o locuință adâncită de la Sighișoara, cu resturile unui cuptor de piatră (complexul B1/79), datată în sec. VI, mai probabil ultima sa treime, tocmai datorită prezenței amintitei instalații pentru foc, neobișnuită în perioada precedentă (fig. 8) . Cantitativ, în acest complex olăria lucrată cu mâna se află aproape la paritate cu cea modelată la roată, cea din urmă fără deosebiri în raport cu marfa caracteristică mediului gepid⁸⁵.

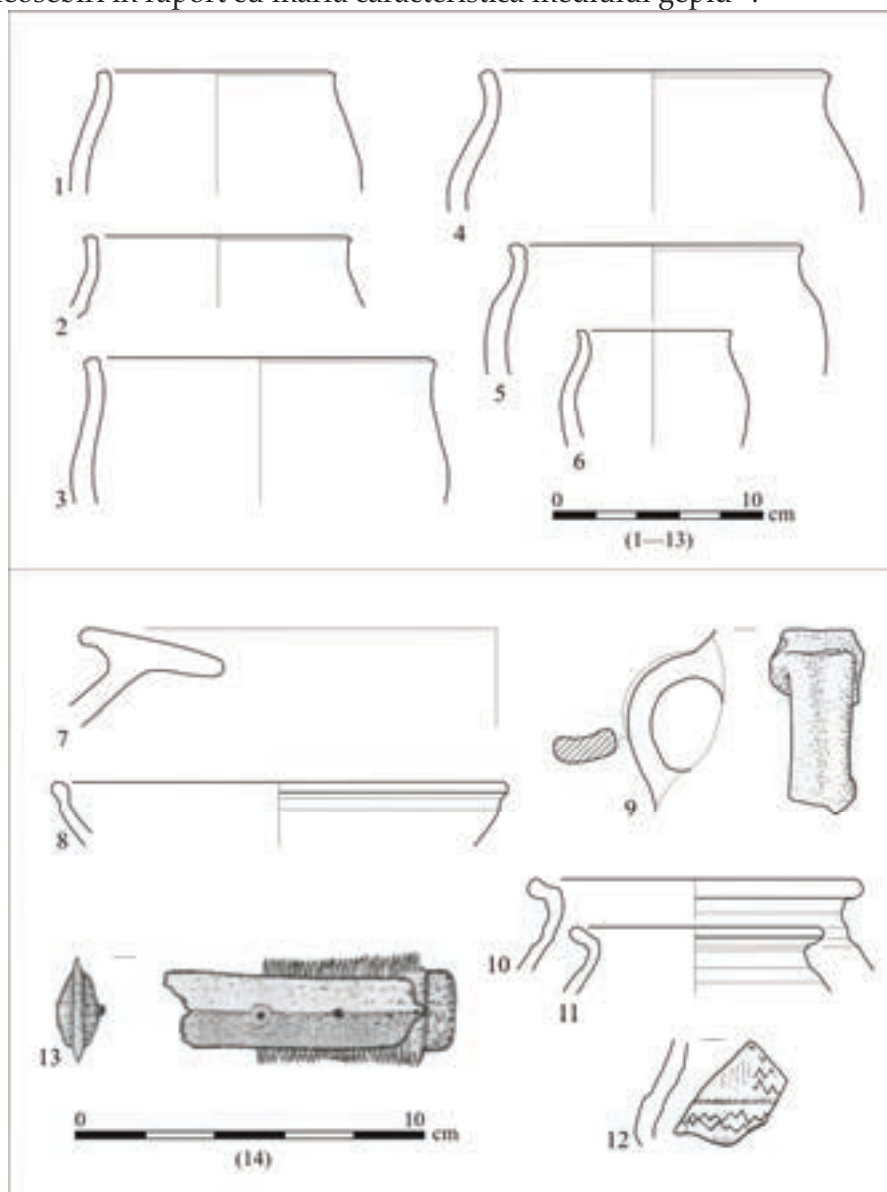


Fig. 8. Sighișoara–Dealul viilor, locuința B1/79. Ceramică lucrată cu mâna, comparabilă tipului Praga (1–6), exemple pentru ceramica modelată la roata rapidă (7–12) și pieptene de os (13). După Harhoiu, Baltag 2007.

⁸⁴ Cseh 1991, 207–214, pl. I–VIII.

⁸⁵ Harhoiu, Baltag 2007, vol. 2, 34–36; 270–273, pl. 58–61.

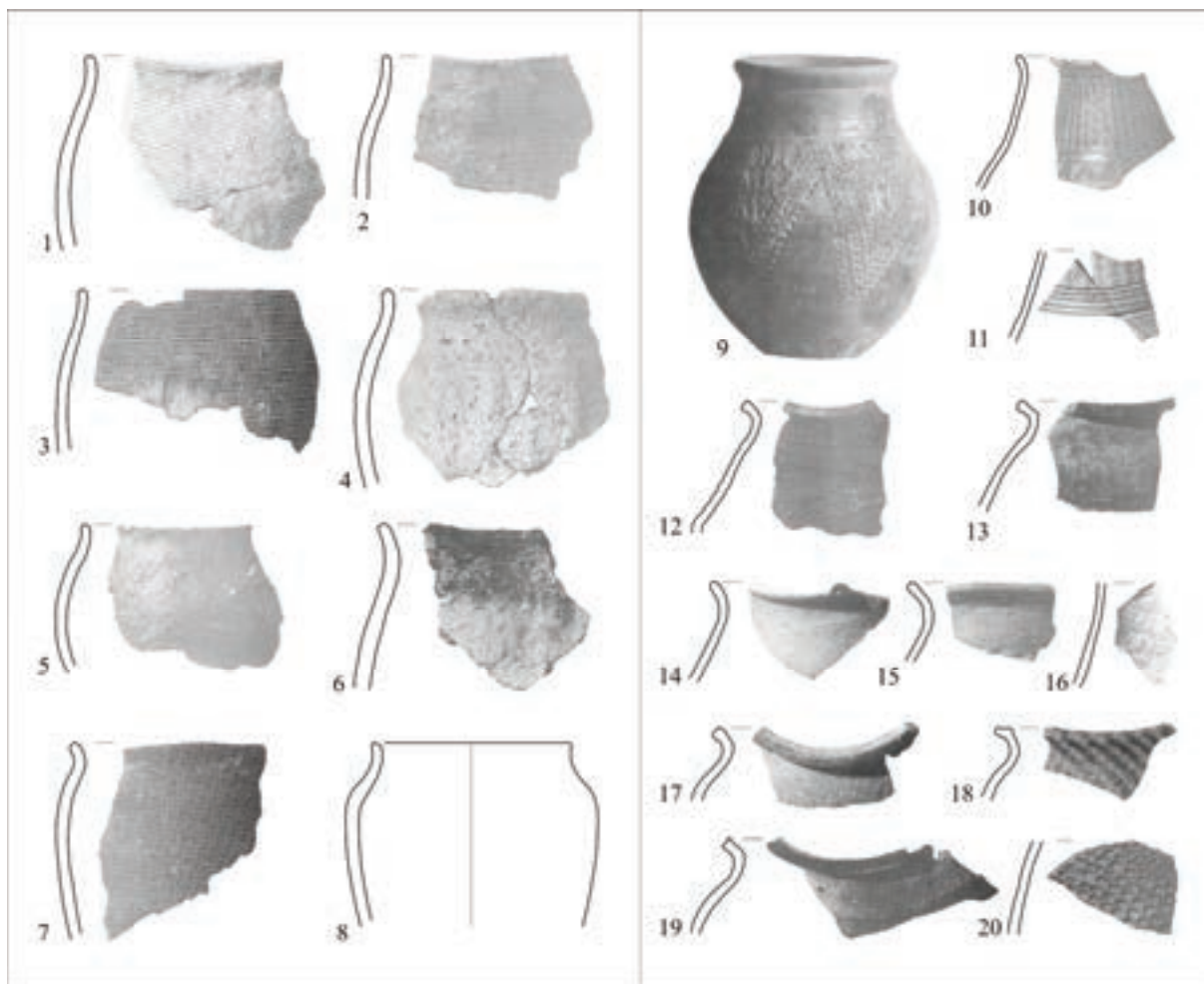


Fig. 9. Așezările de la Tiszafüred–Morotvapart (1–7, 9–20) și Morești, locuința 26 (8). Ceramică lucrată cu mâna (1–8) și la roata rapidă (9–20). Fără scară. După Cseh 1991 (1–7, 9–20) și Horedt 1979a (8).

În aceeași așezare de la Morești, prezența unor elemente străine olăriei obișnuite de acolo este în mod surprinzător ilustrată prin inventarul locuinței 35, de formă ovală și poziționată la marginea vestică a așezării, în locul „Borșofed”. În acest complex ceramica lucrată cu mâna este prezentă masiv, frecvente fiind oalele decorate pe buze cu creștături, situație neobișnuită în restul așezării (fig. 10). Alt vas are marginea prevăzută cu butoni (fig. 10/14). În rest, este modelată la roata rapidă și nu diferă de olăria corespunzătoare prezentă în toate locuințele⁸⁶. Situația curioasă, atipică pentru așezarea databilă în vremea regatului gepid, a atras de la bun început atenția, trimerile fiind orientate spre ambianța khaganatului avar sau ceramica slavă mai târzie⁸⁷. Poate în termeni mult prea categorici,

⁸⁶ Horedt 1979a, 99; 114, fig. 57; 115, fig. 58/1–13; 143.

⁸⁷ Pentru partea central-sud-estică a Transilvaniei sunt de remarcat analogiile din așezarea Bratei 2, etapele datate în a doua jumătate a sec. VI și în sec. VII (Zaharia 1994–1995, 348, fig. 12/7–10; 350, fig. 14/15). În așezarea Bratei 1 fragmente astfel decorate au apărut în două locuințe ale *fazei b*, cu punctul de greutate în sec. VI (Bârzu 1994–1995, 286, fig. 12/5, 8). Cu date în sec. VII–VIII, astfel de vase apar spre exemplu în așezările de la Filiaș, Cristuru Secuiesc sau Șimonești (Benkő 1992, pl. 17/ 1, 2, 6, 8; 19/2; 22/5). Ceramică similară există în așezarea avară de la Dunaújváros, datată în primele două treimi ale sec. VII (Bóna 1973, spre exemplu pl. 1/8, 16–18; 6/5). Vasele decorate pe buză cu creștături sau alveole din mediul avar sunt puse în legătură cu populațiile nomade din stepa est-europeană, fiind date pe întreaga durată a epocii avar (Bóna 1973, 153–154; Vida 1999, 138–143 și pl. 175, tipul IIID₁). După Fl. Curta, opțiunea pentru acest decor ar putea trasa chiar o graniță între lumea langobardo-gepidă a bazinului carpatic (cu decorul ștampilat) și spațiul situat la est de Carpați (Curta 2001b, 290–294). Dacă inițial s-a considerat că vasele cu butoni (prototipurile lor se află de asemenea în Est) au apărut în bazinul carpatic abia în a doua jumătate a sec. VII, opinia după care ele se aflau în uz încă de la începutul epocii

doar cu ajutorul inventarului dintr-un singur complex, a fost presupusă prezența unui grup de populație străină care s-a amestecat cu mai vechii locuitori ai așezării⁸⁸. Totuși, contextul de la Morești merită tot interesul, deoarece, pe de o parte, în sens cronologic, el sugerează o legătură directă între locuirea din perioada regatului gepid târziu și mediul care ar putea caracteriza această parte a Transilvaniei spre începutul epocii avare timpurii, pe de alta, ar putea indica debutul unui complicat proces de aculturație produs între medii culturale și grupuri de populații distincte.

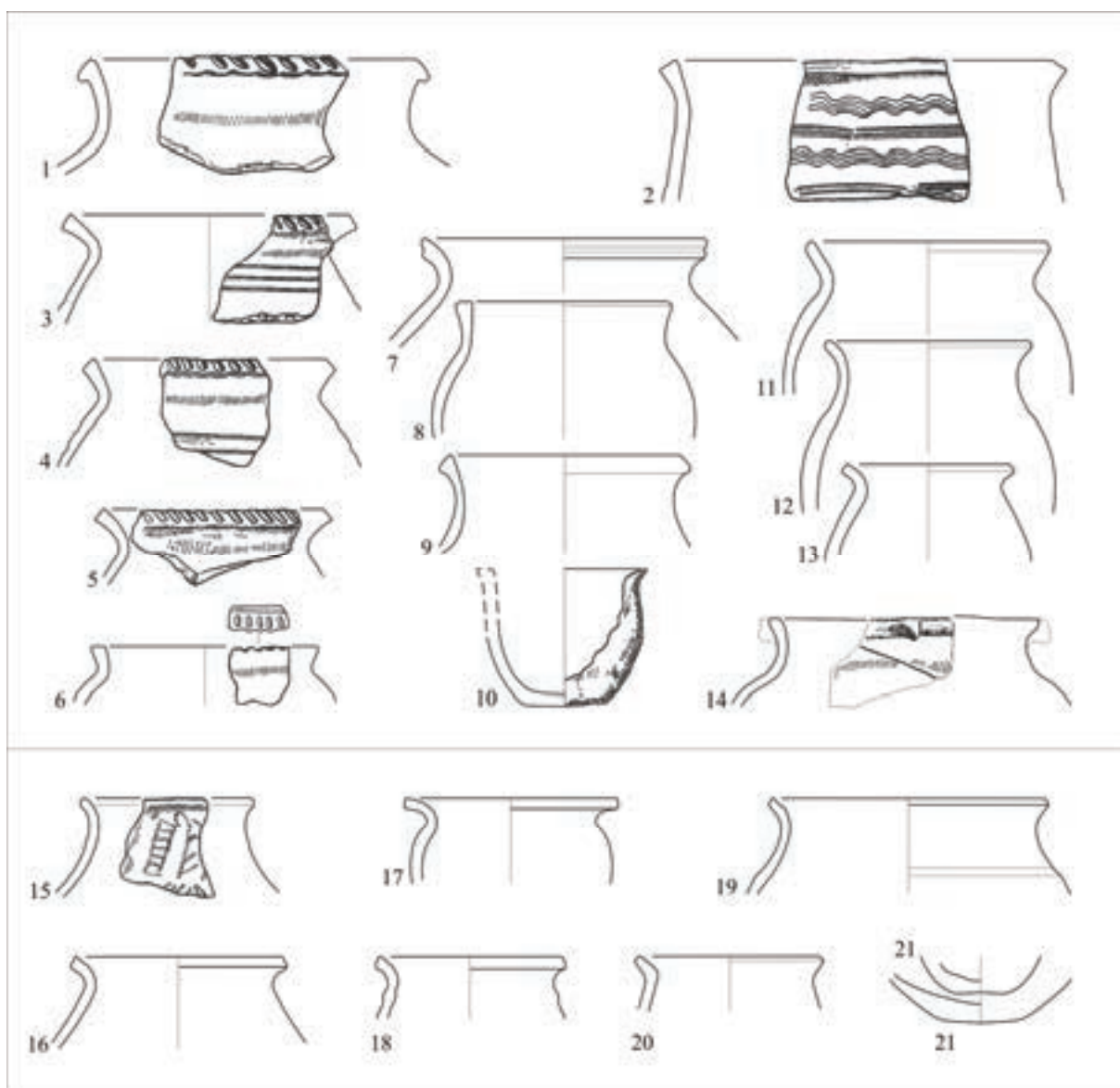


Fig. 10. Așezarea de la Morești, ceramica din inventarul locuinței 35: lucrată cu mâna (1-14) și modelată la roata rapidă (15-21). După Horedt 1979a. Fără scară, dar au fost păstrate proporțiile dintre vase.

avare timpurii pare mai îndreptățită, punctul de greutate al perioadei în care au fost folosite situându-se între 568 și mijlocul sec. VII (Vida 1999, 129-132; pl. 175, tipul IIIB).

⁸⁸ Horedt 1979a, 143.

Cursul unui astfel de fenomen este sugerat chiar în interiorul atât de amintitei așezări de la Poian, unde în locuințele 6 și 18 ceramica cu caracteristici ale tipului Praga (fig. 11/1, 4, 11, 12)⁸⁹ este asociată unor vase lucrate cu mâna pentru care analogiile cele mai rezonabile se află în olăria vehiculată în interiorul khaganatului avar (fig. 11/2, 3. 5–9, 14). Cele comparabile tipului IIID₂ (după Tivadar Vida) au paralele în răsărit, până în Asia Centrală, înregistrând o apariție frecventă în a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII. Vasele tipului IIID₆ sunt rar răspândite în interiorul Khaganatului, legăturile orientând din nou spre răsărit⁹⁰. Cele care ilustrează tipul IIID₉ își au punctul de greutate în a doua jumătate a sec. VII și în sec. VIII⁹¹, probabil ca și acelea aparținând tipului IIID₁₀. În locuința 18 de la Poian a fost găsit și un vas de dimensiuni mai mici, pe a cărui jumătate superioară s-a păstrat un buton (fig. 11/14)⁹². Nu este exclus ca el să fi ajuns întâmplător în umplutura complexului, indicând de fapt locuirea din prima epocă a fierului, existentă acolo, dar un astfel de vas, aparținând grupei IIIB Vida (vezi nota 32), a fost găsit în aceeași parte sud-estică a Transilvaniei în așezarea de la Șimonești-Csere-Alja (fig. 11/19)⁹³.

În termeni mai siguri, ceramica discutată aici, legată de aceea vehiculată în interiorul Khaganatului, susține plasarea locuințelor 6 și 18 de la Poian în faza a doua a lui Székely (sec. VII – începutul sec. VIII), dar poziționarea cronologică a unora dintre analogiile pentru ceramică ar putea indica un interval mai restrâns, spre mijlocul sau în a doua jumătate a sec. VII. Dacă așa stau lucrurile, în această vreme în sud-estul Transilvaniei există locuințe în inventarul cărora a fost găsită doar ceramică lucrată cu mâna, inclusiv forme ce trimit la tipul Praga (locuința 6 de la Poian), dar și altele în care olăria lucrată cu mâna (inclusiv exemplare legate de tipul Praga) este asociată celei modelate la roata lentă și decorată. Nu dispunem de argumente care să susțină o evoluție directă, respectiv legătură, între această etapă și cea anterioară, de obicei datată în ultima treime sau jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII, dar o astfel de posibilitate trebuie avută în vedere. În orice caz, în termenii cronologiei relative, se poate spune că cea mai veche etapă a așezărilor medievale timpurii din bazinul superior al Oltului este anterioară mijlocului sec. VII. O observație de care trebuie să se țină seama este aceea că pe durata sec. VII precumpănitor, olăria lucrată cu mâna din mediul avar a exercitat aici o influență puternică.

⁸⁹ Vase ca cel de la fig. 11/13, în formă de lea, sunt și ele frecvente în așezările culturii Praga (Stanciu 2010, 191–194; 193, fig. 15).

⁹⁰ Vida 1999, 140, fig. 59; 144.

⁹¹ Vida 1999, 140, fig. 59; 146–147; pl. 175.

⁹² Székely 1992, 263; 265, fig. 18/1.

⁹³ Benkő 1992, pl. 21/3.

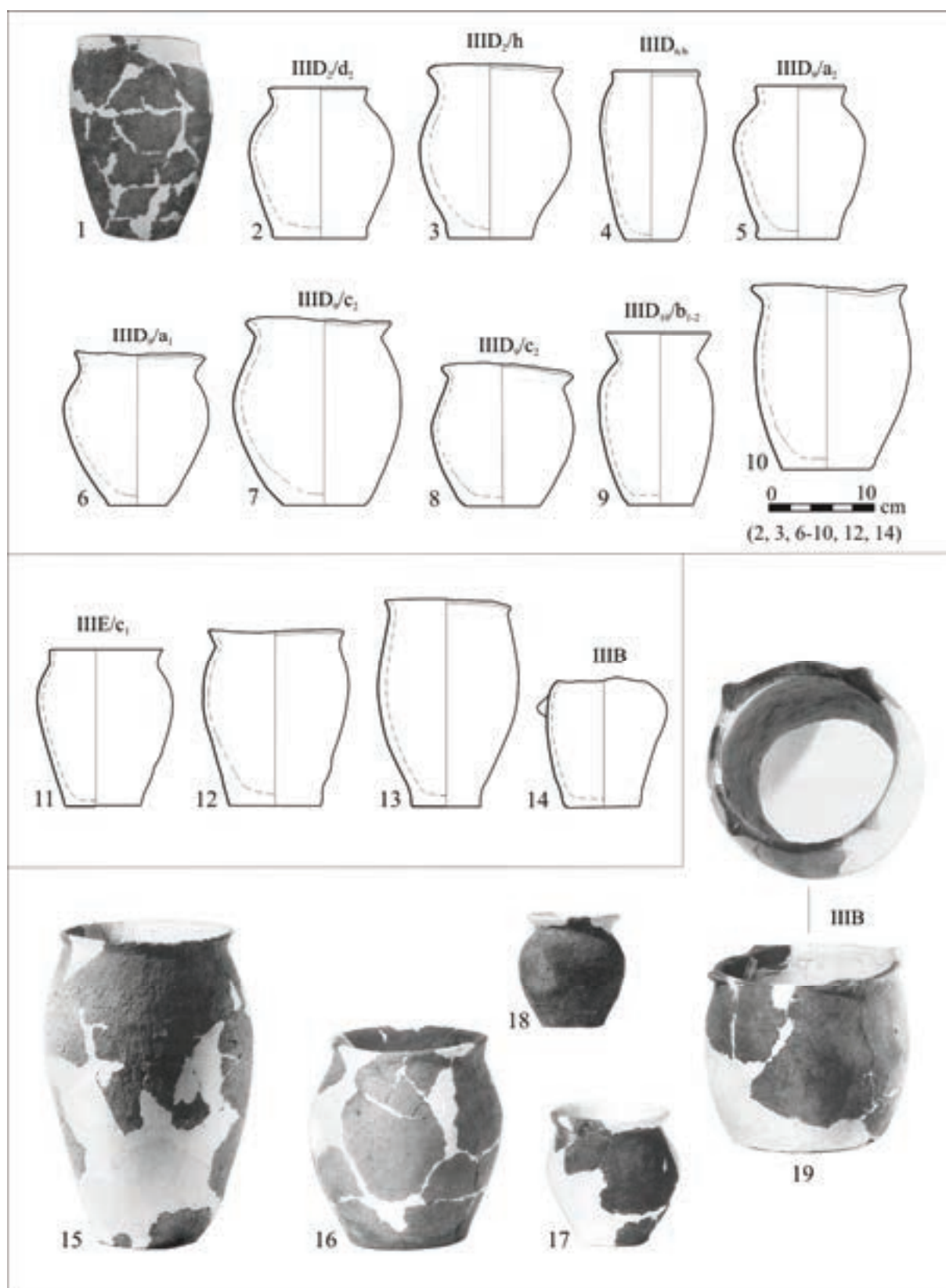


Fig. 11. Poian-Köhát, locuințele 6 (1-10) și 18 (11-14). Șimonești-Csere-Alja (15-19). Indexul de deasupra unora dintre vase indică corespondențele la tipologia Vida 1999. 1-14, după Székely 1992. 15-19, după Benkő 1992. 2-14, desene după fotografii.

În legătură cu partea central-sud-estică a Transilvaniei (sprijinită pe bazinul Târnavelor și cel superior al râului Olt) și, pe de o parte, cu problema continuității de locuire a unei populații locale pe durata secolelor IV–VII (în sensul continuității unei populații romanice, cum s-a înțeles de obicei), pe de alta, cu data la care își face apariția un nou mediu cultural (de regulă pus pe seama intervenției slavilor timpurii), au fost mereu introduse în discuție așezările Bratei 1 și 2⁹⁴. În cazul așezării nr. 1 unei etape a locuirii legată de fapt de ceea ce a însemnat mediul cultural specific regatului gepid (*faza b*)⁹⁵ îi urmează un orizont cultural net diferit, caracterizat prin apariția locuințelor adâncite încălzite cu cuptoare de piatră și impunerea olăriei lucrate cu mâna (*faza c*). Dacă fixarea datei de început a locuirii din *faza c*, cu 22 locuințe, rămâne discutabilă (s-a făcut trimitere la răscrucea dintre sec. VI/VII sau chiar mijlocul sec. VII), important este faptul că s-a insistat asupra observației că noul orizont al locuirii ar începe în succesiunea directă ori la un interval foarte scurt după finalul *fazei b*. Nu au fost precizate relații de superpoziție între construcțiile celor două etape, ceea ce ar fi însemnat că locuințele mai vechi erau încă vizibile, fiind evitate de cele ale noii așezări⁹⁶. Mai mult, structura interioară a așezării, cu marea majoritate a construcțiilor din cele două faze, indică un plan unitar: par a fi premeditat planificate de-a lungul unui perimetru circular exterior și a altuia interior⁹⁷. Cele mai multe dintre locuințele *fazei c* pot fi înregistrate în jumătatea vestică a acestui spațiu, iar majoritatea celor din *faza b* sunt în partea estică, dar prin unele dintre construcții cele două segmente interferează (fig. 12). Așadar, într-adevăr, topografia internă a așezării (segmentul A, după marcajul nostru⁹⁸) sugerează o evoluție cursivă între cele două etape, cu o reorganizare a locuirii în *faza c*, care, de fapt, ar include bună parte dintre locuințele inițial date în etapa anterioară.

Cum s-a văzut, a fost presupus finalul *fazei b* la răscrucea dintre secolele VI/VII sau chiar ceva mai târziu, dar susținerea argumentației nu are puncte de sprijin concludente în inventarul sărac al locuințelor. Deși nu este obligatorie, contează totuși comparația cu așezarea similară de la Morești, cu o locuire care încetează probabil spre începutul ultimei treimi a sec. VI. Ceramica, dar și alte artefacte nu contrazic această posibilă datare și în cazul *fazei b* a așezării Bratei 1⁹⁹. De altfel, în așezarea învecinată Bratei 2 o primă etapă a orizontului comparabil *fazei c* din așezarea Bratei 1 a fost poziționată spre mijlocul și în adoua jumătate a sec. VI¹⁰⁰.

⁹⁴ Bârză 1994–1995; Zaharia 1994–1995.

⁹⁵ Cu cel puțin trei secvențe succesive, neclar explicate (Bârză 1994–1995, 240).

⁹⁶ Spre exemplu Bârză 1994–1995, 244.

⁹⁷ Bârză 1994–1995, fig. 1; Baltag 2004, 143; 190, fig. 3; Stanciu 2013, 347–349; 348, fig. 16.

⁹⁸ La o distanță de cca. 90 m spre nord-est se află gruparea B (sau sectorul estic, după L. Bârză), majoritatea complexelor de acolo fiind distruse în decursul vremii (fig. 12). Ca situație la orizontală, cele două sectoare, deși situate la o distanță atât de mică între ele, sugerează așezări separate, cu aceeași topografie internă. Invocând anumite date, L. Bârză invoca posibilitatea ca sectorul B să fi reprezentat un spațiu destinat cu prioritate unor activități economice (Bârză 1994–1995, 241).

⁹⁹ Pentru întreaga discuție: Stanciu 2013, 347–360.

¹⁰⁰ Zaharia 1994–1995, 312, 329; Stanciu 2013, 350, fig. 18. A fost exprimată și părerea că așezarea nr. 1 de la Bratei (probabil *faza b*) a încetat în jurul anul 567, la acea dată fiind inițiată locuirea din așezarea 2 (Comșa 1979, 209, nota 16).



Fig. 12. Structura internă a așezării Bratei 1, cu presupusele etape de evoluție pentru sectorul A (după Bârză 1994—1995).

Indiferent de data la care în cele două așezări de la Bratei a fost inițiat un nou orizont al locuirii, acesta a fost considerat reprezentativ pentru cultura Ipotești-Cândești-Bratei (faza a doua), iar schimbarea a fost pusă pe seama intervenției primelor grupuri de populație slavă¹⁰¹. Totuși, în ultima etapă a așezării Bratei 1 ceramica lucrată cu mâna care să indice prezența tipului Praga pare să lipsească, dar putem conta mai puțin pe această observație, deoarece inventarele au fost parțial publicate¹⁰². De asemenea, în cazul așezării Bratei 2 complexe din fazele I-II nu ar conține material slav¹⁰³, observație contrazisă în același loc, chiar de autoarea monografiei care prezintă rezultatele cercetărilor din acest sit¹⁰⁴. În ultimă instanță, eventualele exemple de acolo pentru olăria specifică mediului slav din secolele VI și prima jumătate a sec. VII nu sunt foarte numeroase (fig. 13).

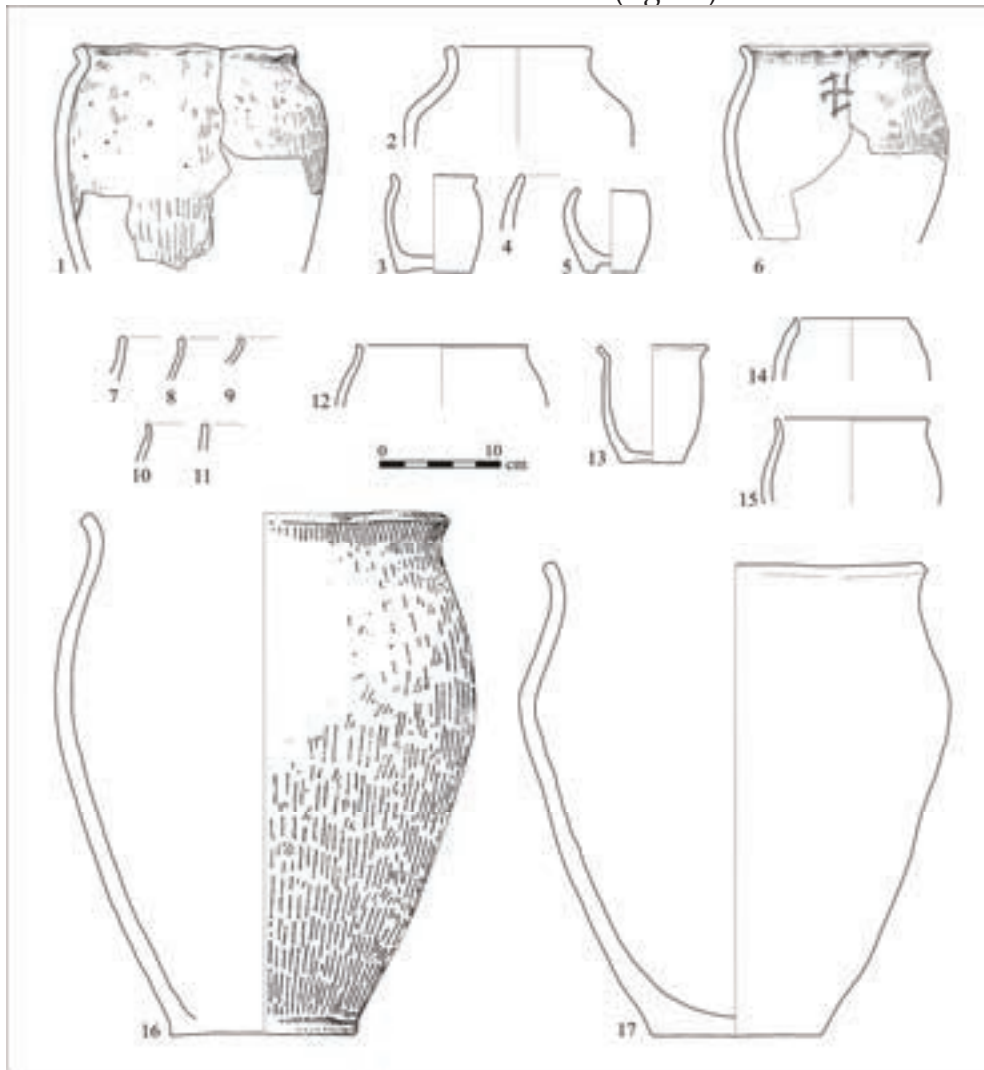


Fig. 13. Așezarea Bratei 2 (fazele I-II, cca. 550-650), „ceramică slavă” conform opiniei Eugeniei Zaharia. Locuințele: 1 (1-5); 2 (14, 15); 5 (7-13, 16, 17); 8 (6). După Zaharia 1994-1995.

¹⁰¹ Spre exemplu Bârzu, Brezeanu 1991, 204; Zaharia 1994-1995, 324, 331, 334-335.

¹⁰² Justificarea observației la Stanciu 2013, 351, fig. 19. Pare să fie și situația celor 22 de locuințe datate în sec. VI-VIII, așa cum indică comparația dintre descrierile din catalog și ilustrație (Zaharia 1994-1995).

¹⁰³ Zaharia 1994-1995, 329.

¹⁰⁴ Cazul locuințelor 1 (încadrată fazelor I-II, adică între cca. 550-650) și 5 (faza a II-a, adică cca. 600-650). Chiar autoarea precizează că în inventarul locuinței 1 (cu cea mai mare cantitate de ceramică lucrată cu mâna) dominantă este „ceramica slavă” (Zaharia 1994-1995, 323). Trimiteri ale Eugeniei Zaharia la această parte a materialului: Zaharia 1994-1995, 322-323; 345, fig. 9/4, 5, 8 - locuința 1; 350, fig. 14/11, 20-22 - locuința 5. Câteva cioburi găsite în locuința nr. 2, atribuită celei mai vechi faze, ar putea să aparțină și ele unor vase caracteristice ceramicii slave timpurii, după cum este înțeleasă aceasta (Zaharia 1994-1995, 347, fig. 11/7, 8). Vezi și Stanciu 2013, 355-357, fig. 23.

Informațiile de până acum indică pentru hotarul localității Bratei o intensitate deosebită a locuirii pe bună parte din durata ultimei jumătăți a mileniului I p.Chr. (fig. 14). La distanță de doar câteva sute de metri între ele sunt cunoscute de acolo două așezări databile în sec. VI și prima jumătate a sec. VII (Bratei 1 și 2)¹⁰⁵. În așezarea Bratei 2 există și o locuire din a doua jumătate a sec. VII și începutul sec. VIII (ori sfârșitul sec. VII – sec. VIII), fiind cunoscut și cimitirul (nr. 2), biritual, al acesteia¹⁰⁶. Cimitirul nr. 3, datat în ultima jumătate sau treime a sec. VI și prima jumătate a sec. VII, aparține ariei răsăritene, etapa târzie, a orizontului *Reihengräber*¹⁰⁷. În mai multe rânduri a fost semnalată și o curioasă necropolă cu morminte plane de incinerație ("cimitirul 4"), poziționată între cimitirul 1 și așezarea nr. 1, datată în secolele IV–VII¹⁰⁸ sau chiar secolele IV–XII¹⁰⁹.

Situație oarecum curioasă, în ciuda investigațiilor intense, așezarea corespunzătoare cimitirului 3 a rămas necunoscută, deși în imediata vecinătate există două situri cu locuri datate în a doua jumătate a secolului VI și prima jumătate a sec. VII, adică tocmai în perioada în care amintitul cimitir a fost folosit. De fapt, în general au rămas necunoscute așezările care în bazinul Târnavelor și întreaga Transilvanie ar trebuie să corespundă cimitirelor grupei IV a lui K. Horedt (ca cele de la Band, Unirea/Vereșmort, Noșlac sau Bratei 3). În privința cimitirului 3 de la Bratei, a fost respinsă orice legătură cu vreuna dintre etapele *fazei b* din așezarea 1¹¹⁰, iar inițierea *fazei c* a locuirii de acolo ar corespunde perioadei de sfârșit a cimitirului 3, în jurul mijlocului sec. VII¹¹¹. Cum s-a văzut, alteori limita dintre *fazele b* și *c* din așezarea 1a fost poziționată la răscrucea dintre secolele VI/VII¹¹². Indiferent de cele două propuneri, rămâne sub un mare semn de întrebare posibilitatea ca o așezare existentă deja în vremea regatului gepid să fi evoluat în cursivitate (*faza b*) până spre mijlocul sec. VII, situație nedocumentată altundeva în Transilvania.

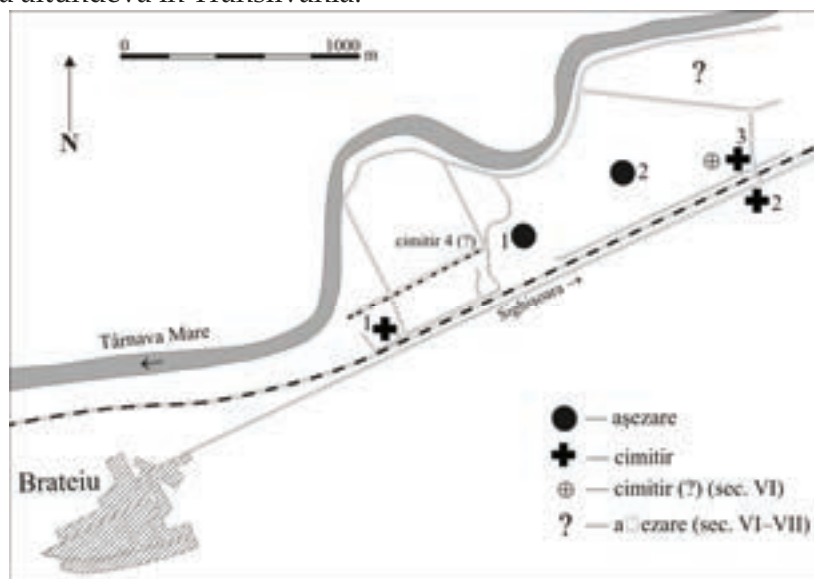


Fig. 14. Bratei (Brateiu), siturile din epoca migrațiilor și medievală timpurie (după Zaharia 1994–1995, Bârză 2010 și Nestor, Zaharia 1973).

¹⁰⁵ Posibil chiar trei. Conform unei precizări mai vechi, în marginea dinspre râul Târnavă Mare a terasei pe care se afla cimitirul 3 a existat o așezare inclusiv cu locuire din sec. VI–VII, integral distrusă de o carieră de nisip (Nestor, Zaharia 1973, 199). Poziționare relativă la fig. 14.

¹⁰⁶ Zaharia 1977.

¹⁰⁷ Bârză 2010.

¹⁰⁸ Nestor, Zaharia 1973, 192, 194–196.

¹⁰⁹ Zaharia 1994–1995, 299–300. Este foarte posibil să fi fost doar simple gropi menajere (Harhoiu 1999–2001, 110).

¹¹⁰ Bîrză, Brezeanu 1991, 204.

¹¹¹ Bîrză 2010, 146.

¹¹² Bîrză, Brezeanu 1991, 204; Bîrză 1994–1995, 240–244.

Trecând peste datările neclare sau chiar contradictorii ale fazelor *b* și *c* din așezarea 1 de la Bratei, apoi admitând răscrucea dintre secolele VI/VII ca limită între cele două faze¹¹³, atunci ultima etapă din evoluția așezării 1 și cea corespunzătoare din așezarea 2 ar trebui să aibă o evoluție paralelă cu segmentul mai târziu al cimitirului nr. 3. Dar, această poziționare a începutului fazei *c* nu este obligatorie, cel puțin argumentele care stau la dispoziție nu sunt suficient de convingătoare¹¹⁴. Este posibil ca schimbările din ultima etapă a locuirii din așezarea Bratei 1 să se fi produs chiar mai devreme, ușor după mijlocul sec. 6, așa cum, la scară mult mai mică, într-o regiune învecinată ar putea indica și inventarul ceramic curios al locuinței 35 de la Morești¹¹⁵. Cum s-a văzut, structura internă a așezării Bratei 1 sugerează o legătură directă între etapa târzie a fazei *b* și faza *c*, respectiv evoluția în cursivitate a locuirii de acolo, segmentul preexistent al așezării fiind completat cu noi locuințe (acestea cu cuptoare de piatră), împreună generând planul evident circular al așezării. În această situație, indiferent dacă vorbim despre o fază *c* sau o etapă târzie a fazei *b*, am avea de-a face cu o așezare reorganizată spre începutul epocii avare timpurii, alcătuită din două grupuri de populație, cu tradiții diferite și care presupune un număr semnificativ mai mare de locuințe (foarte probabil unele adăugate în timp) față de cele inițial atribuite locuirii din faza *c*¹¹⁶.

Nu este de așteptat ca inventarul unei așezări să corespundă într-u totul celui din cimitirul corespunzător, în ultimul caz cu o varietate sporită a artefactelor, altele decât ceramica. Situație opusă, de regulă în așezări, olăria, cu diversele sale categorii, este mai bine ilustrată. În orice caz, în așezarea Bratei 1 ultima etapă a fazei *b* nu a fost clar precizată, pentru a deveni astfel posibilă o comparație mai strânsă cu inventarul mormintelor din cimitirul 3, dar în general categoriile de vase cunoscute în așezare pot fi regăsite și în cimitir. Chiar inventarul locuințelor fazei *c* a locuirii din așezarea Bratei 1 sau din orizontul corespunzător al așezării 2 indică o structură generală asemănătoare celui din cimitirul 3: ceramică de uz comun, modelată la roata rapidă, din pastă zgrunțuroasă (mai puțină în locuințe); puțină ceramică fină, modelată la roată în cimitir (probabil lipsește din inventarul locuințelor); multe vase lucrate cu mâna în cimitir și așezări, uneori cu caracteristici ale tipului Praga (așezarea 2); o cană lucrată cu mâna din așezare 1 trimite la o categorii a ceramicii din khaganatul avar timpuriu, așa cum o parte a vaselor lucrate cu mâna din cimitir orientează spre același mediu¹¹⁷; în așezarea 1 o cataramă din locuința 15 cu legături în lumea bizantină sau un vârf de săgeată cu două aripioare, replică a mai multor piese de acest fel apărute în morminte; piepteni de os¹¹⁸.

¹¹³ Bîrzu, Brezeanu 1991, 204; Bîrzu 1994–1995, 240–244.

¹¹⁴ Stanciu 2013, 347–354.

¹¹⁵ A fost exprimată și părerea că așezarea nr. 1 de la Bratei încetează în jurul anul 567, la acea dată fiind inițiată locuirea din așezarea 2 (Comșa 1979, 109, nota 16).

¹¹⁶ Din cimitirul 3 au fost cercetate 294 morminte, dar probabil numărul real al înmormântărilor a fost ceva mai mare, deoarece extremitatea estică a sitului a fost distrusă (Bîrzu 2010). Dacă datarea necropolei se face între ultima treime a sec. VI (anii 567/68, o dată rezonabilă, oferită de schimbările produse atunci în structura locuirii din întregul regat gepid) și mijlocul sec. VII, adică pe intervalul a cca. 80 de ani, și dacă acceptăm durata medie de viață a populației de atunci în jurul a 35 de ani, atunci ar fi vorba despre aproximativ trei generații înmormântate în cimitir. Mai departe, acest calcul ar indica cca. 120 locuitori pentru fiecare generație, respectiv o etapă din evoluția așezării, iar calculul pentru numărul de locuințe din fiecare etapă, pornind de la obișnuita cifră medie de 5 membri ai unei familii, ar trimite la aproximativ 24 de locuințe. Fazelor *b* și *c* ale așezării 1 de acolo le-au fost atribuite 73 de locuințe, cifră care ar corespunde celor trei generații înmormântate în cimitir, dar în așezarea 1 ar rămâne neacoperit prin acest calcul orizontul precedent. Totuși, în cazul sectorului A al așezării unele locuințe au fost distruse prin exploatarea nisipului, cu atât mai mult în cazul sectorului B, în care s-au păstrat doar cca. jumătate dintre ele. Dacă admitem aceeași legătură dintre așezarea 2 (cu 11 locuințe datate în sec. VI–VII) și cimitirul 3, atunci întreaga evoluție demografică a microzonei pe durata sec VI – prima jumătate a sec. VII devine cu totul rezonabilă. Este de remarcat faptul că între locuințele fazei *b* din așezare au existat frecvent relații de superpoziție (fig. 12).

¹¹⁷ Bîrzu 1994–1995, 251; 282, fig. 8, 1. Sunt vase de origine răsăriteană, în interiorul bazinului carpatic fiind concentrate la est de Tisa (Vida 1999, 134–135; pl. 64/1; 65/2; 147/1, 2).

¹¹⁸ Stanciu 2013, 355–357, fig. 23.

Anumite practici funerare sau răspândirea unor categorii de artefacte au sugerat două segmente relativ separabile ale cimitirului Bratei 3 (vestic și estic), pentru cel estic fiind propusă o datare mai târzie, de presupus cu punctul de greutate în prima jumătate a sec. VII. Acolo apar cele mai multe dintre vasele lucrate cu mâna, uneori cu caracteristici ale ceramicii slave timpurii, sunt concentrate anumite categorii de podoabe sau accesorii vestimentare, dar și majoritatea înmormântărilor cu cai¹¹⁹. În general pentru ceramica lucrată cu mâna din cimitirul 3 de la Bratei este remarcabilă asemănarea cu aceeași categorie a olăriei din unele cimitire avare timpurii, ca cele de la Budakalász-Dunapart (Ungaria, spre periferia nordică a khaganatului avar)¹²⁰ sau Pókaszepetek, de asemenea în Ungaria, la vest de lacul Balaton¹²¹. Unele dintre vasele în inventarele cimitirului transilvănean sunt de alăturat grupei III E Vida, care include ceramică de tip Praga sau cu astfel de caracteristici¹²², cea nedecorată fiind datată în cimitirul de la Budakalász pe durata ultimei treimi a sec. VI și a primei jumătăți a sec. VII. Aceeași observație a fost formulată cu privire la cimitirele de la Kölked-Feketekapu A și Pókaszepetek¹²³. Pentru alte vase (subgrupa III E/d Vida) ar putea fi precizate paralele în mediul culturii Pen'kivka¹²⁴. Este de reținut faptul că cimitirul din epoca avară timpurie de la Pókaszepetek este biritual. Conform situațiilor înregistrate și interpretării propuse, deși sunt puține, există acolo morminte duble (înhumatie-incineratie), apoi morminte singulare de incineratie, fără urne¹²⁵. Morminte birituale au fost semnalate și în necropola avară timpurie de la Zalakomár-Levári dűlő¹²⁶. Incineratia, mai probabil că în aceeași măsură restrânsă, a fost practică și în cimitirul Bratei 3, aproape sigur fiind un mormânt care conținea două urne, din păcate rămas neremarcat (fig. 15/1, 2)¹²⁷.

¹¹⁹ Bârză, Harhoiu 2008, 522–527; Harhoiu 2010, 216–226; Bârză 2010, 149–153.

¹²⁰ Stanciu 2013, 352, fig. 20.

¹²¹ Sós, Salamon 1995, 78, fig. 16; 80, fig. 17.

¹²² Bârză 2010, 54.

¹²³ Vida 1999, 151; Sós, Salamon 1995, 81–82.

¹²⁴ Vida 1999, 153; Stanciu 2013, 353, fig. 21.

¹²⁵ Sós, Salamon 1995, 14–16.

¹²⁶ După Sós, Salamon 1995, 94 și nota 3.

¹²⁷ Mormântul 5 (005), cu două urne, una lucrată cu mâna (fig. 15/1), cealaltă la roata rapidă (15/2), ambele umplute pe jumătate cu oase calcinate. În prima dintre ele se aflau resturile unui obiect de fier (Bârză 2010, 172; 280, pl. 2/G. 5; 330, pl. 52/G5). S-a presupus că este un mormânt celtic, deși vasul lucrat cu mâna reprezintă o formă comună a ceramicii Praga (pentru comparații Stanciu 2011, 205–207; 206, fig. 83; 208, fig. 84), de semnalat fiind identitatea cu un vas găsit într-un mormânt de înhumatie chiar în cimitirul de la Pókaszepetek (Sós, Salamon 1995, pl. XXIX/9; CX/2). Cel modelat la roata rapidă poate fi regăsit cu ușurință printre vasele care în cimitirul Bratei 3 ilustrează tipul 06d (Bârză 2010, 59, fig. 36), dar și în alte cimitire din aceeași perioadă (Vida 1999, pl. 17/3–5). La cca. 500 m est de așezarea nr. 1, după planul general fără a atinge porțiunea cimitirului 3 (vezi fig. 14), au fost găsite gropi, în umplutură cu puține bucăți de oase calcinate (umane?). Puținele fragmente ceramice, mărunte, nu pot data precis, dar se presupune că aceste complexe au aparținut epocii Latene (Bârză 1976, 191). Mormântul 5 se află la extremitatea nord-estică a cimitirului Bratei 3, într-o porțiune afectată de exploatarea nisipului, dar este nesigur dacă amintitele gropi celtice au fost găsite chiar aici. Tocmai în această suprafață restrânsă puține oase calcinate (de înțeles umane) au apărut în 5 morminte de înhumatie (Bârză 2010, 16; 374). Este evidentă asemănarea cu mormintele birituale de la Pókaszepetek, în cele mai multe dintre acestea oasele calcinate fiind depuse spre fundul mormintelor (Sós, Salamon 1995, 14–16, cu trimitere la catalog). S-au făcut trimiteri la alte presupuse morminte de incineratie din necropolele de la Band și Unirea/Vereşmort (Comşa 1973, 316; Comşa 1979, 113; Sós, Salamon 1995, 96). Dar la Band oasele umane aflate sub craniul calului din mormântul XXXII nu au fost arse (Kovács 1913, 311–312, 407), iar în mormântul 16 de la Unirea a fost găsit un singur fragment de os calcat (Roska 1934, 130).

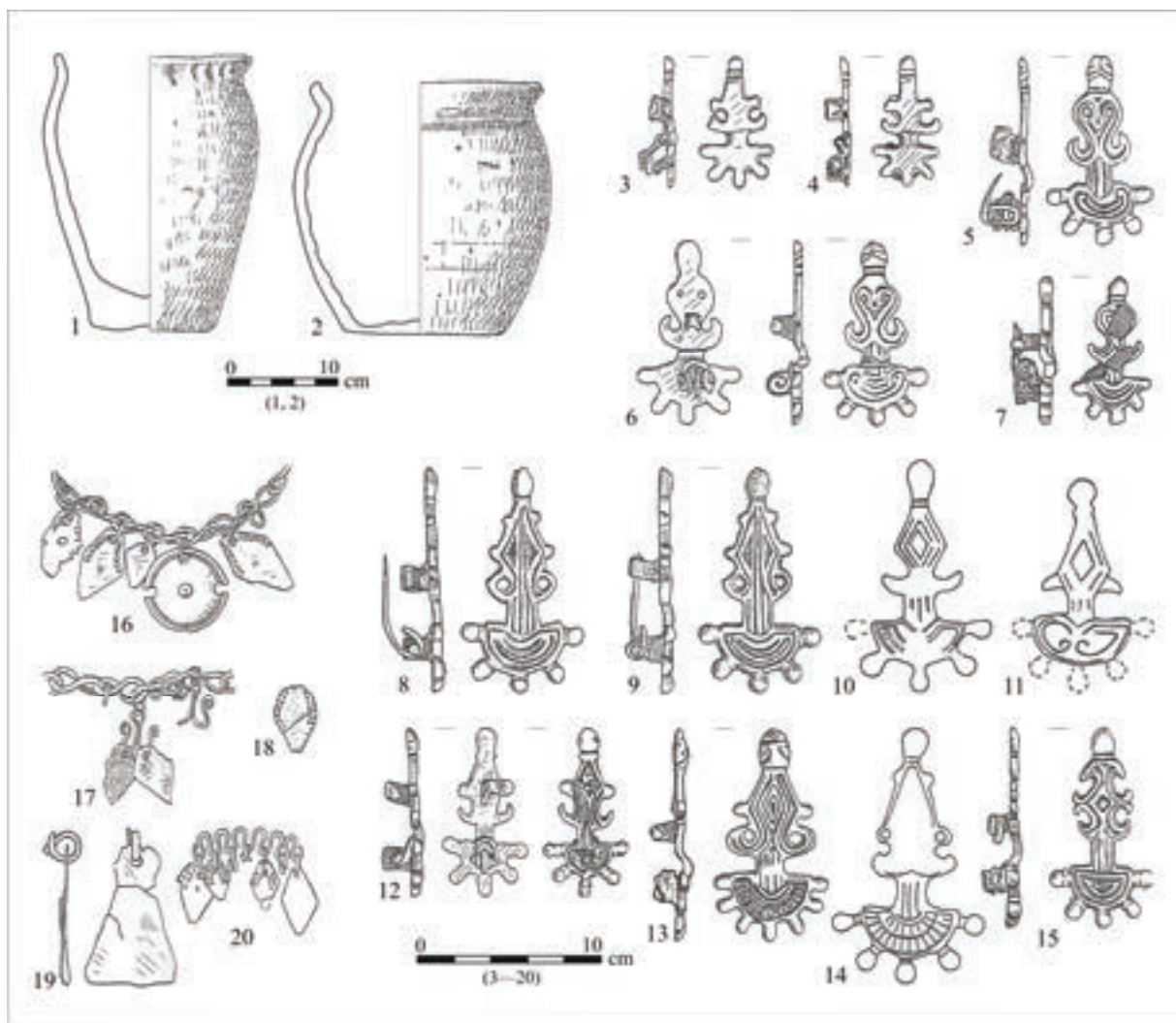


Fig. 15. Cimitirul Bratei 3. Urnele din mormântul 5/005 (1, 2). Fibule digitate aparținând grupurilor Werner IH (3, 4), IC (5-7), IG (14, 15), ID (8-13), după clasificarea propusă la Bârză 2010. Pandantive de bronz (16-20). Mormintele: 1 (20); 113 (4); 130 (5, 6); 131 (7); 149 (12); 167 (15); 173 (16, 7); 174 (10); 191 (11, 18); 211 (15); 255 (8, 9); 263 (14); 269 (19); 277 (3). După Bârză 2010.

În perioada pre-avară vase lucrate cu mâna asemănătoare tipului Praga au fost găsite și în mormintele langobarde, dar semnificația lor etnică a fost negată¹²⁸. În ultimă instanță, sub semnul întrebării a fost pus chiar conceptul „ceramică de tip Praga”, cu atât mai mult valoarea sa ca indicator etnic¹²⁹. Indiferent de această discuție, ceramica „de tip Praga/Praga-Korceak” sau cu astfel de caracteristici, prezintă în mediul khaganatului avar timpuriu¹³⁰, a fost pusă pe seama unor grupuri de populație slavă, sosite dinspre nord, nord-est sau din direcția Dunării Inferioare¹³¹.

În cele din urmă, reiese că situația cunoscută din hotarul localității Bratei este una suficient de complexă, iar presupunerea că acolo a existat o altă așezare din a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII, încă necunoscută sau distrusă, ar complica și mai mult lucrurile. Oricum, eventuala prezență a unei așezări distincte, legată de cimitirul 3 de acolo sau chiar a unei necropole plane de incinerare (nr. 4, databilă între secolele IV-VII sau IV-

¹²⁸ Spre exemplu Bóna 1968.

¹²⁹ Spre exemplu Curta 2001a.

¹³⁰ O hartă cu răspândirea sa la Vida 1999, 152, fig. 65.

¹³¹ Spre exemplu Sós, Salamon 1995, 81-82, 98-100, 119-120; Vida 1999, 153-154.

XII, cum s-a văzut deja), ar presupune pe o suprafață comună așezări și cimitire contemporane între ele, ilustrând tradiții culturale diferite și interacțiuni între grupuri ale unor populații distincte.

În privința comunității care a folosit cimitirul Bratei 3 mediul românesc de specialitate a oferit diferite explicații, rolul unor indicatori etnici revenind anumite categorii de artefacte și practici funerare. Relativ frecvent, cimitirele transilvănene de acest fel au fost comparate cu altele asemănătoare, cunoscute din regiunile periferice ale khaganatului avar timpuriu, deși chiar situația din Transilvania sugerează că anumite aspecte ale obiceiurilor funerare diferă între unele dintre aceste necropole¹³². În principal, explicația la care s-a revenit în decursul vremii a fost aceea prefigurată încă de I. Kovács în legătură cu cimitirul de la Band, respectiv un mediu avaro-germanic¹³³, vizată fiind o populație germanică târzie (gepizi cu precădere), supusă unui proces de avarizare¹³⁴. Nu lipsesc referirile la conviețuirea dintre romanicii autohtoni, germani târzii, kuturguri și slavi ori la unele combinații între aceste populații¹³⁵. O analiză recentă a cimitirului Bratei 3 recunoaște două practici funerare distincte, dar care pot fi concomitent constatate în ambele segmente ale cimitirului, de unde concluzia importantă că el a fost folosit în același timp de către cel puțin două populații diferite, adică una ale cărei tradiții orientează spre lumea avară, cealaltă cu legături în mediul germanic târziu¹³⁶. Indiferent de posibilitatea unei legături directe între cimitirul 3 și anumite segmente ale locuirii din vecinătate, explicația de mai sus corespunde celei propuse pentru situația așezării nr. 1, respectiv o locuire susținută de două grupuri distincte, delimitabile în virtutea unor tradiții culturale proprii.

Cu sprijinul surselor arheologice, antropologice sau literare specificul polietnic al khaganatului avar, încă din momentul structurării sale, a fost constant remarcat în literatura de specialitate¹³⁷. S-au făcut chiar trimiteri la grupuri de slavi (uneori asociați cu populații din stepa est-uropeică), sosite dinspre nord-est sau est în interiorul bazinului carpatic, odată cu avarii sau acceptate în perioada următoare¹³⁸. Intervine întrebarea dacă în cazul cimitirului Bratei 3 sau în așezările învecinate există posibilitatea de a surprinde, alături de cele două medii deja amintite (germanic târziu și avar timpuriu) și probabil grupuri de populații distincte (nu neapărat doar germani târzii sau avari popriu-ziși), o a treia componentă, de pus în legătură cu slavii¹³⁹. Elementele care stau la îndemână nu sunt numeroase, dar pot fi supuse discuției. În legătură cu posibilitatea ca unele fibulele digitate să reflecte prezența sau mișcările slavilor timpurii, spre exemplu cum sunt cele aparținând clasei IC Werner (găsite în cimitir), în decursul vremii a intervenit o atitudine din ce în ce mai sceptică, fiind accentuat rolul lor de simbol al statutului social și puterii¹⁴⁰.

¹³² Gáll 2014, 306.

¹³³ Kovács 1913, 387–389, 429.

¹³⁴ Spre exemplu Bóna 1979, 45; Harhoiu 2010; Gáll 2014.

¹³⁵ Trimiteri detaliate la Harhoiu 1999–2001, 133–149.

¹³⁶ Gáll 2014, 305–307.

¹³⁷ Stadler 2010. Pentru un cadru general al „etnogenezei avar”, cu problema asimilărilor și diferențierilor etnice, Pohl 1988, 89–93, 215–236 și Bálint 1989, 168–183. Pentru populațiile întâlnite în interiorul bazinului carpatic, spre exemplu Vida 2008.

¹³⁸ Spre exemplu Sós 1958, 120–124; Comșa 1973, 316; Comșa 1979, 112; Comșa 1984; Rusu 1975, 136 ; Sós, Salamon 1995, 118–120; Fiedler 1996; Vida 1999, 153–154.

¹³⁹ Rămâne neacoperită afirmația lui Csanád Bálint după care în cimitirul de la Band o prezență est-slavă este sigur dovedită pentru prima treime a sec. VII. Se face trimitere la monografia cimitirului, în textul căreia această problemă nu a fost nici măcar formulată (Bálint 1989, 180).

¹⁴⁰ Spre exemplu Bálint 1980–1981; Bálint 1989, 87–88; Curta 2001b, 247–275; Curta 2008b. Totuși, în mediul pluri-etnic al khaganatului avar ele par să fie caracteristice unor grupe de populație străină, iar multe dintre ele au apărut în teritorii locuite de slavii timpurii (Fiedler 2010, 240–243).

Pandantivele trapezoidale sau rombice, lucrate din tablă și cu decor în tehnica *repoussé*, ca cele găsite în câteva morminte de la Bratei, sunt răspândite pe un spațiu întins în jumătatea estică a Europei, cu arii de concentrare pe Niprul mijlociu și în regiunea Dunării mijlocii, cu precădere în partea sudică a Transdanubiei¹⁴¹. Ele au fost socotite uneori ca podoabe ajunse în khaganatul avar odată cu grupuri de slavi, dar asumarea lor ca semne ale unei identități etnice nu poate fi sigură, atâta vreme cât aceste artefacte, cunoscute din diverse locuri, sunt imitații ale unor podoabe bizantine¹⁴². Nu poate fi formulată o judecată categorică nici asupra ceramicii lucrate cu mâna din cimitir. Dacă o parte dintre vase pot fi alăturate, uneori cu reținere, olăriei „Praga-Korceak”¹⁴³, altele sunt asemănătoare unor forme prezente în cultura Pen’kivka¹⁴⁴, nelipsind cele care par să imite forme lucrate la roată¹⁴⁵.

Deși ca fenomen secundar în interiorul necropolei, ar trebui să conteze în cele din urmă practica funerară a incinerăției, sigur atestată într-un caz la marginea nord-estică a cimitirului, posibil alături de morminte de înhumăție în care au fost depuse și puține oase calcinate, asemenea celor din amintitul cimitir de la Pókaszepetek. Totuși, unii reprezentanți ai mediului românesc de specialitate au considerat că pentru acea epocă incinerăția nu a caracterizat exclusiv vechea populație slavă și că la acest rit funerar, obișnuit înainte dacilor sau daco-romanilor, ar fi revenit chiar populația băștinașă romanică¹⁴⁶. Această explicație este greu de susținut, cu atât mai puțin în cazul Transilvaniei, dar cel puțin în stepa est-europeană incinerăția nu poate fi legată în mod obligatoriu de slavi, fiind atestată și la populațiile türcece de acolo¹⁴⁷. Pe de altă parte, la comunitățile culturii Pen’kivka probabil că incinerăția coexistă alături de înhumăție, chiar dacă cea din urmă a fost o practică mai restrânsă, pusă pe seama unor grupuri nomade¹⁴⁸.

În fața unei situații deloc simple nu poate fi susținut un răspuns convingător la întrebarea formulată mai înainte. Totuși, o parte a ceramicii din cimitir și mai ales mormântul dublu de incinerăție (cu una dintre urne reprezentativă pentru bună parte a ceramicii vehiculate de slavi în acea vreme) pot să argumenteze într-o anumită măsură un răspuns pozitiv. Schimbările produse la un moment dat în cele două așezări învecinate, cu apariția unui orizont în care ceramica lucrată cu mâna devine preponderentă (în parte poate fi din nou comparată cu olăria Praga-Korceak), orientează spre aceeași explicație. Dar în privința posibilității de a determina componentele etnice ale cimitirului de la Bratei lucrurile sunt chiar mai complicate, în ansamblu imaginea sa indicând mai degrabă cursul unui proces de aculturație cu urmări dificil de precizat. La orizontală, în imediata vecinătate răsăriteană a microzonei există o locuire databilă în aceeași vreme (a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII), pusă de obicei pe seama slavilor timpurii, ale cărei legături cu mediul orizontului *Reihengräber* transilvănean, cum s-a văzut, pot fi indicate cu ajutorul unor descoperiri, ceramica în primul rând. Așadar, ar putea fi vorba în cazul cimitirului 3 de la Bratei despre prezența unor slavi proveniți din comunități locale, posibil ca urmare a unor relații matrimoniale, dar în aceeași măsură am putea să ne gândim la slavi pre-existenți în interiorul unor grupuri deja amestecate în regiunile est-carpătice, integrate mișcării de colonizare a populației khaganatului avar timpuriu în această parte a Transilvaniei.

¹⁴¹ Sós 1958, 116–122; Comșa 1984; Parczewski 1993, 74–75; Fiedler 1996, 206–208.

¹⁴² Garam 2001, 45–46.

¹⁴³ Bârză 2010, 54; 55, fig. 34, mormintele: 14, 19, 27, 137; pentru urna din mormântul 5 vezi pl. 2/G. 5/1.

¹⁴⁴ Bârză 2010, 55, fig. 34, mormintele: 64, 98, 87, 116.

¹⁴⁵ Stanciu 2013, 352, fig. 20.

¹⁴⁶ Spre exemplu Nestor 1969, 145; Barnea 1971, 219; Zaharia 1989; Bîrză, Brezeanu 1991, 207–208; Madgearu 2001, 89, 99–106.

¹⁴⁷ Плетнева 1967, 100–102; Bálint 1989, 86.

¹⁴⁸ Bálint 1989, 86; Kazanski 1999, 100–101.

Spre mijlocul secolului VII sau ușor mai târziu orizontul *Reihengräber* dispăre din Transilvania, adică el nu mai poate fi surprins în termenii arheologici conform cărora a fost inițial definit¹⁴⁹. Desigur, nu poate fi vorba despre extincția unei populații în sine, ci despre cursul unei evoluții care în lumina cunoștințelor de până acum poate fi totuși precizat: structurarea unui nou orizont, definibil prin cimitire birituale, pe durată lungă cu practica decisivă a incinerății (așa-numita „grupă Mediaș”). Din nou sunt de presupus efectele unui proces de aculturație și asimilări, impulsionate probabil de anumite schimbări demografice produse atunci. Odată cu orizontul cimitirelor cu morminte în șiruri, cum se crede de obicei, dispar din Transilvania ultimele reflexe ale unei civilizații încă legate de tradițiile antichității târzii. Pe calea acestei explicații și adăugând anumite date lingvistice, Kurt Horedt s-a referit la un proces de slavizare a Transilvaniei, dar din punctul de vedere al arheologiei și lingvisticii chiar, acest fenomen rămâne discutabil¹⁵⁰. În interiorul unui mediu cultural uniform în formele sale de bază, așa cum a fost acela din vecinătățile khaganatului avar și de la periferia acestuia, rămâne de văzut dacă în situația specifică a Transilvaniei este posibil ca în afara elementului slav să fie precizate și alte componente etnice, mai puțin vizibile¹⁵¹.

Pe durata secolelor VII (probabil din a doua jumătate) – IX (cu posibilitatea unei extensii oarecare în direcția sec. X) cimitirele grupei Mediaș sunt răspândite în întreg bazinul transilvănean¹⁵². Din păcate, față de momentul lansării discuției, cu multă vreme în urmă, cunoștințele în raport cu întreaga problemă au sporit prea puțin de-a lungul vremii, fiind repetate observațiile inițiale¹⁵³. Chiar termenul în sine „grupa Mediaș”, este unul echivoc¹⁵⁴, deoarece, pe de o parte, el nu acoperă un mediu arheologic specific Transilvaniei, pe de alta, este posibil ca această grupă să includă și cimitire în care s-a practicat doar incinerăția¹⁵⁵.

¹⁴⁹ Pentru datarea acestui orizont, cu numeroase trimiteri, vezi Harhoiu 1999–2001, 127–132.

¹⁵⁰ Cel târziu spre mijlocul sec. VII populația germanică ar fi dispărut din Transilvania. Între secolele VII – X/XI principalii locuitori ai Transilvaniei ar fi fost daco-slavi (Horedt 1986, 66, 171–172; Horedt 1987, 23).

¹⁵¹ În mediul românesc de specialitate adeseori a fost discutată posibilitatea ca populația romană, creștină, să fi adoptat practica funerară a incinerății. Dar ar fi fost și situația populației germanice târzii din Transilvania, cel puțin o parte a ei fiind în acea vreme adeptă a creștinismului. Trecerea la incinerăție (sub influența slavilor sau ca revenire la o tradiție dacică/daco-romană) ar fi fost posibilă în lipsa unui creștinism instituționalizat (pe larg, cu trimiteri, Madgearu 2001, 89–91, 97–105).

¹⁵² O hartă actualizată la Țiplic 2002–2003, 24; de adăugat necropola de la Jucu de Sus, lângă orașul Cluj, databilă în sec. VIII, eventual birituală. Chiar în sud-estul Transilvaniei, semnificativ pentru schimbările produse în etapa sa de început ar putea fi cimitirul de incinerăție semnalat la Porumbeni Mici-Galat (eventual din sec. VII), pe locul mai vechii așezări din epoca gepidă. Dar situația de acolo nu este foarte clară, deoarece ceramica pusă în legătură cu mormintele de incinerăție este specifică perioadei sec. VI, respectiv locuirii de la fața locului din acea vreme (Székely 1959, 235–237; 236, fig. VII). Pentru posibilitatea ca grupa Mediaș să atingă sec. X, vezi spre exemplu Horedt 1979b, 390. În această direcție se pot pronunța unele podoabe din mormintele de inhumație ale cimitirului de la Ghiborom–Gruia fierului (Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980; Anghel 1997).

¹⁵³ Intervenții mai noi: Țiplic 2002–2003; Tomegea 2011; Tomegea 2012.

¹⁵⁴ Observație formulată de la bun început în intervenția susținută de H. Zoll-Adamikowa la comunicarea lui K. Horedt din anul 1975 (Horedt 1979b, 394). Pentru prima dată denumirea a fost utilizată în 1965 (Horedt 1965). Definiția a fost următoarea, „cimitire plane de incinerăție, în care apar în măsură restrânsă și morminte de inhumație” (Horedt 1976, 35; Horedt 1979b, 385).

¹⁵⁵ După o estimare recentă, doar în 8 cimitire au apărut și morminte de inhumație (Tomegea 2012, 11), dar restul nu au fost integral cercetate. Propunerea de a separa „cimitirele birituale de tip Mediaș” de „cimitirele de incinerăție de tip Mediaș” (Tomegea 2012, 12) este un nonsens, deoarece cimitirul de la Mediaș este biritual (Horedt 1965). Cel mai mare, încă inedit, este cimitirul de la Berghin (în partea central-vestică a Transilvaniei), datat între sec. VII–IX, cu 360 morminte semnalate, majoritatea de incinerăție în urnă (Țiplic 2002–2003, 10, nr. 2).

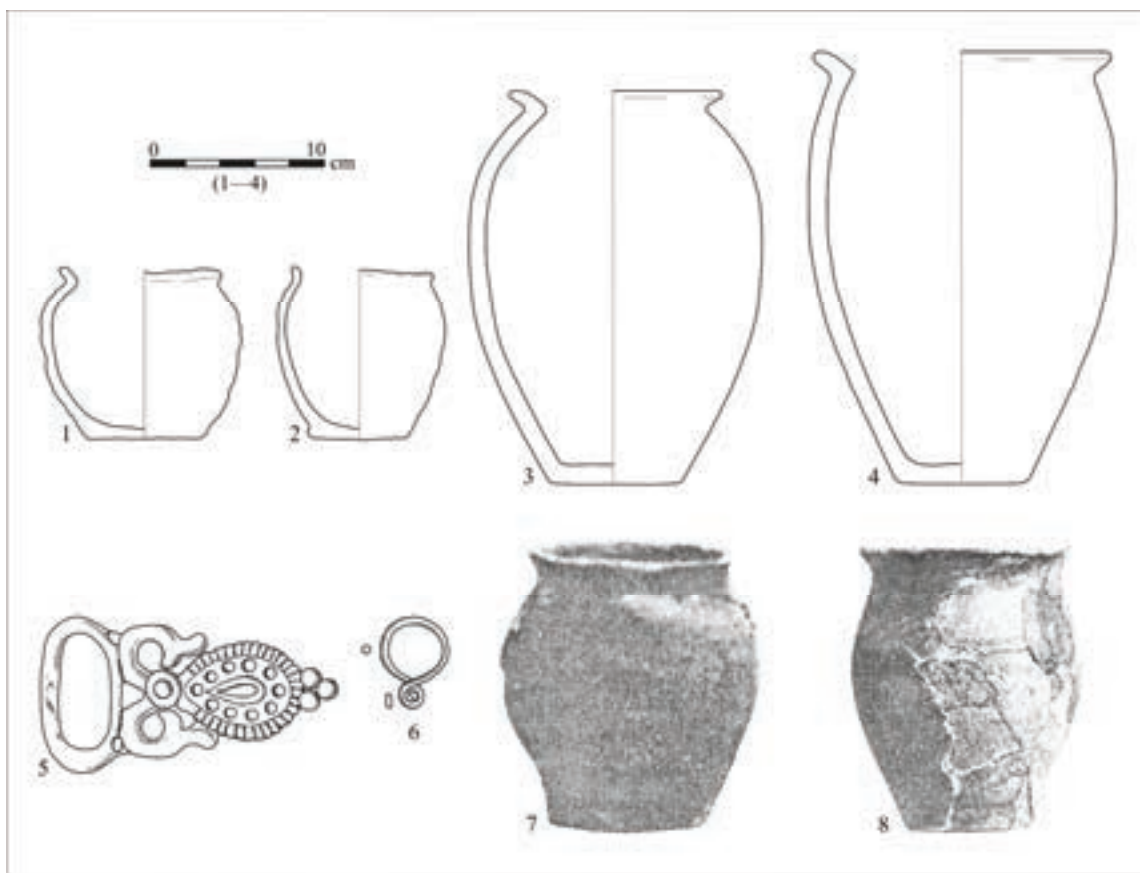


Fig. 16. Cimitirele de incinerație de la Dorolțu (1, 2) și Turdaș (3—mormântul 16; 4—mormântul 18). Cimitirele birituale de la Târnava (5) și Boarta (6, 7—mormântul 21A/inhumație; 8—mormântul 16A/incinerație). Vase lucrate cu mâna (1–4, 7, 8). După Ferenczi 1970 (1, 2); Hica, Blăjan 1973 (3, 4); Horedt 1976 (5, 6); Dumitrașcu, Togan 1974 (7, 8).

Inventarul puțin și sărac al mormintelor împiedică o datare mai precisă a perioadei de început a acestor necropole, de la bun început fiind vizată a doua jumătate a sec. VII¹⁵⁶. Cel mai des s-a făcut trimitere la o cataramă bizantină de bronz tipul Bóly-Želovce (fig. 16/5), accesorii vestimentare purtate în sec. VII, unele dintre ele chiar în ultima sa treime¹⁵⁷. Asupra unui inel de buclă cu capătul spiralic dintr-un mormânt de inhumație de la Boarta a atras atenția deja K. Horedt, comparându-l cu alte piese de acest fel cunoscute în perioada precedentă din necropolele târzii ale orizontului *Reihengräber* din Transilvania¹⁵⁸. Pentru posibilitatea fixării unei etape mai timpurii, în prima jumătate a sec. VII sau chiar la începutul acestui secol, au fost indicate două urne găsite la Dorolțu (la extremitatea nord-vestică a bazinului transilvănean), provenite dintr-un cimitir a cărui întindere nu se cunoaște¹⁵⁹. În sine, cele două vase lucrate cu mâna nu pot asigura o datare atât de precisă, deși o astfel de încadrare nu poate fi exclusă (fig. 16/1, 2)¹⁶⁰. În termeni relativi, cronologia internă a întregului orizont fost susținută pe ceramică, prezența mai accentuată a celei lucrate cu mâna fiind considerată ca indicator pentru o perioadă mai timpurie¹⁶¹.

¹⁵⁶ Horedt 1976, 38–43; Horedt 1979b, 290; Horedt 1986, 65.

¹⁵⁷ Varsik 1992, 86; Garam 2001, 106–107.

¹⁵⁸ Horedt 1973, 191–192; Horedt 1976, 42; Bârză 2010, 73, fig. 44, tipul 13b1; 75–76.

¹⁵⁹ Ferenczi 1970; Horedt 1976, 36; Horedt 1979b, 390.

¹⁶⁰ Vasele au fost comparate cu ceramica (funerară?) a „tipului Tisa” (Ferenczi 1970, 568, 571–572), iar M. Comșa le-a pus pe seama unui grup de slavi purtători ai elementelor culturii Pen’kivka (spre exemplu Comșa 1979, 105).

¹⁶¹ Spre exemplu Horedt 1976, 36; Țiplic 2002–2003, 14. Unele descoperiri nu au fost publicate ori doar în parte. Spre exemplu, rămas fără o examinare atentă, planul cimitirului de la Ocna Sibiului indică destul de clar două segmente, probabil cu diferențe cronologice între ele (Protase 2005, 96, pl. XXVIII).

Așezările medievale timpurii transilvănene contemporane cimitirelor grupei Mediaș de regulă au fost datate pe durată lungă, nu de puține ori între secolele VII – IX, deși se știe că așezările de acest fel sau o etapă a locuirii în interiorul lor nu putea dura foarte mult. Problema așezărilor nu a fost de mare interes, dar este de recunoscut dificultatea unor încadrări cronologice mai strânse, inevitabil sprijinite pe ceramică. Spre exemplu, probabil că o așezarea ca cea de la Șopteriu din partea nord-estică a Transilvaniei, în care olăria lucrată cu mâna este precumpănitoare, aparține tocmai etapei timpurii a noului orizont, cu punctul de greutate spre mijlocul sau în a doua jumătate a sec. VII (fig. 17)¹⁶².

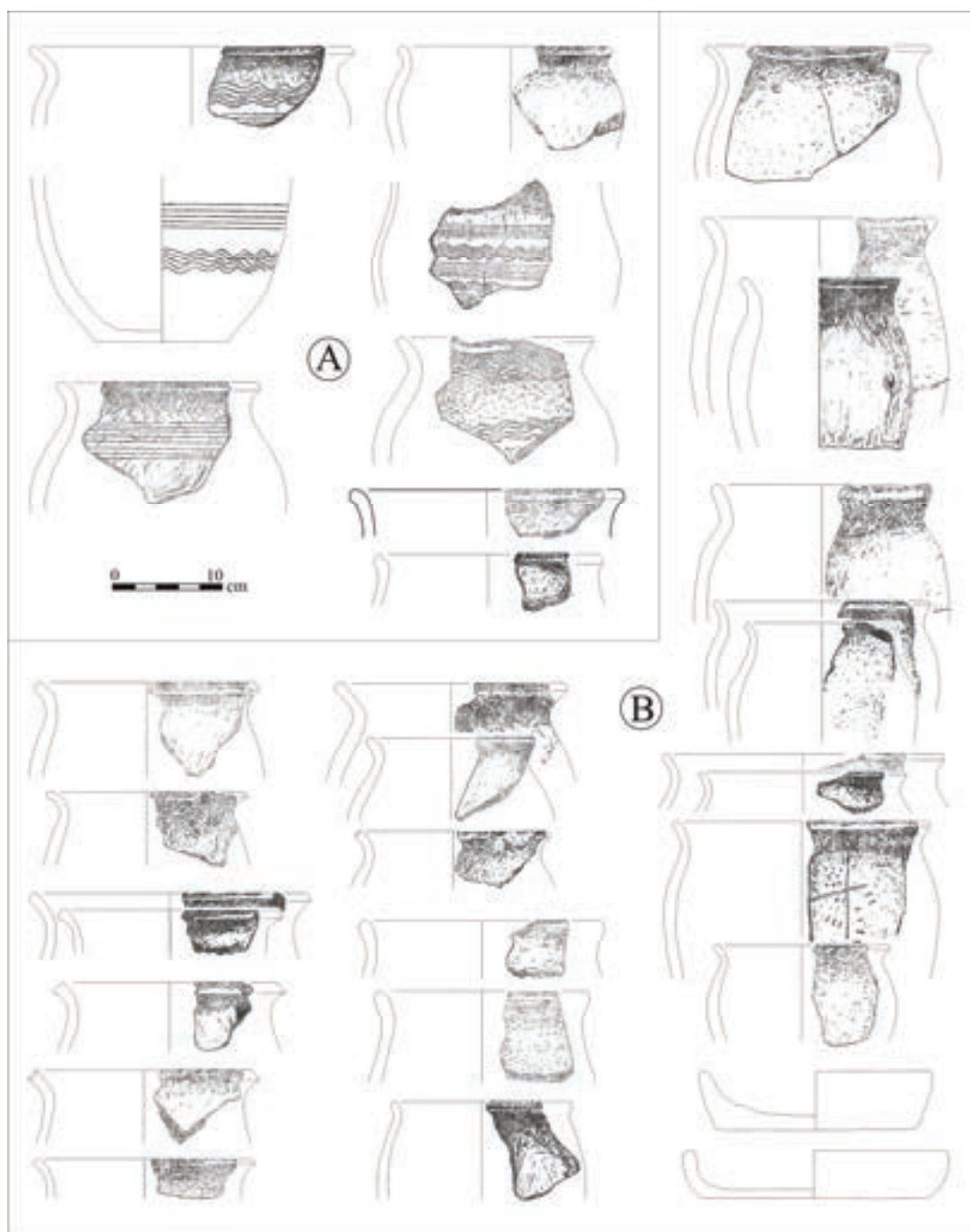


Fig. 17. Ceramica așezării de la Șopteriu-La Romonți (au fost cercetate patru locuințe). A – ceramică lucrată la roata înceată. B – ceramică lucrată cu mâna. După Gaiu 1979.

¹⁶² Gaiu 1979.

De la bun început fusese formulată observația că pe durata epocii avare mijlocii și târziile necropolele birituale au evoluat în paralel cu cele specifice lumii avare¹⁶³, astfel că rezultatele aceluia presupus proces categoric de slavizare pot fi puse din nou la îndoială. Spre exemplu, în aceeași microzonă de pe cursul mijlociu al râului Mureș cimitirul biritual de la Berghin (datat între sec. VII – IX) coexistă cu cel avar de la Ghirbom–Gruicul măciuliilor, din perioada avară târzie¹⁶⁴.

Deși schimbările intervenite odată cu cimitirele grupei Mediaș par să fie structurale, unele dintre artefacte, cum s-a văzut, deși puține, indică o perpetuare a tradițiilor de port din perioada anterioară. Prezența ceramicii modelate la roata rapidă arată din nou că nu poate fi vorba despre o ruptură totală de civilizația anterioară¹⁶⁵.

Spațiul nord-vestic și vestic al României

Pe durata ultimelor trei – patru decenii cercetările arheologice de teren au înregistrat un progres evident în partea de nord-vest a României, spațiu strâns legat în evoluția sa de cel al întregului bazin al Tisei Superioare. Nu cu multă vreme în urmă o lucrare monografică a tratat în amănunțime problema celor mai vechi slavi de acolo¹⁶⁶, astfel că importantă este acum doar accentuarea concluziilor și formularea unor completări sau observații noi.

Sunt cunoscute acum 11 așezări (dintre care în măsură mai mare au fost cercetate acelea de la Lazuri–Lubi-tag (pe Someșul inferior) și Zalău–Bulevardul Mihai Viteazul nr. 104-106 (porțiunea superioară a râului Zalău), cea din urmă aproape în întregime, alături de segmente investigate în două necropole de incinerare, cu morminte plane (Pișcolt–Nisipărie și Zalău–Dromet S.A. 2/ISCIP 2). Analiza a contat pe 65 complexe arheologice, importante fiind 44 locuințe și trei cuptoare amenajate în aer liber (în ultimă instanță o bază de date nu foarte mulțumitoare).

Este o locuire prin excelență rurală, cu așezări nefortificate, amplasate în zone joase (până la cel mult 300 m altitudine) și imediata apropiere a unor cursuri de apă sau într-o microzonă prin excelență mlăștinoasă, așa cum a fost aceea dintre cursul inferior al Someșului și vechea Mlaștină Ecedea. Această imagine, după cum se conturează acum, cu remarcabila concentrare de situri de pe valea Zalăului, așadar imediat în fața celei mai accesibile căi de acces în interiorul Transilvaniei (Poarta Meseșană), sugerează o tendință de mișcare tocmai în această direcție și spre partea nord-vestică a bazinului transilvănean (fig. 18).

¹⁶³ Horedt 1976, 46.

¹⁶⁴ Țiplic 2002–2003, 10, nr. 2; Cosma, Dobos, Rustoiu, Rustoiu, Oargă 2013, 67–71.

¹⁶⁵ O astfel de ceramică a fost remarcată de K. Horedt, cu precizarea că ar fi mai târzie (spre exemplu Horedt 1976, 36). Prezența urnelor lucrate pe roata rapidă poate fi confirmată cel puțin în cazul unor exemplare de la Ocna Sibiului, păstrate în depozitul Institutului de Arheologie și Istoria artei din Cluj (Protase 2005).

¹⁶⁶ Stanciu 2011, 110–318, cu trimitiri la catalog și ilustrație. În raport cu cea de-a doua jumătate a sec. VI – prima treime sau jumătate a sec. VII a fost propusă denumirea „orizont Lazuri–Pișcolt”, pus pe seama prezenței celor mai vechi slavi în regiunea nord-vestică a României. Desigur, termenul „orizont” ar fi potrivit mai curând unor manifestări arheologice specifice preistoriei, dar de la bun început s-a contat pe avantajul dat de posibilitatea delimitării unui ansamblu unitar de vestigii (prin conținut și în sens cronologic), în teritoriul care interesează fără legături în perioada anterioară și care indică o locuire pe baza căreia, probabil, în perioada următoare se va configura mediul specific societății medievale timpurii.



Fig. 18. Locuirea slavă timpurie în Bazinul Tisei Superioare (sec. VI – prima treime sau jumătate a sec. VII: A – așezări; B – descoperiri funerare; C – așa-numitele „valuri sarmatice”. D – granița nord-estică a regatului gepid; E – granița nord-estică a khaganatului avar; F – fosta Mlaștină Ecedea. După Fusek, Olexa, and Zábojník 2010 și Stanciu 2011. 1 – Peleșu Mare-Liget. 2 – Lazuri-Lubi-tag. 3 – Lazuri-Nagy Béla rét. 4 – Culciu Mare-Zöldmező. 5 – Pișcolt-Nisipărie. 6 – Acâș-Râțul lui Vereș. 7 – Badon-Doaște. 8 – Zalău-Dromet SA 1 (ISCIP 1). 9 – Zalău-Dromet SA 2 / ISCIP 2. 10 – Zalău-Bul. M. Viteazul 104-106. 11 – Zalău-Farkasdomb. 12 – Zalău-Valea Mâții. 13 – Tășnad-Sere. 14 – Nižná Myšľa-Alamenev. 15 – Ždaňa. 16 – Oszlár. 17, 18 – Uzhhorod. 19 – Galoch. 20 – Kisvárd. 21 – Dedovo III. 22 – Ivanivka. 23 – Berehovo. 24 – Garbolc. 25 – Csenger. 26 – Beregdároc. La periferia sau vecinătatea nord-vestică a Bazinului Tisei Superioare, în regiunea Spiš din Slovakia, așezările de la Spišský Štvrtok (27) și Iliašovce (28) (după Kučerová, Soják, Kušnierová, Fecko 2012). 29 – Hajdúnánás (după Fodor 2012).

Clară este structura internă a aşezării de la Zalău-Bul. M. Viteazul, cu grupuri de locuinţe sau construcţii cu rol economic adăugate în timp pe linia perimetrală a unui spaţiu circular, în mijlocul căruia se aflau alte două sau trei construcţii (Stanciu 2011, 116, fig. 21). Fără excepţie, locuinţele sunt mai mult sau mai puţin adâncite de la vechiul nivel de călcare, de cele mai multe ori cu planul de formă pătrată, mai rar dreptunghiulară sau trapezoidală. La nivelul cunoştinţelor de până acum poate fi formulată observaţia că în nord-vestul României construcţiile cu stâlpi reprezintă majoritatea, cu peste două treimi din total. Fără excepţie, în unul dintre colţurile fiecărei construcţii considerată a fi locuinţă exista un cuptor, de lut ori ridicat din piatră. În câmpia joasă a Someşului, lipsită de piatră în apropierea rezonabilă a aşezărilor, avem de-a face cu cuptoare scobite în bloc de lut cruţat, iar mai spre sud, pe valea Zalăului, unde piatra era la îndemână, cuptoarele au fost construite din acest material.

Majoritatea absolută a ceramicii, provenită cu precădere din aşezările de la Lazuri-Lubi tag şi Zalău-Bul. Mihai Viteazul, este lucrată cu mâna, aspect care în sine orientează spre un anumit segment cronologic şi cultural. Analiza şi clasificarea olăriei a fost susţinută cu ajutorul modelului conceput de Gabriel Fusek pentru materialul din Slovacia (ceramică lucrată cu mâna, dar şi modelată la roata înceată) care, deşi a fost supus unor critici măcar în parte întemeiate, rămâne remarcabil prin modalitatea de a analiza forma vasului, prelucrarea tipologiei şi analizele statistice ce susţin o periodizare relativă¹⁶⁷. Ca urmare, au fost examinate separat vasele întregi şi cele păstrate fragmentar (părţile superioare, până la linia diametrului maxim), în ultimă instanţă cronologia relativă a întregii ceramicii fiind bazată pe conformaţia părţii superioare a vasului, avându-se în vedere şi tehnica modelării sau prezenţa decorului.

Din punctul de vedere al regiunilor unde analogiile se grupează, vasele întregi din nord-vestul României pot fi separate în câteva grupe. Cea mai bine reprezentată este prima dintre ele, alcătuită din exemplare care repetă tipul Praga (Praga-Korceak). Paralelele sunt concentrate în nord-est, în regiunea dintre râurile Teterev, Pripet şi Bugul vestic, apoi la nord-est de Carpaţi (bazinele superioare ale Siretului, Prutului, apoi regiunile de pe Nistrul superior şi mijlociu), de asemenea la nord de Carpaţi, pe Vistula superioară şi râul San. Situaţia este asemănătoare în cazul grupei II, alcătuită din vase „în formă de lea” sau cu analogii în culturile Kolochin sau Pen’kivka. Siturile poloneze de pe Vistula superioară şi râul San, situate pe direcţia trecătorilor care străbat Carpaţii nordici, pot fi înţelese ca o punte de legătură între descoperirile din nord-vestul României (regiunea Tisei Superioare în general, pe direcţia aceloraşi trecători, dar la sud de Carpaţii nordici) şi spaţiul situat la nord şi nord-est. Sunt puţine analogiile depistabile la sud de Carpaţi, pe teritoriul României, situaţie ce ar putea fi explicată în mediul de acolo prin imitarea frecventă a unor forme modelate la roata rapidă.

Referitor la părţile superioare ale vaselor (păstrate până la linia diametrului maxim), în ansamblul materialului prezenţa cea mai accentuată revine exemplarelor care au marginea scundă, cu înclinare medie şi profilare uşoară sau medie a părţii superioare, urmate de acelea caracterizate prin marginea verticală sau uşor înclinată, scundă şi profilare medie a părţii superioare. O mică parte dintre tipurile determinate însumează cu ceva peste jumătate din totalul exemplarelor analizate, adică poate fi precizată pe această cale relativă uniformitate a materialului. Decorul aproape că lipseşte pe ceramica lucrată cu mâna din nord-vestul României.

Olăria modelată la roata înceată (aproape în totalitate nedecorată) este reprezentată în ansamblul materialului cu ceva peste două procente, iar în aşezarea de la Lazuri-Lubi-tag este chiar mai puţină. Reprezentarea cantitativă foarte redusă a acestei categorii, alături de raritatea decorului, atât de caracteristic acestei ceramicii în perioada următoare, sunt aspecte ce nu pot fi explicate decât în legătură cu etapa de început a adoptării roţii olarului în mediul slav timpuriu din regiunea Tisei superioare. Este perioada când confecţionarea casnică a vaselor de lut începe să fie înlocuită cu producţia de atelier, fenomen care probabil cel târziu pe durata primei treimi a sec. VII în nord-vestul României era deja iniţiat. În complexe orizontului Lazuri-Pișcolt ceramica modelată la roata rapidă sau susceptibilă de a fi fost lucrată în această tehnică apare cu totul izolat, fiind de presupus că avem de-a face cu importuri din vecinătatea sud-vestică, dintr-un teritoriu care până la 567/68 se afla în regatul gepid, iar în perioada următoare între graniţele khaganatului avar timpuriu.

¹⁶⁷ Fusek 1994, 20–76.

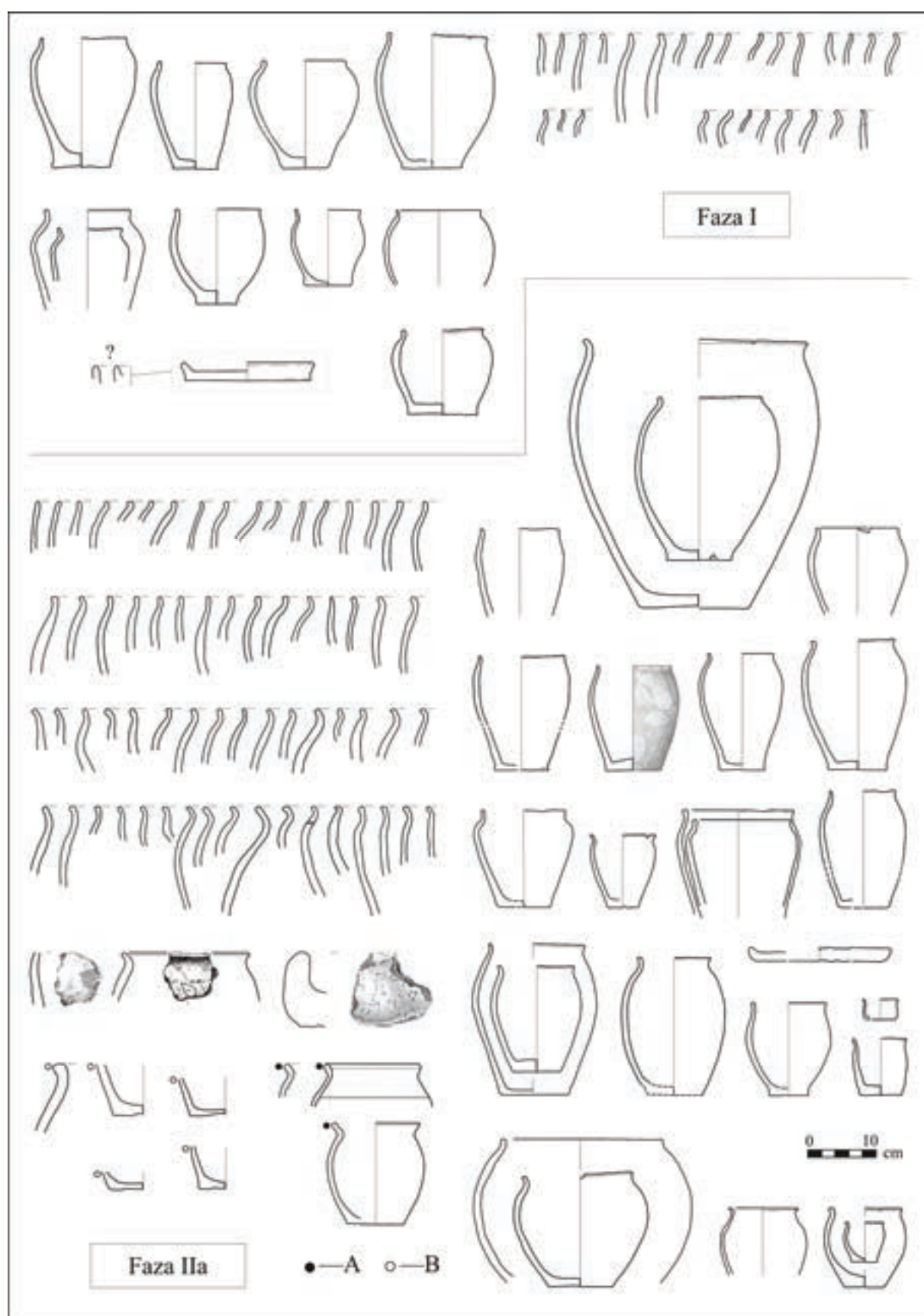


Fig. 19. Orizontul Lazuri-Pișcolt (nord-vestul României), fazele I și IIa. A — ceramică modelată la roata rapidă. B — ceramică modelată la roata încetă. În rest, lucrată cu mâna.

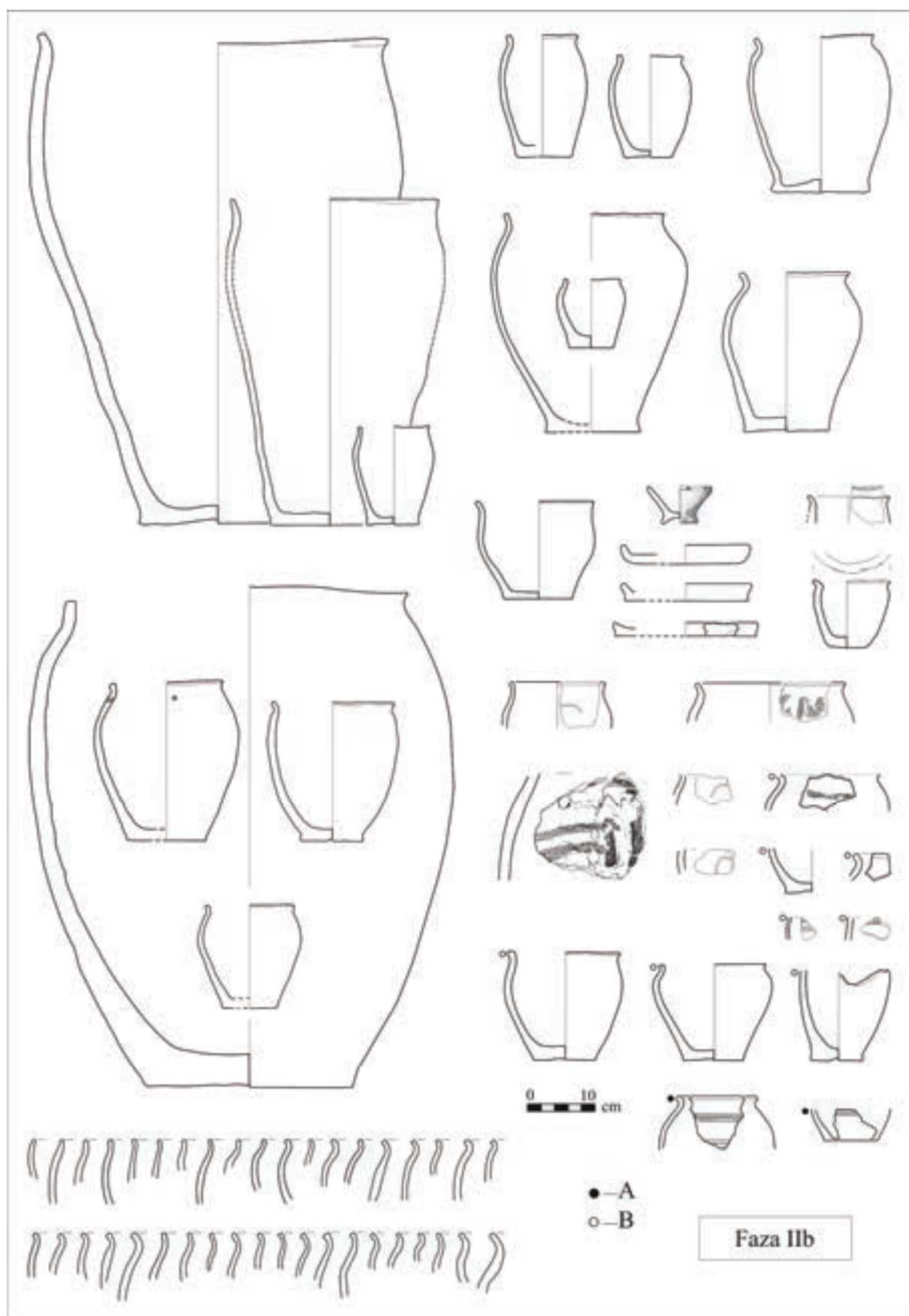


Fig. 20. Orizontul Lazuri-Pișcolt (nord-vestul României), faza IIb. A—ceramică modelată la roata rapidă. B—ceramică modelată la roata încetă. În rest, lucrată cu mână.

În afara ceramicii, fie că ne referim la așezări, fie la morminte, inventarul este foarte sărac. Sunt de remarcat o lingură și un tipar de lut găsite în așezarea de la Lazuri-Lubi-tag și care indică practica locală a unor activități metalurgice, eventual susținute de meșteri itineranți. Doi piepteni de os (corn) cu două șiruri de dinți provin din așezarea de la Zalău-Bul. M. Viteazul (fig. 21/7, 8), alături de un fragment de corn în curs de prelucrare găsit tot acolo ar putea indica o eventuală producție locală pentru astfel de piese. Vălătucii și așa-numitele „pâinișoare” de lut aparțin unei categorii a inventarului aparent lipsită de importanță, intrată în atenția evidentă a analizelor abia în ultima vreme, cu precădere mai interesantă fiind posibilitatea de a înțelege „pâinișoarele” ca expresie a unor practici magico-religioase, dar și ca eventual indiciu pentru teritoriul de origine și direcțiile migrației slavilor timpurii¹⁶⁸.

Pentru miza unei cronologii relative interne a orizontului Lazuri-Pișcolt decisivă rămâne contribuția ceramicii, deși posibilitatea de a exploata acest material presupune de la început anumite limite și riscuri. Analiza asocierii complexelor a fost susținută urmărindu-se combinația următoarelor caracteristici ale ceramicii: tipuri de părți superioare (ceramică lucrată cu mâna și la roata înceată, fragmente păstrate până la linia diametrului maxim, dar și părțile corespunzătoare ale vaselor întregi); vase lucrate cu mâna a căror buză este decorată cu creștături; ceramică lucrată cu mâna cu decor incizat (imită ornamentul de pe vasele modelate la roata înceată); prezența ceramicii modelate la roata înceată și, separat, a celei lucrate la roata rapidă; ceramică modelată la roata înceată, cu decor incizat. Rezultatul obținut indică două grupe/etape principale, în esență diferite prin prezența (IIa și IIb), respectiv absența (I), ceramicii modelate la roata înceată¹⁶⁹. Este important faptul că acele situații în care au fost constatate relații de superpoziție între unele dintre locuințe verifică cronologia relativă internă a întregului orizont, așa cum aceasta a fost determinată în urma analizei inventarelor ceramice (fig. 19 și 20).

Nu există informații sau argumente, indiferent de natura lor, care să facă posibilă poziționarea cronologică a etapei de început a acestei locuiri deja pe parcursul sec. V, ca urmare evoluția orizontului Lazuri-Pișcolt trebuie să se fi produs în intervalul larg delimitat între sec. VI timpuriu și mijlocul sec. VII. Comparația vaselor întregi indică analogii care își au punctul de greutate în a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII. Durata de folosire a unor locuințe ca cele din nord-vestul României, în funcție și de particularitățile regionale ale climei, a fost estimată la o perioadă cuprinsă între 20–30 de ani¹⁷⁰. Dacă evoluția întregului orizont pe durata a trei faze a fost corect determinată, ceea ce în ansamblu ar însemna o perioadă de 60–90 ani, atunci acest segment cronologic ar trebui să ocupe o anumită poziție în intervalul mai larg de un secol și jumătate, între începutul sec. VI și mijlocul sec. VII.

¹⁶⁸ Stanciu 2011, 260–269.

¹⁶⁹ Stanciu 2011, 284–285, fig. 155–156.

¹⁷⁰ Spre exemplu Krüger 1967, 112; Poleska, Bober, Krąpiec 1998, 54–55; Šalkovský 2001, 121.

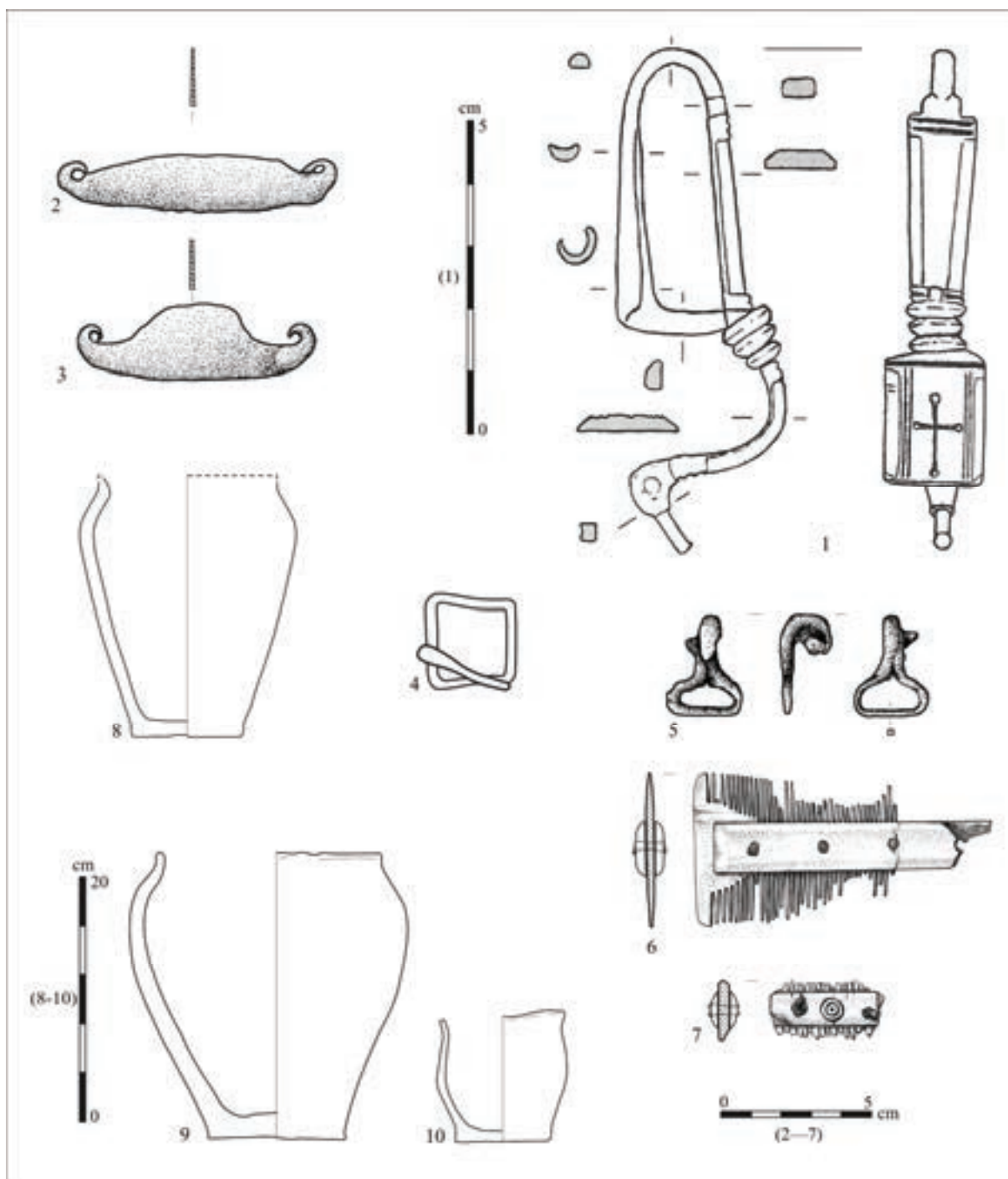


Fig. 21. Cimitirul de la Pișcolt-Nisipărie: mormintele 18 (3), 21 (2, 5, 9) și de pe vechiul nivel de călcare (2). Cimitirul de la Zalău-DROMET 2: mormintele 2 (4, 8) și 5 (10). Așezarea de la Zalău-Bul. M. Viteazul 104-106, fără context (6, 7). Așezarea de la Tiszasszentmárton (Ungaria nord-estică), descoperire izolată (1). Bronz (1), fier (3-6), os (7, 8). Urne lucrate cu mâna (2-5). După Гаври́тухин 2012 (1), Stanciu 2011 (2-10).

În sec. VI poate fi datată o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt (confectionată din bronz) găsită izolat la Tizsaszentmárton, localitate situată în regiunea Tisei superioare, la extremitatea nord-estică a Ungariei, în afara hotarelor regatului gepid, apoi ale khaganatului avar timpuriu (fig. 21/2)¹⁷¹. Este o piesă ceva mai complicată, caracteristică provinciilor

¹⁷¹ La mică distanță, spre sud, este cunoscută așezarea slavă timpurie de la Kisvárd, datată în a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII (Istvánovits 2001).

bizantine din vestul Balcanilor, iar prezența sa într-o regiune atinsă cel târziu în a doua jumătate a sec. 6 de mișcarea slavilor a fost explicată fie ca pradă adusă de grupurile slave care atacau la sud de Dunăre sprijiniți de gepizi, fie ca bun al unui mercenar slav în armata bizantină¹⁷².

Cel puțin deocamdată, este discutabilă valoarea cronologică a unei imitații după un *solidus* de la Justinian I (original emis între 555–565), descoperire izolată de la Șomcuta Mare (jud. Maramureș), dintr-o microregiune în care alte vestigii din a doua jumătate a sec. 6 și prima jumătate a sec. 7 lipsesc complet; oricum, piesa trebuie să fi ajuns în pământ la o dată ulterioară celei a emiterii¹⁷³.

Mai nou, un complex (cuptor în aer liber) cercetat la Suchohrad în Slovacia vestică a fost datat și prin intermediul unor analize ¹⁴C, aplicate unor probe de lemn. Analiza clasică, bazată pe ceramica din inventar, ar indica cea mai veche etapă (Ia) la G. Fusek, în cronologie absolută cu punctul de greutate în prima jumătate a sec. VI, dar atingând și partea finală a sec. V¹⁷⁴. Rezultatele calibrate ale analizelor ¹⁴C indică mai multe intervale între anii 420–570 (două dintre segmente fac trimitere la perioada 490–510, respectiv 500–550), așadar, mai curând am putea conta pe valoarea de termen *antequem* a anului 570. Comparația dintre ceramica fazei I din nord-vestul României și cea din complexul amintit (în ambele cazuri exclusiv lucrată cu mâna) indică asemănări mari, totuși, pe această observație nu putem conta cu deplină siguranță¹⁷⁵. Oricum, dacă așa ar sta lucrurile atunci măcar provizoriu am putea avea în vedere poziționarea etapei I din nord-vestul României înaintea anului 570, iar dacă, din nou în termeni nu suficient de preciși, considerăm amintita durată pentru funcționarea unei locuințe (20–30 de ani), atunci ar putea fi propus aproximativ deceniul 5 al sec. VI ca punct de lansare al orizontului Lazuri-Pișcolt.

Mai importantă pentru încercarea de a fixa etapa sa finală este examinarea rezultatelor obținute prin analize dendrocronologice în cazul unei locuințe din așezarea de la Wyciąże (Cracovia-Nowa Huta, situl 5) din Polonia sud-estică, pe Vistula superioară, așadar o regiune în raport cu care în mai multe rânduri au fost semnalate elemente de asemănare cu orizontul Lazuri-Pișcolt din nord-vestul României. Examinarea dendrocronologică a unor probe de lemn din complexul de acolo indică utilizarea locuinței până aproximativ la 650¹⁷⁶. Aproape toate tipurile de părți superioare ale vaselor din acel complex, cu caracteristici târzii, se regăsesc în materialul fazei IIb din nord-vestul României, dar și mai importantă este prezența ceramicii lucrate cu mâna și ornamentată, apoi modelată la roata înceată (foarte puțină)¹⁷⁷, în plus, în materialul din nord-vestul României există și ceramică lucrată la roata rapidă¹⁷⁸. Deoarece teritoriul nord-vestic al României s-a aflat în vecinătatea nemijlocită a unor regiuni (incluse khaganatului avar: vestul României, Transilvania) în care pe o anumită durată a fost continuată chiar producția ceramicii modelate la roata rapidă, am putea crede că utilizarea roții încete a fost oricum inițiată mai devreme aici decât în teritoriile colonizate de slavi mai spre nord. De aceea, în raport cu Polonia sud-estică, putem avea în vedere o dată ceva mai timpurie pentru începuturile unei producții ceramice specializate în spațiul care ne interesează. Așadar, dacă orizontul polonez ilustrat prin inventarul locuinței de la

¹⁷² Гаври́тухин 2010.

¹⁷³ Chirilă, Socolan 1971, 67 nr. 9, pl. IX/10; Stanciu 2011, 81.

¹⁷⁴ Fusek, Zábajník 2010. În privința ceramicii este și mai elocventă comparația dintre bună parte a materialului din nord-vestul României și cel recent publicat dintr-o locuință de la Nižná Myšľa-Alamenev, în Slovacia estică, datat în cea mai veche fază slovacă (Fusek, Olexa, Zábajník 2010).

¹⁷⁵ Stanciu 2011, 299, fig. 171.

¹⁷⁶ Poleska, Bober, Krápiec 1998, 60.

¹⁷⁷ În apropierea unei locuințe de la Grodzisko Dolne, situl 22 (de asemenea pe Vistula superioară), a fost găsită o monedă bizantină de bronz bătută în 613–14, considerându-se că în zona de acolo o astfel de piesă nu putea fi utilizată pe durată prea mare. Se pare că din inventarul locuinței lipsește ceramica modelată la roata înceată (Czopek, Morawiecki, Podgórska-Czopek 2001).

¹⁷⁸ Stanciu 2011, 299, fig. 171.

Wyciąże poate fi poziționat în a doua pătrime a sec. VII, este destul de probabilă datarea fazei IIB din nord-vestul României chiar ceva mai devreme, pe durata primei treimi a sec. VII. În acest caz, revenind la acel calcul susținut pe aproximarea perioadei de folosire a unei locuințe (între 20–30 ani), debutul orizontului Lazuri-Pișcolt ar putea fi din nou propus spre mijlocul sec. VI, cu ceva înainte sau după 550.

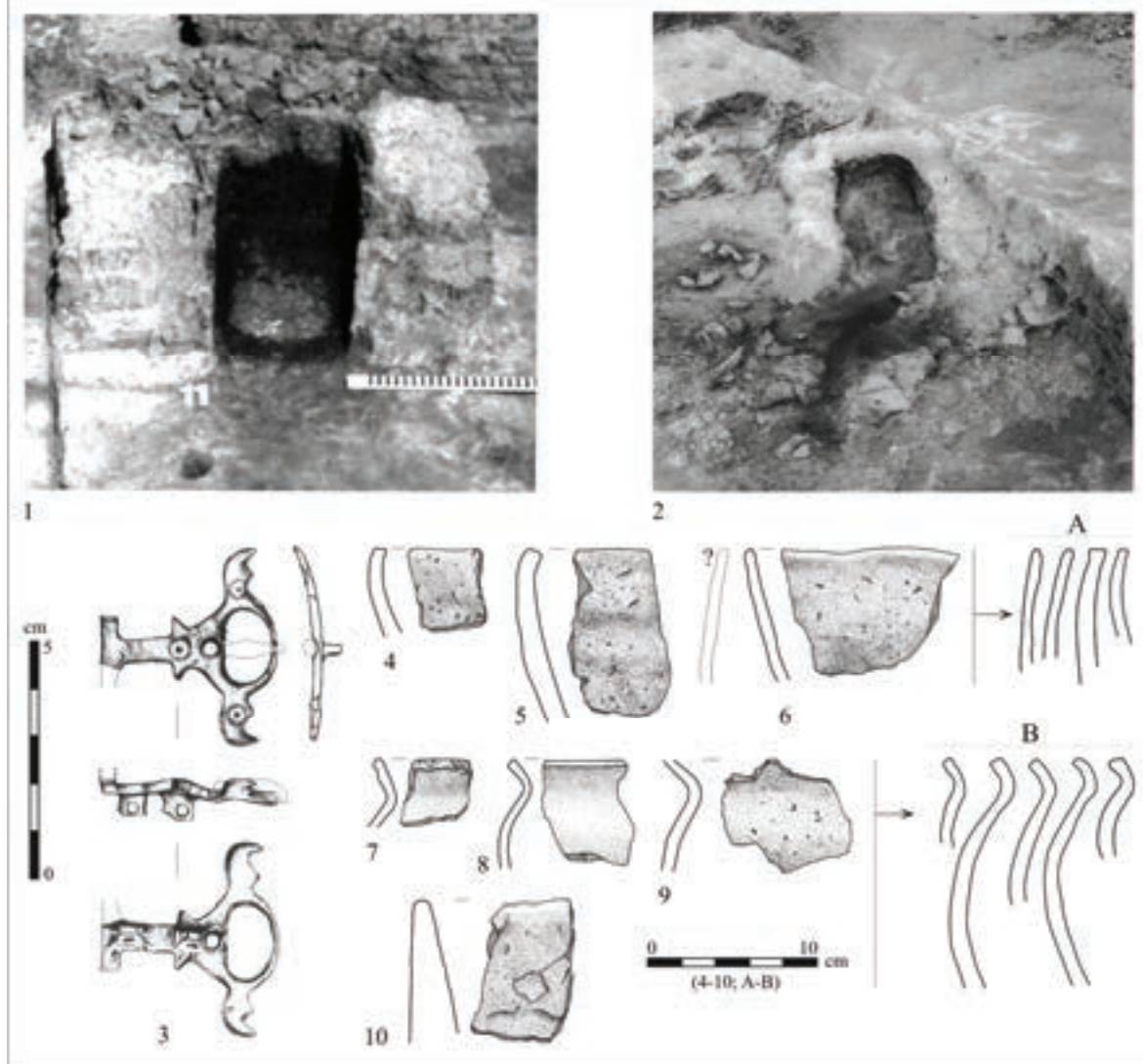


Fig. 22. Hajdúnánás-Verestengerjás (Ungaria nord-estică): locuința 1 (2–10). 1 – cuptorul locuinței 11 din așezarea de la Lazuri-Lubi-tag. A, B – exemple din nord-vestul României pentru ceramica (lucrată cu mâna) din locuința de la Hajdúnánás: tipurile 100 (A), 623 și 624 (B). 2–10, după Fodor 2012.

Referitor la fixarea etapei IIB, un alt indiciu indirect, dar de luat în seamă, îl oferă și așezarea mai nou semnalată la Hajdúnánás (comitatul Hajdú-Bihar), în Ungaria nord-estică și vecinătatea nemijlocită a bazinului Tisei superioare. Indiferent dacă așezarea se afla ușor în exteriorul graniței nord-estice a teritoriului locuit de populația khaganatului avar timpuriu sau chiar la periferia acestuia¹⁷⁹, cele două locuințe adâncite cercetate acolo sunt identice celor din așezarea de la Lazuri-Lubi-tag.¹⁸⁰ Comparația este posibilă în primul rând datorită prezenței aceluiași tip de cuptor (2A), scobit într-un bloc de lut (fig. 22/1, 2). Ceramica din

¹⁷⁹ Din zona actualei localități nu sunt semnalate situri sau vestigii în legătură cu o prezență avară directă, cu excepția neclară a unui cimitir din epoca avară, din inventarul mormintelor fiind semnalate doar vase de lut descoperite în anul 1935. Szenpéteri 2002, vol. I, 156 și harta 3.

¹⁸⁰ Fodor 2012.

inventar, exclusiv lucrată cu mâna, este foarte puțină, dar cele câteva fragmente de părți superioare indică vase a căror forme pot fi regăsite în nord-vestul României (fig. 22/4–9, A, B). În așezările de la Lazuri–Lubi-tag și Zalău-Bul. M. Viteazul ele lipsesc în faza I (timpurie), ilustrând faza IIa și mai ales IIb, adică cea mai recentă. În legătură cu cuptorul locuinței 1 de la Hajdúnánás–Verestengerjás a apărut și un fragment dintr-un platou de lut, asemenea locuinței 1a de la Lazuri (fig. 22/10). Importantă în cazul așezării din Ungaria este descoperirea unei cataramă pentru geantă aparținând tipului Pápa (fig. 22/3)¹⁸¹, găsită în locuința deja amintită¹⁸². Indiferent de aria lor de răspândire (cu o concentrare importantă în interiorul khaganatului avar timpuriu) sau atelierele unde au fost produse, aceste accesorii pot fi datate în prima jumătate a sec. VII, eventual și ultima treime a sec. VI¹⁸³.

După informațiile de până acum, se pare că această locuire din partea nord-vestică a României a ocupat doar regiunile joase, cu concentrări evidente pe segmentul inferior al râului Someș și de-a lungul văii largi a râului Crasna, prelungită în direcția bazinului transilvănean prin Valea Zalăului (fig. 18). Dacă cimitirul de la Pișcolt (așezarea corespunzătoare nu a fost încă identificată) și o așezare de la Tășnad sugerează un avans spre sud-vest, în direcția Câmpiei Careilor și a Ér-ului, întinsele spații depresionare dinspre nord și est par să fi rămas nelocuite în acea vreme. Datarea în a doua jumătate a sec. VII a unora dintre așezările medievale timpurii cunoscute acum rămâne problematică, dar cel mai probabil acestui orizont îi aparține o etapă a locuirii căreia îi sunt specifice complexe ce au în inventar multă ceramică lucrată cu mâna. Așezări ca cele de la Turulung-Vii, în Depresiunea Oaș¹⁸⁴, Lăpușel, în Depresiunea Baia Mare¹⁸⁵ sau Tisa și Crăciunești, în Depresiunea Maramureș¹⁸⁶ indică o extensie a habitatului produsă atunci sau în perioada imediat următoare.

Un cimitir de incinerare cu morminte plane mai nou descoperit la Zalău–Farkasdomb (larg datat între a doua jumătate a sec. VII – prima jumătate a sec. IX) dovedește păstrarea pe durată mai lungă a acestui rit funerar¹⁸⁷. Putem presupune că în perioada următoare primei jumătăți a sec. VII în regiunea nord-vestică a României au pătruns din bazinul Tisei Superioare noi grupuri de populație slavă, dar fenomenul rămâne dificil de surprins în raport cu un mediu cultural aflat în plin proces de uniformizare. Pentru sec. VIII, dacă nu începând chiar cu partea finală a sec. VII, mișcarea unei noi pânze de populație dinspre nord-est este indicată de cimitirele tumulare cu morminte de incinerare (urne) în cutii de lemn, cum sunt cele cunoscute acum de la Nușfalău în nord-vestul României și din vecinătatea Clujului, deja în partea nord-vestică a bazinului transilvănean¹⁸⁸.

Documentația arheologică disponibilă astăzi nu poate să susțină un răspuns mulțumitor în legătură cu perioada când colonizarea slavă (de presupus cu acordul și sub controlul khaganatului avar) a atins spre sud interfluviul Crișuri – Mureș. Fără explicații duse până la capăt, cei interesați de evoluția regiunii pe durata epocii avar timpurii s-au referit la complexe arheologice „de tip gepido-slavo-avar”¹⁸⁹ sau „elemente cuturgure și slave”¹⁹⁰. Astfel, unele fragmente ceramice din vase lucrate cu mâna descoperite la Biharea au fost în mod greșit alăturate olăriei de tip Praga, ele indicând de fapt o etapă timpurie a locuirii medievale timpurii de acolo, cel mai probabil din prima jumătate a sec. VIII¹⁹¹.

¹⁸¹ Uenze 1966, 149–152.

¹⁸² Fodor 2012, 717, fig. 10.

¹⁸³ Uenze 1966, 152; Fiedler 1992, vol. 1, 84; Madgearu 1993, 171, 174–175; Schulze-Dörlamm 2002, 225.

¹⁸⁴ Stanciu, Bader 2003.

¹⁸⁵ Stanciu 1994.

¹⁸⁶ Stanciu 1992, 174, nr. 11; 180, nr. 30.B, cu trimiteri la ilustrație.

¹⁸⁷ Băcuț-Crișan 2011.

¹⁸⁸ Stanciu 1999.

¹⁸⁹ Dumitrașcu 1978, 75.

¹⁹⁰ Comșa 1972, 211.

¹⁹¹ Dumitrașcu 1994, 192–193.

Rămâne sub semnul întrebării și o altă presupunere mai veche, conform căreia mici grupuri de slavi au apărut în această regiune în partea de sfârșit a sec. VII, deplasate dinspre vest, sub presiunea sau controlul avarilor¹⁹².

În mod repetat au fost făcute trimeri la un presupus mormânt biritual descoperit la Săcueni, din inventarul căruia provine și o fibulă digitată miniaturală de tipul IC Werner (cu cele mai bune paralele în grupul fibulelor mazuro-germane din Prusia Orientală)¹⁹³. Un vas de lut prezintă urme de patină de bronz în interior, dar interpretarea sa ca urnă, în lipsa oaselor calcinate, nu are niciun temei. De fapt, acolo se afla un cimitir din epoca avară timpurie (în bună parte distrus prin exploatarea nisipului), fiind cunoscut și un mormânt cu inventarul specific unui războinic călăreț¹⁹⁴.



Fig. 23. Așezarea de la Unip-Dealul Cetățuica (județul Timiș). Ceramică lucrată cu mâna (1-3) și cuptorul unei locuințe, înainte (4) și după golire (5). După Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014.

În Câmpia Vestică o întreagă serie de descoperiri funerare din perioada avară timpurie sunt concentrate pe Valea Mureșului, cu precădere la sud de râu, indicând unul dintre traseele pe care probabil chiar din partea finală a sec. VI avarii au pătruns în bazinul transilvănean¹⁹⁵. Până la ora actuală nu sunt cunoscute de acolo vestigii care ar putea indica o prezență slavă timpurie; în această privință lucrurile rămâne neclare și în privința părții

¹⁹² Spre exemplu Teodor D.Gh. 1994-1995, 361.

¹⁹³ Semnalarea inițială la Chidioșan, Nánassy 1968. Mormântul poate fi datat în prima jumătate sau chiar treime a sec. VII (vezi și Stanciu 2011, 82-84).

¹⁹⁴ Stanciu 2011, 81-84.

¹⁹⁵ Stanciu 2010, 857 fig. 133; 859.

vestice a Banatului, unde descoperirile mai sigure, funerare în primul rând, pot fi puse de asemenea în legătură directă cu populația avară timpurie¹⁹⁶.

În schimb, dintr-o regiune situată mai la sud, nu departe de confluența Tisei cu Dunărea (teritoriu aflat până la 567/68 sub controlul gepizilor) a fost recent semnalată la Unip-Dealul Cetățuica (com. Sacoșu Turcesc, în Câmpia Timișului) o așezare cu bordeie și cuptoare scobite în bloc de lut cruțat, ilustrând un orizont probabil similar celui din nord-vestul României, Câmpia Munteniei sau Oltenia învecinată (fig. 23/4, 5). Prezentările preliminare indică prezența probabil exclusivă a ceramicii lucrate cu mâna (ar fi specifică culturii Praga), situl fiind datat în secolele VI-VII și pus pe seama unui grup de populație slavă timpurie¹⁹⁷. Totuși, dacă locuințe ca cele cercetate acolo, cu cuptoare scobite în bloc de lut cruțat, însoțite de vălătuci, există în bună parte a spațiului atins de migrația slavilor timpurii¹⁹⁸, cele câteva vase întregi publicate nu pot fi considerate reprezentative pentru olăria tipului Praga (fig. 23/1-3)¹⁹⁹. Fiind cunoscută acum doar o parte neînsemnată a ceramicii din locuințele de la Unip, observațiile corecte rămân a fi formulate în viitor.

Dacă realmente a fost găsită acolo doar ceramică lucrată cu mâna, atunci eventuala relație cu mediul cunoscut acum din nord-vestul României ar deveni credibilă, argumentând la modul relativ mai vechea presupunere în legătură cu avansul unor grupuri slave de-a lungul Tisei până pe linia Dunării²⁰⁰. În sensul acestei explicații se poate conta prea puțin pe descoperirile mai vechi, mereu invocate, din sectorul danubian Baziaș – Drobeta-Turnu Severin, ilustrate prin foarte puțină ceramică sau unele încă inedite (fig. 24/1-4). În unele complexe, mai timpurii (sec. VI – începutul sec. VII) ar exista ceramică lucrată cu mâna, de tip Praga, asociată celei modelate la roata rapidă (Șvinița, bordeiul 1), în altele (sec. VII) doar cioburi lucrate cu mâna (Șvinița, bordeiul 2) ori asociate celor modelate la roata înceată, cu decorul cunoscut (Insula Banului, Insula Decebal, Ostrovul Șimian)²⁰¹. Mai importante sunt acolo cele două morminte de incinerare de la Balta Verde, de asemenea pe linia Dunării²⁰², datate de o cataramă de tip Siracusa în sec. VI târziu – prima jumătate a sec. VII, eventual chiar într-o perioadă ușor mai târzie²⁰³.

Este de presupus legătura prioritară a acestor așezări cu cele, atâtea câte sunt cunoscute, din vecinătatea estică imediată, cum sunt cele de la Gropșani, Făcăi (fig. 24/5-11), la est de Olt și Ipotești, pe linia aceluiași râu²⁰⁴. Locuințele adâncite încălzite cu cuptoare scobite în bloc de lut, utilizarea vălătucilor și acea parte a ceramicii lucrate cu mâna care poate fi pusă în legătură cu olăria culturii Praga caracterizează de asemenea așezările din Câmpia Munteniei sau nord-vestul României, de fapt un spațiu chiar mai extins spre nord și nord-est.

¹⁹⁶ Ivanišević, Bugarski 2008, 52-55.

¹⁹⁷ Bejan, Măruia, Micle 2011; Măruia, Bolcu, Horak 2013, 306-307; Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014, 29-30, 78-79.

¹⁹⁸ Stanciu 2011, 158 fig. 47.

¹⁹⁹ Măcar în termeni preliminari, pentru vasele întregi de la fig. 23, 1-3 ar putea fi găsite paralele în ceramica din mediul cimitirelor avară timpurii, respectiv în diferite variante ale grupeii IIID a lui T Vida (Vida 1999, 139-140, figs. 58-59).

²⁰⁰ Comșa 1973a, 219-223; Comșa 1974a, 90-97; Comșa 1974b, 22-24; Comșa 1986; Comșa 1987, 220.

²⁰¹ Comșa 1974a, 88-95.

²⁰² Berciu, Comșa 1956, 403-405; Fiedler 1992, vol. I, 88-89.

²⁰³ Garam 2001, 95; Schulze-Dörlamm 2002, 179. În aceeași regiune altre trei morminte de incinerare în urne ar fi fost găsite la Ostrovul Mare-Vadul morii, dar, foarte probabil, este vorba despre interpretarea greșită a resturilor unor locuințe arse (Fiedler 1992, vol. I, 89-91).

²⁰⁴ Popilian, Nica 1998; Toropu 1976, 121-122; 127, fig. 29; 211, nr. 52; Roman, Ferche 1978.

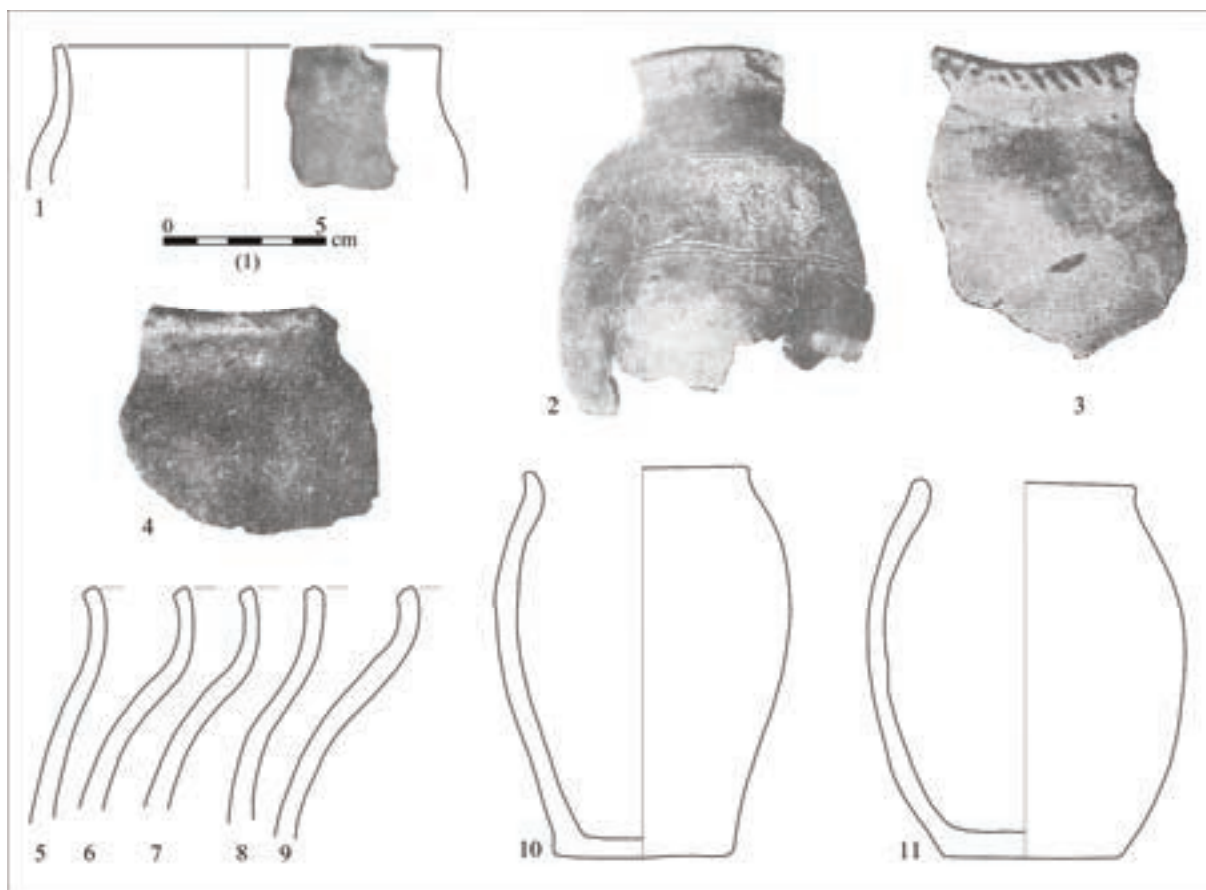


Fig. 24. Așezările de la Șvinița (1), Insula Banului (2-4) și Făcăi (5-11). Ceramică lucrată cu mâna (1, 3-11) și la roata înceată (2). După Comșa 1974 (1-4) și Toropu 1976 (5-11).

Pentru o prezență timpurie (deja spre mijlocul sec. VI) a unor grupuri restrânse de slavi în zona Porților de Fier ale Dunării a fost sugerată o rută est-vest pe la sud de Carpați²⁰⁵, așadar pe această cale puteau să ajungă și în partea sudică a Banatul de astăzi. Lipsesc acum indicii mai clare despre o posibilă mișcare dinspre nord spre sud, prin Câmpia Tisei (inevitabil sub controlul gepizilor sau al avarilor), dar această posibilitate poate fi măcar avută în vedere.

Producția și folosirea olăriei modelate la roata rapidă separă în mod tranșant mediul așezărilor mai apropiate de malul nordic al Dunării de modelul în general atribuit civilizației slave timpurii. O explicație mai sigură pentru prelungirea din antichitatea târzie a acestei tradiții tehnologice trebuie să țină cont de continuitatea de locuire a unei pânze de populație precedente apariției slavilor (cum se crede de obicei – romanizată), și care a interferat cu o parte a acestora²⁰⁶. Este o situație asemănătoare celei din Transilvania, unde, spre deosebire, ar trebui să avem în vedere o diversitate sporită a structurilor etnice care au caracterizat populația khaganatul avar timpuriu.

Concluzii

Înainte de toate trebuie să recunoaștem că dosarul problemei discutate aici rămâne deschis. Sunt încă incomplete răspunsurile la o întreagă serie de întrebări, cum ar fi cele legate de o cronologie mai precisă sau de conținutul și efectele interacțiunilor între medii culturale și etnice distincte. Noi contribuții sunt de așteptat nu doar din perspectiva

²⁰⁵ Spre exemplu Comșa 1974a, 96.

²⁰⁶ Spre exemplu Madgearu 1997, 116-117, cu mai multe trimiteri.

investigațiilor arheologice, ci și dinspre domenii complementare, nu în ultimul rând cel al lingvisticii.

Diversitatea condițiilor geografice ale României justifică specificul regional al evoluțiilor produse pe durata secolelor VI – VII, cu anumite diferențe atât între teritoriile extracarpatic (spațiul est/sud-carpatic), apoi între acestea și Transilvania ori vestul sau nord-vestul României. Ca exemplu, o comparați între locuirea situată în apropierea liniei Dunării Inferioare, în imediata vecinătate a graniței Imperiului Romano-Bizantin (sau Bizantin timpuriu) și cea cunoscută la extremitatea unei diagonale geografice, din nord-vestul României, în ciuda elementelor comune, ar putea spune multe în acest sens. În intervalul marcat de a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a veacului următor schimbările structurale, urmate de configurarea unui nou model, sunt mai vizibile la est și sud de Carpați, dar și în nord-vestul României, exprimate prioritar prin preponderența sau chiar prezența exclusivă a ceramicii lucrate cu mâna, iar în domeniul funerar prin răspândirea incinerăției.

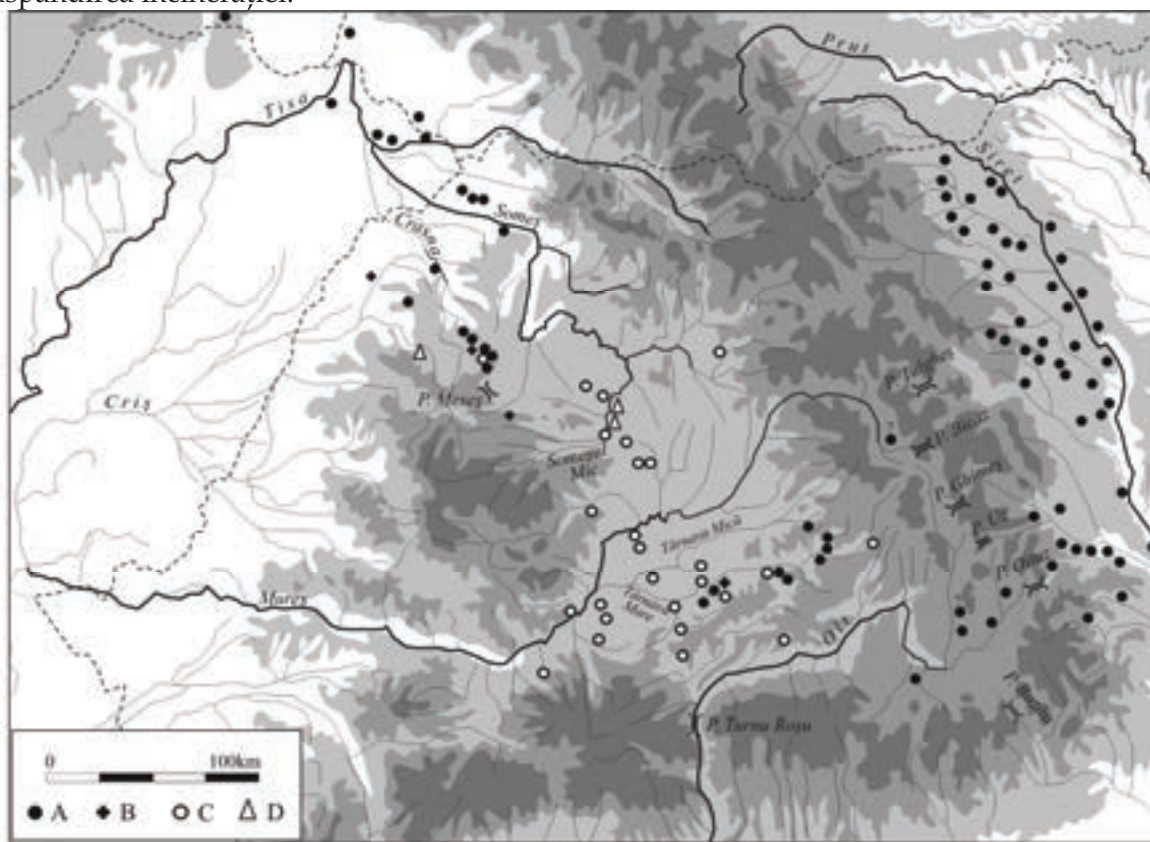


Fig. 25. A, B – Așezări (A) și cimitire (B) slave timpurii (cca. a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII) în Transilvania, nord-vestul României și așezări din aceeași perioadă în teritoriul dintre râul Siret și Carpații Răsăriteni (ultimele după Teodor D.Gh. 1997). C – cimitire ale „grupei Mediaș, cca. mijlocul sec. VII – sec. IX (după Horedt 1979b și Țiplic 2005). D – cimitire tumulare cu morminte de incinerăție de tip Nușfalău-Someșeni.

Doar în afara teritoriului integrat regatului gepid, după aceea khaganatului avar, în partea de nord-vest a României este delimitabil începând cel târziu cu partea mijlocie a sec. VI un orizont al cărui conținut diferă în mod net față de realitățile arheologice anterioare (de altfel această schimbare poate fi precizată într-un spațiu care pe durata a cel puțin jumătate de secol înainte pare să fi fost slab locuit sau chiar deloc). Intervine modelul unei locuiri care prin toate formele sale de manifestare poate fi regăsit în întreg spațiul Tisei Superioare, dar și mai departe spre nord și nord-est, în teritorii considerate originare pentru slavi (ca regiunea Pripetului) sau aflate pe una dintre rutele urmate de migrația acestei populații. Suma

informațiilor de până acum indică rolul important revenit atunci întregului spațiu sprijinit pe Tisa Superioară, ca teritoriu de legătură și tranzit, peste curbura nord-estică a Carpaților, între regiunile aflate la nord de acești munți și segmentul nord-estic al bazinului carpatic.

În aceleași împrejurări, aceeași funcție a revenit și regiunii din nord-vestul României, de data aceasta ca zonă de intermediere între bazinul Tisei Superioare și Transilvania. Locuirea din nord-vest este orientată la orizontală pe o direcție lineară, dinspre nord spre sud-est, de-a lungul principalei căi regionale de circulație (valea râului Crasna) și atingând apoi principala poartă de intrare în bazinul transilvănean (trecătoarea de pe Munții Meseș). Pe aceeași direcție, dar deja în interiorul bazinului transilvănean, la marginea sa nord-vestică, se află cimitirul cu morminte de incinerație de la Dorolțu, adeseori considerat ca descoperirea cea mai semnificativă pentru o etapă timpurie, de structurare a grupei Mediaș transilvănene. Mai sigură este legătura dintre acest cimitir și descoperirile funerare de același fel cunoscute din vecinătatea nord-vestică, de aceea este foarte probabil că începând cu partea finală a sec. VI sau pe parcursul primei jumătăți a sec. VII locuirea slavă timpurie din nord-vestul României a avansat și atins partea nord-vestică a bazinului transilvănean. Deși, deocamdată, alte descoperiri funerare sau așezări atât de timpurii nu sunt cunoscute de acolo, lipsa necropolelor orizontului *Reihengräber* târziu din întreg bazinul Someșului Mic,

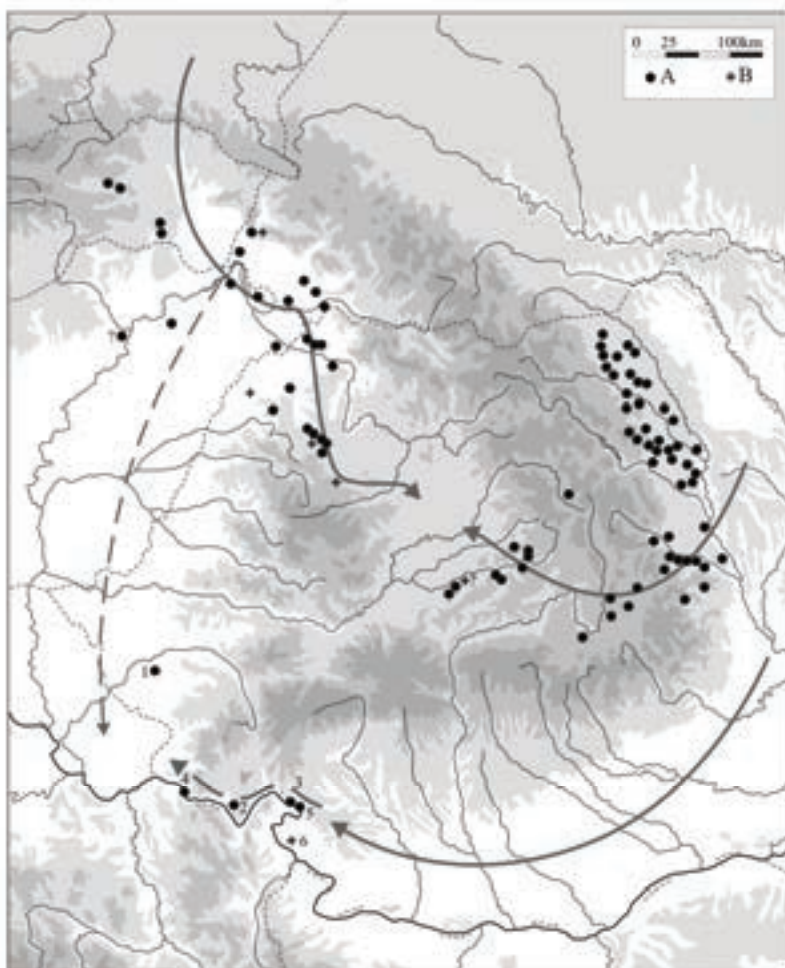


Fig. 26. Descoperiri slave timpurii (a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII) în spațiul intracarpatic al României, bazinul Tisei Superioare, extremitatea vestică a Olteniei și așezări din aceeași perioadă semnalate în spațiul dintre râul Siret și Carpații Răsăriteni (cele din urmă după Teodor D.Gh. 1997). A – așezări. B – descoperiri funerare. 1 – Unip. 2 – Șvinița. 3 – Insula Banului. 4 – Insula Decebal. 5 – Ostrovul Șimian. 6 – Balta Verde.

dar și a descoperirilor avare propriu-zise (funerare în primul rând), ar trebui înțeleasă în raport cu un teritoriu cedat de la bun început de către avari unei populații aliate, căreia i-au revenit anumite sarcini (fig. 1, 2). Cimitirele de incinerație din vecinătatea Clujului de astăzi, tumulare (Someșeni, Apahida) sau cu morminte plane (Jucu de Sus, eventual acesta este biritual), indică o situație mult mai clară în această privință pentru secolul VIII și începutul veacului următor (fig. 25).

Lipsește informațiile despre o posibilă extensie sau infiltrații ale locuirii slave timpurii din nord-vestul României pe durata dintre a doua jumătate a sec. VI și prima jumătate a sec. VII în direcție opusă, spre sud-vest, în Câmpia Tisei, spațiu situat în interiorul khaganatului avar. Tocmai de aceea, rămâne în continuare sub semnul întrebării posibilitatea unei legături directe între puținele vestigii puse pe seama slavilor timpurii cunoscute din sudul Banatului, pe de o parte, și din regiunea Tisei Superioare, pe de alta.

Neclară rămâne și datarea mai precisă a celei mai vechi locuiri slave din interiorul Transilvaniei, așa cum este ea cunoscută din regiunea situată la extremitatea sa sud-estică (bazinul superior al râului Olt). Cum s-a văzut, puținele artefacte care permit o poziționare cronologică mai strânsă indică mai degrabă a doua jumătate a sec. VI, ultima sa treime sau chiar partea de început a sec. VII. Dar constatarea nu poate fi una definitivă, cu atât mai mult cu cât rezultatele cercetărilor de acolo nu au fost integral publicate. Legătura cu orizontul similar deja de multă vreme cunoscut de cealaltă parte a Carpaților pe bună dreptate a fost constant remarcată, dar data de început a fazei a II-a a grupului/culturii Costișa-Botoșana din Moldova (cu trimitere directă la apariția primilor slavi) nu este deocamdată în mod suficient de sigur fixată pe la mijlocul sec. VI. Nu lipsesc sugestiile în sprijinul unei datări mai timpurii²⁰⁷, argument folosit pentru a fi indicate pătrunderi ale slavilor în sud-estul Transilvaniei deja pe parcursul primei jumătăți a sec. VI, într-o zonă care atunci se afla în afara regatului gepid²⁰⁸.

Cu privire la partea central-sud-estică a Transilvaniei este nesigură existența unei linii de demarcație rigidă pe durata epocii avare timpurii între, pe de o parte, locuirea situată la extremitatea sa sud-estică (pusă întodeauna în legătură cu o populație slavă timpurie) și, pe de alta, cea din teritoriul imediat învecinat vest (cu prezența mai accentuată a orizontului *Reihengräber* târziu). Indiferent dacă abia începând cu secolul VII sau chiar cu ultima treime a secolului anterior, cimitirul 3 de la Bratei și cele două așezări învecinate (poate și altele, cum este aceea de la Sighișoara-Dealul viilor) indică nu doar anumite relații între cele două medii, ci, foarte probabil, chiar un avans mai timpuriu al locuirii din bazinul superior al râului Olt (susținută de o populație slavă timpurie) spre interiorul bazinului transilvănean.

Mecanismele și rezultatele acestor fenomene de aculturație, de presupus alături chiar de procese de asimilare și în cele din urmă reconfigurări etnice, rămân încă obscure, în termeni arheologici mai sigură fiind una dintre direcții, anume structurarea unui nou mediu cultural, mai bine cunoscut acum datorită cimitirelor caracterizate prin preponderența categorică a mormintelor plane de incinerație (așa-numita „grupă Mediaș”). Dacă pe durata secolelor VII – IX acest orizont al vestigiilor a fost cel mai des înțeles prin prezența transilvăneană a slavilor, perspectiva cercetărilor rămâne deschisă și altor posibilități de interpretare, nu în ultimul rând aceea de a explica conținutul etnic al amintitei grupe prin fuziunea unor elemente distincte. De altfel, tocmai în perspectiva demersurilor viitoare, ar trebui să recunoaștem că deținem astăzi foarte puține informații despre evoluția sau destinul altor *gentes* care în perioada khaganatului avar au locuit în Transilvania (romanici, germani târzii sau, cum se crede uneori, chiar resturi ale vechii populații dacice).

O observație frecvent invocată în literatura românească de specialitate a fost aceea că slavii au pătruns în spațiul extra- și intra-carpatic al României pe parcursul mai multor valuri, în etape distincte și chiar din direcții diferite²⁰⁹. Este o explicație plauzibilă, foarte probabil corectă, dar de cele mai multe ori argumentele invocate în sprijin nu au fost convingătoare. În ceea ce privește bazinul transilvănean, știm acum în termeni mai clari că într-o perioadă timpurie colonizarea slavă a intervenit nu numai din direcția spațiului est-carpatic, ci și din cea a bazinului Tisei Superioare, prin regiunea nord-vestică a României (fig. 26).

²⁰⁷ Comșa 1973a, 198–199, nota 1; Comșa 1974b, 24–25, nota 6; Stanciu 2001, 117–119.

²⁰⁸ Comșa 1979, 109–114.

²⁰⁹ Spre exemplu la Maria Comșa, în termeni pe care îi consider corecți, pe teritoriul vechii Dacii slavii nu au pătruns concomitent și cu aceeași intensitate, iar contactul cu populația (populațiile) locală preexistentă s-a produs treptat (spre exemplu Comșa 1973a; Comșa 1979, 109–114; Comșa 1987).

Literatura

- Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980 I. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, *Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom (Gruicul Fierului)*, *Apulum* 18, 1980, 151–176.
- Alexandrescu, Pop, Marcu 1973 A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marca, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961–1970)*, *Materiale* 10, 1973, 231–259.
- Anghel 1997 Gh. Anghel, *Necropola birituală prefeudală de la Ghirbom (Gruicul Fierului) județul Alba*, *ActaMusAp* 34, 1997, 255–271.
- Bálint 1980–1981 Cs. Bálint, *Über einige östliche Beziehungen der Frühawarenzeit (568 – circa 670/680)*, *MittArchInstUngAkad* 10–11, 1980–1981, 131–146.
- Bálint 1989 Cs. Bálint, *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*, Wien/Köln, 1989.
- Baltag 2004 Gh. Baltag, *Așezări și tipuri de locuințe din bazinul Târnavei Mari între sec. III–X d.Chr.*, *RevBistriței* 28, 2004, 139–193.
- Barford 2001 P. M. Barford, *The Early Slavs. Culture Society in Early Medieval Eastern Europe*, London, 2001.
- Barnea 1971 I. Barnea, *Dobrogea în secolele VII–X*, *Peuce* 2, 1971, 205–219.
- Băcueț-Crișan 2011 D. Băcueț-Crișan, *Morminte de incinerare medievale timpurii descoperite la Zalău „Dealul Lupului/Farkas domb” (jud. Sălaj)*, *Crisia* 41, 2011, 113–124.
- Bârză 1976 L. Bârză, *Sur le caractère de certaines fosses daces découvertes à Bratei (départ. de Sibiu)*, *Thraco-Dacica* 1, 1976, 183–191.
- Bârză 1994–1995 L. Bârză, *La station no 1 de Bratei, départ. de Sibiu (IVe – VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-Știrbu*, *Dacia N.S.* 38–39, 1994–1995, 239–295.
- Bârză 2010 L. Bârză, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei*, *ArchRomanica* IV, Cluj-Napoca, 2010.
- Bârză, Harhoiu 2008 L. Bârză, R. Harhoiu, *Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei*, în: J. Bemmman, M. Schmauder (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internat. Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Koll. zur Vor- und Frühgesch. 11*, Bonn, 2008, 513–578.
- Bejan, Măruia, Micle 2012 A. Bejan, L. Măruia, D. Micle, *Unip, com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș. Punct: Dealul Cetățuica*, *CronCercArh Campania* 2011, 156–164.
- Berciu, Comșa 1956 D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950)*, *Materiale* 2, 1956, 251–490.

- Bîrzu, Brezeanu 1991 L. Bîrzu, S. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991.
- Benkő 1992 Benkő E., *A középkori Keresztúr-Szék régészeti Topográfiája*, VAH 5, Budapest, 1992.
- Bóna 1968 I. Bóna, *Über einen archäologischen Beweis des langobardisch-slawisch-awarischen Zusammenlebens*, *ŠtudZvesti* 16, 1968, 35–44.
- Bóna 1973 I. Bóna, *VII. századi avar települések és Árpádkori magyar falu Dunaújvárosban*, FAH, Budapest, 1973.
- Bóna 1979 I. Bóna, *Gepiden in Siebenbürgen. Gepiden an der Theiss*, *ActaArchHung* 31–1-2, 1979, 9–50.
- Bóna 1990 I. Bóna, *Völkerwanderung und Frühmittelalter (271–895)*, în: B. Köpeczi (Hrsg.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990, 62–106.
- Buzea, Zăgreanu 2011 D. Buzea, R. Zăgreanu, *Posztrómai település Oltszem-Homokbánya lelőhelyen (Kovászna megye)*, în: Körösfői Z. (főszerk.), *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*, Molnár István Múz 3, 2011, 39–61.
- Chidioșan, Nánáșsy 1968 N. Chidioșan, Z. Nánáșsy, *Un mormânt din perioada prefeudală descoperit la Săcueni*, *ActaMN* 5, 1968, 517–520.
- Chirilă, Socolan 1971 E. Chirilă, A. Socolan, *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului Județean Maramureș*, Baia Mare, 1971.
- Comșa 1960 M. Comșa, *Slavii*, în: C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan (red.), *Istoria României*, vol. I, București, 1960, 728–754.
- Comșa 1972 M. Comșa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V – IX*, în: C. Hora, T. Jurcsák et al. (eds.), *Centenar Muzeal Orădean 1872 – 1972*, Oradea, 1972, 209–213.
- Comșa 1973a M. Comșa, *Die Slawen im karpatisch-donauländischen Raum im 6.–7. Jahrhundert*, *ZeitschrArch* 7, 1973, 197–228.
- Comșa 1973b M. Comșa, *Quelques données relatives à la chronologie et à l'appartenance ethnique des necropoles de type Morești et Band*, în: M. Garașanin, A. Benac, N. Tasić (red.), *Actes du VIIIe Congrès Internat. des Sciences Préhist. et Protohist.*, Belgrad, 9–15 septembre 1971, vol. 3, Beograd, 1973, 309–318.
- Comșa 1974a M. Comșa, *Unele date cu privire la Banatul de Sud în secolele IV – VII*, în: *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, 85–97.
- Comșa 1974b M. Comșa, *Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balkanique aux VIe – VIIe siècle (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie)*, *Balcanoslavica* 1, 1974, 9–28.

- Comşa 1979 M. Comşa, *Romains, germains et slaves dans le territoire de la Roumanie au VIe-VIIe siècles*, ZborMuzBeograd 9-10, 1979, 103-120.
- Comşa 1984 M. Comşa, *Bemerkungen über die Beziehungen zwischen den Awaren und Slawen im 6.-7. Jahrhundert*, in: Interaktionen zwischen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.-7. Jahrhundert, Symposium Nové Vozokany 3. - 7. Oktober 1983, Nitra, 1984, 63-74.
- Comşa 1986 M. Comşa, *Nouvelles données relatives à la marche des Slaves vers la Péninsule Balkanique à travers le bassin de la Tisza aux VIe - VIIe siècles*, in: M. Apostolsji (ed.), Zbornik posveten na Boško Babić/Mélange Boško Babić 1924-1984, Prilep, 1986, 273-276.
- Comşa 1987 M. Comşa, *Slawen und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frühromänischen Bevölkerung*, in: B. Hänsel (Hrsg.), Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Südosteuropa Jahrbuch 17, München/Berlin, 1987, 219-230.
- Comşa 1995 M. Comşa, *Drumul herulilor din anul 512 prin „Țara tuturor sclavinilor”*, CCDJ 13-14, 1995, 197-206.
- Cosma et al. 2013 C. Cosma, A. Dobos, G. T. Rustoiu, A. Rustoi, O. Oargă, *Războinici în Transilvania din epoca avară. Catalogul expoziției*, Cluj-Napoca, 2013.
- Cseh 1991 Cseh J., *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. A koránépvándorlaskori (gepida) telep*, Szolnok Megyei Múzeum Adattár 32, 1991, 157-225.
- Curta 1994 Fl. Curta, *The Changing Image of the Early Slavs in the Rumanian Historiography and Archaeological Literature. A Critical Survey*, Südost-Forschungen 53, 1994, 225-310.
- Curta 2001a Fl. Curta, *The Prague type: a critical approach to pottery classification*, ArchBulg 5, 2001, 73-106.
- Curta 2001b Fl. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700 A.D.*, Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Fourth Ser. 52, Cambridge/New York, 2001.
- Curta 2005 Fl. Curta, *Female Dress and “Slavic” Bow Fibulae in Greece*, Hesperia 5, 2005, 101-146.
- Curta 2008a Fl. Curta, *Utváření Slovanů (se zvláštním zřetelem k Čechám a Moravě)*, ArchRozhl 60, 2008, 643-694.
- Curta 2008b Fl. Curta, *Some Remarks on Bow Fibulae of Werner’s Class IC*, Slavia Antiqua 49, 2008, 45-98.
- Curta 2008c Fl. Curta, *Once again on Bow Fibulae of the “Pietroasele Type” (Werner’s Class I F)*, ActaArchHung 59, 2008, 465-492.
- Curta, Dupoi 1994-1995 Fl. Curta, V. Dupoi, *Über die Bügelfibeln aus Pietroasele und ihre Verwandten*, Dacia N.S. 38-39, 1994-1995, 217-238.

- Curta, Gândilă 2013 Fl. Curta, A. Gândilă, *Sixth-century fibulae with bent stem*, Peuce 11, 2013, 101–176.
- Czopek, Morawiecki, Podgórska-Czopek 2001 S. Czopek, L. Morawiecki, J. Podgórska-Czopek, *Nalezisko monety bizantyjskiej ze stanowiska nr. 22 w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk*, SprawArch 53, 2001, 391–402.
- Daim 1998 F. Daim, *Archaeology, ethnicity and the structures of identification: the example of the Avars, Carantanians and Moravians in the eighth century*, în: W. Pohl, H. Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800. The transformation of the Roman world 2*, Leiden/Boston/Köln, 1998, 70–93.
- Demjén, Lăzărescu 2011 Demjén A., Vl. Lăzărescu, *Római császákori és kora középkori leletek Gyergyószárhegyen*, în: Körösfői Z. (főszerk.), *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*, Molnár István Múz 3, 2011, 63–93.
- Dobos 2011 A. Dobos, *The Reihengräberfelder in Transylvania after 100 years of archaeological research*, ActaArchCarpatica 46, 2011, 171–206.
- Dobos 2013 A. Dobos, *Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről*, Dolgozatok 6–7/16–17, 2013, 93–118.
- Dolinescu-Ferche 1984 S. Dolinescu-Ferche, *La culture Ipotești-Ciurel-Cîndești (Ve – VIe siècles). La situation en Valachie*, Dacia N.S. 28–1–2, 1984, 117–149.
- Dulinicz 2006 M. Dulinicz, *Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe. Eine archäologische Studie*, Studien zur Siedlungsgesch. u. Arch. der Ostseegebiete 7, Neumünster, 2006.
- Dulinicz 2009–2010 M. Dulinicz, *The Lombard headman called Ildigis and the Slavs*, ArchAdriatica 3–4, 2009–2010, 237–246.
- Dumitrașcu 1978 S. Dumitrașcu, *Ceramica românească descoperită în Crișana (sec. VIII – XI)*, Crisia 8, 51–111.
- Dumitrașcu 1994 S. Dumitrașcu, *Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973–1980*, Oradea, 1994.
- Dumitrașcu, Togan 1974 S. Dumitrașcu, G. Togan, *Cimitirul de la Boarta – „Pîrîul Zăpozii-Șoivan”*, StComSibiu 18, 1974, 93–110.
- Ferenczi 1970 I. Ferenczi, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, ActaMN 7, 1970, 565–573.
- Ferenczi et al. 1950 Șt. Ferenczi, K. Horedt, N. Liu, V. Mirea, M. Rusu, *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania. Raportul colectivului asupra săpăturilor executate în regiunea Târnava Mare*, SCIV 1-1, 1950, 123–130.

- Fiedler 1992 U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, vol. 1-2, UPA 11, Bonn, 1992.
- Fiedler 1996 U. Fiedler, *Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarenhaganat. Versuch eines Vergleich*, in: D. Bialeková, J. Zábojník (Hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. Bis 10. November 1994 Bratislava, 1996, 195-213.
- Fiedler 2010 U. Fiedler, *Die slawische Bügelfibeln von Joachim Werners Gruppe I. Bemerkungen zum Forschungsstand unter besonderer Berücksichtigung des Typs IC*, in: A. Măgureanu, E. Gáll (eds.), *Between the Steppe and the Empire. Archaeological Studies in Honour of Radu Harhoiu at 65th Anniversary*, Bucharest, 2010, 225-252.
- Fodor 2012 I. Fodor, *Avar kori lakóházak Hajdúnánáson*, in: V. Tivadar (Hrsg.), *Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*, Budapest, 2012, 709-720.
- Fontes 1970 H. Mihăilescu, Gh. Ștefan, R. Hîncu, Vl. Iliescu, V. C. Popescu, *Fontes Historiae Dacoromanae / Izvoarele Istoriei României*, vol. 2 (de la anul 300 până la anul 1000), București, 1970.
- Fusek 1994 G. Fusek, *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*, Arch. Slovaca Monographiae, Studia 3, Nitra, 1994.
- Fusek 2004 G. Fusek, 'Slawen' oder Slawen? *Eine polemische Auseinandersetzung über eine wertvolle Monographie*, SlovArch 52-1, 2004, 161-186.
- Fusek 2008 G. Fusek, *Frühe Slawen im Mitteldonauebiet*, in: J. Bemann, M. Schmauder (Hrsg.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internat. Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008. Koll. zur Vor- und Frühgesch. 11*, Bonn, 2008, 645-656.
- Fusek, Zábojník 2005 G. Fusek, J. Zábojník, *Ausklang der Spätantike und Anfang des Frühmittelalters in der nördlichen Peripherie Karpatenbeckens*, in: P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji*, Kraków, 19-21 Listopada, 2001, Kraków, 2005, 541-566.
- Fusek, Zábojník 2010 G. Fusek, J. Zábojník, *Frühslawisches Siedlungsobjekt aus Suchohrad. Zur Problematik der langobardisch-slawischen Beziehungen*, in: J. Beljak, G. Březinová, Vl. Varsik (eds.), *Archeológia Barbarov. Sídľiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie Nitra 21. – 25. septembra 2009*, Arch. Slovaca Monographiae, Communicationes 10, Nitra, 2010, 155-180.

- Fusek, Olexa, Zábojník 2010 G. Fusek, L. Olexa, J. Zábojník, *Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. K problematike včasnoslovanského osídlenia horného Potisia*, SlovArch 58–2, 2010, 337–363.
- Gaiu 1979 C. Gaiu, *Așezarea prefeudală de la Șopteriu (com. Urmeniș)*, Apulum 17, 1979, 265–271.
- Gáll 2014 E. Gáll, *The Avar Conquest and what Followed. Some Ideas on the Process of „Avarisation” of Transylvanian Basin (6th – 7th Centuries)*, în: S. Cociș (Hrsg.), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundersten Geburtstag von Kurt Hored*, PAT 7, Cluj-Napoca, 2014, 295–323.
- Garam 2001 É. Garam, *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Monumenta Avarrorum Archaeologica 5, Budapest, 2001.
- Godłowski 1980 K. Godłowski, *Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen*, în: H. Wolfram, F. Daim (Hrsg.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Ber. des Symposions der Komm. für Frühmittelalterforsch. 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich, Veröff. der Komm. für Frühmittelalterforsch. 4, Österreichische Akad. der Wiss., Phil.-historische Kl., Denkschr. 145, Wien, 1980, 225–232.
- Godłowski 2005 K. Godłowski, *Zum sogenannten 'ethnischen Nihilismus' in der Archäologie*, în: J. Bemann, M. Parczewski (Hrsg.), *Frühe Slawen in Mitteleuropa. Schriften von Kazimierz Godłowski*, Stud. zur Siedlungsgesch. und Arch. der Ostseegebiete 6, Neumünster, 2005, 47–51.
- Harhoiu 1999–2001 R. Harhoiu, *Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6. – 7. Jahrhundert*, Dacia N.S. 43–45, 97–158.
- Harhoiu 2001 R. Harhoiu, *Archäologische Kulturgruppen des 6. – 7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen*, SlovArch 49, 2001, 139–163.
- Harhoiu 2004 R. Harhoiu, *Der römisch-byzantinische Import des 6.–7. Jahrhunderts als ethnischer Indikator der siebenbürgischen Romanen*, în: H. Friesinger, A. Stuppner (Hrsg.), *Zentrum und Peripherie – gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte*, Materialien des 13. Intern. Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaauraum”, Zwettl, 4.–8. Dezember 2000, Mitt. der Prähist. Komm., Österreichische Akad. der Wiss., Phil.-hist. Klasse 57, Wien, 2004, 149–167.
- Harhoiu 2004–2005 R. Harhoiu, *Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungssitenbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts*, Dacia N.S. 48–49, 283–334.

- Harhoiu 2010 R. Harhoiu, *Where Did All the Gepids Go?*, în: Fl. Curta (ed.), *Neglected Barbarians, Studies in the Early Middle Ages* 32, Turnhout, 2010, 209–244.
- Harhoiu, Baltag 2006 R. Harhoiu, Gh. Baltag, *Sighișoara–Dealul Viilor. Monografie arheologică*, vol. I–II, Bistrița/Cluj-Napoca, 2006.
- Heitel 1994 R. R. Heitel, *Zur Frage des Eindringens der Frühslawen in Siebenbürgen*, în: W. Schuller (Hrsg.), *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderungszeit*, *Siebenbürgisches Archiv* 29, Köln/Weimar/Wien, 1994, 183–207.
- Herrmann 1986 J. Herrmann, *Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, Leipzig/Jena/Berlin, 1986.
- Hica, Blăjan 1973 I. Hica, M. Blăjan, *Un cimitir de incinerare din sec. VIII la Turdaș (jud. Alba)*, *ActaMN* 10, 1973, 641–652.
- Horedt 1951 K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, *SCIV* 2-2, 1951, 189–218, pl. I–XIV.
- Horedt 1965 K. Horedt, *Un cimitir din secolul IX–X e.n. la Mediaș*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historiae* 2, 1965, 7–23.
- Horedt 1973 K. Horedt, *Zentralrumänien (Siebenbürgen) um die Mitte des 7. Jahrhunderts*, în: J. Herrmann, K.-H. Otto (Hrsg.), *Berichte über den II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie*, 24. bis 28. August 1970, Band III, Berlin, 1973, 189–192.
- Horedt 1976 K. Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen*, *ZeitschrArch* 10, 1, 1976, 35–57.
- Horedt 1977 K. Horedt, *Der östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen*, *Dacia N.S.* 21, 1977, 251–268.
- Horedt 1979a K. Horedt, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, Bukarest, 1979.
- Horedt 1979b K. Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen*, in: B. Chropovský (éd.), *Rapports du IIIe Congrès international d'Archéologie Slav*, Bratislava 7–14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, 385–394.
- Horedt 1986 K. Horedt, *Siebenbürger im Frühmittelalter*, *Antiquitas*, Reihe 3 (Serie 4), Bonn, 1986.
- Horedt 1987 K. Horedt, *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse*, în: B. Hänsel (Hrsg.), *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, *Südosteuropa Jahrbuch* 17, Berlin, 1987, 11–26.
- Ibler 1992 U. Ibler, *Pannonische Gürtelschnallen des späten 6. und 7. Jahrhunderts*, *ArhVestnik* 43, 1992, 135–148.

- Istvánovits 2001 E. Istvánovits, *Korai szláv település maradványai Kisvárda határában*, JAMÉvk 43, 165–183.
- Ivanišević, Bugarski 2008 V. Ivanišević, V. Bugarski, *Western Banat during the Great Migration Period*, în: B. Niezabitowska-Wiśniewska, M. Juściński, P. Łuczkiewicz, S. Sadowski (eds.), *The Turbulent Epoch. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*, vol II, Monumenta Studia Gothica 5, Lublin, 2008, 39–61.
- Jelínková 2012 D. Jelínková, *K otázce datování počátků kultury s keramikou pražského typu na Moravě*, Přehled výzkumů 53, 2, 2012, 7–21.
- Kazanski 1999 M. Kazanski, *Les Slaves. Les origines (Ier-VIe siècle après J.-C.)*, Paris, 1999.
- Kovács 1913 I. Kovács, *A mezőbáti ásatások. Őskori telepnyomok és temető La-Tène izlésű temetkezés, népvándorláskori temető*, Dolgozatok 4, 1913, 17–429.
- Krüger 1967 B. Krüger, *Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbgebiet*, Deutsche Akad. der Wiss. zu Berlin, Schr. der Sektion für Vor- und Frühgesch. 22, Berlin, 1967.
- Kučerová, Soják, Kušnierová, Fecko 2012 M. Kučerová, M. Soják, A. Kušnierová, P. Fecko, *Prvé včasnolovanské nálezy zo Spiša*, în: F. Fetko, M. Števík (eds.), *Pocta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého*, Levoča, 2012, 19–31.
- Lakatos 1973 P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden*, Acta Universitatis de Attila József Nominatae, AAASzeged XVII, Opuscula Byzantina II, 1973.
- Lakatos 1978 P. Lakatos, *Quellenbuch zur Geschichte der Heruler*, Acta Universitatis de Attila József Nominatae, AAASzeged XXI, Opuscula Byzantina VI, 1978.
- Lotter 2003 F. Lotter, *Völkerverschiebungen im Ostalpen-Mitteldonau-Raum zwischen Antike und Mittelalter (375–600)*, Berlin, 2003.
- Madgearu 1993 Al. Madgearu, *Despre cataramele de tip 'Pápa' și unele probleme ale secolului al VII-lea*, SCIVA 44-2, 1993, 171–183.
- Madgearu 1997 Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII–VIII*, București, 1997.
- Madgearu 2001 Al. Madgearu, *Rolul creștinismului în formarea poporului român*, București, 2001.
- Măgureanu 2007 A. Măgureanu, *Dezbateri privind etnogeneza românilor în anii '50. De la manualul lui Roller la Tratatul de istorie*, SCIVA 58-3-4, 2007, 289–319.

- Măgureanu, Ciupercă 2007 A. Măgureanu, B. Ciupercă, *The 6th – 8th centuries metallurgical activity from Budureasca Valley. The moulds*, ActaMN 41–42, 2007, 291–318.
- Măruia, Bolcu, Horak 2013 L. Măruia, L. Bolcu, Fl.-P. Horak, *Situl arheologic de la Unip-'Dealul Cetățuica', com. Sacoșu Turcesc, jud. Timiș. Un istoric al cercetărilor*, în: A. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, Cr. Floca, S. Forțiu (eds.), ArheoVest, vol. I. In Memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 2013, 295–308.
- Mitrea 2001 I. Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V–VIII*, MemAntiq 9, 2001.
- Nestor 1961 I. Nestor, *L'établissement des Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes*, Dacia N.S. 5, 1961, 429–448.
- Nestor 1964 I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple Roumain*, RRH 3, 1964, 383–423.
- Nestor 1965 I. Nestor, *Câteva considerații cu privire la cea mai veche locuire a slavilor pe teritoriul R.P.R.*, în: Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 ani, București, 1965, 147–151.
- Nestor 1969 I. Nestor, *Les éléments les plus anciens de la culture slave dans les Balkans*, în: Simpozijum Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi južnih Slovena. Održan 24. – 26. Okt. 1968 u Mostaru i Sarajevu, Sarajevo, 1969, 141–147.
- Nestor 1973 I. Nestor, *Autochtones et slaves en Roumanie*, în: S. Mikhailov, S. Georgieva, P. Gakeva (eds.), *Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI–XI vekh. Mezhdunaroden simpozium po slavianska arkheologija*, Sofia 23–29 april 1970, Sofia, 1973, 29–33.
- Nestor, Zaharia 1973 I. Nestor, E. Zaharia, *Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959–1972)*, Materiale 10, 1973, 191–201.
- Niculescu 2002 Al. Gh. Niculescu, *Nationalism and the Representation of Society in Romanian Archaeology*, în: Nation and National Ideology. Past, Present and Prospects. Proceedings of the International Symposium held at the New Europe College, Bucharest, April 6–7, 2001, Bucharest, 2002, 209–234.
- Niculescu 2004–2005 Al. Gh. Niculescu, *Archaeology, Nationalism and 'The History of the Romanians' (2001)*, Dacia N. S. 48–49, 2004–2005, 99–124.
- Nyárádi 2011 Nyárádi Zs., *Gepidák a Nagy-Küküllő felső folyásának dombközi medencéiben*, în: Körösfői Zs. (főszerk.), Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában, Molnár István Múz 3, 2011, 321–375.
- Paliga, Teodor 2009 S. Paliga, E. S. Teodor, *Lingvistica și arheologia slavilor timpurii. O altă vedere de la Dunărea de Jos*, Târgoviște, 2009.

- Parczewski 1993 M. Parczewski, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*, Veröff. der Österreichischen Ges. für Ur- u. Frühgesch. XVII, Wien, 1993.
- Pleterski 1996 A. Pleterski, *Modell der Ethnogenese der Slawen auf Grundlage einiger neuerer Forschungen*, în: Z. Kurnatowska (ed.), *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, vol. 1, Wrocław, 1996, 19–37.
- Pohl 1988 W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.*, München, 1988.
- Pohl 1998 W. Pohl, *Telling the difference: Signs of ethnic identity*, în: W. Pohl, H. Reimitz (eds.), *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800, The transformation of the Roman world 2*, Leiden/Boston/Köln, 1998, 17–69.
- Poleska, Bober, Krąpiec 1998 P. Poleska, J. Bober, M. Krąpiec, *Das erste dendrochronologisch datierte frühslawische Grubenhaus aus Polen*, *Archaeoslavica* 3, 1998, 33–69.
- Popilian, Nica 1998 Gh. Popilian, M. Nica, *Gropșani. Monografie arheologică*, *BiblThrac* 24, București, 1998.
- Profantová 2009 N. Profantová, *Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy. K článku Florina Curta*, *ArchRozhl* 61, 2009, 303–330.
- Protase 2005 D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, *BiblSept* VIII, București/Sibiu, 2005.
- Roman, Ferche 1978 P. Roman, S. Ferche, *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e. n. în Muntenia)*, *SCIVA* 29-1, 1978, 73–93.
- Roska 1934 M. Roska, *Das gepidische Grabfeld von Vereşmort–Marosveresmort (Turda–Tordaaranyos, Siebenbürgen)*, *Germania* 18, 1934, 123–130.
- Rustoiu 2005 G. T. Rustoiu, *Habitatul în Transilvania în a doua jumătate a secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al VI-lea*, în: Z. K. Pinter, I. M. Țiplic, M. E. Țiplic (eds.), *Relații interetnice în Transilvania (secolele VI–XIII)*, *BiblSept* XII, București, 2005, 39–84.
- Rusu 1962 M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noșlac (VIth – VIIIth centuries)*, *Dacia* N.S. 6, 1962, 269–292.
- Rusu 1973 M. Rusu, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Transylvanie (VIe – Xe siècles)*, în: S. Mikhailov, S. Georgieva, P. Gakeva (eds.), *Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI–XI vekh. Mezhdunaroden*

- simpoziu po slavianska arkheologija, Sofia 23–29 april 1970, Sofia, 1973, 189–201.
- Rusu 1975 M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th – 8th centuries*, în: M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu (eds.), *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, BiblHR 16, București, 1975, 123–153.
- Rusu 1980 M. Rusu, *Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3.–9. Jahrhundert)*, ActaMN 17, 1980, 139–157.
- Schulze-Dörrlamm 2002 M. Schulze-Dörrlamm, *Bizantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge in Römisch – Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschläge, mit Laschenbeschlag und mit festem Beschlag des 5. Bis 7. Jahrhunderts*, Mainz/Bonn, 2002.
- Sós 1958 Á. Cs. Sós, *Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány*, FolArch 10, 1958, 105–124.
- Sós, Salamon 1995 A. Cs. Sós, A. Salamon, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th centuries A. D.) at Pókaszepetek*, Budapest, 1995.
- Stadler 2010 P. Stadler, *Ethnische Gruppen im Awarenreich*, în: W. Pohl, M. Mehofer (Hrsg.), *Archäologie der Identität, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 17, Wien, 2010, 111–143.
- Stanciu 1992 I. Stanciu, *Descoperiri din a doua jumătate a mileniului I î.H. și mileniul I. d.H. în județul Maramureș*, EphemNap 2, 1992, 169–191.
- Stanciu 1994 I. Stanciu, *Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (Cercetările arheologice din anii 1992, 1993)*, EphemNap 4, 1994, 267–322.
- Stanciu 1999 I. Stanciu, *Die slawische Hügel-Brandgräber vom Typs Nușfalău-Someșeni (nord-westlichen Gebiet Rumäniens)*, ActaMN 36, I, 1999, 245–263.
- Stanciu 2001 I. Stanciu, *Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească*, EphemNap 11, 2001, 105–143.
- Stanciu 2004 I. Stanciu, *Die ältesten Slawen in der Gegend der oberen Theiß. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens*, în: G. Fusek (ed.), *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*, Arch. Slovaca Monographiae, Commun. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, tomus VII, Nitra, 2004, 347–356.
- Stanciu 2005 I. Stanciu, *Die frühen Slawen in der rumänischen archäologischen Forschung. Kurze kritische Untersuchung*, în: P. Kaczanowski, M. Parczewski (red.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji*, Kraków, 19–21 Listopada 2001, Kraków, 2005, 567–582.

- Stanciu 2010 I. Stanciu, *Avarii timpurii*, în: D. Protase, Al. Suceveanu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. II. Daco-romani, romanici, alogeni, București, 2010, 849–860.
- Stanciu 2011 I. Stanciu, *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu)*, PAT 4, Cluj-Napoca, 2011.
- Stanciu 2013 I. Stanciu, *The Problem of the Earliest Slavs in Intra-Carpathian Romania (Transylvania and the North-West Vicinity)*, SlovArch 61, 2, 2013, 323–270.
- Stanciu, Bader 2003 I. Stanciu, T. Bader, *O nouă așezare medievală timpurie din zona nord-vestică a României (Turulung-Vii, jud. Satu Mare)*, în: D. Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu (coord.), *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației românești în context universal*, Cluj-Napoca, 2003, 129–149.
- Székely 1959 Z. Székely, *Raport preliminar asupra sondajelor executate de muzeul regional din Sfântu Gheorghe în anul 1956*, Materiale 5, 1959, 231–245.
- Székely 1970a Z. Székely, *Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebenbürgen*, Slavia Antiqua 17, 1970, 125–136.
- Székely 1970b Z. Székely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959–1966)*, Materiale 9, 1970, 297–315.
- Székely 1971 Z. Székely, *Éléments byzantins dans la civilisation matérielle des VIe – VIIIe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, Dacia N.S. 15, 1971, 353–358.
- Székely 1974 Z. Székely, *Slaves anciens dans le Sud-Est de la Transylvanie*, Balcanoslavica 1, 1974, 55–57.
- Székely 1974–1975 Z. Székely, *Așezări din sec. VI–IX în sud-estul Transilvaniei*, Aluta 6–7, 1974–1975, 35–55.
- Székely 1976 Z. Székely, *Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș)*, Marisia 6, 1976, 117–123.
- Székely 1988 Z. Székely, *Așezări din sec. VI–VII în bazinul superior al Târnavei Mari*, SCIVA 39–2, 1988, 169–198.
- Székely 1992 Z. Székely, *Așezări din secolele VI–XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior*, SCIVA 43–3, 1992, 245–306.
- Szenpéteri 2002 J. Szenpéteri (Hrsg.), *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, vol. I–II, VAH 13, 1, Budapest, 2002.
- Szykalski 1991 J. Szykalski, *Frühe slawische Funde in Böhmen, Mähren und der Slowakei und ihre kulturhistorische Bewertung*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Archeologica 20, 1991, 85–95.

- Šalkovský 2001 P. Šalkovský, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*, Arch. Slovaca Monographiae, Studia 6, Nitra, 2001.
- Teodor D. Gh. 1985 D. Gh. Teodor, *Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI–X e.n.*, ArhMold 10, 1985, 50–73.
- Teodor D. Gh. 1988 D. Gh. Teodor, *Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V–VII e. n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, ArhMold 12, 1988, 197–233.
- Teodor D. Gh. 1992 D. Gh. Teodor, *Fibule 'digitate' din secolele VI–VII în spațiul carpato-dunăreano-pontic*, ArhMold 15, 1992, 119–152.
- Teodor D. Gh. 1994 D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI–VII*, ArhMold 17, 1994, 223–251.
- Teodor D. Gh. 1994–1995 D. Gh. Teodor, *Quelques considérations sur la population daco-romaine et ancienne roumaine au nord du Bas-Danube aux IVe – Xe siècles*, Dacia 38–39, 1994–1995, 357–363.
- Teodor D. Gh. 1997 D. Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V – XI*, București, 1997.
- Teodor E. S. 2002 E. S. Teodor, *Epoca romană târzie și cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice și geografice (partea întâi, de la 469 la 565)*, CercArh 14, 2002, 3–35.
- Teodor E. S. 2003 E. S. Teodor, *Epoca romană târzie și cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice și geografice (partea a doua, de la 565 la 626)*, CercArh 15, 2003, 3–36.
- Teodor E. S. 2004 E. S. Teodor, *Epoca romană târzie și cronologia atacurilor transdanubiene. Analiza componentelor etnice și geografice (partea a treia, concluzii)*, CercArh 16, 2004, 3–38.
- Tomegea 2011 G. Tomegea, *Accesorii vestimentare și podoabe în necropolele birituale din Transilvania (sec. VII – IX)*, AnBan 19, 2011, 209–220.
- Tomegea 2012 G. Tomegea, *On Research Problems of Biritual Cemeteries from Transylvania (7th – 9th century)*, Crisia 42, 2012, 9–13.
- Toropu 1976 O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Daciană Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
- Tóth 2006 A. B. Tóth, *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Monumenta Gepidica*, Budapest, 2006.
- Țiplic 2002–2003 I. M. Țiplic, *Necropolele de tip Mediaș din Transilvania*, ActaMN 39–40-2, 2002–2003, 9–24.
- Uenze 1966 S. Uenze, *Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahrhundert*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 31, 1-2, 1966, 142–181.

- Varsik 1992 V. Varsik, *Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert*, SlovArch 40, 1, 1992, 77–106.
- Vékony 1974 Vékony G., *A koraávarkori keramikatípusok történeti topográfiájához*, ArchÉrt 101–2, 1974, 211–234.
- Vida 1999 T. Vida, *Die awarenzeitliche Keramik I (6. – 7. Jh.)*, VAH 8, Berlin/Budapest, 1999.
- Vida 2008 T. Vida, *Conflict and coexistence: the local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century)*, în: Fl. Curta (ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, Leiden/Boston, 2008, 13–46.
- Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014 L. Vlad, D. Micle, I. V. Ferencz, A. Stavilă, Cr. Floca (eds.), *Dacii din Câmpia Bănăţeană. Săpăturile arheologice ale şantierului-şcoală de la Unip-Dealul Cetăţuica, jud. Timiş 2009 – '13. Catalog de expoziţie*, Timişoara, 2014.
- Zaharia 1977 E. Zaharia, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII–VIII (Cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977.
- Zaharia 1989 E. Zaharia, *Rituri şi ritualuri de înmormântare în primul mileniu în regiunile din nordul Dunării*, Thraco-Dacica 7, 1989, 426–429.
- Zaharia 1994–1995 E. Zaharia, *La station n° 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe–VIIIe siècles)*, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, 297–356.
- Гавритухин 2005 И.О. Гавритухин, *Комплексы пражской культуры с датированными вещами*, în: P. Kaczanowski, M. Parczewski (Hrsg.), *Archeologia o początkach Słowian. Materiały z konferencji*, Kraków, 19–21 Listopada 2001, Kraków, 2005, 403–461.
- Гавритухин 2009 И.О. Гавритухин, *Понятие пражской культуры*, în: *Сложение русской государственности в контексте раннесредневековой культуры старого света (Труды Государственного Эрмитажа. XLIX)* СПб, Санкт Петербург, 2009, 7–25.
- Гавритухин 2010 И.О. Гавритухин, *Византийские подвязные фибулы с S-видной петлей для оси пружины. Находки к северу и востоку от Дуная*, Археология Восточной Европы в I тысячелетии н.э. Проблемы и материалы 13, 2010, 35–89.
- Гавритухин 2012 И.О. Гавритухин, *Фибула из Тисасентмартон*, în: V. Tivadar (Hrsg.), *Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*, Budapest, 129–140.

- Плетнева 1967 С. А. Плетнева, *От кочевий к городам*, МИА 142, Москва, 1967.
- Русанова 1973 И. П. Русанова, *Славянские древности VI–IX вв. между Днестром и Западным Бугом*, САИ. Вып. Е1-25 Москва, 1973.
- Русанова, Тимощук 1984 И. П. Русанова, Б. А.Тимощук, *Кодын – славянские поселения V–VIII вв. на р. Прут*. Москва, 1984.
- Славяне 1990 В. Д. Баран, Н. С. Абашина, Б. В. Магомедов, А. Т. Смиленко, Р. В. Терпиловский (ред.), *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период*, Киев, 1990.
- Винокур 1998 І. С. Винокур, Ювелірний комплекс ранньосередньовічних слов'ян. *Archaeoslavica* 3, 1998, 209–226.

Ioan STANCIU

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca.
ioan_stanciu@academia-cj.ro

The earliest Slavs in the intra-Carpathian region of Romania. A brief assessment and contributions to the archaeological body of evidence

The debate surrounding the intra-Carpathian territory of Romania is almost entirely supported by the archaeological body of evidence due to the fact that literary sources are scarce and require careful scrutiny before they can be trusted. From a theoretical and methodological standpoint, even the discussion about mapping modern ethnicities to the near or distant past has become more complicated. Of course, this debate did not sidestep the early Slavs, mostly of late, but the author proceeds to the analysis of series of vestiges which are often associated with the predecessors of the Slavs from the Middle Ages and their alleged migration from an origin territory. The studied area, situated at the eastern extremity of the Carpathian basin, was not uniform in terms of earlier evolutions, matching the current state of investigations. While the region situated in western Romania, closely related to the Tisa plain, was located closer to the nucleic territory of the Gepid Kingdom, then of the early Avar Khaganate. Transylvania evolved in a peripheral region and the north-western part, anchored in the basin of the Upper Tisa, was almost always found outside the direct control of these power factors. According to the currently available data, a clearer image can be constructed in the latter territory, where the so-called "Lazuri-Pișcolt horizon" illustrates an environment closely related to the entire region of the Upper Tisa, and further, to the series of similar vestige found north and north-east of the Carpathians. Together with the settlements, two cemeteries with incineration graves accentuate the content differences in relation the environment specific to the late Gepid Kingdom, then the early Avar Khaganate. The proposed dating for this horizon is between the middle of the 6th century and the first third of the 7th century. The situation is more complicated in Transylvania which was under Avar control from the middle of the 6th century. However, it is possible to detect there the continuity of the habitation from the time of the Gepid Kingdom. At its south-eastern extremity, a horizon of habitation similar to the one in the north-western part of Romania was delimited many years ago (although there are differences in regards to the presence of certain artefacts). The last half or third of the 6th century and the first half of the following century are also potential candidates for the chronology of this horizon. Probably right from the start, this habitation advanced towards the central part of Transylvania, as could be suggested by the settlement Bratei 1 and cemetery Bratei 3 (inhumation) investigated there, in relation to which there is another finding, a double incineration grave. The entire archaeological situation indicates demographic changes in the evolution of Transylvania, and partly, the course of an acculturation process in the domain of material culture, probably accompanied even by certain ethnic transformations. The archaeological data gathered thus far outline two pathways followed by the early Slavs in the direction of the Transylvanian basin, that is from Moldova, over the eastern Carpathians, and then from the north-western region of Romania. The process of structuring the so-called "Mediaș group" also probably began around the middle of the 7th century. Further, this process was generally characterized by biritual cemeteries (mostly incineration), but the existence of necropolises in which incineration was practiced exclusively is also possible. In regards to the Slavs, the situation of the plain between the Crișuri rivers and the Danube remains unclear, although there are some mentions in literary sources to more or less certain discoveries grouped on the northern shore of the Danube in the Romanian Banat. In the vicinity of the city of Timișoara there is an important settlement, Unip-Dealul Cetățuica, which has started to be investigated. There are parallels for the dwellings and the ceramic inventory (only handmade vessels) found there in north-western Romania, as well as in the nearby region of Oltenia or in the field of Muntenia. The Slavs most likely emerged in Banat in the context of a movement in this direction.

List of illustration

Fig. 1. A – Inhabitancy of the Transylvanian Basin during the Gepid kingdom (after Rustoiu 2005). B – Cemeteries of the Band-Unirea/Vereşmort (after Harhoiu 1999–2001). C – Settlements between approx. mid 6th – mid 7th cent. in the upper Olt Basin and that of Târnave rivers.

Fig. 2. Finds related to the early and middle Avar Khaganate milieu in the Transylvanian Basin, without the group Band-Unirea/Vereşmort (after Szenpéteri 2002 and Harhoiu 2004–2005). A – Burial assemblages. B – Isolated findings? C – Coin finds, isolated or hoards. D – Settlements between approx. mid 6th – mid 7th cent. in the upper Olt Basin and that of Târnave rivers.

Fig. 3. Presumed inventory of the graves from Târgu Secuiesc (Kézidvásárhely) (1–5, after Horedt 1951) and analogies to vessels in the Early/Middle Avar Age cemeteries (8–10, 13–21) or in the milieu of early Slavic settlements (6, 7, 11, 12). The drawings for the analogies are uniform in size of the vessels from Târgu Secuiesc.

Fig. 4. Poian-Kőhát, pit house 19 (1–5) and two pit houses with stone ovens, most likely overlapping (6). Hand-made pottery (2–5). 1, after Székely 1970a and Teodor D.Gh. 1992. The rest after Székely 1970a. 4 – Drawing according to picture. 2–5, without scale.

Fig. 5. Filaş-Nagyerdő-földjét, pit house 20 (1, 2). Cristuru Secuiesc-Melegvölgy, pit house 4 (3). Bronze (1, 2) and sandstone mould (3). 1, 2, after Székely 1974–1975 and Teodor D. Gh. 1992. 3, after Székely 1971.

Fig. 6. Poian-Kőhát, pit house 20 (the inventory include only hand-made pottery): 1 – bronze fibula; 2 – bone comb (after Székely 1970a). Cernat-Róberttag, pit houses 3 (5) and 6 (4, 4a; the inventories of the two pit houses consists of hand-made and fast wheel-made pottery): 3 – silver ring; 4, 4a – hand-made vessel; 5 – upper part of a fast wheel-made vessel, fine fabric (after Székely 1970a and Székely 1992). 2–5, without scale.

Fig. 7. Poian-Kőhát, pottery from pit houses assigned to the first stage of the settlement: pit houses 5 (1) and 11 (3, 5). Cernat-Róberttag: pit houses 3 (6) and 4 (21). Bezid-Fâneaţa mare: pit house 1 (7), and without context (17). Bratei, settlement 1: pit houses 2 (2), 5 (9, 22), 20 (18), 23 (8), and 68 (4). Bratei, cemetery 3: graves 9 (23), 165 (24), and 181 (20). Moreşti, settlement: pit houses 16 (11), 20 (12), and area 14 (19). Biharkeresztes-Ártánd, settlement (10, 13, 15, 16). Eperjes, settlement (14). Fast-wheel made pottery, coarse (2, 4, 6–16) and fine fabric (17–20, 22–24).

Fig. 8. Sighişoara-Dealul viilor, pit house B1/79. Hand-made pottery, comparable to Prague type (1–6), examples of fast wheel-made pottery (7–12), and bone comb (13). After Harhoiu, Baltag 2007.

Fig. 9. Settlements from Tiszafüred-Morotvapart (1–7, 9–20) and Moreşti, pit house 26 (8). Hand-made (1–8) and fast wheel-made (9–20) pottery. Without scale. After Cseh 1991 (1–7, 9–20) and Horedt 1979a (8).

Fig. 10. The settlement from Morești, pottery from the pit house 35: hand-made (1–14) and fast wheel-made (15–21). After Horedt 1979a. Without scale, but were kept the proportions of the vessels.

Fig. 11. Poian-Kőhát, pit houses 6 (1–10) and 18 (11–14). Șimonești-Csere-Alja (15–19). The index of upper part of some of the vessels indicates the corresponding type to Vida 1999. 1–14, after Székely 1992. 15–19, after Benkő 1992. 2–14, drawings according to pictures.

Fig. 12. Evolution stages of settlement Bratei 1 (after Bârză 1994–1995), with supposed internal planning for the sector A.

Fig. 13. Settlement Bratei 2 (phases I–II, aprox. 550–650), „slavic” pottery, according to Eugenia Zaharia. Pit houses: 1 (1–5); 2 (14, 15); 5 (7–13, 16, 17); 8 (6). After Zaharia 1994–1995.

Fig. 14. Bratei (Brateiu), the sites of the Migrations and Early Medieval periods (according to Zaharia 1994–1995, Bârză 2010, and Nestor, Zaharia 1973).

Fig. 15. Cemetery Bratei 3. Urns of the graves 5/005 (1, 2). Bronze bow fibulae of Werner’s groups IH (3, 4), IC (5–7), IG (14, 15), ID (8–13), according to the classification proposed by Bârză 2010. Bronze pendants (16–20). Graves: 1 (20); 113 (4); 130 (5, 6); 131 (7); 149 (12); 167 (15); 173 (16, 7); 174 (10); 191 (11, 18); 211 (15); 255 (8, 9); 263 (14); 269 (19); 277 (3). After Bârză 2010.

Fig. 16. Cremation cemeteries in Dorolțu (1, 2) and Turdaș (3—grave 16; 4—grave 18). Biritual cemeteries from Târnava (5) and Boarta (6, 7—grave 21A/inhumation; 8—grave 16A/cremation). After Ferenczi 1970 (1, 2); Hica, Blăjan 1973 (3, 4); Horedt 1976 (5, 6); Dumitrașcu, Togan 1974 (7, 8). Hand-made vessels (1–4, 7, 8).

Fig. 17. Pottery from the settlement of Șopteriu-La Romonți (were investigated four dwellings). A—Vessels thrown at the slow-turning wheel. B—Hand-made vessels.

Fig. 18. Early Slavic habitation in the Superior Tisa Basin (6th cent. – the first third or half of the 7th cent.). After Fusek, Olexa, and Zábajník 2010; Stanciu 2011. A—Settlements. B—Funerary findings. C—The so-called 'Sarmatian walls'. D—The Nord-Eastrn border of the gepid Kingdom. E—The Nord-Eastrn border of the Early Avar Khaganate. F—The former swamp Ecedea. At the periphery of or in the north-western vicinity of the basin of the Upper Tisa, in the Spišregion of Slovakia, the settlements from Spišský Štvrtok (27) and Iliašovce (28) (after Kučerová, Soják, Kušnierová, Fecko 2012).

Fig. 19. Horizont Lazuri-Pișcolt (Nord-Western Romania), phases I and IIa. A—fast wheel-made pottery. B—vessels thrown at the slow-turning wheel. The rest of the vessels are hand-made.

Fig. 20. Horizont Lazuri-Pișcolt (Nord-Western Romania), phase IIb. A—fast wheel-made pottery. B—vessels thrown at the slow-turning wheel. The rest of the vessels are hand-made.

Fig. 21. Cemetery from Pișcolt-Nisipărie: graves 18 (3), 21 (2, 5, 9) and from the stepping level of the cemetery (2). Cemetery from Zalău-DROMET 2: graves 2 (4, 8) and 5 (10). Settlement from Zalău-Bul. M. Viteazul 104-106, without context (6, 7). Settlement from Tizsaszentmárton (Northeastern Hungary, stray find) (1). Bronze (1), iron (3–6), bone (7, 8). Hand-made urns (2–5). After După Гавригухин 2012 (1), Stanciu 2011 (2–10).

Fig. 22. Hajdúnánás–Verestengerjárs (Northeastern Hungary): pit house 1 (2–10). 1 – The oven from the pit house 1 from the settlement in Lazuri–Lubi-tag. A, B – Examples of northwestern Romania for the (hand-made) pottery from the pit house from Hajdúnánás: types 100 (A), 623 și 624 (B). 2–10, after Fodor 2012.

Fig. 23. The settlement from Unip–Dealul Cetățuica (Timiș county). Hand-made pottery (1–3). Oven in a dwelling, before (4) and after emptying (5). After Vlad, Micle, Ferencz, Stavilă, Floca 2014.

Fig. 24. Settlements from Șvinița (1), Insula Banului (2–4) and Făcăi. Hand-made (1, 3–11) and thrown at the slow-turning wheel (2) pottery. After Comșa 1974 (1–4) and Toropu 1976 (5–11).

Fig. 25. A, B – Early Slavic settlements (A) and cemeteries (B) (ca. the second half of the 6th cent. – the first half of the 7th cent.) in Transylvania, north-western Romania, and in the area between the Siret river and the Eastern Carpathians (the latter ones according to Teodor D.Gh. 1997). C – The cemeteries of the 'Mediaș group', aprox. the second half of the 7th – 9th cent. (after Horedt 1979b and Țiplic 2005). D – Barrow cemeteries of the 'Nușfalău–Someșeni type'.

Fig. 26. Early Slavic discoveries (the second half of the 6th cent. – the first half of the 7th cent.) in the intra-Carpathian area of Romania, Upper Tisza Basin, western extremity of Oltenia, and settlements from the same period reported in the space between the Siret River and Eastern Carpathians (the latter ones according to Teodor D.Gh. 1997). A – Settlements. B – cemeteries.

Raport privind cercetările de suprafață și sondele efectuate pe Culmea Breaza – județul Maramureș (I)

MARIUS ARDELEANU
RAUL CARDOȘ

Cuvinte cheie: cercetări de suprafață, preistorie, neolitic, obiect de silex, piesă de piatră, turn, al doilea război mondial, jud. Maramureș, jud. Cluj, jud. Bistrița-Năsăud.

Keywords: field walking, prehistory, neolithic, flint atrifact, stone object, tower, Second World War, Maramureș county, Cluj county, Bistrița-Năsăud county.

În anul 2014 Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș a inițiat un proiect de cercetare ce are ca scop investigarea, prin cercetări de suprafață și sonde, a zonei ce formează azi limita sudică a județului Maramureș (începând de la granița cu județul Bistrița-Năsăud, spre est, până la limita cu județul Satu Mare, spre vest).

În prima parte a cercetării a fost vizată zona sud-estică a județului Maramureș, respectiv dealul ce desparte Depresiunea Lăpușului de bazinul hidrografic al Someșului, zonă cunoscută geografic ca și Culmea Brezei. Aceasta, cu o lungime de 26 km, se întinde pe direcția est-vest, de la Vârful Breaza (jud. Bistrița-Năsăud) până la Măgura Vimii (jud. Maramureș). În anul 2014 s-a reușit cercetarea zonei din jurul Vârfului Breaza până la Dealul Curmătura (unde se află șoseaua ce leagă localitățile Târgu Lăpuș și Cășeu), în total 12 km (Fig. 1).

Cercetarea din anul 2014 a cuprins două etape. În prima etapă, desfășurată în perioada 25 martie – 4 aprilie¹, prin cercetări de suprafață, s-a urmărit identificarea și înregistrarea pe Culmea Brezei și în împrejurimi a posibilelor urme de locuire umană. Deoarece în perimetrul localității Breaza (jud. Bistrița-Năsăud), nu departe de *Vârful Breaza* (974 m), este menționat, în literatura de specialitate², un posibil turn roman, pe *Dealul Chiungilor*, împreună cu Radu Zăgreanu, arheolog la Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, s-a încercat reidentificarea punctului. Acesta a fost descris pentru prima dată de I. Ferenczi, ca „o formațiune de teren, inelară, mică, cu un diametru de 8-9 m”³. După informațiile culese de la localnicul V. Pop, *Dealul Chiungilor* sau *Dealul Varului* se află situat în partea sud-vestică a satului Breaza, la vest de Valea Mare. Aceste informații corespund descrierii făcute de I. Ferenczi.

Urcarea pe *Dealul Chiungilor/Dealul Varului* s-a făcut prin partea sud-estică a acestuia, inițial pe o vale mai mică ce cobora dinspre deal, vale aflată la 75 m sud de confluența dintre pârâul Valea Sînilor și Valea Mare (Fig. 2/2). După 100 m vest pe această vale am cotit spre sud-vest pentru a urca direct spre vârful dinspre capătul sudic al *Dealului Chiungilor/Dealul Varului*. Aproximativ pe la jumătatea pantei, într-o zonă erodată de viituri, s-au descoperit trei fragmente de silex, două dintre ele cu urme de prelucrare⁴ (Fig. 2/1).

După ce s-a ajuns pe culmea sudică a dealului, zona cu altitudine maximă, la cota 677 m, punct situat la 2,25 km vest de *Vârful Măgura Breaza*, s-a urmat muchia acestuia spre nord-vest. La 750 m nord de cota amintită s-au identificat urmele unei configurații inelare, ce corespund, într-o oarecare măsură, descrierii făcute de I. Ferenczi. Nu suntem însă foarte

¹ În această etapă a proiectului au participat Marius Ardeleanu, Raul Cardoș, Dorian Ghiman și Zamfir Șomcutean (Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș).

² Ferenczi 1976, 115.

³ Ferenczi 1973, 92.

⁴ Informații privind piesele de silex ne-au fost oferite de Bogdan Bobină, arheolog la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș (în continuare MJIA).

siguri dacă acesta este punctul la care face referire arheologul clujean, deoarece acest punct se află situat la 1,8 km sud-est de biserica din satul Breaza și nu la „1 km sud-est de biserica satului Breaza”⁵. Pentru confirmarea existenței aici a unui punct de pază și semnalizare roman, împreună cu arheologi de la Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, se vor relua cercetările în această zonă, inclusiv prin executarea unui sondaj de control. Datorită vizibilității excelente și a existenței unor porțiuni arate pe panta sudică, s-au făcut cercetări de suprafață în zonă și pe vârful *Cornul Măgurii*, situat la nord-est de satul Breaza, fără a fi descoperite urme de locuire umană.

Cercetarea pe Culmea Breaza a continuat la vest de *Vârful Breaza*⁶, pe *Dealul Alunișului*. Acesta, cu o cotă maximă de 933 m, are o vizibilitate în toate direcțiile. Pe o ramificație nord-vestică a acestui deal (Fig. 3/2), pe prima terasă situată la sud-vest de Mănăstirea Rohița (sat Rohia, jud. Maramureș), pe o terasă arabilă, cu o expunere foarte bună (Fig. 3/1), a fost descoperit un fragment ceramic preistoric la locul „Turtele” sau „Pe turtele”. Apoi, înspre vest, cercetările au continuat pe *Dealul Arțăriș*, *Dealul Curmătura* și pe numeroasele ramificații ale acestora (Fig. 1).

Dealul Arțăriș este unul dintre punctele de observație cele mai înalte ale zonei, de aici se poate observa întreaga depresiune a Lăpușului spre nord și Valea Cășeiului spre sud, înspre Someș. Pe unul dintre cele două vârfuri de deal care poartă acest nume, la cota 803 s-au observat urmele unor valuri și șanțuri de până la 1 m înălțime (Fig. 4/1-2). Acestea închid o platformă de formă dreptunghiulară cu laturile exterioare de aproximativ 6 m. Aceste urme de amenajări întâlnite pe Dealul Arțăriș corespund descrierii făcute de I. Ferenczi care observă „urmele unei întărituri neobișnuite, înconjurată de val și șanț, cu plan trapezoidal, cu latura estică de 20 m, latura nordică 18,5 m, cea vestică 12 m și cea sudică 21 m”⁷. De asemenea și reperele indicate, „circa 3,8 km depărtare de punctul culminant al drumului (Târgu Lăpuș – Cășeu și la 3,6 km sud-sud-vest de biserica satului Boiereni)”, corespund măsurărilor făcute de noi cu aparatură modernă (GPS).

În vederea cercetării cât mai amănunțite a acestui punct, cu evidente urme de intervenție umane, am desfășurat mai multe cercetări de suprafață în zonă. Cu o singură excepție, nu s-au identificat alte urme ale culturii materiale. Pe Valea Cășeiului (localitatea Chiuiști, jud. Cluj), la 700 m sud de vârful Dealul Arțăriș (cota 803) și la 200 m sud de stâna de oi aflată lângă pârau, cu ocazia acestor periegeze s-a descoperit un obiect din piatră databil în perioada neolitică, având ușoare urme de prelucrare (Fig. 5/1)⁸.

Investigarea Culmei Breaza a continuat pe *Dealul Curmătura*, deal ce se află situat la vest de *Dealul Arțăriș*. În acest loc se află azi și singurul punct de trecere ce străbate Culmea Breaza, drumul județean Târgu Lăpuș - Cășeu. La 1,6 km est în linie dreaptă de acest punct am identificat, pe un vârf, o formă circulară ce putea proveni de la o construcție (Fig. 5/2). În această zonă, I. Ferenczi menționează un „posibil turn roman” ca fiind „turnul mai mic” (în raport cu cel de pe *Dealul Arțăriș*) situat „la o depărtare de circa 1 km est în linie dreaptă de la punctul culminant al drumului județean Cășei - Târgu Lăpuș”⁹. Nu suntem siguri dacă acest punct este cel văzut de arheologul clujean¹⁰, însă între *Dealul Arțăriș*, unde se află întăritura

⁵ Ferenczi 1973, 92.

⁶ Punctul de întâlnire al județelor Maramureș, Cluj și Bistrița-Năsăud.

⁷ Ferenczi 1976, 115-116, fig. 16/a-b.

⁸ Pentru descrierea și analiza acestui obiect a se vedea Bobină 2014.

⁹ Ferenczi 1976, 115.

¹⁰ Descrierea făcută de I. Ferenczi celor două puncte „cu posibile urme romane”, situate la est de șoseaua Târgu Lăpuș-Cășeu, par însă a corespunde situației descoperite de noi pe teren. La publicare, punctele sunt corect amplasate (Ferenczi 1972, fig. 1; Ferenczi 1976, fig. 11), însă, probabil dintr-o greșeală, aceste puncte sunt amplasate pe harta din Repertoriul arheologic al județului Cluj (Crișan et al. 1992) la vest de șoseaua respectivă. Această zonă urmează a fi investigată în cursul anului 2015.

cu val și șanț, și drumul județean Târgu Lăpuș - Cășei nu există alt vârf sau bot de deal care să corespundă descrierii făcute de I. Ferenczi.

Întreaga zonă a Culmei Breaza este puțin cunoscută din punct de vedere arheologic. Aici s-au efectuat câteva cercetări de suprafață, în anii '60 ai secolului trecut. Acestea au avut ca scop identificarea unor posibile turnuri romane de pază și semnalizare. Încă de la prima lor mențiune în literatura de specialitate¹¹ aceste „posibile urme romane” apar greșit amplasate pe teritoriul satului Măgoaja, comuna Chiuiesti, județul Cluj¹². Stabilirea coordonatelor punctului de pe Dealul Arțăriș și Dealul Curmătura cu ajutorul GPS-ului și corelarea lor cu hărțile cadastrale existente¹³, au arătat că aceste două puncte „cu posibile urme romane” se află situate pe teritoriul județului Maramureș, satul Boiereni, orașul Târgu Lăpuș (Harta)¹⁴.

Pentru prima dată problema unor posibile urme romane pe Culmea Brezei (cu alte denumiri mai vechi: *Munții Ilișuăi* sau *Munții Lăpușului*)¹⁵ a fost pusă de István Paulovics în 1944. Folosind ca și analogie linia de turnuri înaintată din estul Daciei romane, cercetătorul maghiar se întreba dacă nu și aici „va fi existat...o linie înaintată până spre pantele sudice ale Munților Lăpușului (Culmea Brezei)”¹⁶. Această ipoteză a fost preluată și de I. Ferenczi care, începând cu toamna anului 1969, a efectuat propriile investigații în zonă. În urma lor, cercetătorul clujean concluzionează că „ipoteza amintită (a lui I. Paulovics) nu s-a dovedit a fi corespunzătoare realității”¹⁷. Totuși I. Ferenczi menționează în această zonă (pe Culmea Brezei) trei puncte presupuse urme ale unor turnuri romane și că, în urma observațiilor de teren și a unor mici sonde efectuate, a găsit „urme cu totul nesigure”¹⁸. Unul dintre cele trei puncte identificate de I. Ferenczi pe Culmea Brezei se situează în extremitatea vestică a acesteia (pe Măgura Vimii, 776 m), iar celelalte două la est de șoseaua Târgu Lăpuș - Cășeu, ultimele două puncte fiind reidentificate de noi în 2014.

În mai multe articole dedicate *limes*-ului roman din partea nordică a Daciei Porolissensis I. Ferenczi se întreba dacă și Culmea Brezei a făcut parte din sistemul defensiv sau dacă a fost doar controlată (patrolată) de subunitățile de călăreți¹⁹. Cercetătorul clujean observa că întreaga linie de turnuri la nord de Someșul Mare și la sud de Culmea Brezei aveau o excelentă vizibilitate între ele „...în schimb, vizibilitatea spre nord, spre *Barbaricum*, dar mai ales spre spatele liniei...erau defectuoase”²⁰. În urma cercetărilor întreprinse de acesta, autorul afirma că „nu a avut argumente suficiente pentru rezolvarea problemei în cauză”²¹ și că „...nu ar strica să se facă pe acest loc (Dealul Arțăriș) o săpătură mai amplă de verificare, pentru a controla dacă nu a fost în acest loc și o întăritură romană”²². În urma cartografierii tuturor descoperirilor sigure, dar și a celor presupuse romane, din zona dintre

¹¹ Ferenczi 1976, 115.

¹² Situație preluată apoi și în alte publicații (de exemplu Crișan *et al.* 1992).

¹³ Mulțumim pe această cale conducerii Serviciului de Cadastru al orașului Târgu Lăpuș (jud. Maramureș) pentru ajutorul oferit în privința localizării și identificării parcelelor de pământ și a proprietarilor unde s-au făcut investigații arheologice.

¹⁴ Pentru a nu crea artificial noi puncte cu descoperiri, ne vom referi la cele două presupuse turnuri romane din hotarul localității Boiereni (jud. Maramureș), menționate în literatura de specialitate pe teritoriul satului Măgoaja (jud. Cluj), ca fiind amplasate pe Culmea Breaza.

¹⁵ Ferenczi 1971, 73, 82.

¹⁶ Paulovics 1944, 13.

¹⁷ Ferenczi 1969, 96-103.

¹⁸ Ferenczi 1976, 115.

¹⁹ În legătură cu acest segment de graniță al Imperiului roman trebuie să menționăm faptul că unitatea militară care a staționat în castrul de la Ilișua (cel mai apropiat de Culmea Brezei) a fost o unitate de călăreți: *Ala I Tungrorum Frontoniana* (Ferenczi 1972, 40). Cu siguranță că zona de *burgus*-uri și turnuri de pază și semnalizare aflate la nord de această garnizoană aveau soldați detașați de la această unitate.

²⁰ Ferenczi 1973, 99.

²¹ Ferenczi 1972, 39.

²² Ferenczi 1976, 115.

valea Someșului Mare, Valea Sălătrucului și Culmea Brezei, I. Ferenczi afirmă că „a existat un sistem de apărare roman compus din 18 turnuri și două fortificații mai însemnate verificate și 18 turnuri, respectiv două fortificații mai mari nesigure, formând probabil, o linie dublată...”²³.

Cunoscând toate aceste date și probleme vizând presupusele turnuri romane aflate pe Culmea Brezei și ca urmare a propriilor cercetări de suprafață efectuate în perioada martie-aprilie 2014, s-a hotărât verificarea, în etapa a doua a cercetării, prin efectuarea unor sondaje arheologice²⁴, a presupuselor urme romane reidentificate pe teren și menționate în literatura de specialitate.

Primul dintre punctele cercetate a fost cel de pe Dealul Arțăriș unde se presupunea că avem de-a face cu urmele unui „burgus”²⁵ înconjurat de val și șanț de formă rectangulară, care alături de „turnul mai mic” situat pe Dealul Curmătura ar putea face parte din linia înaintată de turnuri romane de pază și semnalizare de pe limesul nordic al Daciei Porolissensis. La începerea sondajului zona era denivelată, în interiorul valului de pământ, înspre colțurile de nord-vest și nord-est se observau urmele unor intervenții anterioare. De altfel, la momentul descoperirii acestui punct, I. Ferenczi precizează faptul că în zonă se observă câteva gropi datorate probabil căutătorilor de comori²⁶.

Sondajul din anul 2014 de pe Dealul Arțăriș s-a efectuat prin trasarea a trei secțiuni. Prima secțiune, magistrală, situată la vest de borna topografică existentă, a fost trasată în așa fel încât să includă întreaga fundație din piatră și valurile cu șanțurile exterioare (Fig. 6/1-2). Secțiunea SI/2014 a fost orientată pe direcția nord-sud având dimensiunile de 28,2 x 1 m. Datorită prezenței unor copaci tineri, goruni și aluni (cu diametrul de 20 cm), secțiunea a fost întreruptă de la metrul 19,6 și până la m 21,8²⁷.

După primul strat (0,2 m adâncime) în partea cea mai înaltă a platoului, între metri 9,3 – 9,8 și 14 – 14,85 au apărut, orientate perpendicular pe secțiune, mai multe pietre de râu și gresie, de dimensiuni mai mari (0,4-0,7 m), așezate într-un singur strat (Fig. 7/1). Între cele două rânduri de pietre s-au aflat altele, de același tip și dimensiuni, în poziție secundară (Fig. 7/2). La nord de acestea, la metrul 16,8 – 17 a mai apărut un șir de pietre, de mai mici dimensiuni (0,25 m lățime), paralel cu celelalte două (Fig. 7/3). Doar în această zonă și la această adâncime, între șirul de pietre de mai mari dimensiuni, a apărut material arheologic. Acesta este format din fragmente de la cărămizi moderne (nici un fragment întreg sau întregibil, fig. 8/3), câteva fragmente de ceramică smălțuită modernă și de porțelan alb, mai multe cuie din fier (dintre care unele îndoite în forma literei „L”, fig. 8/1) și un topor, tot din fier, de dimensiuni mai mici ($L_{\text{topor}} = 12,3$ cm, $L_{\text{lamă topor}} = 7,5$ cm, diametrul tubului de înmănășare = 3 cm, fig. 8/2). În unele locuri apăreau și fragmente de mortar, din care au fost recoltate câteva bucăți (fig. 8/4). Toate aceste materiale se încadrează ca și datare, în epoca contemporană (sec. XX).

În ambele capete ale secțiunii SI/2014 au fost surprinse valurile și șanțurile întăriturii. Umplutura valului conținea material (pământ nisipos de culoare gălbuie, amestecat cu pietre de dimensiune medie) extras din șanțul aferent (Fig. 9/2). În partea sud-vestică a secțiunii, acesta avea înălțimea maximă păstrată de 0,6 m și se află situat în dreptul metrului 6, la 3,4 m față de fundația din piatră a clădirii (Fig. 10/2). Diferența de înălțime, de la cel mai înalt punct al valului până la adâncimea maximă a șanțului, este de 1,48 m, plasată la 1,6 m spre exterior de vârful valului de pământ (aflată la m 4,4 din SI/2014). Lățimea maximă a șanțului era de 1,6 m, fundul său având o înclinație mai mare și adâncimea maximă în treimea

²³ Ferenczi 1972, 44.

²⁴ La sondajele arheologice efectuate în luna mai au participat: M. Ardeleanu, R. Cardos, B. Bobină (arheologi la MJIA), D. Ghiman (restaurator la MJIA) și Vlad Săsăran (doctorand, Universitatea din Petroșani).

²⁵ Ferenczi 1972, 41, fig. 2.

²⁶ Ferenczi 1976, 115.

²⁷ Metrul zero al secțiunii a fost amplasat în colțul vestic al secțiunii.

apropiată valului. Valul situat în partea nord-estică a secțiunii se află amplasat (înălțimea lui maximă) la o distanță de 7 metri față de șirul de pietre de mai mici dimensiuni de pe latura nord-estică a clădirii. Înălțimea maximă a valului (0,5 m), aflată la metrul 25,10 al secțiunii SI/2014, este situată la 1,4 m față de adâncimea maximă a șanțului, amplasat la exterior (Fig. 9/1). Diferența de înălțime între vârful valului și adâncimea maximă a șanțului este de 0,9 m. Având în vedere distribuția straturilor de umplere (stratigrafia) și cantitatea de pământ căzută din val în șanț (Fig. 9/2), putem aprecia că, diferența maximă dintre vârful valului și șanțul aparținător era, în perioada de funcționare a fortificației, pentru zona sud-vestică, de maxim 2,1 m și 1,4 m pentru zona nord-estică.

În vederea stabilirii unui presupus contur dreptunghiular al fundației de piatră, s-au trasat câte o secțiune, la nord-vest (SII/2014) și la sud-est (SIII/2014) de SI/2014. Ele au fost trasate perpendicular pe prima secțiune, aproximativ la mijlocul fundației de piatră și în dreptul bornei topografice existente. Fiecare din cele două secțiuni aveau dimensiunile de 3 x 1 m și un martor stratigrafic, față de SI/2014, de 0,2 m (Fig. 11).

În SII/2014, la 1,8 m nord-vest față de profilul sud-estic, la o adâncime cuprinsă între 0,3-0,4 m, au apărut două pietre mari de râu, cu lungimi de până la 0,6 m. O a treia piatră, de dimensiuni asemănătoare, aflată într-o poziție secundară, s-a aflat la 0,3 m de primele două (Fig. 12). Toate cele trei pietre surprinse în SII/2014 făceau parte din fundația nord-vestică a clădirii. Alături de câteva fragmente de pietre de mai mici dimensiuni, au apărut câteva cuie din fier și fragmente de cărămizi moderne.

În SIII/2014 fundația din pietre de râu a apărut la 1,6 m sud-est față de profilul apropiat de SI/2014. Ca inventar s-au descoperit câteva fragmente mărunte de la cărămizi moderne. În această parte, pentru o mai bună stabilitate a fundației, la fel ca și în cazul laturii clădirii din partea sud-vestică (din SI/2014), pietrele mai mari au fost așezate pe un pat de pietre de mai mici dimensiuni (până la 0,1 m diametru) prinse cu lut (Fig. 13).

Fundația din pietre de râu, surprinsă în toate cele trei secțiuni, făcea parte din substructura unei clădiri care avea, probabil, elevația și acoperișul din lemn. Aceasta avea formă dreptunghiulară și dimensiunile interioare de 4,2 x 5 m (Fig. 14). Clădirea avea, lipită de ea, pe latura nord-estică o altă încăpere (cu dimensiunile de 1,9 x 5 m). Aceasta, datorită dimensiunilor mici ale sale și ale fundației (0,25 m) funcționa, mai probabil, ca o anexă. Despre funcționalitatea acestei clădiri, puținele materiale arheologice descoperite nu ne sunt de ajutor. Însă conform informațiilor unor localnici din satul Boiereni, în acest loc a funcționat, în timpul războiului, „un post militar”. Aceleași informații au fost consemnate și de I. Ferenczi care, tot de la localnici, a aflat că în acest loc exista „în cursul celui de-al doilea război mondial un post de observație antiaeriană”²⁸. Din păcate nu s-a descoperit nici un material arheologic care să susțină destinația militară a clădirii. Existența însă a valurilor și șanțurilor defensive (Fig. 9, 10, 15), ce închid construcția cu fundație din piatră, face posibilă presupunerea existenței, în acest loc, a unei fortificații militare din timpul războiului. Lipsa oricărui material de natură militară poate fi explicată prin faptul că în punctul cercetat nu au avut loc conflicte care să lase urme materiale, iar la desființarea (și demontarea) postului, au fost luate toate obiectele care puteau fi reutilizate.

După încheierea sondajului din punctul *Dealul Arțăriș* s-a hotărât verificarea, tot printr-un sondaj, a eventualelor vestigii arheologice de pe *Dealul Curmătura* unde I. Ferenczi a identificat „un val de formă circulară cu un diametru de 9 m”²⁹. În acest loc, în punctul cel mai înalt, există o bornă topografică. Secțiunea de control, de 8 x 1 m, orientată pe direcția est-vest, a avut latura estică „lipită” de borna topografică (aflată în acest punct, la 4,1 m de la profilul sudic). În unele zone secțiunea de control a ajuns până la 0,5 m adâncime (Fig. 16) fără a oferi însă dovezi arheologice privind o locuire umană în zonă. În urma acestui mic

²⁸ Ferenczi 1976, 115.

²⁹ Ferenczi 1976, 115.

sondaj putem spune cu certitudine că, în acest loc, pe *Dealul Curmătura*, nu există urme de locuire sau de intervenție umană în sol, întreg vârful de deal "inelar" fiind o formațiune naturală.

Cercetările desfășurate în anul 2014 pe sectorul estic al Culmei Breaza au adus date noi privind prezența umană, în această zonă (cu înălțimi medii de 500-800 m). S-au descoperit patru puncte databile în diferite epoci istorice (Fig. 17). Trei dintre acestea, evidențiate prin fragmentele de silex, ceramică și piesa litică, aparțin perioadei preistorice, iar cel de-al patrulea, investigat și printr-un sondaj arheologic, aparține epocii contemporane, respectiv perioadei celui de-al doilea război mondial. Chiar dacă nu s-a reușit confirmarea unei prezențe militare romane pe Culmea Brezei, considerăm că, prin poziția ei dominantă, această zonă putea fi „o zonă de patrulare” folosită de unitățile de călăreți staționate în turnurile romane aflate „mai jos”, spre sud, la câțiva kilometri. Considerăm că, prin confirmarea lipsei unor turnuri romane de pază și semnalizare în cele două puncte din sectorul estic al Culmei Breaza, cercetările efectuate în anul 2014, aduc o contribuție însemnată la înțelegerea și cunoașterea realității sistemului defensiv roman existent la nord de Someșul Mare. Cercetările pe culmea Breaza vor continua și în anul 2015. Se are în vedere investigarea, prin cercetări de suprafață și eventuale sondaje, a sectorului aflat la vest de drumul județean Târgu Lăpuș – Cășeu, până la Măgura Vimii (sat Vima Mare, jud. Maramureș).

Literatura

- Crișan et al. 1992 I. H. Crișan, M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
- Ferenczi 1969 I. Ferenczi, *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia*, StCom Satu Mare, 1969, 1, 91-110.
- Ferenczi 1971 I. Ferenczi, *Contribuții la topografia arheologică a Culmei Ciceului (jud. Bistrița-Năsăud)*, FileIst 1, 1971, 73-84.
- Ferenczi 1972 I. Ferenczi, *Cercetări și rezultate noi pe limesul de nord al Daciei romane*, FileIst 2, 1972, 37-46.
- Ferenczi 1973 I. Ferenczi, *Contribuții la cunoașterea limesului roman de la nordul Someșului Mare. Studiu preliminar*, Sargetia 10 1973, 79-104.
- Ferenczi 1976 I. Ferenczi, *Contribuții la cunoașterea limes-ului roman de la nordul Someșului Mare (Studiu preliminar), (Partea a II-a)*, FileIst 4, 1976, 107-133.
- Ferenczi 1987-1988 I. Ferenczi, *Contribuții la problema cunoașterii sistemului de apărare roman de pe cursul Someșului*, ActaMN 24-25, 1987-1988, 171-191.
- Paulovics 1944 I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett "dák"-ezüstkincsek kérdése*, Kolozsvár, 1944.

Marius ARDELEANU

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
ardeleanumarius@yahoo.com

Raul CARDOȘ

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
crdsraul@yahoo.com

Report on field surveys and trial excavations on the Culmea Breaza - Maramures County (I)

(Abstract)

In this article, the authors present the results of field surveys and trial excavations carried out in 2014 in the eastern part of the Culmea Breaza ridge (from Peak Breaza until Curmătura Hill). As a result were discovered five points with historical significance. Three of them belong to prehistoric period: three fragments of flint on Chiungilor or Varului Hill (Breaza, Bistrița Năsăud County), a ceramic sherd on Turtele Hill (Rohia, Maramureș County) and a lithic piece on Cășieiului Valley (Măgoaja, Cluj County). The other two spots investigated on Culmea Breaza in 2014 appeared in earlier studies, as two possible Roman fortifications "a possible Roman Watchtower" and "a possible burgus", respectively. The archaeological digging conducted on Curmătura Hill showed that here, there was no trace of any Roman fortification (watchtower). The other excavation, on Arțăriș Hill (803 m), where it was also assumed that there was a larger Roman fortification (referred to as burgus) showed that here, indeed there was a stone foundation from a possible wooden building surrounded by a rampart and ditch. Yet, the artefacts found on this occasion indicate that this fortification belongs to the twentieth century. Its destination was, according to locals, "an anti-aircraft military post used during the Second World War". Nevertheless, we believe that, by confirming the absence of Roman fortifications in the eastern sector of the Culmea Breaza ridge, though our research from 2014, we made a significant contribution to the knowledge and understanding of the Roman defensive system north of the Someș River. The surface investigations made on Culmea Breaza will continue in 2015 on its western sector.

List of illustrations

Fig. 1: Culmea Brezei ridge seen from Rohia depression (with areas investigated in 2014).

Fig. 2: 1 - Breaza village, view from Valea Mare to Chiungilor Hill or Varului Hill (A - 677 altitude of the hill; B - the marked place where fragments of flint were discovered); 2 - view from the same hill to the south of the Breaza village (A - Sînilor Valley; B - Valea Mare).

Fig. 3: "Pe Turtele" (Rohia village, Maramures County): 1 - overview of the place of discovery; 2 - view from "Turtele" to the Rohița Monastery (A), Alunișului Hill (B) and Breaza peak (C).

Fig. 4: Arțariș Hill (altitude 803) - fortress with moat and rampart (1 - view from the northeast, 2 - view from the northwest).

Fig. 5: 1 - Cășielului Valley with the place of discovery of lithic pieces (foreground), sheepfold (the background) and Arțariș Hill (farthest plan); 2 - Curmătura Hill (place of possible circular construction mentioned by prof. I. Ferenczi).

Fig. 6: Arțariș Hill (altitude 803) - Section S I / 2014 (1-3 - view from the southwest).

Fig. 7: Arțariș Hill (altitude 803) - Section S I / 2014 (1-3 - photo images with foundation of stones).

Fig. 8: Arțariș Hill (altitude 803) - Section S I / 2014 - parts of inventory (1 iron nails; 2 - small iron ax; 3 - fragments of bricks; 4 - mortar).

Fig. 9: Arțariș Hill (altitude 803) - rampart and ditch of the north-eastern part of the section S I / 2014 (1 - foto, 2 - drawing of the northeastern profile).

Fig. 10: Arțariș Hill (altitude 803) - rampart and ditch of the southwestern part of the section S I / 2014 (1 - photo with trench filling; 2 - the drawing of northeastern profile with the ditch, rampart and foundation on the south-western part).

Fig. 11: The plan of the archaeological research made on Arțariș Hill (altitude 803) in 2014.

Fig. 12: Arțariș Hill (altitude 803) - Section S II / 2014 (1 - the drawing of the southern profile; 2 - drawing plan; 3 - photo of the section; 4 - photo of the foundation stones).

Fig. 13: Arțariș Hill (altitude 803) - Section S III / 2014 (1 - the drawing of the southern profile; 2 - drawing plan; 3 - photo of the section; 4 - photo of the foundation stones).

Fig. 14: Arțariș Hill (altitude 803) - the plan (1) and profile (2) of the stones foundation.

Fig. 15: Sketch with the location of sections 2014, the rampart and ditches towards building with stone foundation.

Fig. 16: Photo Images of the archaeological survey conducted at Curmătura Hill (Boiereni Village).

Fig. 17: The map of points with discoveries mentioned in the text (1 - Chiungilor Hill or Varului Hill; 2 - Turtele, 3 - Cășielului Valley; 4 - Arțariș Hill; 5 - Curmătura Hill).

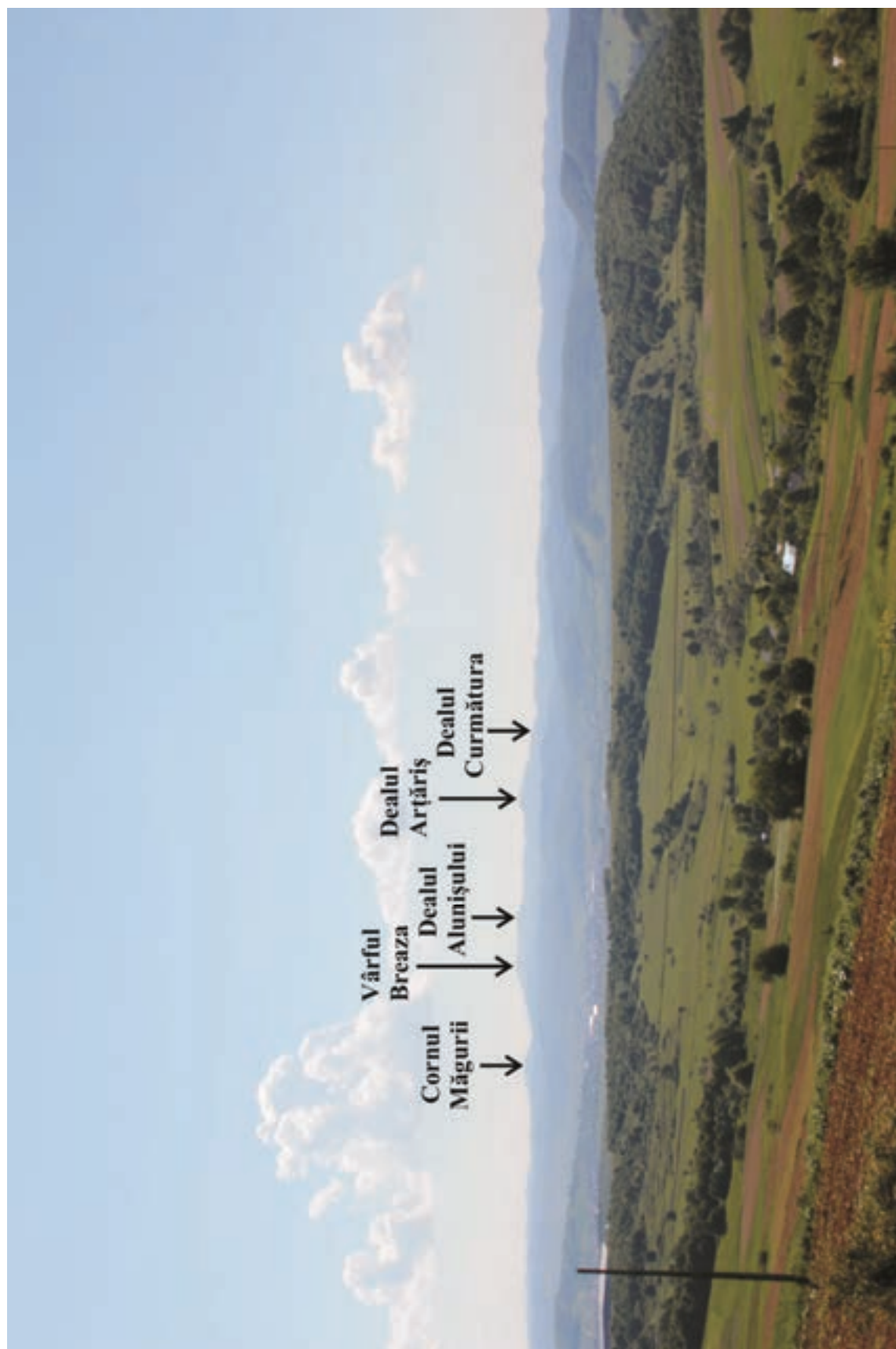


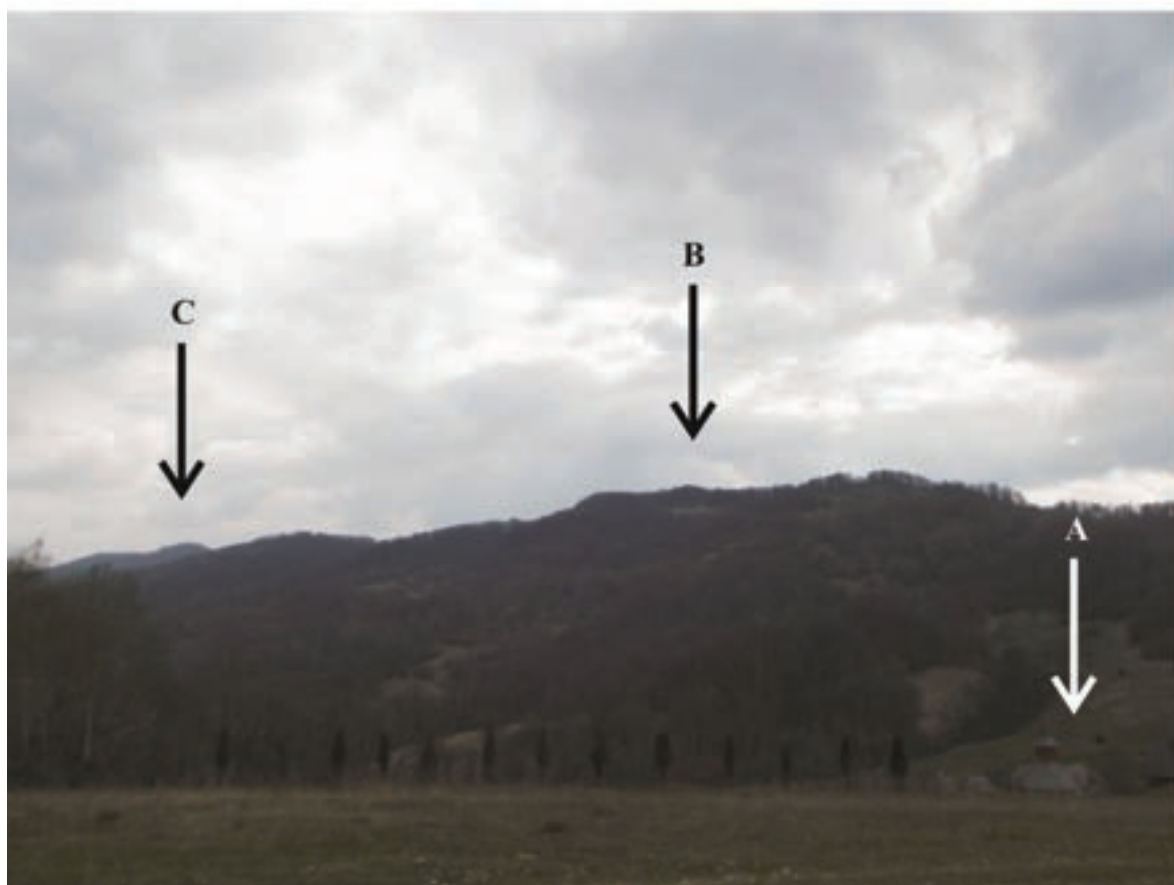
Fig. 1: Culmea Brezei văzută dinspre Depresiunea Rohiei (cu zonele investigate în anul 2014).



Fig. 2: 1 - satul Breaza, vedere dinspre Valea Mare spre Dealul Chiungilor sau Dealul Varului (A - cota 677 a dealului; B - locul unde au fost descoperite fragmentele de silex); 2 - vedere dinspre același deal spre partea sudică a satului Breaza (A - Valea Sinilor; B - Valea Mare).



1.



2.

Fig. 3: “Pe turtele” (sat Rohia, județul Maramureș): 1 - vedere generală a locului cu descoperire; 2 - vedere dinspre “Turtele” spre Mănăstirea Rohița (A), Dealul Alunișului (B) și Vârful Breaza (C).



Fig. 4: Dealul Arțariș (cota 803) - întăritura cu val și șanț (1 - vedere dinspre nord-est; 2 - vedere dinspre nord-vest).



1.



2.

Fig. 5: 1 - Valea Cășielului cu locul de descoperire a piesei litice (prim plan), stâna de oi (planul secund) și Dalul Arțăriș (în planul cel mai depărtat); 2 - Dealul Curmătura (locul posibilei construcții circulare menționate de I. Ferenczi).



Fig. 6: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea SI/2014 (1-3 - vedere dinspre partea sud-vestică).



Fig. 7: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea SI/2014 (1-3 - imagini cu fundația din piatră).

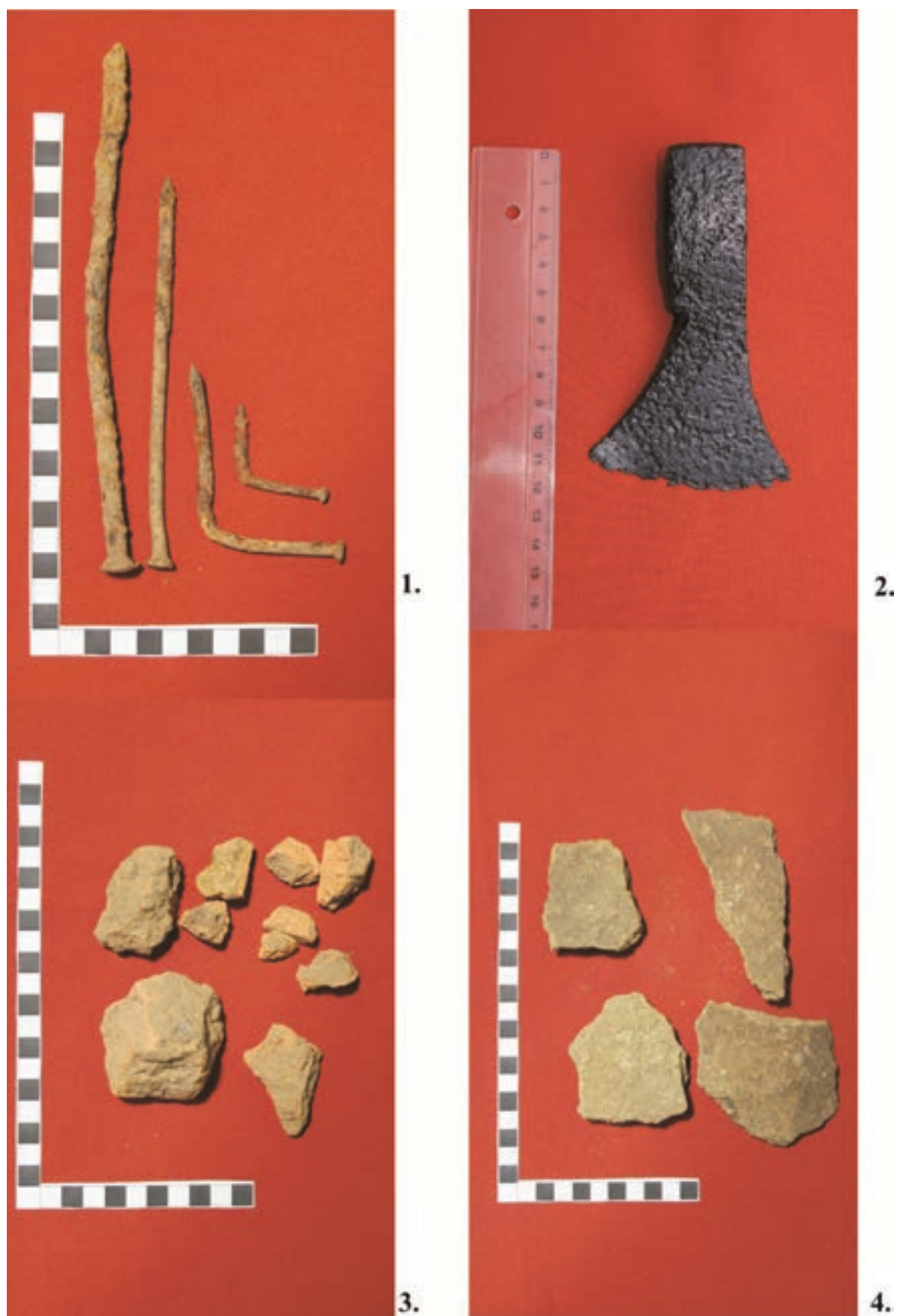
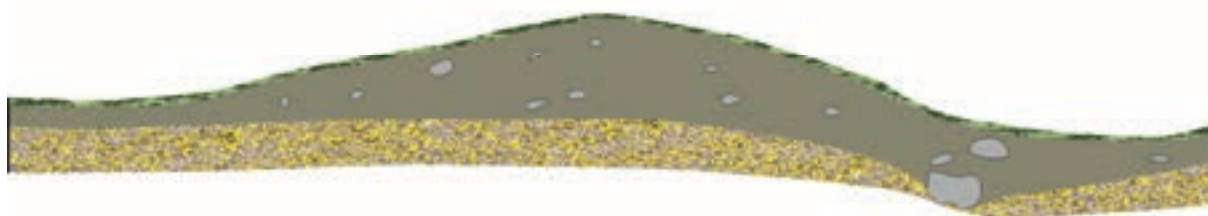


Fig. 8: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea SI/2014 - inventar (1 - cuie din fier, 2 - secure fier, 3 - fragmente de cărămidă, 4 - mortar).



1.



2.

0 — 1 m

-  - strat vegetal
-  - strat de pământ amestecat cu pietriș
-  - strat de pietriș amestecat cu nisip galben
-  - piatră de râu

Fig. 9: Dealul Arțariș (cota 803) - valul și șanțul din partea nord-estică a secțiunii S I/2014 (1 - foto; 2 - desen profil nord-estic).

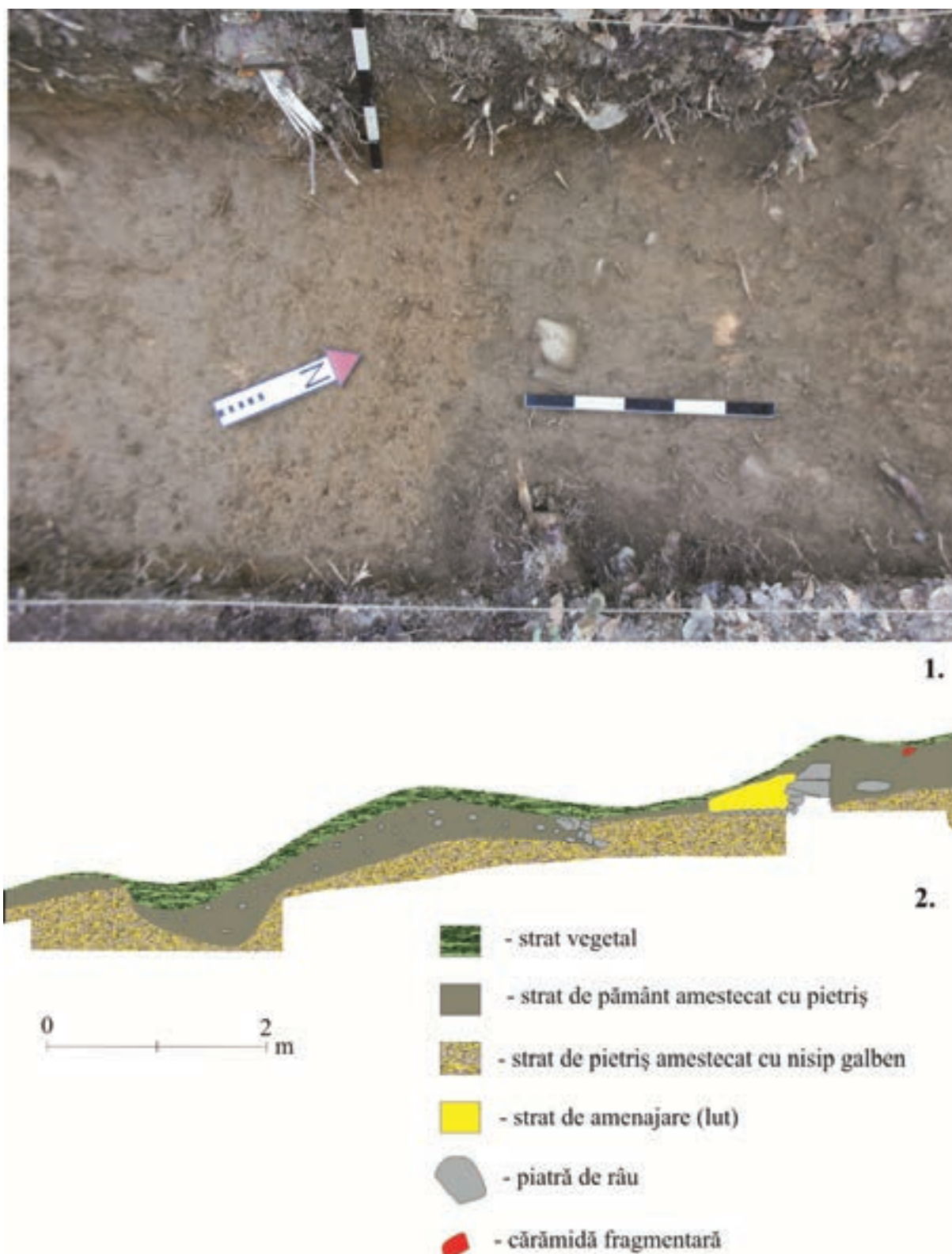


Fig. 10: Dealul Arțariș (cota 803) - valul și șanțul din partea sud-vestică a secțiunii S I/2014 (1 - foto grund umplutura șanțului; 2 - desen profil nord-estic cu șanțul, valul și fundația de pe latura sud-vestică).

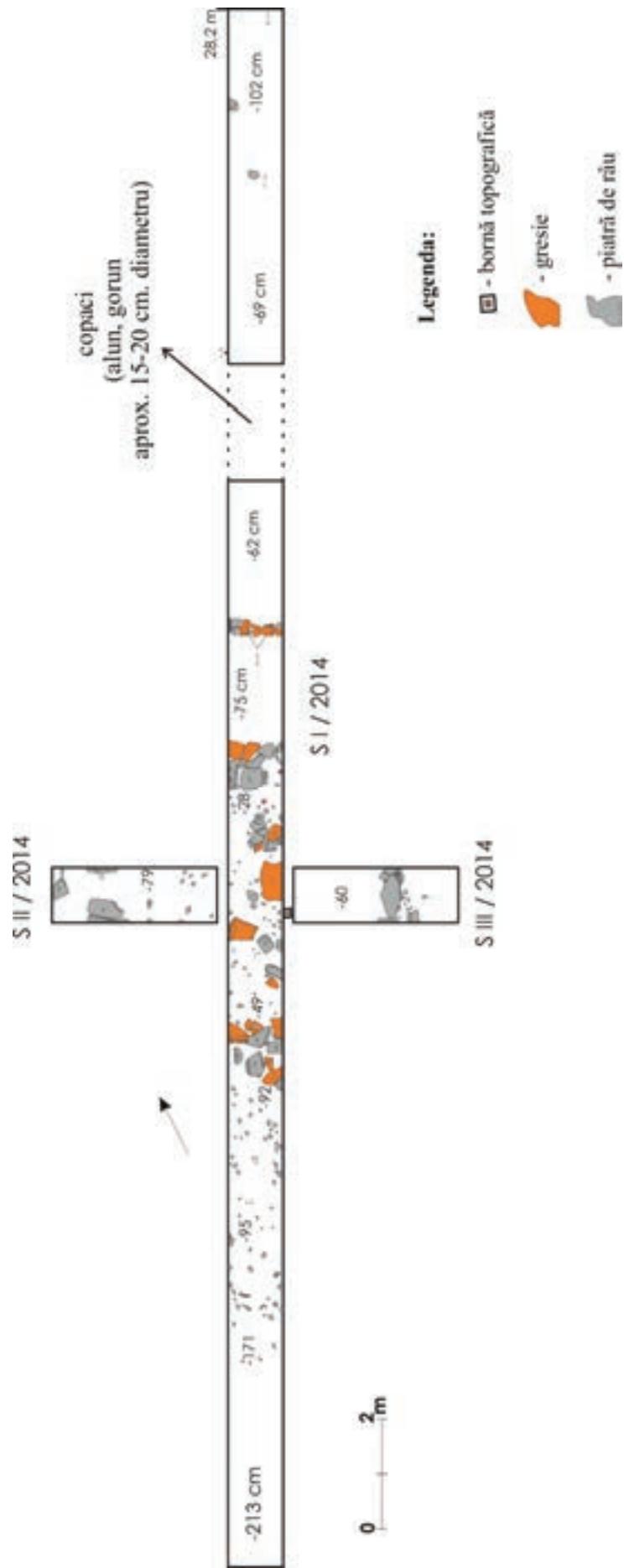


Fig. 11: Planul cercetărilor arheologice efectuate pe Dealul Artăriș (cota 803) în anul 2014.

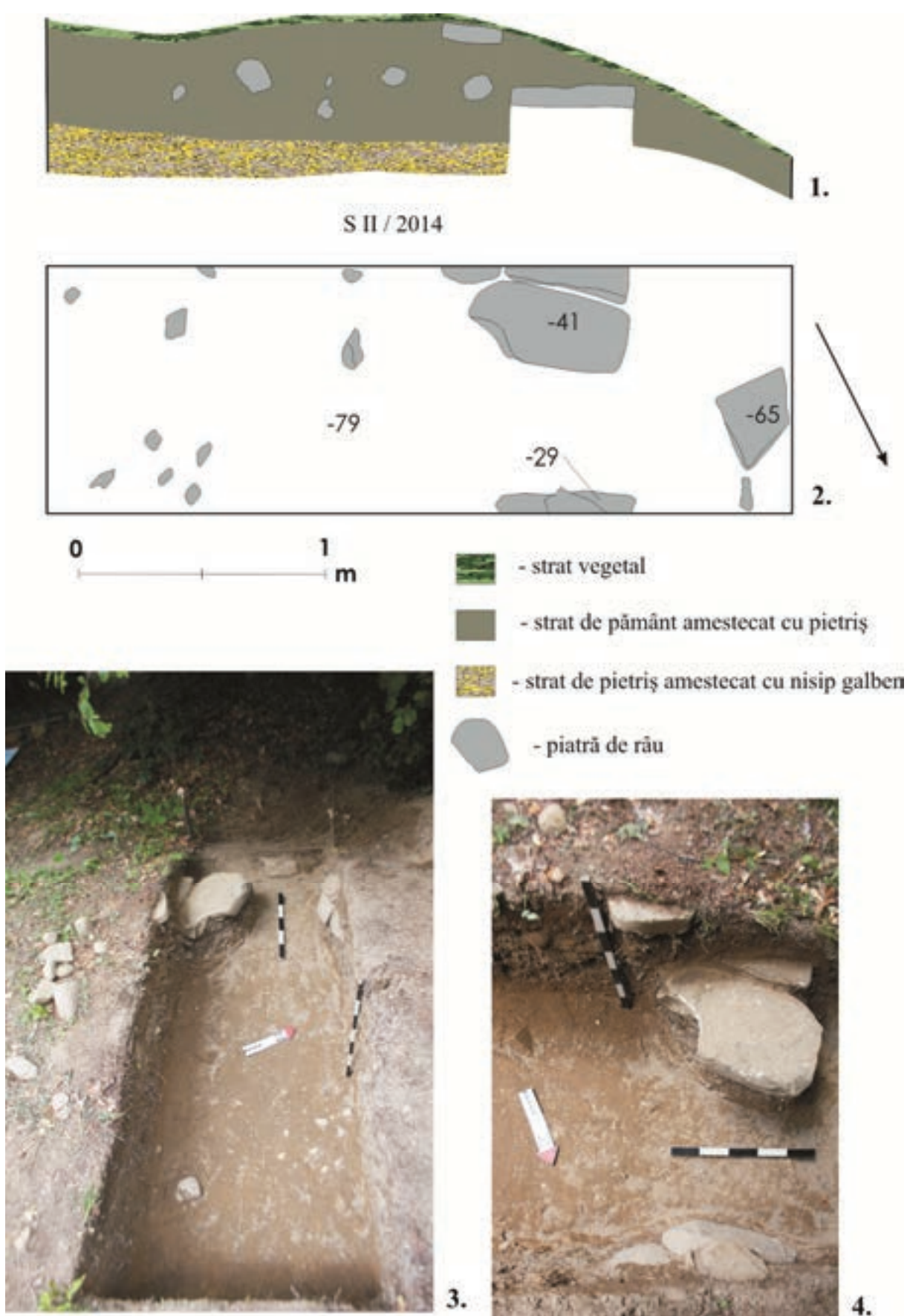


Fig. 12: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea S II/2014 (1 - desen profil sudic; 2 - desen grund; 3 - foto secțiune; 4 - foto fundație pietre).



Fig. 13: Dealul Arțăriș (cota 803) - secțiunea S III/2014 (1 - desen profil sudic; 2 - desen grund; 3 - foto secțiune; 4 - foto fundație pietre).

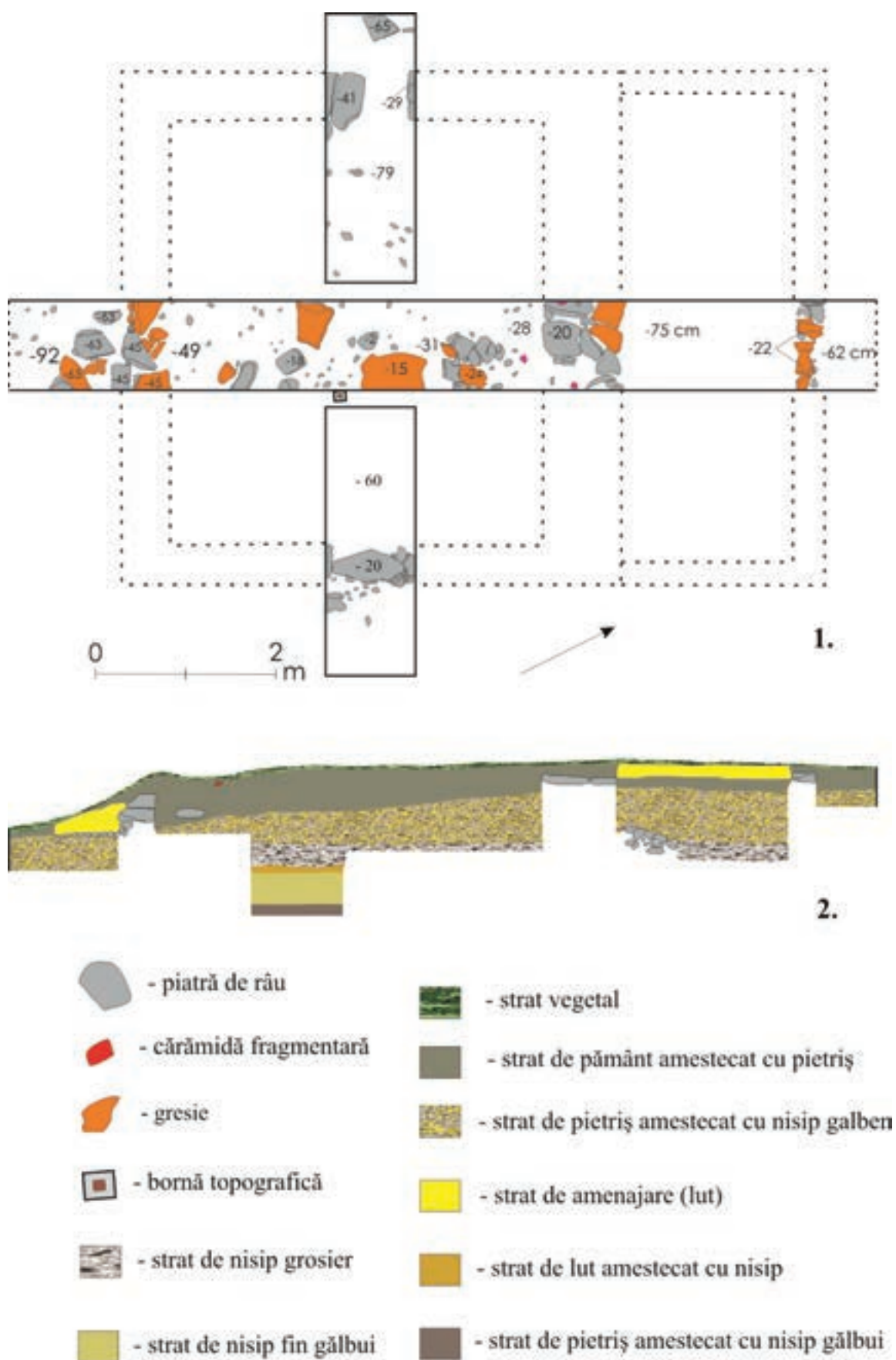


Fig. 14: Dealul Arțariș (cota 803) - planul (1) și profilul (2) fundației din piatră.

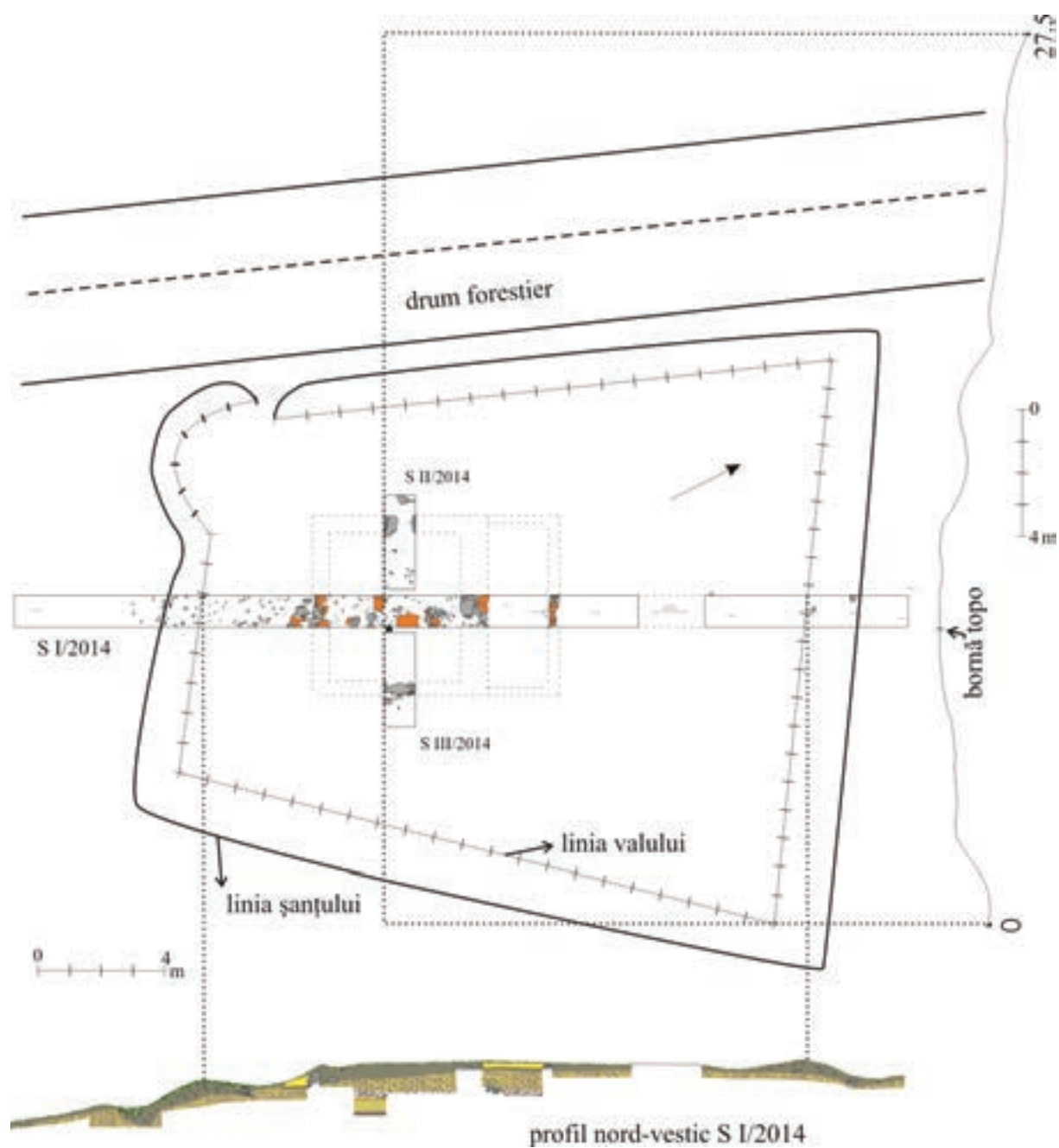


Fig. 15: Schiță cu amplasarea secțiunilor din 2014, a valurilor, șanțurilor față de clădirea cu fundație din piatră.



Fig. 16: Imagini foto de la sondajul arheologic efectuat pe Dealul Curmătura (com. Boiereni).

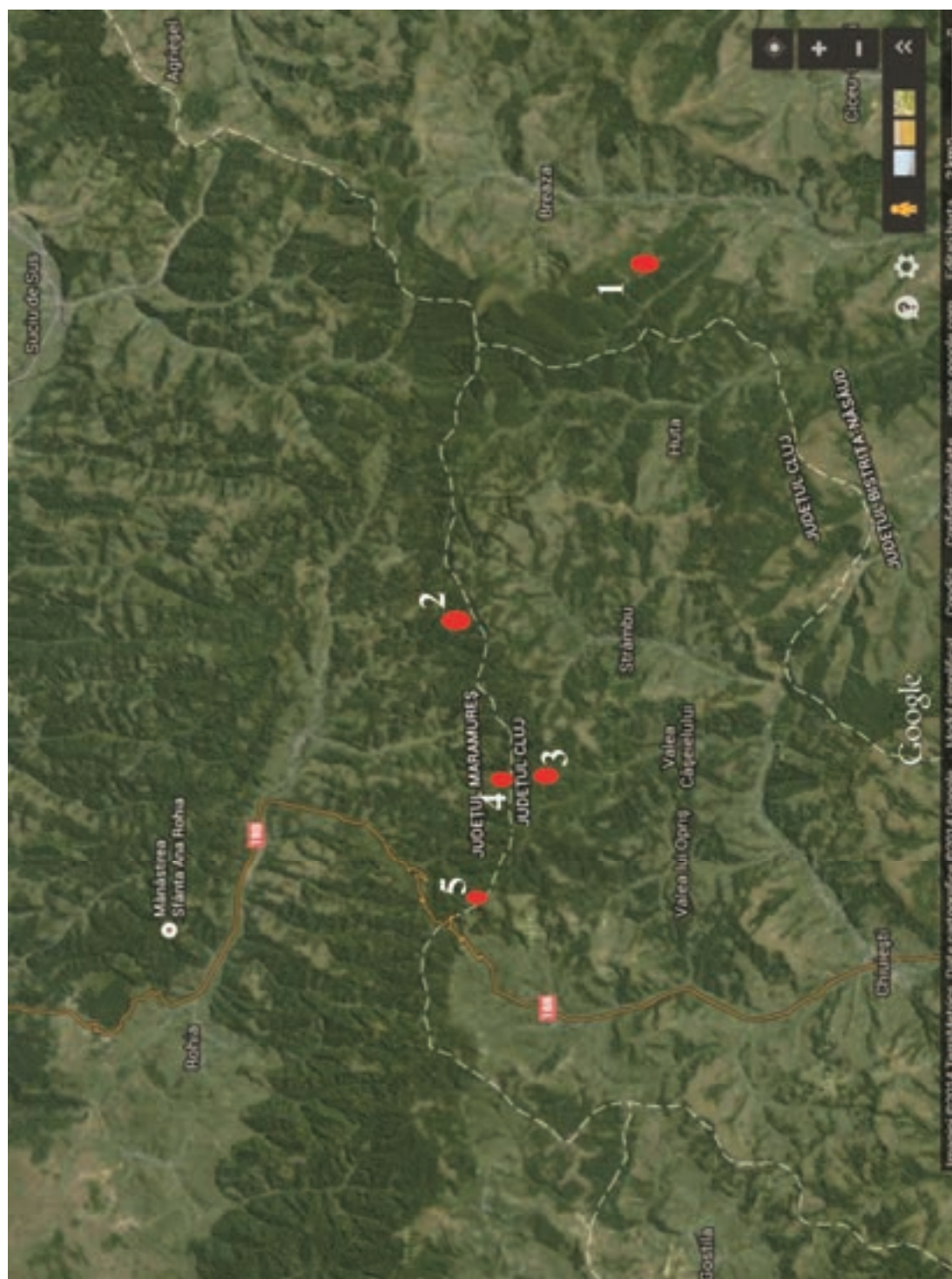


Fig. 17: Harta cu punctele cu descoperiri menționate în text (1 - Dealul Chiungilor sau Dealul Varului; 2 - Turtele, 3 - Valea Căseielului; 4 - Dealul Artăriș; 5 - Dealul Curmătura).

Două brățări de la începutul perioadei medievale timpurii. Reinterpretări tipologice și cronologice

DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN

a. Motivație

În literatura de specialitate românească (și nu numai) cunoaștem cazuri de publicări eronate ale unor artefacte medievale timpurii, artefacte care au fost atribuite unor etape istorice îndepărtate față de reala lor cronologie. Actualul demers are ca scop prezentarea a două astfel de artefacte, reinterpretarea tipologică a acestora precum și plasarea lor cronologică în epoca în care erau folosite.

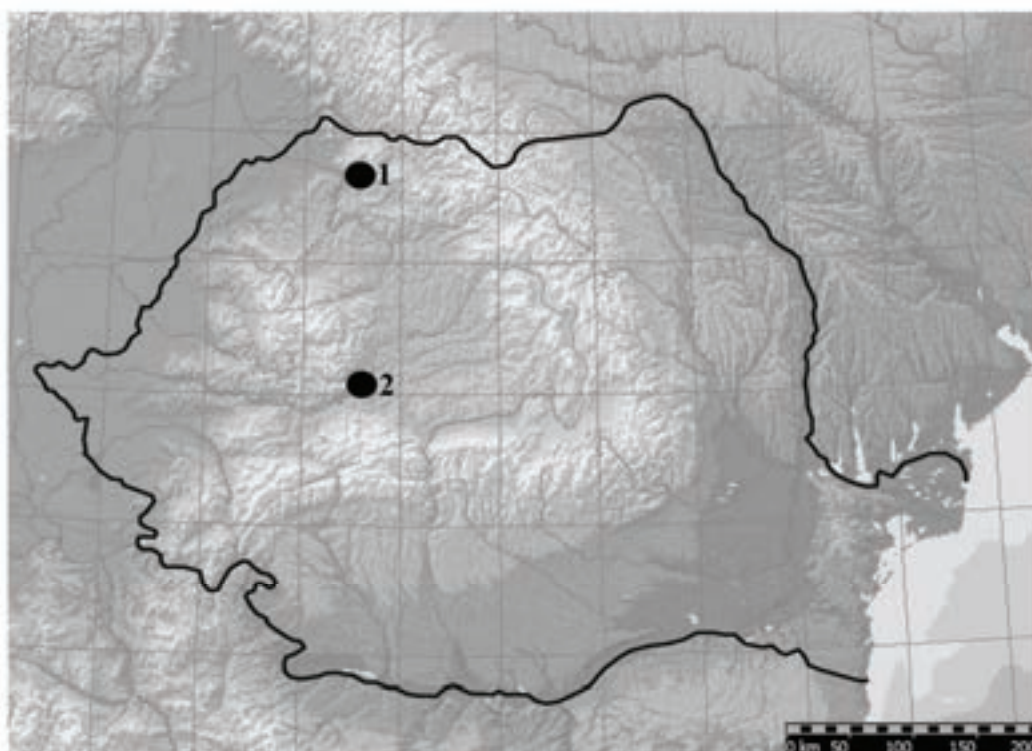


Fig. 1. Localizarea pe teritoriul României a celor două descoperiri: 1. Baia Mare, 2. Alba Iulia.

b. Descrierea artefactelor

1. *Brățară*. Acest artefact a fost publicat în anul 2005 și provine dintr-un lot mai mare de piese din bronz (majoritatea aparținând epocii bronzului) din „depozitul incert din împrejurimile Băii Mari” care a fost achiziționat de către un comerciant privat din Debrecen și care la rândul său le-a donat orașului în anul 1902, astăzi aflându-se în colecțiile Muzeului din Debrecen¹.

Artefactul este o brățară din bronz, circulară în secțiune și care are ambele capete ușor îngroșate. Brățara este decorată la ambele capete cu câte trei șiruri paralele de mici

¹ Kacsó 2005, 162.

impresiuni sub forma unor puncte realizate foarte fin². La momentul publicării (anul 2005) s-a considerat că piesa este un fals recent³.



Fig. 2. Brățara din împrejurimile orașului Baia Mare (după Kacsó 2005) / Bracelet from the surroundings of Baia Mare (after Kacsó 2005).

2. *Brățară*. Artefact publicat în anul 1998 fără număr de inventar, condiții de descoperire necunoscute, dar s-a presupus că ar putea proveni din cimitirul din sec IV d. Hr. de la Alba Iulia⁴.

Artefactul este o brățară din bronz, circulară în secțiune și cu ambele capete lățite. La momentul publicării, artefactul (socotit ca fiind piesă romană) a fost inclus în categoria brățărilor decorate cu capete de șarpe, considerându-se că piesa nu are analogii și că ar putea aparține unei perioade cuprinsă între sfârșitul sec. III și sfârșitul sec. IV⁵.

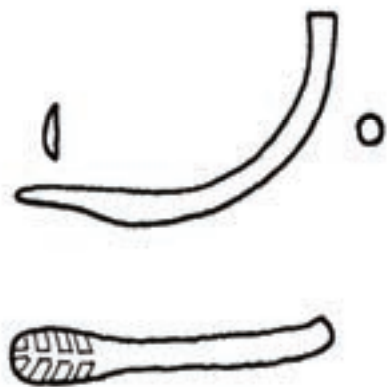


Fig. 3. Brățara de la Alba Iulia (publicată fără scară, după Pop 1998) / Bracelet from Alba Iulia (published without scale, after Pop 1998).

c. Reinterpretări tipologice și cronologice

După cum am mai precizat mai sus, s-a considerat că brățara descoperită în împrejurimile orașului Baia Mare este un fals recent fără să se fi avut în vedere și posibilitatea unei alte încadrări cronologice. Această brățară face parte din categoria

² Kacsó 2005, Fig. 10/1.

³ Kacsó 2005, p. 162.

⁴ Pop 1998, p. 256-257.

⁵ Pop 1998, p. 257.

brățărilor cu *capetele îngroșate*, brățări care au fost descoperite mai ales în contexte funerare, pe un spațiu geografic extrem de vast cu o maximă de utilizare în sec. V-VII⁶.

Geografic, cea mai apropiată analogie formală pentru această piesă (deși are capetele mai îngroșate) este brățara descoperită la Șimleu Silvaniei în fortificația din punctul „*Observator*”⁷. Pe baza analogiilor, brățara de la Șimleu Silvaniei a fost inclusă în *tipul Veronese* (piese de podoabă caracteristice mediului romanic) și datată în sec. VII⁸. În Transilvania, mai cunoaștem astfel de brățări cu *capete îngroșate*, cum sunt exemplarele care provin din: cimitirul de la Noșlac - a doua jum. a sec. V⁹, cimitirul nr. 3 de la Bratei - sec. VI¹⁰, ori cele descoperite la Șura Mare și Rupea și datate în sec. VII¹¹. Tot pe teritoriul actual al României, dar în afara arcului carpatic, foarte bune analogii am constatat la Enisala într-un mormânt de inhumație (orientat V-E) a unei femei. În acest mormânt, la mâna dreaptă a fost descoperită o brățară din aliaj de cupru, circulară în secțiune și având același decor ca și piesa de la Baia Mare dar cu capetele ușor mai îngroșate (pl. I/2)¹². Mormântul a fost datat la începutul sec. VII¹³. Alte analogii avem în cimitirul de la Izvorul, în mormântul de inhumație al unei femei (M. 49) s-a descoperit o pereche de brățări din bronz cu capetele ușor îngroșate și datate în linii mari în sec. VIII¹⁴ sau cum sunt cele două brățări din sec. VI-VII descoperite la Secuieni-Neamț¹⁵.

După cum am mai afirmat, brățara descoperită în împrejurimile orașului Baia Mare aparține tipului cu *capetele îngroșate*. Din păcate, aceasta nu este asociată și cu alte categorii de artefacte medievale timpurii care ar fi putut ajuta la stabilirea cronologiei. Analogiile formale constatate ne determină să presupunem că și brățara de la Baia Mare ar putea aparține sec. VII (eventual începutului ori primei jumătăți a sec. VII), însă fără să excludem și posibilitatea unei datări mai timpurii¹⁶.

Dacă cele formulate acum sunt corecte, până în prezent în spațiul nord-vestic al României avem două descoperiri de brățări cu *capetele îngroșate*. După cum se precizează în literatura de specialitate, acest tip de brățară a făcut parte din moda femeilor romanice ajungând să fie preluate și de către slavii timpurii¹⁷. De asemenea, acest tip de brățară a fost considerat ca unul dintre elementele de tradiție „romană”/antică perpetuate în perioada timpurie a Kaganatului Avar¹⁸.

Decorul de pe cele două capete ale brățării de la Alba Iulia nu reprezintă capete de șarpe. Cele două capete ale brățării sunt decorate prin presare/stampare rezultând o linie dreaptă din care pornesc alte linii oblice, întregul ansamblu de linii redând de fapt *nervurile unei frunze*.

După cum am mai afirmat, brățara de la Alba Iulia a fost plasată în intervalul cronologic cuprins între sfârșitul sec. III și sfârșitul sec. IV. Să vedem însă ce spun analogiile în cazul acestui tip de brățară? Pentru acest artefact am identificat o excelentă analogie formală tot la Enisala, unde, același mormânt de femeie datat la începutul sec. VII (pe care l-am menționat mai sus) avea ca inventar (la mâna stângă) o brățară (din aliaj de cupru)

⁶ Stanciu, Pop 2000, 396-397.

⁷ Stanciu, Pop 2000, 398, Fig. 1.

⁸ Stanciu, Pop 2000, 397-398.

⁹ Gaiu 2011, p. 118, Fig. 58.

¹⁰ Bărză 2010, Taf. 84/10.

¹¹ Horedt 1958, p. 81, Fig. 13/10, 13-14.

¹² Ailincăi et al. 2013, p. 4, Fig. 9/4 și Fig. 10/4.

¹³ Ailincăi et al. 2013, p. 9.

¹⁴ Mitrea 1967, p. 451, Fig. 4.

¹⁵ Teodor 1996, p. 186, Fig. 27/1-2.

¹⁶ Datate mai timpurie care poate fi reprezentată de sec. V având în vedere piesa de același tip (capete îngroșate, decor cu șiruri de puncte) descoperită la Keszthely-Fenekpuszta (vezi Straub 2011, Abb. 2/2, Taf. 1/7).

¹⁷ Stanciu, Pop 2000, p. 397-398.

¹⁸ Vida 2008, p. 34.

circulară în secțiune, cu capetele lățite și decorate cu linii realizate prin presare/stampare care redau nervurile unei frunze (pl.I/4)¹⁹. Acest tip de brățară este cunoscut numai din descoperiri arheologice din mediul slav din zona Niprului Mijlociu și din Crimeea încadrate cronologic în intervalul reprezentat de sfârșitul sec. VI - începutul/eventual prima jumătate a sec. VII²⁰.

Din păcate, nici brățara de la Alba Iulia nu este asociată cu alte artefacte cu care să putem opera în stabilirea cronologiei. Având în vedere cele precizate mai sus, credem că și piesa de la Alba Iulia ar putea fi încadrată în același interval cronologic: sfârșitul sec. VI - începutul/eventual prima jumătate a sec. VII.

Piese de podoabă prezentate mai sus completează cunoștințele noastre privind moda comunităților umane care au trăit aici în perioada medievală timpurie. Etnicul celor care au purtat brățările analizate rămâne încă neclarificat, clarificare pe care poate o vor aduce cercetările viitoare. Trebuie subliniat un alt aspect important și anume că, după știința noastră, brățara de la Alba Iulia este prima piesă de acest tip (cu capetele lățite și decorate cu linii realizate prin presare/stampare care redau *nervurile unei frunze*) descoperită până acum în Transilvania.

¹⁹ Ailincăi *et al.* 2013, p. 4, Fig. 9/3 și Fig. 10/3. Despre acest tip de brățară (răspândire, cronologie) vezi întreaga discuție la Ailincăi *et al.* 2013, p. 4 și următoarele.

²⁰ Realitățile arheologice ale zonei menționate arată faptul că multe brățări din bronz sau argint (produse în atelierele bizantine) provin dintr-o serie de tezaure care au aparținut elitelor slave. Despre situația arheologică și discuția referitoare la acest tip de brățară vezi la Ailincăi *et al.* 2013, p. 5-7.

Literatura

- Ailincăi *et al.* 2013 S. Ailincăi, M. Constantinescu, F. Curta, A. Soficaru, *An early seventh-century female grave from Dobruja*, ArchBulg XVII, 3, 2013, 1-20.
- Bârză 2010 L. Bârză, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei (bearbeitet von R. Harhoiu, mit Beiträgen von E. Zaharia und R. Harhoiu)*, Cluj-Napoca 2010.
- Gaiu 2011 C. Gaiu (ed.), *Gepizii. Războinici și artizani. Catalog de expoziție*, Bistrița, 2011.
- Horedt 1958 K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, 1958.
- Kacsó 2005 C. Kacsó, *Descoperiri arheologice pre- și protoistorice la Baia Mare*, Marmatia 8/1, 2005, 153-181.
- Mitrea 1967 B. Mitrea, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul*, SCIV 18/3, 1967, 443-461.
- Pop 1998 I. Pop, *Einige armringe mit schlangenenden aus der späten dako-römischen zeit aus Siebenbürgen (Die sammlungen der Museen aus Cluj und Alba-Iulia)*, AMN 35/1, 1998, 255-266.
- Stanciu, Pop 2000 I. Stanciu, H. Pop, *O brățară medievală timpurie descoperită la Șimleu Silvaniei, județul Sălaj*, AMP 2000, vol. I, 395-402.
- Straub 2011 P. Straub, *Angaben zum hunnenzeitlichen ostgermanischen Fundhorizontin Südtransdanubien – ausgehend von der Nekropole in Keszthely-Fenekpuszta, Castellum Pannonicum Pelsonense 2*, 2011, 325-345.
- Teodor 1996 D. Gh. Teodor, *Meșteșugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI d. Hr.*, Iași, 1996.
- Vida 2008 T. Vida, *Conflict and coexistence: The local population of the Carpathian Basin under Avar Rule (sixth to seventh century)*. În: F. Curta (ed.), *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*, Leiden, 2008, 31-38.

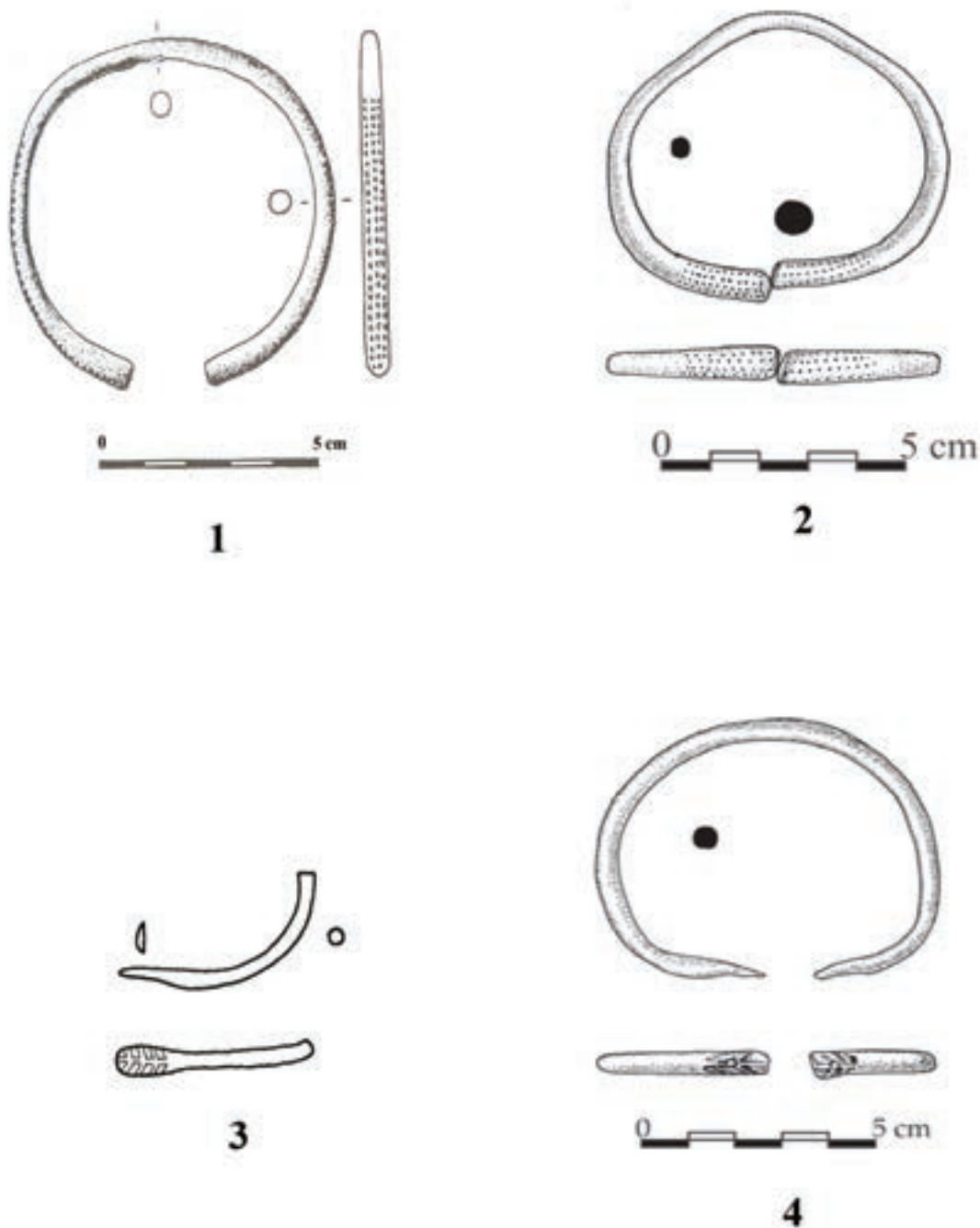
Two bracelets from the beginning of the Early Mediaeval period. Typological and Chronological reinterpretation

(Abstract)

The bracelet discovered in the surroundings of Baia Mare belongs to the *beveled ends/trumpet ends type*. Unfortunately, it is not associated with other types of early medieval artifacts that could help establish the chronology. Established formal analogies lead us to assume that the bracelet from Baia Mare could belong to the VII th century (possibly beginning or first half of the VII th century), but not exclude the possibility of an earlier chronology.

The bracelet discovered at Alba Iulia belongs to the *leaf-shaped ends type*. The formal analogies determine us to believe that the bracelet can be dated in the end of the VI th century - beginning/possibly first half of the VII th century.

Dan BĂCUIEȚ-CRIȘAN
Muzeul Județean de Istorie și Artă-Zalău
bacuetz@yahoo.com



Pl. I. Brățări: (1) Din împrejurimile orașului Baia Mare (după Kacsó 2005);
 (2) Enisala (după Ailincăi et al. 2013); (3) Alba Iulia (publicată fără scară, după Pop 1998);
 (4) Enisala (după Ailincăi et al. 2013).

Pl. I. Bracelets: (1) From the surroundings of Baia Mare (after Kacsó 2005);
 (2) Enisala (after Ailincăi et al. 2013); (3) Alba Iulia (published without scale, after Pop 1998);
 (4) Enisala (after Ailincăi et al. 2013).

O arheologie a munților din Maramureș, România: cercetările din 2014 și 2015

RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, DAN POP, BOGDAN BOBÎNĂ, MARIUS ARDELEANU,
CĂLIN ȘUTEU, CIPRIAN ASTALOȘ, VLAD SĂSĂRAN

Cuvinte-cheie: Munți; Maramureș; materiale litice preistorice; ceramică „post-romană”; câmp de bătălie din secolul al XVIII-lea; structuri din Primul și Al Doilea Război Mondial; stâne abandonate; România.

Keywords: Mountains; Maramureș; prehistoric lithics; “post-Roman” pottery; battlefield from the 18th century; structures from the First and Second World Wars; abandoned sheepfolds; Romania.

Introducere

În regiunea locuită de păstorii Brokpa din Tibetul budist, zeii și zeițele își fac simțită prezența în vârfurile de munte abrupte și în lacurile adânci¹. Mediul înconjurător în care trăiesc este sacru, compus dintr-un zeu, reprezentat de un munte, stâncă sau un copac, și dintr-o zeiță, reprezentată de un lac, izvor sau un râu, care se cunună. Cele două părți componente ale spațiului sacru sunt confundate uneori cu părinții supranaturali ai eroului sau regelui, muntele reprezentând atât cerul și zeii săi, cât și lacul, regiunea subpământeană și zeitățile sale. Muntele influențează maniera de construcție a mormintelor regale și a palatelor. Totodată, muntele sacru, ca stâlp al omenirii, cortul și corpul uman sunt simbolic legate².

Cazul păstorilor Brokpa este unul dintre numeroasele exemple etnografice ce ilustrează în chip elocvent bogăția de semnificații și importanța rolurilor pe care munții le pot avea în viața oamenilor. Exact semnificațiile acordate munților și efectele prezenței acestora în viața comunităților din trecutul îndepărtat sau cel apropiat constituie obiectivele ultime ale demersului nostru arheologic³ demarat în anul 2012 în Maramureș, nordul României, în regiunea cuprinsă între confluența râului Vișeu cu Tisa la vest, Munții Rodnei la sud și Munții Maramureșului la est și la nord⁴ (**fig. 1**).

Regiunile înalte ale Maramureșului sunt aproape cu totul necunoscute din punct de vedere arheologic (**fig. 2**), motiv pentru care primul pas a fost acela de a iniția repertorierea sistematică a eventualelor situri și ruine. În urma unor vizite exploratorii și de verificare realizate în anul 2012, zonele alese spre cercetare au fost Pasul Prislop (1 414 m, ce face legătura între Maramureș și Bucovina), Vârful Geamănul (1 539 m, din Munții Maramureșului, la est de Pasul Prislop) și Vârful Pietrosu Rodnei (2 303 m, din Munții Rodnei – cei mai înalți din Maramureș)⁵.

Demersul nostru nu are o finanțare pe termen mediu sau lung asigurată, ci depinde în fiecare an de posibilitățile existente și de planurile de cheltuieli ale Muzeului de Istorie și Arheologie Maramureș din Baia Mare, singura sursă de finanțare de până acum. Totodată, cercetările sunt influențate și de componența colectivului, ce variază în funcție de obligațiile avute în cadrul instituțiilor de la care provine fiecare, cum ar fi alte activități de cercetare. Astfel, în anul 2013 nu am efectuat niciun fel de cercetări. În acest context, relațiile personale

¹ R. Haaland, G. Haaland 2011, 29.

² *Ibidem*.

³ Coordonat de Bogdan Bobîină, Radu-Alexandru Dragoman și Dan Pop.

⁴ Dragoman et al. 2012.

⁵ *Ibidem*.

au avut un rol foarte important pentru demararea lucrărilor: spre exemplu, pe durata cercetărilor din vara anului 2014, prin bunăvoința Părintelui Stareț Pimen, am fost cazați la Mănăstirea „Sfântul Nicolae” din Baia Borșa; de asemenea, în total ni s-au alăturat patru voluntari, dintre care un arheolog. Cercetările din 2014 și 2015 au durat de fiecare dată aproximativ două săptămâni și s-au desfășurat în zona Pasului Prislop, zona Vârfului Geamănului și a posibilelor culoare de trecere din Maramureș spre Bucovina⁶ (fig. 3).

Cadrul geografic

În zilele noastre, în zonele cercetate sunt prezente două habitate majore: pășune montană și pădure de molid. Cel mai probabil întreaga zonă a pasului a fost acoperită de păduri de molid, care, în mare parte, au fost defrișate pentru a obține pășuni pentru animale. În anumite locuri pășunea sau pădurea este inundată de izvoare, terenul devenind mlăștinos, prin urmare și vegetația este diferită.

Conform unui istoric al vegetației Munților Maramureșului⁷, în timpul tranziției de la Tardiglaciuar la Holocen vegetația din zona alpină este înlocuită de păduri dense în care pinul (*Pinus*), molidul (*Picea abies*), ulmul (*Ulmus*) și mesteacănul (*Betula*) au prevalat între 11 000 și 9 800 cal. BP. Potrivit diagramelor palinologice, elemente ale unei păduri mixte de foioase – stejar (*Quercus*), tei (*Tilia*), frasin (*Fraxinus*) și arțar (*Acer*) – apar la începutul Holocenului, după apariția ulmului, în jur de 10 800 cal. BP, în majoritatea regiunilor din Carpații României. Începând cu 10 500 cal. BP are loc o puternică expansiune a molidului, în schimb, între 9 800 și 9 000 cal. BP, datorită încălzirii climei, mesteacănul și pinul descresc. Primii indicatori antropogenici corespund perioadei 8 000-6 000 cal. BP și sunt reprezentați de *Cerealia*, *Secale* (secara), *Artemisia* (poate fi tarhon, pelin, peliniță), *Plantago* (pătlagină) și *Cannabis* (cânepa). În intervalul 8 000-7 050 cal. BP predominau în zonă pădurile dense de molid, alun (*Corylus avellana*), arin verde (*Alnus viridis*) și ulm, molidul fiind majoritar. Mai puțin reprezentat în diagrame este pinul. Arinului verde îi este favorabilă altitudinea de 1 600 m, în timp ce ulmul, stejarul, teiul și frasinul se află la altitudini mai mici. Primele înregistrări de continuitate ale carpenului (*Carpinus betulus*), prezent tot la altitudini mai mici, apar la cca. 6 100 cal. BP. Fagul (*Fagus sylvatica*) a concurat cu molidul, expansiunea sa începând în Munții Maramureșului la 5 110 cal. BP. Stabilirea bradului argintiu (*Abies alba*) în jurul altitudinii de 1 600 m a început între cca. 2 500-3 000 cal. BP (*ibidem*).

Pasul Prislop

Periegezele au pornit de la locul în care am identificat în anul 2012 două piese litice, mai precis pe o pârtie de schi aflată în curs de amenajare⁸, și au dus la identificarea de materiale aparținând perioadei preistorice și de vestigii din Primul și cel de-Al Doilea Război Mondial.

Urme materiale preistorice

Plecând de la premisa că piesele din anul 2012 s-au scurs pe pantă după ce situl a fost deranjat sau chiar distrus odată cu amenajarea pârtiei de schi, am extins zona de cercetare și am reușit să găsim alte piese litice, parte dintre ele în apropiere de cele din 2012, dar altele descoperite la o altitudine mai mare. Piesele descoperite în punctul denumit de noi „Pârtia de schi” (fig. 4), la o altitudine cuprinsă între 1 395 și 1 456 m, sunt următoarele:

⁶ La cercetările de teren din anul 2014 au luat parte: Marius Ardeleanu, Bogdan Bobină, Raul Cardoș, Dragoș Conțiu, Radu-Alexandru Dragoman, Vlad Săsăran, Zamfir Șomcutean și Călin Șuteu; cu o singură excepție (Z.Ș.), la cercetările din anul 2015 au participat aceiași oameni, cărora li s-au adăugat Ciprian Astaloș și Dan Pop.

⁷ Fărcaș et al. 2013.

⁸ Dragoman et al. 2012; vezi mai jos.

- Lamă fragmentară, având păstrată partea proximală (**fig. 5: 1**). Dimensiuni: 22 x 21 x 3 mm. Fragmentul păstrat este de la o lamă destul de solidă, cioplită cu siguranță cu un percutor dur (bulbul lamei este foarte proeminent). Materia primă este probabil silexul de Prut, piesa este însă ușor patinată, ceea ce nu permite un diagnostic sigur la analiza cu ochiul liber. Dacă este într-adevăr silex de Prut, avem de-a face cu o materie primă importată. Punct GPS: N. 47.60595/E. 024.84756. Altitudine: 1 395 m.
 - Lamă de mici dimensiuni, păstrând părțile proximală și mezială, confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 2**). Dimensiuni: 31 x 13 x 3 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47.60594/E. 024.84758. Altitudine: 1 419 m.
 - Lamă masivă confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 3**). Dimensiuni: 74 x 29 x 15 mm. Greutate: 32 gr. Punct GPS: N. 47.60596/E. 024.84744. Altitudine: 1 420 m.
 - Lamă întreagă păstrând cortexul de-alungul uneia dintre laturi, confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 4**). Dimensiuni: 59 x 27 x 8 mm. Greutate: 17 gr. Punct GPS: N. 47.60585/E. 024.84706. Altitudine: 1 425 m.
 - Lamă întreagă confecționată dintr-un jasp cu o textură foarte fină (**fig. 5: 5**). Dimensiuni: 34 x 22 x 3 mm. Greutate: 3 gr. Punct GPS: N. 47.60643/E. 024.84530. Altitudine: 1 435 m.
 - Așchie completă, cu dimensiunile de 66 x 45 x 8 mm (**fig. 5: 6**). Materia primă este probabil locală, o gresie silicifiată (hornfels) provenită dintr-o sursă secundară, cel mai probabil dintr-un râu (piesa păstrează separat cortexul în partea distală, arătând că a fost cioplită dintr-un galet rulat de râu). Foarte probabil, pentru confecționarea așchiei a fost folosit un percutor dur. Piesa prezintă mici retușe de uzură. Punct GPS: N. 47.60595/E. 024.84756. Altitudine: 1 395 m.
 - Așchie confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 7**). Dimensiuni: 53 x 42 x 8 mm. Greutate: 24 gr. Punct GPS: N. 47.60591/E. 024.34731. Altitudine: 1 424 m.
 - Așchie confecționată dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 5: 8**). Dimensiuni: 44 x 19 x 8 mm. Greutate: 6 gr. Punct GPS: N. 47.60595/E. 024.84743. Altitudine: 1 419 m.
 - Așchie confecționată probabil din silex de Prut (**fig. 5: 9**). Dimensiuni: 28 x 26 x 6 mm. Greutate: 5 gr. Punct GPS: N. 47.60598/E. 024.84756. Altitudine: 1 420 m.
 - Așchie lamelară confecționată probabil din gresie silicioasă (hornfels) (**fig. 5: 10**). Dimensiuni: 78 x 40 x 10 mm. Greutate: 30 gr. Punct GPS: N. 47.60530/E. 024.84516. Altitudine: 1 456 m.
 - Piesă corticală informă (spărtură) dintr-o rocă de culoare cenușiu deschis (**fig. 5: 11**). Dimensiuni: 54 x 33 x 20 mm. Greutate: 29 gr. Punct GPS: N. 47.60589/E. 024.84741. Altitudine: 1 422 m.
 - Piesă informă (spărtură) dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 5: 12**). Dimensiuni: 28 x 23 x 13 mm. Greutate: 13 gr. Punct GPS: N. 47.60573/E. 024.84522. Altitudine: 1 447 m.
 - Piesă informă dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 5: 13**). Dimensiuni: 48 x 28 x 13 mm. Greutate 16 gr. Punct GPS: N. 47.60570/E. 024.84515. Altitudine: 1 443 m.
- O altă aglomerare de piese litice a fost descoperită în șaua dintre Tarnița Tifa și Vârful Coasta Plaiului, la o altitudine de peste 1 560 m, în punctul „*Stâna Gropșoare*” (**fig. 6**):
- Lamă retușată cu trunchieri retușate oblic la ambele capete, confecționată probabil din silex de Prut, ușor patinat (**fig. 7: 1**). Dimensiuni: 30 x 19 x 4 mm. Greutate: 3 gr. Punct GPS: N. 47.63096/E. 024.85366. Altitudine: 1 568 m.
 - Nucleu de mici dimensiuni dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 7: 2**). Dimensiuni: 32 x 28 x 16 mm. Greutate: 16 gr. Punct GPS: N. 47.63154/E. 024.85502. Altitudine: 1569 m.
 - Gratoar microlitic cioplit pe un fragment proximal de lamă sau așchie, confecționat dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 7: 3**). Dimensiuni: 15 x 15 x 5 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47.63099/E. 024.85385. Altitudine: 1 575 m.

- Gratoar din silex, de culoare maro deschis (**fig. 7: 4**). Dimensiuni: 32 X 29 X 16 mm; Greutate: 12 gr. Punct GPS: N. 47.63090/E. 024.85367. Altitudine: 1 571 m.
- Așchie confecționată probabil din silex de Prut, ușor patinat (**fig. 7: 5**). Dimensiuni: 45 x 31 x 7 mm. Greutate: 12 gr. Punct GPS: N. 47.63096/E. 024.85370. Altitudine: 1 567 m.
- Așchie fragmentară dintr-o rocă de culoare neagră (**fig. 7: 6**). Dimensiuni: 26 x 20 x 5 mm. Greutate: 3 gr. Punct GPS: N. 47.63095/E. 024.85359. Altitudine: 1 565 m.
- Așchie din rocă locală, posibil menilit (**fig. 7: 7**). Dimensiuni: 23 X 10 X 6 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47.63110/E. 024. 85397. Altitudine: 1 568 m.
- Așchie din rocă locală, posibil menilit, de mici dimensiuni: 21 X 13 X 5 mm. Greutate: 2 gr. (**fig. 7: 8**). Punct GPS: N. 47.63089/E. 024.85360. Altitudine: 1 570 m.
- Așchie din silex de culoare neagră de mici dimensiuni: 26 X 14 X 7 mm. Greutate: 2 gr. (**fig. 7: 9**). Punct GPS: N. 47.63092/E. 024.85373. Altitudine: 1 566 m.
- Așchie din rocă locală de mici dimensiuni: 13 X 12 X 3 mm. Greutate sub un gram. (**fig. 7: 10**). Punct GPS: N. 47.63092/E. 024.85364. Altitudine: 1 557 m.
- Așchie din rocă locală, posibil menilit, de mici dimensiuni: 11 X 8 X 3 mm. Greutate sub un gram (**fig. 7: 11**). Punct GPS: N. 47.63091/E. 024.85375. Altitudine: 1 560 m.
- Așchie din rocă locală, cu urme de retușare pe ambele laturi (**fig. 7: 12**). Dimensiuni: 21 X 19 X 5 mm. Greutate: 2 gr. Punct GPS: N. 47. 63152/E. 024.85514. Altitudine: 1 571 m.
- Bulgăre de materie primă (**fig. 7: 13**). Dimensiuni: 83 x 56 x 47 mm. Greutate: 271 gr. Punct GPS: N. 47.63103/E. 024.85362. Altitudine: 1 568 m.

Piese litice descoperite în punctele „*Pârția de schi*” și „*Stâna Gropșoare*” pot fi atribuite provizoriu paleoliticului superior. În cazul descoperirilor de la „*Stâna Gropșoare*”, dat fiind microlitismul uneia dintre piese, ar putea fi vorba, tot cu titlu provizoriu, de o încadrare în paleoliticul superior târziu sau chiar în epipaleolitic/mezolitice. În lipsa unui număr mai mare de piese și mai ales a unor piese „tipice” este deocamdată imposibilă o încadrare cronologică și culturală mai precisă. Nu excludem întru totul dealtfel nici posibilitatea ca piesele respective sau o parte din ele să fie artefacte databile în preistoria recentă.

Vestigii din trecutul recent

În Pasul Prislop sunt prezente numeroase urme materiale ale conflictului militar, de la tuburi de cartușe și până la structuri de fortificație (**fig. 8**). Peisajul este presărat cu amprente ale diverselor amenajări (**fig. 9**). Vestigiile datează din cele două războaie mondiale. În anii Marelui Război, Pasul Prislop a devenit o componentă a liniei frontului dintre Imperiul Austro-Ungar și Imperiul Țarist, în timp ce în anii celui de-Al Doilea Război Mondial, zona a făcut parte din Linia Arpad, construită de forțele armate maghiare împotriva Uniunii Sovietice. Datorită densității acestor vestigii și a timpului limitat avut la dispoziție, doar o selecție din principalele categorii identificate a fost documentată mai detaliat.

- *Tranșee și cazemată*. Pe aproape toată lungimea sudică a dealului Poiana Prislopului (în treimea superioară) se află o tranșee (**fig. 10: 1**). Aceasta se prezintă azi sub forma unui șanț cu un mic val înspre partea de jos a dealului și are aproximativ 100 m lungime. Are o formă șerpuită iar din loc în loc prezintă deschizături de 1,2 – 1,5 m în care au funcționat puncte de tragere. În capătul estic al tranșeei s-a păstrat o structură de tragere din beton armat, cu ambraziune (**fig. 10: 2**). Punct GPS: N. 47.60808885/E. 24.84398338. Altitudine: 1 439 m.
- *Structură săpată în pământ, cu trei laturi* (**fig. 11**). Structură formată dintr-o terasare a pantei, având ca scop realizarea unui punct de tragere pe o platformă de pământ cu dimensiunile de 9,45 x 4,1 m. Pământul excavat pentru realizarea platformei a fost

depus pe trei din cele patru laturi ale structurii, fiind în acest fel supraînălțată. Punct GPS: N. 47.60764914/E. 24.84511502. Altitudine: 1 439 m.

- *Structură săpată în pământ, cu patru laturi (fig. 12).* O astfel de structură a fost formată dintr-o terasare a pantei, având ca scop realizarea unui punct de tragere pe o platformă de pământ aproape pătrată, cu dimensiunile de 4,2 x 4,82 m, orientată aproximativ nord-sud. Pământul excavat pentru realizarea platformei a fost depus în exterior, formând un „val” cu o lățime de 0,9 m. Pe mijlocul laturii sudice a platformei există o întrerupere de 0,8 m (punct de tragere sau intrare). Punct GPS: N. 47.60779121/E. 24.84573285. Altitudine: 1 443 m.
- *Structură cu podea din beton (fig. 13).* Platforma/podeaua din beton armat are formă dreptunghiulară, cu o latură lungă (nord-sud) de 6,4 m și o lățime de 4,7 m. Construcția a fost așezată pe o terasă amenajată, cu dimensiunile de 8,4 x 7,4 m. Dinspre latura sudică a platformei până la buza terasei pe care a fost amplasată există o distanță de 2 m. Punct GPS: N. 47.60780286/E. 24.8449727. Altitudine: 1 448 m.
- *Buncăre.* Cele mai multe sunt distruse, doar unul s-a păstrat aproape în întregime. Un astfel de buncăr din beton armat (fig. 14), de formă patrulateră, distrus parțial, era situat la est de Trecătoarea Prislopului, în extremitatea estică a șei de legătură dintre Dealul Strâmpuc și Vârful Bârjaba. Acoperișul a fost acoperit cu bitum. Are dimensiunile de 6,0 x 5,1 m, cu latura din față (intrarea) și părți ale acoperișului împrăștiate în jurul buncărului. Grosimea pereților păstrați ai buncărului sunt de 1,5 m. În fața lui se află un sistem de tranșee care făceau legătura între mai multe buncăre. Pe perețele din interior are o nișă dreptunghiulară (0,4 x 0,25 m), puțin adâncă, în care se mai păstrează încastrate două bucăți de lemn verticale (0,08 x 0,18 m). Punct GPS: N. 47.60776095/E. 24.86829425. Altitudine: 1 425 m.

Pe lângă tranșeele și structurile militare, am documentat mai multe clădiri ce nu pot fi atribuite în mod direct celor două războaie mondiale și nici vreunei alte perioade din trecutul recent/contemporan, dar în memoria locului, parte dintre ele sunt asociate cu Primul Război Mondial (fig. 15).

- *Construcție cu pereți din piatră (fig. 16)* situată pe o terasă amenajată, imediat inferioară. Are formă dreptunghiulară și orientarea nord-est – sud-vest. Fundația și elevația clădirii sunt păstrate în întregime, înălțimea maximă a zidului fiind de 2,85 m. Pe latura de nord și pe două treimi din latura vestică se păstrează „umărul” fundației, cu o lățime de 0,11 m. Clădirea a avut șase încăperi, azi păstrându-se doar patru dintre ele – doi din pereții interiori ai camerelor din partea vestică a clădirii nu s-au mai păstrat, fiind ridicați din materiale perisabile (lemn). Grosimea zidurilor este variabilă. Cu excepția colțului sud-estic, unde camera situată în acest colț are un zid de 0,9 m lățime, întreaga construcție are o lățime a elevației de 0,56 – 0,60 m. Cei doi pereți de compartimentare interiori care nu s-au mai păstrat aveau, probabil, după grosimea fundației, 0,4 m. Construcția are păstrate patru locașuri pentru geamuri, două intrări exterioare și patru praguri (intrări) în interiorul ei, între camerele clădirii. Punct GPS: N. 47.60669108/E. 24.84292726. Altitudine: 1 416 m.
- *Fundație de clădire (fig. 17)* de formă dreptunghiulară din care se distinge vizibil primul strat de asize pe latura de nord și vest. Este orientată nord-est – sud-vest, iar lățimea fundației, formată din pietre sparte prinse cu ciment amestecat cu pietriș, este de 0,4 m. Una din laturile lungi (vestică), singura păstrată vizibil în întregime, are 28,6 m. În partea de nord, aproximativ pe mijlocul laturii scurte, se poate observa pragul unei posibile intrări cu o lățime de 2,1 m. Întreaga structură este așezată pe o terasă amenajată, iar în prezent este aproape în întregime acoperită cu vegetație (mușchi). Punct GPS N. 47.60615079/E. 24.84326195. Altitudine: 1 429 m.
- *Fundație de clădire și elevație (fig. 18).* Este situată pe o terasă inferioară, amenajată. Are formă dreptunghiulară, orientată nord-est – sud-vest și o grosime a fundației de 0,5

m. Structura are un hol pe latura lungă, estică, prin care se face accesul la cinci încăperi, dispuse una după alta, pe latura de est, având aceleași dimensiuni. Fundația, formată din pietre sparte prinse cu ciment amestecat cu pietriș, s-a păstrat în întregime; în partea sudică și estică nivelul acesteia se află la nivelul solului, iar în partea vestică și nordică are o înălțime de până la 1,2 m. În această parte se poate observa pe fața exterioară a fundației o tencuială parțială, formată dintr-un ciment mai fin. În jumătatea nordică a fundației este vizibil și „umărul” acesteia, lat de 0,15 m. Pe toată partea superioară a zidului se observă un strat de ciment amestecat cu pietriș, nivelat, dovadă a faptului că această clădire se continua cu o suprastructură din lemn. Punct GPS N. 47.60610586/E. 24.84279466. Altitudine: 1 432 m.

- *Fundație de clădire cu elevație și trepte (fig. 19).* Ruinele aparțin unei clădiri dreptunghiulare așezată pe o terasă amenajată. Este orientată pe direcția nord-vest – sud-est și are, pe ambele laturi scurte, scări de acces cu o lungime de 1,8 m și o lățime a treptelor de 0,33 m. Clădirea a fost compartimentată, fiind azi vizibile urmele a doi pereți despărțitori. Lățimea fundației este de 0,53 m la exterior și 0,45 m la fundația interioară a pereților despărțitori. Înălțimea fundației pe latura lungă, sud-vestică, este de 1,2 m, în timp ce pe latura opusă fundația este azi la nivelul solului. Putem presupune că elevația clădirii se continua cu bârne de lemn căptușite cu lut, deoarece pe toată lungimea fundației se pot observa numeroase fragmente de lemn carbonizat (provenind de la bârne groase) și bucățele de lut ars (chirpici). Punct GPS: N. 47.60801006/E. 24.84280044. Altitudine: 1 415 m.
- *Fundații de clădiri cu intrare (fig. 20).* Una dintre ele are formă dreptunghiulară, din piatră spartă prinsă cu ciment amestecat cu pietriș, cu dimensiunile de 7,3 x 5,7 m, orientată nord-sud. Pe latura sudică, aproape de colțul sud-vestic, se află o platformă dreptunghiulară compusă din aceleași materiale, având dimensiunile de 2,45 x 2,3 m, reprezentând probabil intrarea în clădire. Grosimea fundației clădirii este de 0,3 m iar a platformei din colțul sud-vestic de 0,16 m. Punct GPS: N. 47.60723088/E. 24.84501662. Altitudine: 1433 m. O a doua fundație înregistrată (fig. 21) are formă dreptunghiulară, este formată din pietre sparte, de dimensiuni mari (0,35-0,5 m), prinse cu ciment amestecat cu pietriș. Este orientată nord-vest – sud-est, cu dimensiunile de 26,6 x 5,1 m. În colțul sud-estic, pe latura lungă are un intrând de 1 x 6,8 m. Fundația clădirii are lățimea de 0,3 m. Punct GPS: N. 47.60727933/E. 24.84509507. Altitudine: 1 435 m.

Vârful Geamănul

Înainte de începerea cercetărilor noastre, în Muzeul Rădăcinilor, amenajat de un localnic, Ștefan Grec, în propria sa gospodărie din satul Vâlcănescu, se afla un vas preistoric, datând probabil din epoca târzie a bronzului (fig. 22): o ceașcă nedecorată, cu marginea dreaptă și îngroșată la exterior, corpul bitronconic, fundul drept și o toartă în bandă, cu secțiunea dreptunghiulară; pe unele porțiuni ale vasului se mai păstrau urme din angoba brun-cărămizie; înălțimea era de 8 cm, diametrul gurii de 8 cm, diametrul fundului de 4 cm și diametrul maxim de 10,5 cm; în ruptură pasta avea culoare neagră-cenușie și macroscopic se putea observa că au fost folosite ca degresant fragmente ceramice pisate⁹. Conform lui Ștefan Grec, vasul a fost descoperit și recuperat în anul 1986, cu ocazia lucrărilor la un drum forestier, amenajat în preajma Vârfului Geamănul (Ștefan Grec, com. pers., Vâlcănescu, 16 septembrie 2012). În anul 2015 am vorbit din nou cu Ștefan Grec, care ne-a întărit cele spuse anterior și ne-a condus până la baza drumului. Ceașca este menționată și în repertoriul arheologic al județului Maramureș, însă cu un alt loc de proveniență – la confluența râului

⁹ Dragoman et al. 2012, 220.

Bistrița Aurie cu Valea Șesul¹⁰. În orice caz, periegheza efectuată de noi în preajma Vârfului Geamănul nu a dat, deocamdată, niciun rezultat în ceea ce privește materialele preistorice. În schimb, au fost documentate ruinele unor stâne (fig. 23).

Periegheze efectuate pe traseul unor posibile culoare de trecere din Maramureș spre Bucovina

Stâna Dunca

În anul 2015 au fost efectuate o serie de periegheze pe traseele unor posibile culoare de trecere din Maramureș spre Bucovina, altele decât cel indicat de drumul național actual. În timpul unor cercetări efectuate pe un segment ce pornea din Pasul Prislop și ajungea în satul bucovinean Cârlibaba, în punctul denumit de noi „*Stâna Dunca*” (fig. 24), la o altitudine de 1 475 m, s-a găsit o lamă fragmentară din rocă locală de culoare neagră, posibil menilit, având dimensiuni de 1,4 x 1,1 x 0,5 cm și o greutate de sub un gram (fig. 25) (Punct GPS: N 47.65709/E 024.90781).

De asemenea, a fost documentată o stână abandonată, aflată într-un stadiu incipient de ruinare, compusă din două construcții vizibile și resturi de la altele (fig. 26). Prima construcție, orientată sud-nord, cu intrarea la sud, era ridicată pe un soclu de piatră fără liant, peste care au fost așezate grinzi de lemn. Pereții au fost realizați din lemn, iar șarpanta, tot din scânduri de lemn, a fost probabil acoperită cu tablă sau alt material care fie s-a degradat (lemn, mai greu de crezut, dar așa este și staulul din apropiere), fie a fost furat (daca a fost de tablă sau alt material; o bucată de tablă se mai vede pe clădire, doar că poate să fi fost pusă în crăpăturile prin care ploua). Dimensiunile construcției erau de 4,10/4,20 m lățime x 9,60 m lungime. Înălțimea construcției de la tălpi la grinzile tavanului 2,26 m, iar de la tălpi la îmbinarea șarpantei - 3,62 m. Deschiderea șarpantei era de 4,80 m, iar lungimea de 11 m (din care 0,20 m la prispă și 1,20 m în partea opusă). Construcția avea două încăperi și un acoperiș în două ape, cu o mică prelungire a șarpantei pe latura vestică a încăperii dinspre nord. Construcția avea și o prispă pe latura sudică, înainte de intrare, realizată prin extinderea șarpantei spre sud; aceasta era podită și, de jur împrejur, era prevăzută cu mână curentă din scânduri; pe scândurile dinspre intrare era sculptat, pe scânduri diferite (adică câte o literă pe câte o scândură), numele DUNCA; dimensiuni: 4 m lățime x 2,48 m lungime:

D	U	N	C	A
	X			
	I		N	

Inscripția de pe scândurile prispei (înălțimea prispei: 1,10 m)

Intrarea în clădire se făcea prin colțul sud-estic (dimensiuni ușă: 0,93 m), dar ușa nu se mai păstra. Prima încăpere, destinată, cel mai probabil, locuirii, avea dimensiuni de 4,20 m lățime și 3 m lungime, iar în peretele estic, imediat la intrare, o gaură pentru horn. Încăperea nu comunica cu cea dinspre nord. Ultima încăpere avea intrarea dinspre nord dispusă aproximativ la jumătatea lățimii odăii (înspre nord-est: 1,65 m, înspre nord-vest 1,55 m); foarte probabil, a fost folosită pentru adăpostirea animalelor.

Cea de a doua construcție era un staul, cel mai probabil de vite. Staulul era situat la 51 m sud-vest de prima construcție și era orientat nord-vest-sud-est, cu intrări pe ambele laturi scurte și cu încă o intrare pe latura lungă, nord-estică. Dimensiunile erau de 25 m lungime x 6,75 m lățime. Ușile/intrările de pe cele două laturi scurte erau dispuse pe mijloc și aveau dimensiunile de 3,15 m. Intrarea de pe latura lungă era amplasată la 4,15 m de colțul sud-

¹⁰ Kacsó 2011, vol. I, 279 și vol. II, 33; Kacsó 2015, vol. I, 301, vol. II, XV, 26.

estic și avea deschiderea de 2,90 m. Staulul era ridicat pe un soclu de pietre fără liant, peste care erau așezate tălpi de lemn; întreaga construcție era de lemn, cu grinzi intermediare. Înălțimea de la tălpile construcției la grinzi era de 1,56 m, iar până la îmbinarea șarpantei – 4 m. Pereți despărțitori nu se mai păstrau, astfel încât staulul avea aspectul unei hale mari, podite pe jos. Acoperișul în două ape era realizat din corni/căpriori, peste care era bătută scândură lungă, așezată de jos în sus, asemenea țiglelor.

Nu în ultimul rând, menționăm că și la „*Stâna Dunca*” am identificat structuri ce datează, probabil, din Al Doilea Război Mondial (**fig. 27**).

Podul Prelucilor

În iunie 2015, în apropiere de stâna actuală din Podul Prelucilor (**fig. 28**), la o altitudine de 1 568 m, am descoperit o piesă litică de culoare gri, posibil rocă locală, cu urme de retușare (**fig. 29**), având dimensiuni de 47 x 32 x 8 mm și o greutate de 10 gr.; punct GPS: N 47.62702/E. 024.86870.

Poiana Știol

Un alt segment cercetat este cel dintre Pasul Prislop și Poiana Știol (**fig. 30**). În acest din urmă loc, pe drumul de acces spre stânele de pe valea Bistricioara, construit probabil între 2013-2014, au fost descoperite două piese litice preistorice (**fig. 31**):

- Lamă din silex de Prut; dimenisuni: 4,3 x 2, 9 x 0,9 cm; greutate: 6 gr.; punct GPS: N 47.58474/E 024.81599; altitudine 1527 m.
- Lamă de silex, cu urme de retușare; dimensiuni: 28 X 15 X 5 mm; greutate: 2 gr.; punct GPS: N 47.58480/E 024. 81563; altitudine: 1 513 m.

Tot în punctul „*Poiana Știol*” au fost descoperite și o serie de fragmente ceramice dificil de încadrat din punct de vedere cronologic, catalogate drept „post-romane” (**fig. 32**):

- Fragment de buză vas, lucrat la roată, de culoare cenușie; punct GPS: N 47.58582/E 024.81988; altitudine: 1 505 m.
- Un fund de vas din 3 fragmente, lucrat la roată, din pastă de culoare cenușie, cu angobă de culoare închis-cenușie și un diametru de 14 cm; punct GPS: N 47.58456/E 024.81623; altitudine: 1 522 m.
- Fund de vas din cinci fragmente lucrate la roată, de culoare cenușie, angobă cenușiu-închis și diametrul de 14 cm; punct GPS N 47.58743/E 024.80914; altitudine 1 552 m.

Cu ocazia cercetărilor efectuate pe acest traseu au mai fost documentate câteva ruine aparținând unor stâne abandonate (**fig. 33**).

Câmp de bătălie din secolul al XVIII-lea

În anul 1717, nu departe de Pasul Prislop, a avut loc o bătălie cu tătarii, în urma căreia a luat sfârșit ultima mare invazie a acestora. Memoria evenimentului este păstrată nu doar de documentele vremii, ci și de un monument memorial contemporan. Chiar și unele inițiative locale, cum este Hanul Tătarilor, apelează la evenimentele din 1717. Însă, locul semnalat de monumentul memorial nu corespunde cu cel indicat pe hărțile josephine. Pe planșa XXXVII - Secțiunea IV din zona orașului Borșa, sunt indicate trei Wachthaus-uri cu rol de apărare a regiunii (**fig. 34**). Conform hărților josephine, două dintre ele erau amplasate la ieșirea din Borșa, spre Pasul Prislop, pe valea Vișeu, și o a treia în zona actualei Baia Borșa, pe valea Cislă. În anul 2014, am vizitat pentru prima dată zona în care s-au petrecut evenimentele din 1717, cu intenția de a încerca în viitor să identificăm câmpul de luptă și structurile asociate.

Perspective

Zonele Pasului Prislop și a Vârfului Geamănul ar trebui în continuare investigate în vederea identificării de noi situri arheologice. În plus, toate locurile în care au fost descoperite repetat materiale preistorice și/sau „post-romane” trebuie revizitate: punctul „*Pârția de schi*”, pentru a identifica situl din care provin piesele, dacă acesta nu a fost între timp distrus cu totul; punctele „*Stâna Gropșoare*” și „*Poiana Știol*”, pentru a efectua carote și un sondaj (sau mai multe) care să precizeze natura contextului. Ar trebui revizitate și punctele „*Stâna Dunca*” și „*Podul Prelucilor*” pentru a lămurii prezența pieselor preistorice singulare descoperite acolo. Sursele de materie primă ale pieselor descoperite până acum trebuie, de asemenea, determinate.

O atenție aparte merită cercetarea zonei în care au avut loc evenimentele din 1717, în vederea identificării de eventuale urme materiale. Cercetările de teren propriu-zise ar trebui completate de studierea culturii materiale contemporane asociate într-un fel sau altul cu amintirea invaziei tătare: monumentul memorial, Hanul Tătarilor, indicatoare rutiere etc.

În ceea ce privește urmele materiale din trecutul recent, ar trebui realizat un repertoriu al vestigiilor asociate războiului și efectuate o serie de săpături arheologice în structuri diferite – clădiri, buncăre și cazemate, tranșee etc. Unele dintre structurile militare ar putea fi restaurate și incluse într-un muzeu, cum este cazul, de pildă, Muzeului Liniei Arpad din Koločava, Ucraina. Din păcate, în România, ruinele celor două războaie mondiale au fost trecute cu vederea de cercetarea arheologică și de politicile de patrimoniu¹¹, iar legislația actuală nu le include în categoria siturilor sau a monumentelor arheologice sau istorice; drept urmare, considerăm necesară modificarea legislației pentru a proteja și astfel de ruine. Totodată, documentarea ruinelor corespunzătoare unor ocupații tradiționale trebuie continuată și pusă în relație cu mărturiile ciobanilor și ale localnicilor.

Nu în ultimul rând, ne-am dori ca documentarea ruinelor să fie dublată de realizarea de fotografii artistice, picturi și înregistrări filmate care să surprindă diversele aspecte ale personalității acelor munți ce fac obiectul cercetării noastre.

Mulțumiri

Dorim să ne exprimăm recunoștința față de obștea Mănăstirii „Sfântul Nicolae” din Baia Borșa și față de obștea Mănăstirii Prislop, pentru ospitalitate, și față de Părintele Marius Cătană, pentru ajutorul acordat. Totodată, le mulțumim tuturor celor care au participat la cercetările de teren din 2014 și 2015.

¹¹ Dragoman, Oanță-Marghitu 2013, 185-198.

Referințe bibliografice

- Dragoman, Oanță-Marghitu 2013 R.-Al. Dragoman, S. Oanță-Marghitu, *Arheologie și politică în România*, BiblMarm 4, Baia Mare, 2013.
- Dragoman et al. 2012 R.-Al. Dragoman, D. Pop, B. Bobîcă, C. Astaloș, *O arheologie a munților din Maramureș, România: preliminarii*, Marmatia 10, 2012, 217-225.
- Fărcaș et al. 2013 S. Fărcaș, I. Tanțău, M. Mîndrescu, B. Hurdu, *Holocene vegetation history in the Maramures, Mountains (Northern Romanian Carpathians)*, Quaternary International, 293, 2013, 92-104.
- R. Haaland, G. Haaland 2011 R. Haaland, G. Haaland, *Landscape*, în T. Insoll (ed.), *Oxford handbook of the archaeology of ritual and religion*, Oxford, 2011, 24-37.
- Kacsó 2011 C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, 2 vol., Baia Mare, 2011.
- Kacsó 2015 C. Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, 2 vol., Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Baia Mare, 2015.

Lista ilustrației / List of illustrations:

Fig. 1. Hartă a Maramureșului cu zona aleasă spre cercetare (hartă: Bogdan Bobîna).

Fig. 1. Map of the Maramureș region with the area chosen for research (map: Bogdan Bobîna).

Fig. 2. Hartă cu descoperirile arheologice din arealul ales spre cercetare: 1. Crasna Vișeuului; 2. Petrova; 3. Leordina; 4. Vișeu de Jos și Vișeu de Sus; 5. Poienile de sub Munte; 6. Moisei; 7. Baia Borșa; 8. Borșa; 9. Vârful Geamănul (hartă: Bogdan Bobîna).

Fig. 2. Map with the archaeological discoveries from the area chosen for research. 1. Crasna Vișeuului; 2. Petrova; 3. Leordina; 4. Vișeu de Jos și Vișeu de Sus; 5. Poienile de sub Munte; 6. Moisei; 7. Baia Borșa; 8. Borșa; 9. Vârful Geamănul (map: Bogdan Bobîna).

Fig. 3. Hartă cu descoperirile menționate în text: cercuri- piese litice; romburi - ceramică; pătrate - structuri din perioada războaielor mondiale; triunghiuri - stâne abandonate (hartă: Bogdan Bobîna).

Fig. 3. Map with the discoveries mentioned in the text: circles - lithics; diamonds - pottery; squares - structures from the world wars; triangles - abandoned sheepfolds (map: Bogdan Bobîna).

Fig. 4. „Pârția de schi”, iunie 2014 (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 4. The „Pârția de schi”, June 2014 (photo: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 5. Piese litice recuperate în 2012, 2014 și 2015 din zona „Pârției de schi” (foto: Zamfir Șomcutean).

Fig. 5. Lithic pieces recovered in 2012, 2014 and 2015 from the „Pârția de schi” area (photo: Zamfir Șomcutean).

Fig. 6. „Stâna Gropșoare”, noiembrie 2014 (foto: Bogdan Bobîna).

Fig. 6. „Stâna Gropșoare”, November 2014 (photo: Bogdan Bobîna).

Fig. 7. Piese litice descoperite în 2012, 2014 și 2015 la „Stâna Gropșoare” (foto: Zamfir Șomcutean).

Fig. 7. Lithic pieces recovered in 2012, 2014 and 2015 from „Stâna Gropșoare” (photo: Zamfir Șomcutean).

Fig. 8. Pasul Prislop, iunie 2014; urme materiale ale războiului: (1) tub de cartuș; (2) tranșee și ruinele unui buncăr (foto: Călin Șuteu).

Fig. 8. Prislop Pass, June 2014: material traces of the war: (1) cartridge case; (2) trenches and ruins of a bunker (photo: Călin Șuteu).

Fig. 9. Pasul Prislop, iunie 2014; amenajări săpate în pământ (foto: Călin Șuteu).

Fig. 9. Prislop Pass, June 2014: structures dug into the soil (photo: Călin Șuteu).

Fig. 10. Pasul Prislop, iunie 2014: tranșee și cazemată (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 10. Prislop Pass, June 2014: trenches and blockhouse (photo: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 11. Pasul Prislop, iunie 2014: structură săpată în pământ, cu trei laturi (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 11. Prislop Pass, June 2014: structure dug into the soil, with three sides (photo: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 12. Pasul Prislop, iunie 2014: structură săpată în pământ, cu patru laturi (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 12. Prislop Pass, June 2014: structure dug into the soil, with four sides (photo: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 13. Pasul Prislop, iunie 2014: structură cu podea din beton (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 13. Prislop Pass, June 2014: structure with concrete floor (photo: Radu-Alexandru Dragoman).

Fig. 14. Pasul Prislop, iunie 2014: buncăr distrus (foto: Radu-Alexandru Dragoman).

- Fig. 14.** Prislop Pass, June 2014: destroyed bunker (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 15.** Pasul Prislop, iunie 2014: imagine aeriană a ruinelor construcțiilor (foto: Călin Șuteu).
- Fig. 15.** Prislop Pass, June 2014: aerial image with the ruins of buildings (photo: Călin Șuteu).
- Fig. 16.** Pasul Prislop, iunie 2014: construcție cu pereți din piatră (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 16.** Prislop Pass, June 2014: building with stone walls (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 17.** Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 17.** Prislop Pass, June 2014: building foundation (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 18.** Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire și elevație (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 18.** Prislop Pass, June 2014: building foundation and elevation (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 19.** Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire, elevație și trepte (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 19.** Prislop Pass, June 2014: building foundation, elevation and steps (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 20.** Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire cu intrare (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 20.** Prislop Pass, June 2014: building foundation with entrance (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 21.** Pasul Prislop, iunie 2014: fundație de clădire cu intrare (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 21.** Prislop Pass, June 2014: building foundation with entrance (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 22.** Ceașcă datând, probabil, din epoca târzie a bronzului descoperită în apropiere de Vârful Geamănul (după Dragoman et al. 2012, Fig. 5).
- Fig. 22.** Cup dated probably in the late Bronze Age, discovered close to the Geamănul Peak (after Dragoman et al. 2012, Fig. 5).
- Fig. 23.** Vârful Geamănul, iunie 2015: ruinele unei stâne (foto: Dan Pop).
- Fig. 23.** Geamănul Peak, June 2015: ruins of a sheepfold (photo: Dan Pop).
- Fig. 24.** „Stâna Dunca”, iunie 2015 (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 24.** „Stâna Dunca”, June 2015 (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 25.** Piesă preistorică descoperită la „Stâna Dunca” (foto: Zamfir Șomcutean).
- Fig. 25.** Prehistoric piece discovered at „Stâna Dunca” (photo: Zamfir Șomcutean).
- Fig. 26.** „Stâna Dunca”, iunie 2015: stână abandonată (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 26.** „Stâna Dunca”, June 2015: abandoned sheepfold (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 27.** „Stâna Dunca”, iunie 2015: structură datând, probabil, din Al Doilea Război Mondial (foto: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 27.** „Stâna Dunca”, June 2015: structure dating probably from Second World War (photo: Radu-Alexandru Dragoman).
- Fig. 28.** „Podul Prelucilor”, iunie 2015 (foto: Călin Șuteu).
- Fig. 28.** „Podul Prelucilor”, June 2015 (photo: Călin Șuteu).
- Fig. 29.** Piesă preistorică descoperită la „Podul Prelucilor” (foto: Zamfir Șomcutean).
- Fig. 29.** Prehistoric piece discovered at „Podul Prelucilor” (photo: Zamfir Șomcutean).
- Fig. 30.** „Poiana Știol”, noiembrie 2015 (foto: Călin Șuteu).
- Fig. 30.** „Poiana Știol”, November 2015 (photo: Călin Șuteu).
- Fig. 31.** Piese litice descoperite la „Poiana Știol” (foto: Zamfir Șomcutean).
- Fig. 31.** Lithic pieces discovered at „Poiana Știol” (photo: Zamfir Șomcutean).
- Fig. 32.** Fragmente ceramice descoperite la „Poiana Știol” (foto: Zamfir Șomcutean).

Fig. 32. Pottery fragments discovered at „*Poiana Știol*” (photo: Zamfir Șomcutean).

Fig. 33. „*Poiana Știol*”, iunie 2015: ruinele unei stâne (foto: Dan Pop).

Fig. 33. „*Poiana Știol*”, June 2015: ruins of a sheepfold (photo: Dan Pop).

Fig. 34. Hartă josephină pe care este indicat locul bătăliei cu tătarii din 1717.

Fig. 34. Josephine map on which is indicated the place where the 1717 battle with the Tatars took place.

An archaeology of the Maramureș Mountains, Romania: the surveys from 2014 and 2015

(Abstract)

The high areas of the Maramureș (north Romania) are almost unknown archaeologically, reason for what, in 2012, starting with some exploratory visits, we initiated a research of which ultimate purpose is the understanding of the meanings people gave to mountains and the effects of mountains' presence in the lives of the communities from the distant as well as the recent past (Dragoman et al. 2012). For this purpose, as a first step, we decided to systematically record the eventual sites and ruins from three areas from eastern Maramureș – the Prislop Pass (1414 m asl, linking Maramureș and Bukowina), the Geamănul Peak (1539 m asl, in Maramureș Mountains, east of Prislop Pass) and the Pietrosu Rodnei Peak (2303 m asl, in Rodnei Mountains – the highest mountains from Maramureș). The investigations from 2014 and 2015 took place in the Prislop Pass, the area of the Geamănul Peak and the potential passageways linking Maramureș to Bukowina. The surveys resulted in the discovery of three prehistoric sites, a place with pottery fragments difficult to be assigned chronologically ("post-Roman"), numerous material traces associated very probably to the First and the Second World Wars, and several abandoned sheepfolds.

Radu-Alexandru DRAGOMAN

Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București
al_dragoman@yahoo.com

Dan POP

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
dannpopp@gmail.com

Bogdan BOBÎNĂ

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
bghbobina@gmail.com

Marius ARDELEANU

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
ardeleanumarius@yahoo.com

Călin ȘUTEU

Școala Doctorală de Istorie
Universitatea "1 Decembrie" din Alba Iulia
suteu.calin@gmail.com

Ciprian ASTALOȘ

Muzeul Județean Satu Mare
Institute of Archaeology, University College London, United Kingdom
astalos_ciprian@yahoo.com

Vlad SĂSĂRAN

Asociația Heidenröslein Baia Mare
rotter_ov_yggdrasil@yahoo.no



Fig. 1

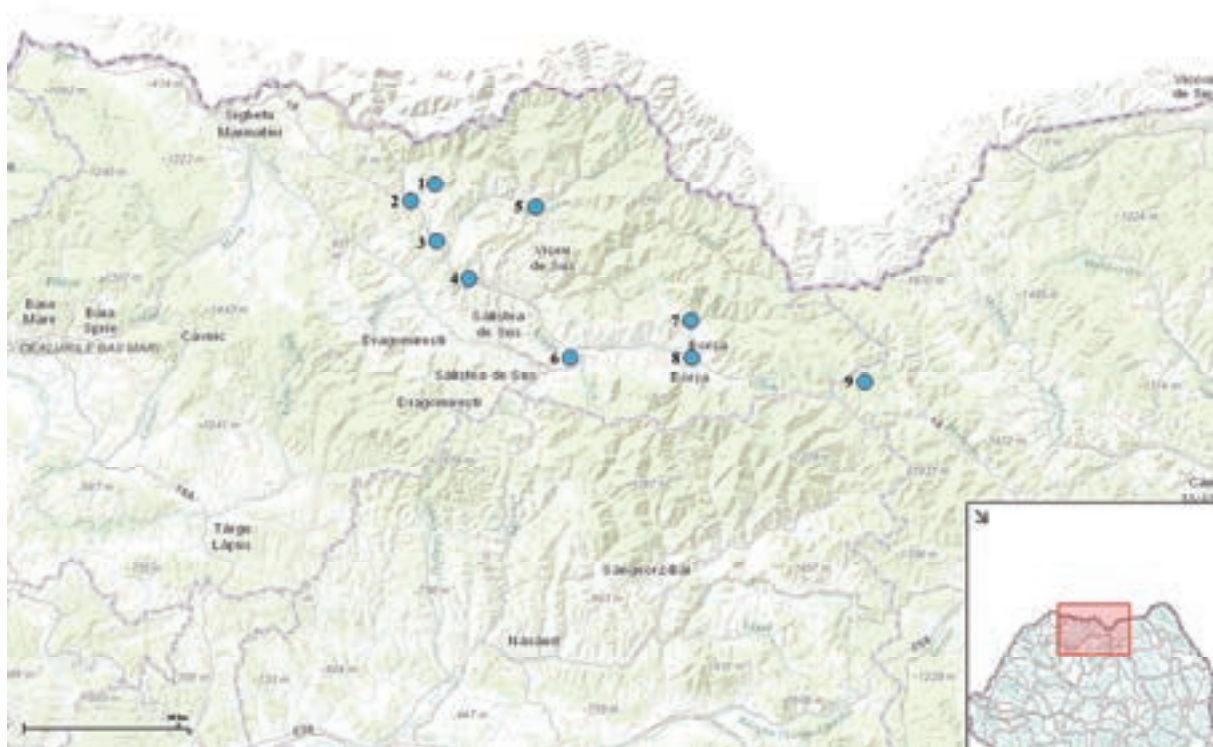


Fig. 2

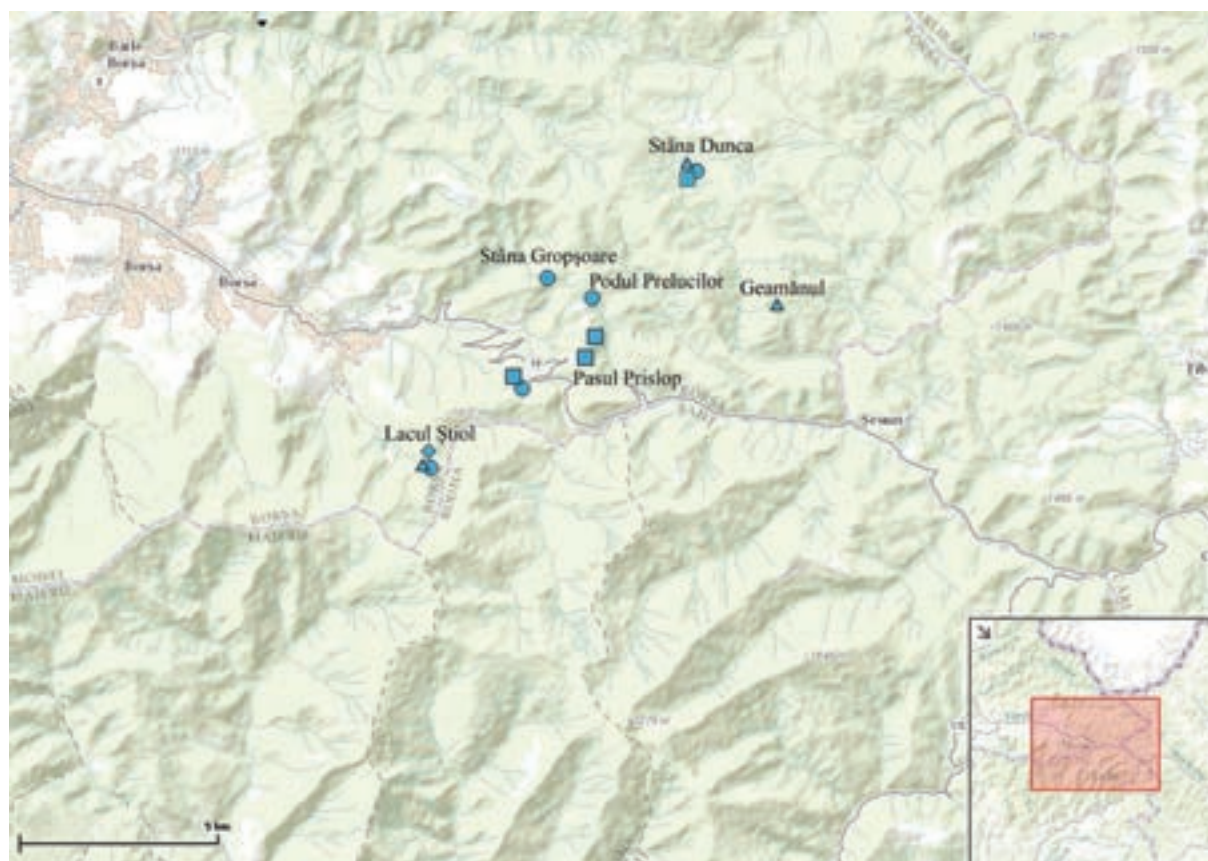


Fig. 3



Fig. 4



Fig. 5



Fig. 6

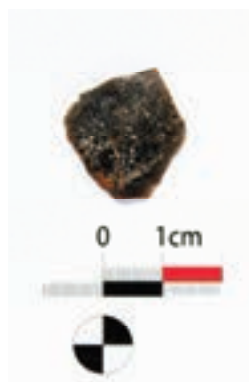
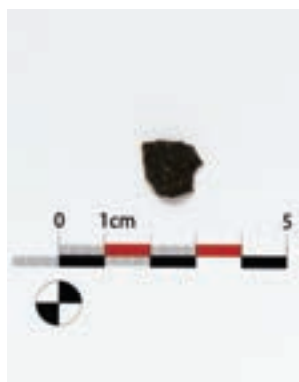
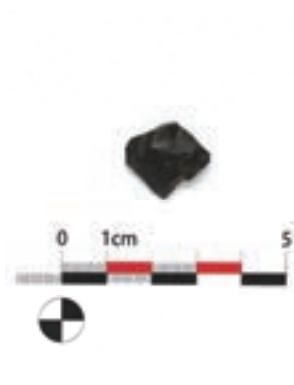
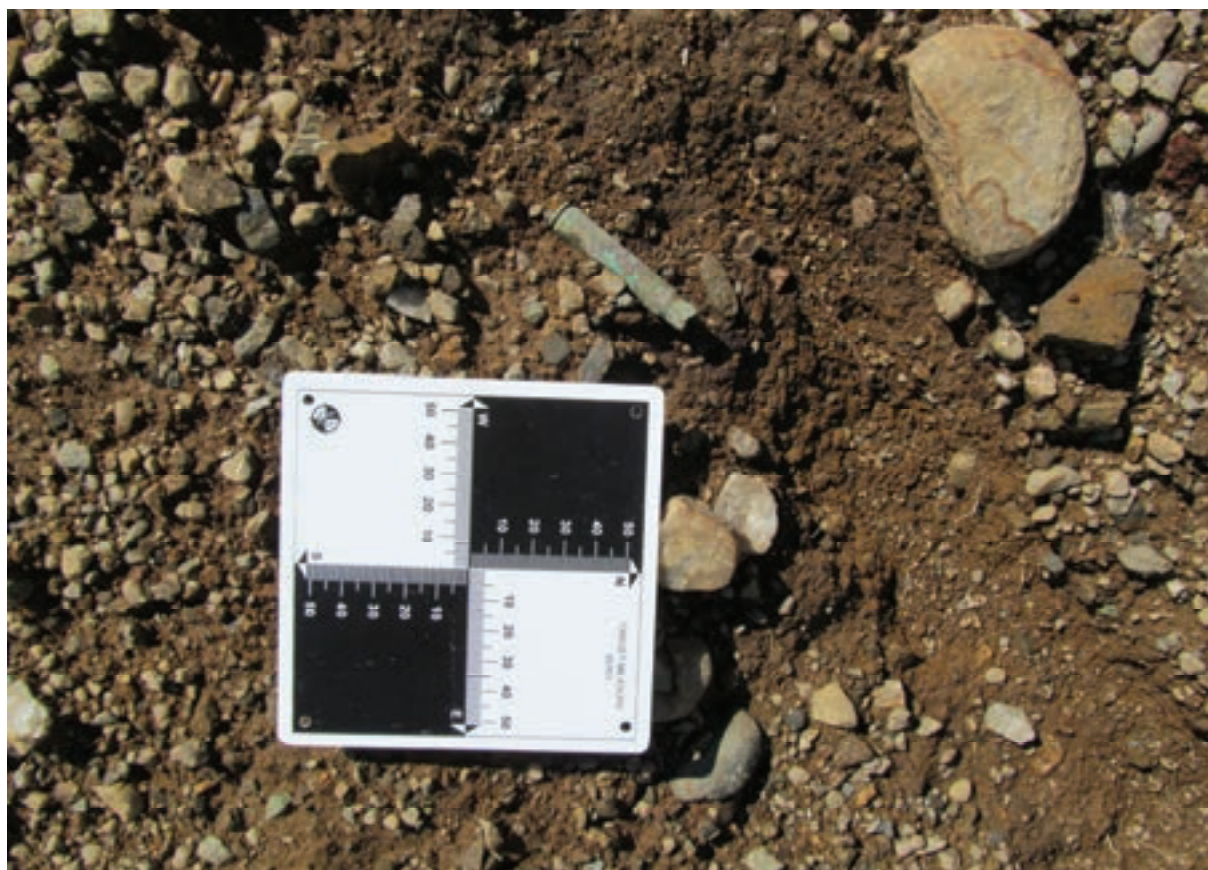


Fig. 7



1.



2.

Fig. 8



Fig. 9



1.



2.

Fig. 10



Fig. 11



Fig. 12



Fig. 13



Fig. 14



Fig. 15



Fig. 16



Fig. 17



Fig. 18. 1



Fig. 18. 2



Fig. 19



Fig. 20



Fig. 21



Fig. 22



Fig. 23. 1



Fig. 23. 2



Fig. 23. 3



Fig. 24



Fig. 25



Fig. 26. 1



Fig. 26. 2



Fig. 26. 3



Fig. 26. 4



Fig. 26. 5



Fig. 26. 6



Fig. 27



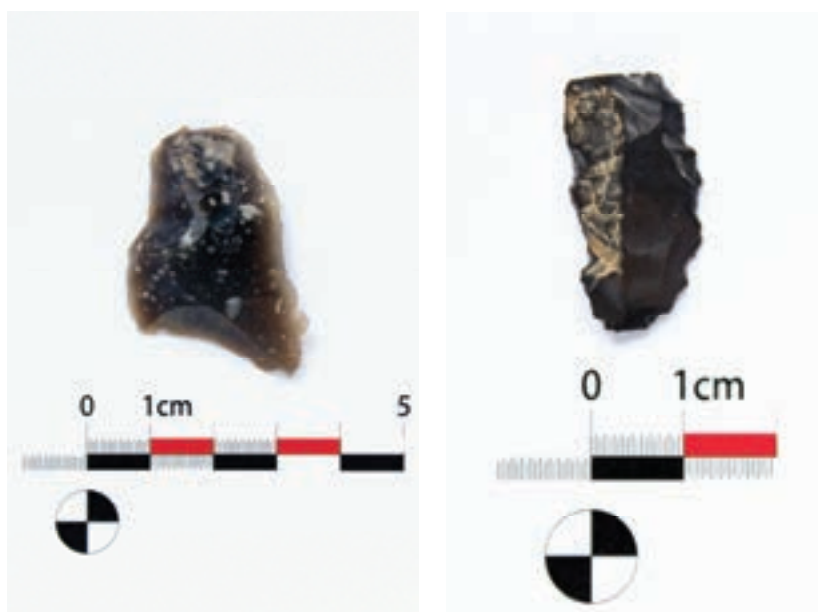
Fig. 28



Fig. 29



Fig. 30

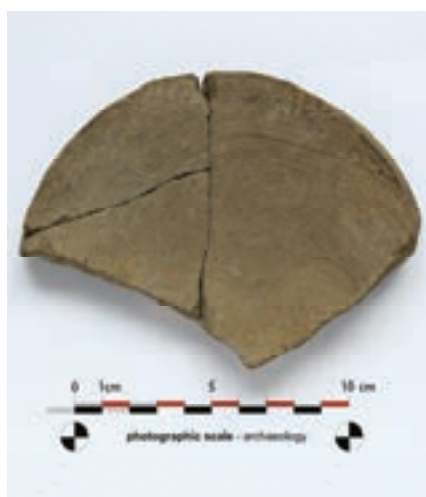


1.
Fig. 31

2.



1.



2. a



2.b



3.

Fig. 32



Fig. 33

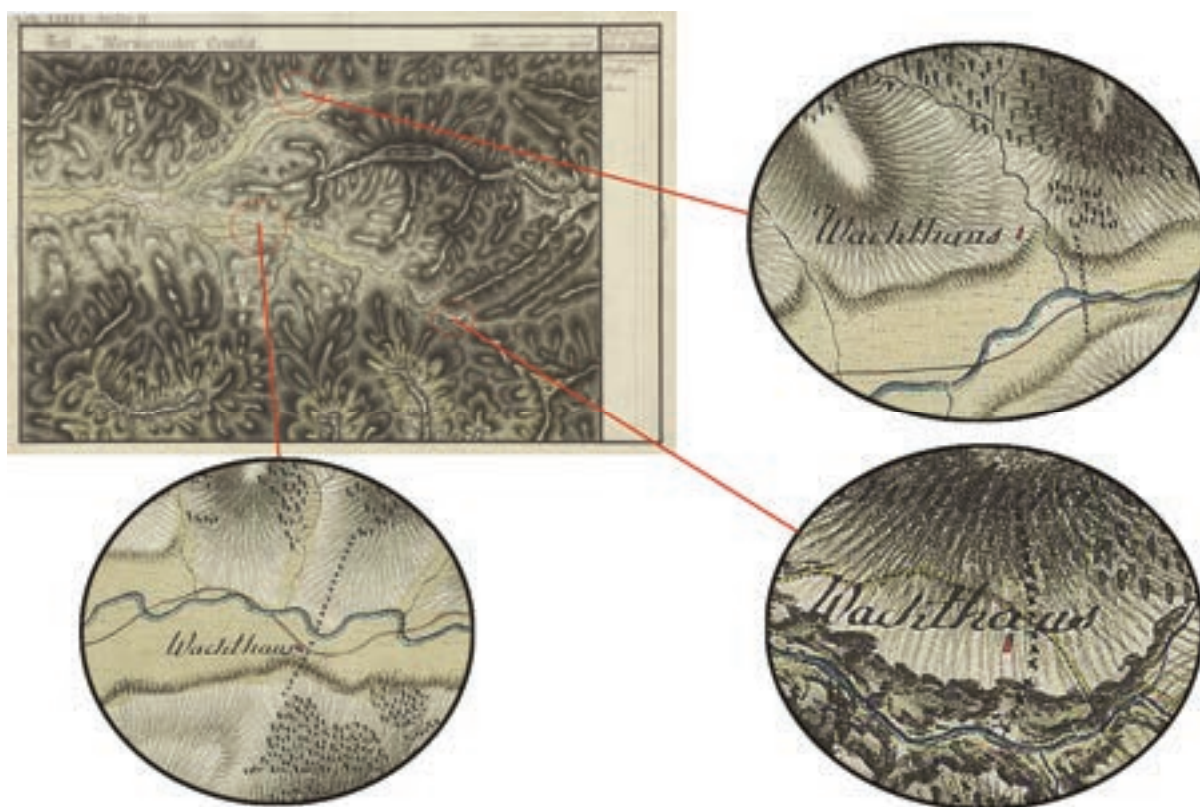


Fig. 34

Epilog arheologic la jurnalul doctorului Jivago

RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN

Soniei

Pasul Prislop, Maramureș, iunie 2014

Alături de câțiva colegi am ajuns în Maramureș, în Pasul Prislop, pentru a efectua cercetări de suprafață, în cadrul unui proiect privind o arheologie a munților. De aici, de la peste 1 400 m altitudine, văile se întind până departe, spre Bucovina și Țara Maramureșului, și privirile poposesc, la sud și nord, pe vârfuri ale Munților Rodnei și Maramureșului. Peisajul este presărat cu goluri în păduri, tăieri masive, dar și cu numeroase structuri din beton ce sugerează fortificarea, frontul, lupta și care au rămas ca atare în memoria oamenilor locului care ne-au spus că sunt din vremea Primului Război Mondial. De fapt, întreaga zonă este un palimpsest, în care unele ruine datează din timpul Marelui Război, cum l-au numit contemporanii, iar altele din războiul mondial ce i-a urmat. În nararea evenimentelor istoricii au lăsat de-o parte această materialitate, tratată ca un decor abstract al planurilor de operațiuni, scenă pe care joacă actorii implicați în campaniile militare, ecran pe care se derulează evenimente politice. Pe nedrept, amintirile martorilor materiali ai acelor timpuri au fost date uitării.

Ruine și flori (alte note de jurnal)

Spre est peisajul era tușat de rețele de tranșee care se adânceau în covorul verde al ierburilor, fundații de clădiri și buncăre, unul aproape întreg, restul distruse. Buncărele au fost construite din beton, iar cel aproape întreg oferă imaginea completă a materialității duratei în acest spațiu: mai întâi a fost construit buncărul, îmbrăcat în două straturi de beton, diferite ca textură; după un timp, buncărul a ajuns să fie acoperit de pământ și vegetație, iar din acest covor subțire, acumulare în peisaj a straturilor de memorie a războiului, au crescut copaci care cândva se înălțau spre cer precum obeliscuri vii, semne de exclamare împotriva uitării. În partea de vest, din cele mai multe dintre structurile identificate, astăzi au rămas doar scobiturile în pământ. O singură structură mai păstra calota de ciment a cazematei, care diferă ca textură de buncăre.

Adesea, scobiturile sunt camuflate de peisaj, dar, în anumite momente ale zilei, lumina le umbrește contururile, și atunci ele apar dintr-o dată ca imense răni și cicatrici pe corpul muntelui. În apropiere, la un moment dat, cu ocazia amenajării unei pârtii de schi, au ieșit la iveală tuburi de cartușe, piese și bucăți de metal. Pământul răscolit, de culoare brună, presărat cu obiecte și chiar resturi de la cazemate, în contrast cu pitorescul peisajului din care a fost smuls, pare să ne apropie de timpul războiului, ca o imagine văzută, nu doar născută printr-un efort empatic. Obiectele însele evocă durerea, moartea și dezintegrarea în bucăți – echivalentul material al mutilării. Fragmentarul, contorsionarea, rugina lor contrastează cu imaginea întregului oferită de filmele documentare cu soldați în mișcare, de hărțile în care sunt reprezentate abstract armate și direcții de atac sau de sălile de muzeu în care sunt expuse arme și soldați-manechine. Uneori, aceleași obiecte pot evoca atât suferința și moartea, cât și dimensiunea cotidiană a vieții soldaților, acele mici insule de normalitate în furtuna războiului, pauze care dau iluzia intimă în timpul monoton al ordinii și disciplinei. Un glonț trimite cu gândul, acum, la gesturile de a încărca arma și de a verifica muniția, la răni și ucidere. Dar, un banal nasture cules astăzi din rănile muntelui, rupt din uniforma trecutului, poate evoca nu doar haina din care s-a desprins, odată, poate, cu dezarticularea

corpului care o purta, ci și gesturile calme, precise, ritmate, ample ale cusutului, prin care soldații păreau să înșire domestic, în haosul războiului, mici noduri de liniște; într-o clipă, familiaritatea mișcărilor îl poate purta pe cel ce coase într-o altă lume decât cea în care se află, în tandrețea, fericirea sau tristețea amintirii.

*„Eu pîn’ la trei ședea-voi iară
Cu cărțile, tu – cu cusutul.
Și n-om simți mai către seară
C-am conținut chiar și sărutul.”*

*„Se-nțeapă-n acul ei uitat,
Stîrnind un strop de sînge,
O vede-n gînduri imediat
Și, pe tăcute, plînge.”*

Și ne putem gândi că, după ce înlăturăm acest pansament verde al stratului de vegetație, nu dezvelim doar chipul diform al războiului, ci și efortul oamenilor prinși în mobilizarea totală de a-și recunoaște încă chipul în oglindă, dincolo de hidoșenia industrială a morții.

Încă din primele zile, trecând pe lângă Mănăstirea Prislop, spre valea ce se deschide treptat înspre vest, la marginea pădurii, ascunse de brazi sau de vegetație, am descoperit ruinele unor clădiri. Un localnic ne-a spus că sunt ruinele unui spital din timpul Primului Război Mondial. Este singura informație de care dispunem deocamdată, în consecință nu știm cu certitudine când a fost ridicată și abandonată construcția și nici ce destinație a avut. Dar, cronologia nu mai este atât de importantă în acest peisaj al ruinării și dăinuirii, în care timpul a căpătat o anumită configurație într-un spațiu care pune împreună buncărele și cazemata, presupusul spital, copacii și iarba.

Din aproape toate clădirile din zona presupusului spital nu s-au mai păstrat decât fundațiile. Una singură dintre ele este foarte bine păstrată, având aproape toți pereții încă în elevație. Clădirea a fost construită din bolovani legați cu ciment, pe o terasă amenajată în panta dealului, are ziduri groase și mai multe camere. Ieșirea din uz și ruinarea permit astăzi observarea anatomiei clădirii și experiența spațiilor interne, dar într-o manieră diferită de cea a locatarilor ei de acum o sută de ani. Nuditatea ei subliniază materializarea la scară 1/1 a unui plan de pe planșeta arhitectului. Din această cauză, arheologul nu poate trăi experiențele celor de acum o sută de ani, care experiau doar trasee, camere, imagini. Arheologul parcă privește o machetă, are imaginea unui fals întreg, un fel de consolare și iluzie, totodată, care alătură trecutul, ruinele, vegetația, tristețea, părăsirea, ștergerea treptată.

*„Ne muștră bîrnele tăcute
Iubirea, care juruită
N-a fost că va zdrobi redute,
Noi singuri vom pieri, iubito.”*

Printr-o ușă de mari dimensiuni se intră în prima cameră, cu două ferestre mari, una dispusă la fațada clădirii, alta lateral, prin care se poate privi spre vale – motiv pentru care încăperea trebuie să fi fost foarte luminoasă. Prima cameră nu este foarte mare. Printr-o ușă joasă, prin care poate intra doar câte o persoană odată, se pătrunde într-un spațiu ce pare la prima vedere că a constituit o singură cameră. O serie de elemente constructive sugerează faptul că această parte a clădirii a fost cândva împărțită în trei segmente. În dreptul ușii de

trecere dinspre prima cameră se afla un mic culoar, din care, prin două uși dispuse pe laturi, se intra în alte două camere. Camera din stânga, cum intri, mai avea o ușă ce comunica cu exteriorul și o fereastră, ambele dispuse spre una dintre laturile terasei; ca dimensiuni era foarte mică – la fel ca și culoarul. Cu o singură fereastră, amplasată lateral, a doua cameră era mult mai puțin luminoasă decât prima cameră. Spațiul rămas în dreapta culoarului era foarte îngust, avea amenajată o răsuflătoare și comunica direct cu o treia cameră. Această ultimă cameră are două ferestre, una la fațadă și una spre lateral. A treia cameră este mai puțin luminoasă decât prima cameră, dar mai luminoasă decât cea de a doua, una dintre ferestre deschizându-se spre vale (astăzi însă este „blocată” de brazii care au crescut în dreptul ei).

*„Azi-dimineată, cum îmi promisese,
În casă,-o galbenă fișie
A soarelui intră, pornind să-mi țese
Cărare pe sub draperie.”*

Spre deosebire de prima cameră, prin spațiul redus și dimensiunile nu atât de mari ale ferestrelor, celelalte două sunt mai ferite. Dintre toate încăperile, atmosfera din interiorul celei de a treia camere pare să fi fost cea mai intimă și mai ocrotitoare, neavând nicio ușă de comunicare directă cu exteriorul. În zilele senine, privind prin ferestrele dinspre vale, în fața ochilor se deschide o lume minunată, colorată în nuanțe de verde (brazii), albastru (munții și cerul) și auriu (lumina soarelui); peste culmile pădurilor de brazi se zăresc munții până departe.

*„Trufia înălțimilor cărunte
Se-nvecina cu-naltul crîng.
Și-n depărtările-n răstimpuri mute,
Cocoșii trîmbițau, prelung.”*

În alte zile însă, ploaia și ceața învăluie clădirea și o izolează de restul lumii, de jur-împrejur totul devenind rece, alb, mișcător și fantomatic.

*„E-atîta ceață, beznă grea,
Un ceas devreme-al firii,
Că-n cer se-agață stea de stea
Și număr par a nu avea
Și-ntreg pământul de-ar putea,
Tot Paștele l-ar dormita
Pe filele Psaltirii.”*

Clădirea nu evocă absolut nimic din amintirea războiului. Aspectul clădirii este cel al unei solide construcții domestice, o casă cu ferestre spre o frumoasă priveliște, un spațiu al odihnei, căldurii și protecției. Totuși, clădirea este o lume fragilă, o insulă înconjurată de o materialitate a războiului radical diferită – un univers aproape subpământean, închis în cazemate, adăposturi și tranșee. Ambrazura cazematei este corespondentul militar, contrar, al ferestrelor clădirii – un gol menit privirilor pânditoare și expresie materială a fricii și dorinței de a te ascunde.

Natura a învelit cu timpul toate ruinele, modificând imaginea inițială și recolorând peisajul. Procesul prin care natura încorporează vestigiile arheologice nu îndeamnă la uitare, așa cum s-ar putea crede la prima vedere. Chiar și acoperite de vegetație, forma construcțiilor este indicată de unele plante: spre exemplu, cimbrișorul, având nevoie de lumina soarelui, se concentrează pe ziduri pentru că acolo nu crește iarba care l-ar fi

înnăbușit. La data la care am documentat clădirea cea mai bine păstrată, interiorul camerelor era acoperit de vegetație, de aceeași iarbă și aceleași flori care cresc și în exteriorul clădirii. Cromatic domina verdele ierbii, galbenul-verzui al floricelelor de crețișoară, galbenul floricelelor denumite piciorul cocoșului și albul bănuștelor. Răspândite se întrezăreau șopârlița mov-albăstrui, cimbrisorul roz-mov, orhideele roșii-purpurii, clopoțeli purpurii sau trifoiul roșu. În camerele clădirii au crescut brazi, printre pietrele zidurilor interioare au crescut ferigi, iar unele porțiuni au fost acoperite de mușchi. La rândul lor, fundațiile celorlalte clădiri au fost în parte acoperite de mușchi, iarbă sau copaci. Plantele indică biografia îndelungată a ruinelor, până astăzi, când au ajuns subiectul acestor rânduri. Toate aceste elemente vegetale dau mărturie despre timpul îndelungat scurs de la momentul abandonării clădirii. În această calitate plantele conferă autenticitate ruinelor. Ele transcend granița modernistă dintre natură și cultură, devenind asemenea unor artefacte, utile evaluării temporale. Timpul lor nu este însă unul abstract, în ani calendaristici, ci unul al sentimentelor provocate de întâlnirea cu trecutul.

Privind prin fereastra ruinelor

Peisajul montan și prezența în apropierea graniței cu Ucraina a ruinelor frontului și ale unui posibil spital din Primul Război Mondial m-au dus cu gândul la un episod din romanul lui Boris Pasternak, *Doctor Jivago* – cel în care, odată cu izbucnirea războiului, Iuri Jivago este trimis ca medic pe frontul din Galiția, unde, în momentele de răgaz, scrie poezii, ca într-un jurnal, nu despre front, lupte și durere, ci despre natură, locuri, trăiri, iubire și destine.

„Ai fost întreg destinul meu,
Veniră-apoi război, ruine.
Și ani la rând – nimic nici eu
N-am mai putut să știu de tine.”

Și atunci, ruinele și obiectele sunt materialități ale acestor istorii personale, precum cea a lui Iuri Jivago, cele mai multe însă amuțite astăzi. A scrie despre materialitatea războiului devine astfel un act similar în parte cu cel al soldaților personificați de doctorul Jivago. Textul arheologic ar trebui să fie un fel de continuare a jurnalelor celor care au trecut prin experiențele războiului, chiar dacă, în el, personajele centrale nu sunt oamenii, ci ruinele și obiectele aparent tăcute ale unor războaie de acum șaptezeci sau chiar o sută de ani. Astfel, un text arheologic ar conține între paginile sale povestea ruinelor și a obiectelor, ce au ele de spus atât despre propriul lor trecut, cât și despre oameni în vremuri de război.

În ciuda consistenței sale materiale, din piatră, beton și fier, linia frontului din Pasul Prislop s-a transformat cu timpul în ruină, scufundându-se treptat în peisajul montan. La rândul lor, oamenii care au trăit aici războiul au murit demult, dispărând și ei în anonimat. Un timp îndelungat ne desparte de acele ruine și de acei oameni, o despărțire ce pare de netrecut, definitivă. Prin concretețe și aspect fragmentar, decăzut, ruinele sunt un fel de garanție, de certificare a rupturii, îndepărtării, pierderii. Cu toate acestea, ruinele războaielor mondiale nu sunt resturi ale unei lumi definitiv sfârșite. Prin intermediul lor, trecutul continuă să existe în prezent. Contrar timpului istoric linear, care lasă trecutul undeva în urmă, urmele materiale ne fac într-un fel contemporani cu războiul. Războiul s-a terminat demult, dar ferestrele uneia dintre clădiri și munții acoperiți de păduri de brad au rămas aici „la fel”, pentru a ne oferi iluzia că există atitudini comune care ne apropie de acei oameni dispăruți, de acel trecut. Cum ar fi privitul prin fereastră.

*„Cînd soarele lui Dumnezeu
Nu-l vede în fereastră,
Tristețea-i seamănă mereu
Cu marea cea sihastră.”*

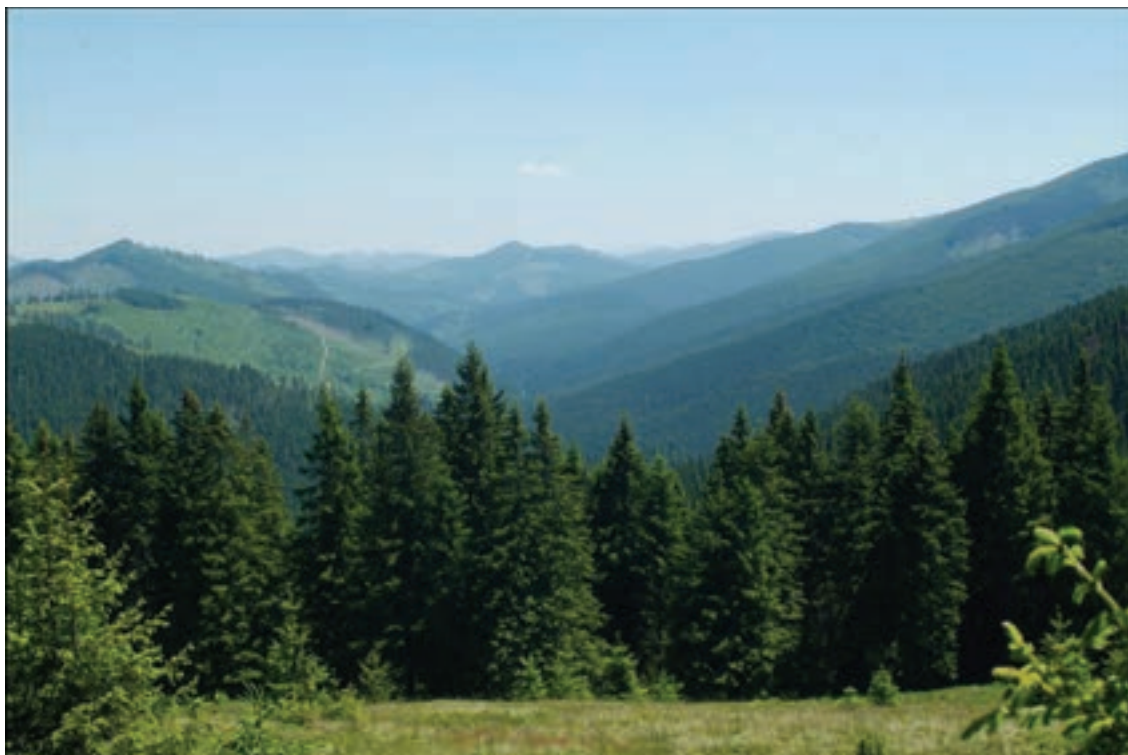
Chiar și florile din fața sau din preajma clădirii, deși mereu altele, sunt ca înfățișare aceleași. De la începutul războiului și până acum, anotimpurile vin, pleacă și se întorc. Ceața, ploaia, căldura și zăpada ating la fel ca atunci pietrele clădirii, vegetația și ochii. Poate exact aceste elemente comune au reprezentat una dintre puținele surse de frumusețe din viața de militar a unor oameni aflați pentru o vreme în umbra morții. Și, după cum astăzi peisajul vindecă cu verdeață, pământ și zăpadă rănilor, scobiturile, răscolirile presărate cu obiecte și fragmente, aceste dăinuiri ale lumii de beton, oțel, obuze și spitale ale căror ruine și-au pus masca domestică pentru a șterge imaginea de atelier în care erau reparate uneltele defectate, în uniformă, ale războiului, poate că și atunci, acum o sută de ani, oamenii mobilizați total în vacarmul tehnologic al războiului își păstrau ființa fragilă doar sprijiniți pe eternitatea și frumusețea și iubirea Creației. O frumusețe înfiripată din contopirea peisajului, materialității și climei. Într-adevăr, în mijlocul unei lumi răvășite de război, doctorul Jivago avea de ce să scrie despre frumusețea existenței.

Notă. Versurile lui Iuri Jivago incluse în acest text au fost preluate din Boris Pasternak, *Doctor Jivago*, traducere din limba rusă de Emil Iordache, Editura Polirom, Iași, 2013.

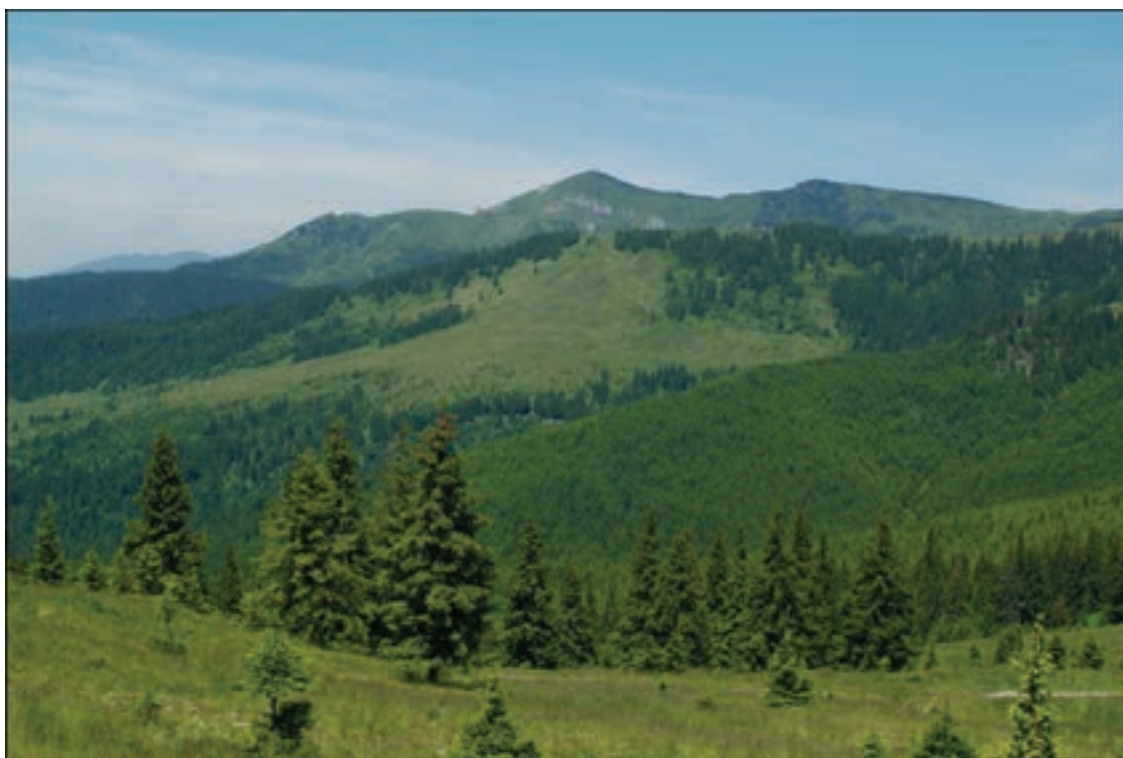
Mulțumiri. Doresc să-mi exprim recunoștința față de Sorin Oanță-Marghitu, pentru observațiile și sugestiile repetate făcute pe marginea textului, față de Vlad Săsăran, care m-a ajutat cu determinarea florilor din preajma clădirii, față de Virgil Apostol pentru discuțiile privind arhitectura clădirii, precum și față de Călin Șuteu, pentru fotografiile cu urme materiale ale războiului și fotografia aeriană a clădirii pe care le-am inclus în acest eseu.

Radu-Alexandru DRAGOMAN

Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București
al_dragoman@yahoo.com



Văile se întind până departe, spre Bucovina și Țara Maramureșului



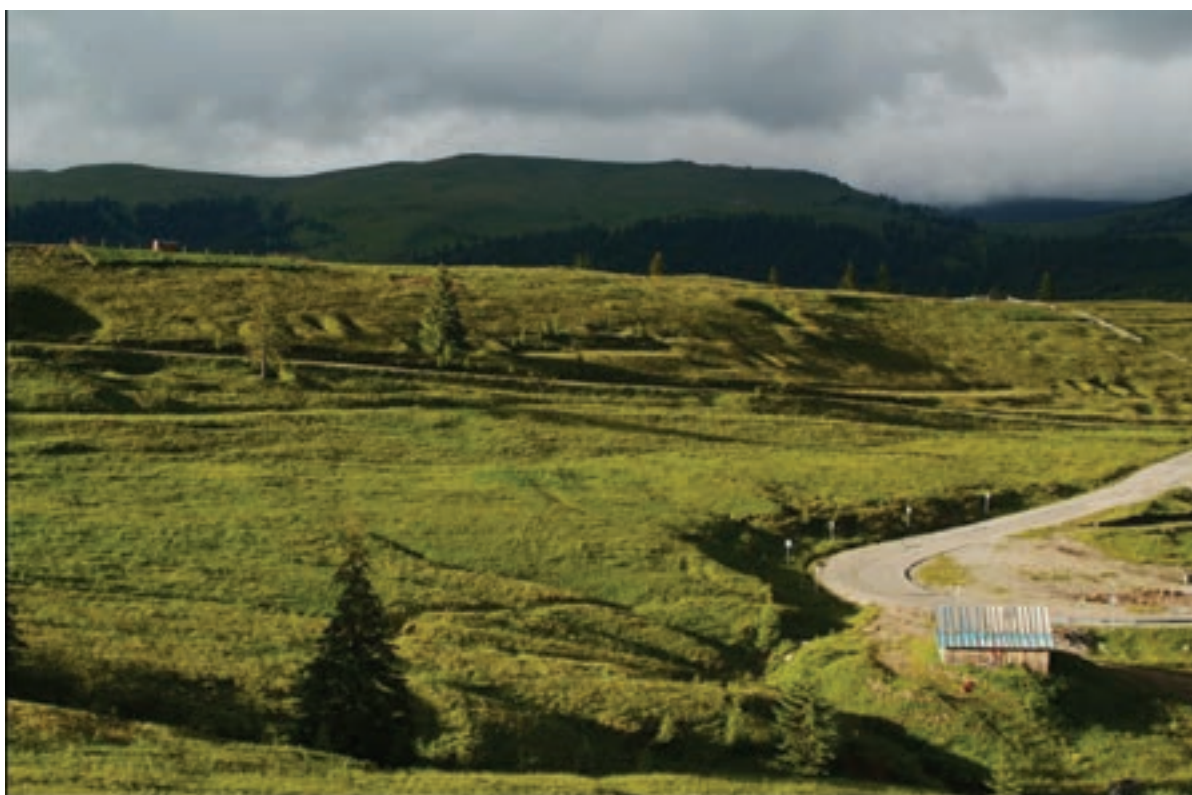
La sud și nord, privirile poposesc pe vârfuri ale Munților Rodnei și Maramureșului



Peisajul este presărat cu numeroase structuri din beton ce sugerează fortificarea, frontul, lupta



Cu timpul, ruinele războiului au fost acoperite de pământ și vegetație



Urmele frontului se dezvăluie ca vechi răni și cicatrici pe corpul muntelui



Sub pansamentul verde al stratului de vegetație regăsim amintirile materiale ale războiului...



...dar și un banal nasture



La marginea pădurii, ascunsă de brazi, am descoperit ruinele unei clădiri



Arheologul parcă privește o machetă, are imaginea unui fals întreg, un fel de consolare și iluzie



Printr-o ușă de mari dimensiuni se intră în prima cameră, cu două ferestre mari



Printr-o ușă joasă, prin care poate intra doar câte o persoană odată, se pătrunde într-un spațiu ce pare la prima vedere că a constituit o singură cameră

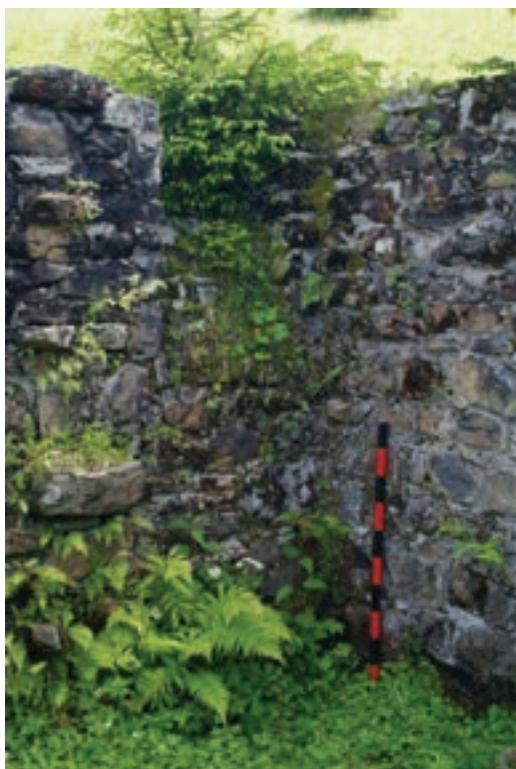




O serie de elemente constructive sugerează faptul că această parte a clădirii a fost cândva împărțită în trei segmente



Camera din stânga, cum intri, mai avea o ușă ce comunica cu exteriorul și o fereastră



Spațiul din dreapta culoarului era foarte îngust, avea amenajată o răsuflătoare și comunica direct cu o treia cameră



A treia cameră are două ferestre, una la fațadă și una spre lateral



În zilele senine, peste culmile pădurilor de brazi se zăresc munții până departe; în alte zile însă, ploaia și ceața învăluie clădirea și o izolează de restul lumii



Interiorul camerelor era acoperit de vegetație, de aceeași iarbă și aceleași flori care cresc și în exteriorul clădirii



În camerele clădirii au crescut brazi, printre pietrele zidurilor interioare au crescut ferigi, iar unele porțiuni au fost acoperite de mușchi



Privind prin fereastra ruinelor

Protopopiatul greco-catolic Vișeu: arondare, protopopi, competențe și realizări 1850-1905

DAN CONSTANTIN IFTIMI

Cuvinte cheie: greco-catolic, arondare, protopopi, competențe și arondări, Vișeu, jud. Maramureș.

Keywords: assignation, archpriest, greek-catholic, skills and achievements, Vișeu, Maramureș county.

În parohiile greco-catolice, în spațiul satului românesc, influențele de natură politică, socială au fost receptate diferit, de la o zonă la alta, preoții și învățătorii fiind cei care au făcut legătura, practic, dintre modul de gândire a satului și forurile superioare ecleziastice și politice.

Comunitatea parohială, prin evenimentele următoare Revoluției, precum desființarea iobăgiei, întinderea rețelei școlare, autonomie bisericească, a avut parte de un stimulent pentru a se deștepta ca neam. Evenimentele bisericești, programe noi de catehizare și școlarizare erau de neapărată trebuință pentru o Biserică care se înglobase universalității catolice. La mijlocul secolului al XIX-lea bisericile catolice de rit oriental chiar aveau nevoie de o reorganizare a disciplinei lor ecleziastice, cu atât mai mult cu cât aceasta venea în întâmpinarea unor necesități locale¹. Întrebuințând experiența sinoadelor provinciale și diecezane, Biserica Greco Catolică și-a finalizat organizarea constituțională, apropiindu-se mai mult de romano-catolicism și pierzând din caracteristicile identității sale răsăritene.

Biserica și-a împărțit atribuțiile între luminarea minții și purificarea sufletelor. Membrii comunităților din Maramureș și implicit cei ce au format Protopopiatul Vișeuului, au fost oameni harnici ce au susținut și școlile, dar în același timp au zidit și biserici. Vicarul Tit Bud afirma: „veți afla cum că acest popor harnic susține școlile sale confesionale, (deși în toate parochiile s-au înființat 2-3 școli de stat) și din an în an zidește biserici de piatră”². Viața parohiilor greco-catolice românești din cuprinsul Protopopiatului Vișeu, s-a integrat, fiecare cu specificul său, în viața socială și politică a comunităților din comitatul Maramureșului. În acest spațiu geografic avem de-a face cu o conviețuire între români, maghiari, germani, ucrainieni, evrei. Toate aceste comunități etnice viețuind vreme îndelungată în același areal, s-au influențat reciproc producându-se fenomene de absorbție, de asimilare, de sincretism cultural-spiritual. Prin modul de viață și prin obiceiuri, aceștia au influențat parohiile românești. Această diversitate etnică și religioasă a influențat comunitatea parohială greco-catolică, preotului fiindu-i încredințată misiunea de a administra nu doar conștiințele, ci și relațiile dintre etnii și celelalte confesiuni.

În partea maramureșeană a Episcopiei de Gherla, încadrată politic în Comitatul Maramureș și bisericesc în vicariatul Marmăției, au avut loc schimbări semnificative de-a lungul timpului. În lucrarea sa, *Date istorice despre Protopopiatele, Parochiile și Mănăstirile Române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Tit Bud menționează o împărțire a celor cincizeci de comune românești din Maramureș în trei protopopiate: Vișeu sau „Ierașul de sus”, Cosău și Sighet sau „Ierașul de jos”³. Din Protopopiatul de Sus făceau parte parohiile din care, ulterior, s-au format districtele protopopești ale Vișeuului, Ieudului și Izei. Parohiile care aparțineau de Protopopiatul Cosăului, mai târziu, au fost reorganizate constituindu-se Protopopiatele Cosăului și Marei. Iar de Protopopiatul Sighet aparțineau comunele române din jurul Sighetului și câteva comune rutene (District protopopesesc vechi, Tit Bud menționând următoarele: „De acest district s-au ținut și unele parohii ruthene și din când

¹ Sima 2003, 17.

² Bud 1911, IV.

³ Bud 1911, 6.

în când avea și câte un protopop ruthean, iar în anumite timpuri oficiul protopopesesc îl duceau vicarii din Sighet”. Parohiile românești care au intrat în componența protopopiatului au fost: Sighet, Săpânța, Sarasău, Iapa, Sat-Slatina cu filia Ocna-Slatina, Apșa de Jos (două beneficii), Apșa de Mijloc (două beneficii), Biserica Albă și Rona de Jos⁴. Cu timpul însă, nevoia de a se realiza o gestiune a afacerilor bisericești și școlare cât mai productivă a dus la înființarea de noi protopopiate, reînființarea altora mai vechi sau restructurarea celor existente.

În anul 1862, episcopul de Gherla, Ioan Alexi, dispune o nouă rearondare a protopopiatelor din vicariat. Astfel ia ființă protopopiatul Ieud, în componența căruia vor intra majoritatea parohiilor din protopopiatul Izei. În arhiva Episcopiei de la Ungvar, Protopopiatul Izei este menționat încă din 1747, fiind administrat prin protopopii Vișeuului, doar din 1778 având în frunte protopopi de sine stătători. Începând din anul 1778, de când are protopopi titulari, acest protopopiat a administrat parohiile: Săcel, Săliște „două beneficii”, Dragomirești, Bocicoel, Cuhea, Ieud, Săieu, Poieni, Botiza, Glod, Slătioara și Strâmtura⁵. Această acțiune va avea ca și consecință reorganizarea protopopiatelor Iza și Cosău. Protopopiatul Cosăului este identificat în documente de către Tit Bud începând cu anul 1698. În prima fază acest district a fost compus din parohiile situate pe râurile Mara și Cosău: Budești, Sîrbi, Călinești, Cornești, Ferești, Văleni, Bârsana, Nănești, Oncești, Valea Porcului, Vad, Berbești, Giulești, Satșugatag, Hărnicești, Hoteni, Desești, Breb și Crăcești⁶. Districtul protopopesesc al Izei va avea în componență pe lângă cele trei parohii rămase: Glod, Slătioara și Strâmtura, parohii din protopopiatele Vișeu (Rozavlea) și Cosău (Văleni, Bârsana, Nănești, Oncești și Vad), iar districtul protopopesesc al Cosăului, din cele nouăsprezece parohii pe care le deținuse anterior, în urma acestei restructurări, rămâne să administreze douăsprezece parohii și două filii: Budești, Breb, Sârbi, Călinești, Ferești, Cornești, Berbești, Giulești, Desești, Crăcești, Ocna Șugatag cu filia Hoteni și Satșugatag cu filia Hărnicești⁷.

Protopopiatul Vișeuului sau al „Ierașului de Sus” a fost un district protopopesesc foarte vechi. Portivit documentelor din arhiva Episcopiei de la Ungvar, din 1781 de acest protopopiat aparțineau parohiile române: Petrova, Leordina, Vișeu de Sus, Vișeu de mijloc, Vișeu de Jos, Moisei, Borșa, Săcel, Săliștea de Sus, Dragomirești, Cuhea, Bocicoel, Ieud, Saieu, Rozavlea, Botiza, Poieni, Glod, Slătioara și Strâmtura, precum și comunele rutene de pe lângă râul Ruscova⁸. După anul 1862, i-au rămas în componență nouă parohii cu filiile lor: Borșa (beneficiul de sus și de jos), Moisei, Mănăstirea Moiseiului, Vișeu de Sus, Vișeu de Mijloc, Vișeu de Jos, Leordina și Petrova.

În 1867 a avut loc o nouă rearanjare a protopopiatelor, luând ființă districtul protopopesesc al Marei, al șaselea din vicariatul Marmației, alcătuit din șapte parohii și două filii. Ideea înființării acestuia a fost avansată încă din 1864, în ședința din 7 martie a Consistoriului Subaltern Marmațian, condusă de vicarul Mihail Pavel și reluată în 1865 („...administrațiunea Marmației române în treburile besericești s-ar foarte ușura dacă Preamăritul Ordinariat din celecinci districte protopopești de până acum (Iza, Ieud, Cosău, Sighet și Vișeu), ar binevoi a forma șase districte, așa ca districtele Sighetului și Vișeuului să rămână nevătămate, iar din districtele Iodului, Izei și a Cosăului să se mai formeze un district pe apa Marei, de la care să-și capete numirea sa, în modul următor ca: districtul Izei să cuprindă opt parohii: Nănești, Bârsana, Strâmtura, Glod, Poieni, Botiza, Șieu și Rozavlea; districtul Cosăului șapte parohii: Oncești, Cornești, Călinești, Văleni, Sârbi, Budești și Ocna Șugatag, iar districtul Mara șapte parohii: Breb, Crăcești, Desești, Satu Șugatag, Giulești, Berbești și Vad”⁹. Însă își va găsi finalitatea doar în 1867, când prin dispoziția

⁴ Bud 1911, 14.

⁵ Bud 1911, 10-11.

⁶ Bud 1911, 12.

⁷ Bud 1911, 17.

⁸ Bud 1911, 6-7.

⁹ ANCJFEGCCG, act 1129/1864, f.1 r.

Consistoriului Diecezan din 7 mai ia ființă noul protopopiatul al Marei, format din parohii desprinse din tractul Cosău¹⁰.

Ca urmare a rearondării din 1867 districtele protopopești menționate au avut următoarea structură:

- *Protopopiatul Ieudului*, alcătuit din șapte parohii, anume: Bocicoel, Cuhea, Dragomirești, Ieud, Săcel, Săliștea (beneficiul de sus și de jos)¹¹.
- *Protopopiatul Izei*, alcătuit din șapte parohii și o filie, anume: Botiza, Glod cu filia Slătioara, Poieni, Rozavlea, Strâmtura, Șieu și Nănești¹².
- *Protopopiatul Coseului*, alcătuit din opt parohii și două filii, anume: Bârsana, Budești, Călinești, Cornești cu filia Ferești, Ocnașugatag cu filia Hoteni, Oncești, Sirbi și Văleni¹³.
- *Protopopiatul Marei*, alcătuit din șapte parohii și două filii, anume: Berbești, Breb, Crăcești, Desești, Giulești, Satșugatag cu filia Hărnițești și Vad cu filia Valea Porcului¹⁴.

În ceea ce privește protopopiatul Vișeu, nu a suferit nici o modificare în urma reorganizării din 1867, păstrându-și neschimbată structura din 1862. În perioada pe care o abordăm, 1850-1905, Protopopiatul Vișeu avea în subordine parohiile: Borșa „beneficiul de sus și de jos”, Moisei (parohie) și Mănăstirea Moisei, Vișeul de Sus, Vișeul de Mijloc, Vișeul de Jos, Leordina și Petrova. Potrivit șematismelor de Muncaci, din 1814 până în 1856, mai sunt menționate ca făcând parte din acest protopopiat și parohiile Ruscova și Rusco Polyana (Poienile de sub Munte)¹⁵.

Etapele de reorganizare administrativă, din doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin care au trecut protopopiatele din vicariatul Marmațian au fost consecința nevoii de a se găsi soluții pentru îmbunătățirea activității bisericești și didactice la nivel local, protopopiatele cu un număr diminuat de parohii fiind mai ușor de administrat.

Fiindcă eparhia, din punct de vedere teritorial, cuprindea o suprafață întinsă, ierarhul locului, personal, nu putea realiza o administrare eficientă. Teritoriul eparhiei era împărțit astfel în părți mai mici, numite districte/cercuri, iar protopopul era reprezentantul în teritoriu al episcopului, administrând protopopiatul și beneficiind în acest sens de „putere delegată dependentă de la scaunul episcopesc”¹⁶. Menirea protopopului nu poate fi înțeleasă deplin decât făcând o analiză corectă a misiunii pe care a avut-o de-a lungul timpului.

Între anii 1816 - 1861, protopop al Vișeului a fost Ioan Mihalyi, paroh în Ieud în tot acest răstimp. S-a născut în 1783, avându-și obârșia în familia nobilă maramureșeană Mihalyi de Apșa, fiind bunicul viitorului arhiepiscop și mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, Victor Mihalyi de Apșa. Ioan Mihalyi fost hirotonit preot în anul 1807, a slujit timp de 55 de ani și a trecut la cele veșnice pe 30 aprilie 1861, la vârsta de 78 de ani (SJANCFEGCCG, act 686 Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 10v.-11r.). A absolvit seminarul episcopal de la Ungvar, implicându-se hotărâtor în organizarea vieții bisericești și școlare din tractul său. A îndeplinit calitățile de asesor al Consistoriului episcopesc de la Ungvar și al Consistoriului subaltern marmațian, precum și asesor la tabla judiciară a Maramureșului¹⁷. După moartea protopopului Ioan Mihalyi, structura protopopiatului va suferi unele modificări, urmare a ordinațiunii din 25 ianuarie 1862, dată de întâistătătorul diecezei Ioan Alexi, în urma căreia ia ființă și protopopiatul Ieudului¹⁸.

¹⁰ ANCFEGCCG, act 2164/1865, f. 1 r.-v.

¹¹ Bud 1911, 18.

¹² Bud 1911, 18.

¹³ Bud 1911, 18.

¹⁴ Bud 1911, 18.

¹⁵ Șematism Episcopia Muncaci 1856, 110.

¹⁶ Genț 1912, 182.

¹⁷ Bud 1911, 8.

¹⁸ Bud 1911, 9.

Pe perioada anilor 1862 – 1878, funcția de protopop al Vișeului a deținut-o Vasile Mihalca, paroh în Vișeul de Sus, asesor al Consistoriului de Gherla și a Consistoriului subaltern marmațian și cavaler al ordinului Francisc Iosif I¹⁹. Vasile Mihalca s-a născut în anul 1821 și a fost hirotonit preot în 1845, slujind timp de 34 de ani. Documentele de arhivă ni-l descoperă ca fiind absolvent al Academiei de Teologie din Gherla²⁰. A fost preot paroh, în ultimii 22 de ani, în localitățile: Leordina, Dragomirești și Vișeul de Sus. A trecut la cele veșnice la data de 1 noiembrie 1878²¹.

Un om erudit ce vorbea cursiv latina, maghiara și germana. O personalitate dinamică și perseverentă, a depus un efort susținut în redobândirea parohiei române din Sighet de sub jurisdicția ruteană, făcând în acest sens mai multe deplasări la Budapesta și Viena. În anul 1864, printre membrii delegației ce s-a deplasat la Budapesta și Viena, în ceea ce privește subiectul Sighet, s-a numărat și protopopul Vasile Mihalca *„ce vorbea cu atâta foc, încât un consilier a zis către el că n-a mai văzut deputățiune atât de înfocată, ca acești protopopi și intelectuali binefăcuți din Maramureș”*²².

Sub ocârmuirea acestuia s-a început edificarea bisericilor de piatră din Moisei, Leordina, Petrova și Borșa beneficiul superior și s-au construit: casa parohială, de piatră, din Vișeul de Sus, școlile din Borșa și școala de piatră din Moisei²³.

În perioada premergătoare demnității de protopop titular, Vasile Mihalca a deținut și funcția de agent de asigurări, în comitatul Maramureș, al celei dintâi societăți de asigurări din Ungaria. În 1 iunie 1859, Locoteneța de la Cașovia trimite o scrisoare episcopului Ioan Alexi, ridicând problema compatibilității dintre demnitatea preoțească și această ocupație a vice-protopopului, la vremea aceea, Vasile Mihalca. Prin depeșă din 17 iunie 1859, Ordinariatul îi solicită acestuia să abandoneze funcția de agent de asigurări: *„...cu purtarea oficiului preoțesc și vice-protopopesesc ești destul de ocupat, să abdică de la oficiul agenției..., cu atât mai cu deadinsul, că aceste direcții nicidecât nu se pot uni laolaltă”*²⁴, iar acesta se supune: *„...în urma provocării episcopicești, cu capătul anului civil, voi renunța la a fi agent asigurațiune”*²⁵.

Din anul 1872 a fost numit în calitate de protopop surogat Alexiu Anderko, paroh în Borșa, iar după moartea lui Vasile Mihalca, întâmplată în 1878, Alexiu Anderko va rămâne protopop titular al districtului Vișeu până în anul 1885.

Protopopul Alexiu Anderko, al cărui fiu a fost cunoscutul scriitor Artemiu Anderko, s-a născut în anul 1821 și a fost hirotonit în anul 1845. A fost un preot și un administrator competent, a studiat teologia la Tîrnăvia, fiind cunoscut faptul că *„a avut frumoase studii teologice, a luptat pentru drepturile românilor prin numeroase articole în presa vremii și a fost un foarte bun psiholog și pedagog, cunoștințe ce s-au revărsat apoi cu dragoste”* asupra fiilor și nepoților²⁶. Ca paroh în Borșa beneficiul superior, a edificat biserica de piatră din parohie (până la turn), casa parohială de piatră și de asemenea două școli²⁷. Este amintit și în calitate de asesor al Consistoriului diecezan și al Consistoriului subaltern marmațian. A editat numeroase paragrafe referitoare la românii din Maramureș²⁸. A trecut la cele veșnice la data de 12 aprilie 1884²⁹.

¹⁹ Bud 1911, 9.

²⁰ ANCFEGCCG, act: Registrul alfabetic al studenților de la Academia de Teologie Gherla/1859-1924, f. 32.

²¹ ANCFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 54-55.

²² Marina 1998, 171.

²³ Bud 1911, 9.

²⁴ ANCFEGCCG, act 1895/1859, f. 1r.-v.

²⁵ ANCFEGCCG, act 2699/1859, f.1

²⁶ <http://astra.iasi.roedu.net/texte/nr52MonografiaLocalitatiiBorsa.html>, 23 martie 2015.

²⁷ Bud 1911, 9.

²⁸ Bud 1911, 9.

²⁹ ANCFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 64-65.

În intervalul 1885-1895, oficiul protopopesc a fost condus de către Paul Orosz, paroh în Vișeu de Jos și asesor consistorial³⁰. S-a născut în anul 1828 și a fost hirotonit în anul 1851³¹. A fost un protoiereu râvnitor, ce într-un interval de 44 de ani, a slujit în parohiile: Gherța Mare, Ferneziu, Tăuții de Jos, Călinești, Leordina și Vișeu de Jos³². Pe perioada cât a slujit ca paroh în Leordina, a obținut fosta casă a Erariului, construită din piatră, cu zece camere, în valoare de 12.000 de florini, pentru a fi folosită ca locuință parohială și școală³³ și a terminat de zidit biserica de piatră de aici. Ca paroh în Vișeu de Jos a ctitorit o nouă biserică de piatră. În timpul mandatului său, ca protopop, s-a zidit casa parohială din Petrova³⁴ și s-a finalizat turnul bisericii de piatră din Borșa beneficiul superior de către pr. Vasile Dan³⁵.

Un rol semnificativ, la numirea sa în funcția de protopop, l-a avut scrierea preoțimii³⁶ din cadrul protoieriei Vișeuului înaintată pe 20 octombrie 1887, episcopului de Gherla³⁷. Paul Oros este descris ca fiind „un bărbat contentiosu, cu caracteru solidu, activu, sirguinciosu”, prin urmare un om de o factură morală impecabilă și un protopop destoinic, ce a condus cu sârguință evidența actelor oficiale, dar și ctitor de biserici, un adevărat punct de reper pentru preoții și parohiile din protopopiat. Urmare a eforturilor depuse, a dobândit de la „Majestatea Sa”, un sprijin financiar în valoare de 900 de florini, pentru locașurile de cult din protopopiat aflate în construcție: 300 florini pentru biserica din Petrova, 300 de florini pentru biserica din Leordina, 200 de florini pentru biserica din Vișeu de Jos și 100 de florini pentru terminarea turnului de la biserica din Vișeu de Sus³⁸.

Un aport considerabil l-a avut și în sfera învățământului, situația școlară din protopopiat pe perioada sa fiind una pozitivă. La Leordina, cât a fost preot paroh, Paul Oros s-a îngrijit de edificarea și înzestrarea corespunzătoare a școlii confesionale³⁹. A decedat la 22 mai 1896, la vârsta de 67 de ani⁴⁰.

Între anii 1895-1903, protopop al Vișeuului a fost Paul Pap, paroh în Vișeu de Sus pe toată această perioadă⁴¹. A absolvit, în anul 1860, gimnaziul în Sătmăr și Academia de Teologie din Gherla în 1864⁴². S-a născut în anul 1840, iar în 1866 a primit Taina Preoției. A păstorit timp de 37 de ani, fiind paroh la Sarasău și Vișeu de Sus. În calitate de paroh în Vișeu de Sus a finalizat turnul bisericii și a învelit biserica cu tablă, iar casa parohială a fost supusă unor lucrări de reabilitare⁴³. Oficiul protopopesc l-a cărmuit cu acuratețe și râvnă. A decedat pe data de 10 iulie 1903 la vârsta de 63 de ani⁴⁴. În perioada cât a fost protopop titular al Vișeuului, Paul Pap, a administrat temporar și districtul protopopesc al Ieudului, fapt ce reiese din răspunsul pe care îl primește de la episcopul Ioan Szabo, la solicitarea sa de a fi absolvit de această responsabilitate: „Mult Onorate in Christos Frate. La scripta Frăției tale, în care ceri a fi absolvat dela administrarea oficiului protopopesc din tr. Ieudului rescruind sa notifică Frăției Tale cumcă administrarea interimală a acelu tract sa concredut Mon. Ioan Ivasco adm. prot.

³⁰ Bud 1911, 9.

³¹ Bud 1911, 10.

³² ANCFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 91-92.

³³ Bud 1911, 10.

³⁴ Bud 1911, 10.

³⁵ Bud 1911, 30.

³⁶ Actul a fost iscălit de preoții: Ioan Călin, paroh în Petrova; Vasiliu Dragoș, paroh în Moisei; Mihail Salca, paroh din Borșa- beneficiul inferior; Elia Mosolyg, cooperator în Borșa; Vasile Dan, parohul din Borșa- beneficiul superior și Petru Mihalyi, administratorul Mănăstirii Moisei.

³⁷ ANCFEGCCG, act 7769/1887, f.1-2.

³⁸ ANCFEGCCG, act 7769/1887, f. 1r-v.

³⁹ ANCFEGCCG, act 7769/1887, f. 1v.

⁴⁰ ANCFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 91-92.

⁴¹ Bud 1911, 10.

⁴² Șematism Episcopia Gherla 1900, 325.

⁴³ Bud 1911, 81.

⁴⁴ ANCFEGCCG, act 686, Protocolul preoților repausați, 1856-1948, f. 105-106.

în tr. Izei stradând Frăția Ta acestuia tote actele ținute de oficiul protopopesc pe lângă inventar din care un esemplar să se susciră aici. Din ședința consistorială ținută în Gherla la 2 aprilie 1902”⁴⁵.

Succesorul lui Paul Pop în fruntea districtului protopopesc al Vișeuului, pe durata anilor 1903-1909, a fost Iuliu Dragoș, paroh în Vișeu de Mijloc, iar după 1909, paroh în Vad, districtul Marei. Protopopul Iuliu Dragoș s-a născut în anul 1860 și a fost hirotonit în anul 1885⁴⁶. A absolvit în 1880 gimnaziul din Sighet, iar în 1884, Academia de Teologie din Gherla⁴⁷. A fost o figură caracterizată de perseverență și rigurozitate. Sub oblăduirea sa, ca protopop, s-a început zidirea mănăstirii de la Moisei, iar în parohia sa a ridicat o frumoasă casă parohială din piatră și a renovat biserica⁴⁸. Contribuții semnificative a avut și la edificarea mai multor biserici de piatră din protopopiat.

În cele ce urmează vom expune exercitarea unor atribuții și drepturi protopopești, în protopopiatul Vișeuului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ilustrând cu situații concrete, identificate în documentele de arhivă.

Vizitele canonice efectuate de către protopop din proprie inițiativă sau la cererea episcopului erau extrem de importante. În urma lor, protopopul avea să constate anumite stări de fapt, avea să îndrepte greșelile sau să înlăture lipsurile în funcție de circumstanțele din protoierie, surprinse în timpul vizitațiilor canonice⁴⁹. Anual, protopopul trebuia să inspecteze parohiile aflate în districtul său, importanța cunoașterii concrete a realităților din parohii fiind subliniată și de sinodul diecezan din 1821, care prin canoanele sale, prescrie protopopilor să întreprindă vizite canonice în parohii, să consemneze situațiile existente și măsurile decretate într-un proces-verbal, ce apoi era trimis Ordinariatului diecezan⁵⁰. Direcțiile abordate de protopop în timpul inspecției canonice erau: să verifice starea edificiului de cult și a celorlalte edificii parohiale, sfintele vase, veșmintele și cărțile pentru oficierea slujbelor religioase; să controleze dacă Sfânta Cuminecătura era păstrată corespunzător pentru cei ce nu se puteau deplasa; să examineze râvna, formația profesională și purtarea preotului; să se informeze în legătură cu starea materială a bisericii și în ce manieră, curatoratul, gospodăria averea mobilă și imobilă a acesteia⁵¹, să controleze registrele parohiale (botezați, căsătoriți, decedați).

Erau examinate aspectele de ordin liturgic, doctrinar, pastoral: periodicitatea ofierii Sfintei Liturghii, organizarea și eficacitatea catehezei, vizitarea celor bolnavi, administrarea Sfintelor Taine. Canoanele sinodului din 1821 îl determinau pe protopop să evalueze conduita socială a slujitorilor bisericii, preotul trebuind să fie un exemplu de moralitate „...cu pilda cea bună vor folosi, iar cu faptele cele rele foarte mult pot strica, viața preotului rău este un sprijin al răutății norodului, a cărui năravuri trebuie îndreptate”⁵². Protoiereul analiza, cu ocazia vizitei canonice, moralitatea și religiozitatea enoriașilor, achitarea de către aceștia a datoriilor vis-à-vis de biserică și personalul bisericesc (clerical și neclerical), taxând totodată abaterile acestora de la prescripțiile evanghelice prin discursuri cu temă morală și duhovnicească⁵³.

Toate notele culese în timpul vizitației canonice erau consemnate într-un proces-verbal tipizat, ale cărui rubrici conțineau următoarele tipuri de informații: distanța dintre parohie și episcopie, scaunul vicarial sau protopopiat; condițiile în care se găsea biserica parohială, inventarul cu sfinte vase, veșminte, cărți de cult și starea de curățenie în care se aflau acestea; situația veniturilor; starea casei parohiale, a celorlalte anexe și suprafața porției

⁴⁵ ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 14.

⁴⁶ Bud 1911, 10.

⁴⁷ Șematism Episcopia Gherla 1900, 301.

⁴⁸ Bud 1911, 10.

⁴⁹ Miron 2004, 159.

⁵⁰ Moldovan 1872, 69.

⁵¹ Rigman 2014, 74.

⁵² Moldovan 1872, 71.

⁵³ Vulea 2009, 73.

canonice; exactitatea cu care erau înregistrate informațiile în matricolele și protocoalele parohiale și felul în care erau înregistrate ordinațiunile episcopale; felul în care erau redactate și păstrate rațiunile bisericești; religiozitatea enoriașilor și derapajele de la preceptele evanghelice; starea clădirii școlare și desfășurarea examenelor semestriale; starea casei și a porției cantonale⁵⁴. Acest protocol, completat în urma vizitei canonice, era întărit de către protoiereu cu propriul sigiliu și cu propria semnătură și alături de opinia sa asupra efectuării vizitei canonice, era înaintat spre investigare Ordinariatului diecezan⁵⁵.

De exemplu, din protocolul parohiei Borșa beneficiul superior pe anul 1879, întocmit pe 15 ianuarie 1880, procurăm o serie de informații semnificative: Alexiu Anderko era preot paroh și în același timp protopop al tractului Vișeu; parohia nu avea filie; la sfârșitul anului 1878 erau 2181 de suflete, iar la finele anului 1879 era înregistrată o creștere a numărului acestora la 2198, dintre care: 104 născuți, 22 de perechi cununate, 87 decedați, 1630 apți pentru mărturisire și 568 inapți; numărul copiilor obligați să meargă la școală era: 343 între 6 și 12 ani și 127 între 12 și 15 ani; 53 feciori frecventaseră școala elementară și nici un alt copil școala repetițională; catehet era Petru Mihaly; 3 copii urmaseră clase gimnaziale și mai înalte; o persoană fusese închisă pentru fărădelegi⁵⁶.

Cu ajutorul acestor date, adunate în urma vizitelor canonice, se surprinde situația reală existentă la nivelul parohiilor, fiind facilitată, totodată, aplicarea unor măsuri necesare în vederea corectării unor aspecte negative identificate în plan administrativ sau pastoral.

Fiind interpus între parohii și centru episcopal, protopopul avea și obligația de a aduna și centraliza datele trimise de preoții tractuali, iar pe baza lor să redacteze rapoarte pe care să le trimită la Ordinariat. Protopopul Iuliu Dragoș îndeamnă preoții tractuali să trimită la timp datele pentru șematism, pentru a nu întârzia la rândul său cu întocmirea conspectului șematismal ce trebuia trimis la centru diecezan: „...ear acei M.O.D. preoți cari încă nu a străpus datele șematismale aici, binevoiescă conform inviațiunei date mai sus a le compune și în I Ian. 1906 nesmintit să mi le străpună, ca să nu fiu împedecat a compune Comspectul șematismal din întreg tractul și la timpul recerut să pot relaționa in cauza aceasta Prea Măritului Guvern diecesan”⁵⁷.

Protopopul era îndatorat să anunțe degrabă scaunul episcopal în legătură cu vacantarea unei parohii și să ia măsuri pentru administrarea temporară a ei, dar avea, în același timp, și dreptul de a prezenta și instala în parohii pe preoții nou numiți. Într-o circulară din 1877, Ștefan Bilțiu, vicarul general episcopal, aduce la cunoștința protopopului Vișeului, Alexiu Anderco, hotărârea luată în ședința consistorială ținută la Gherla, pe 10 noiembrie 1877, conform căreia în parohia vacantă a Vișeului de Jos este numit ca paroh Paul Orosz, până la momentul respectiv preot în Leordina, și faptul că protopopul este responsabilizat să se ocupe de instalarea lui și administrarea provizorie a parohiei Leordina: „La parochia vacanta a Visieulu de josu amu aflatu de bine a denumi de parocu actuale locale pre Mon. Paulu Orosz, parocu in Leordină... vei dispune pentru strămutarea lui prein poporenii din Visieulu de josu si-lu vei introduce in aceea parochia recomandandu-l poporenilor, si-i vei stradă tote averile parochiale, basericesci si școlare pre langa inventuriile îndatinate, deintre cari unulu vei suscerne aici.- In urma apoi pan la alta ordinatiune vei dispune si despre administrarea interimala a parochiei Leordina, relationand despre cele efeptuite”⁵⁸.

Au existat situații când episcopul a cerut opinia personală a protopopului în legătură cu numirea unui preot într-o anumită parohie. Protopopul Alexiu Anderco, pe 10 ianuarie 1880, la solicitarea episcopului, transmite acestuia, părerea sa cu privire la preotul Aurel Zoikaș, doritor pentru a ocupa parohia Vișeu de Sus: „...Pe cerculantele O[noratul] D[omn]

⁵⁴ ANCJFEGCCG, act 366/1866, f. 7; act 1146/1860, f. 3-6v.

⁵⁵ Rigman 2014, 76.

⁵⁶ ANMMFPGCV act 22/1879-1880, f.1.

⁵⁷ ANMMFPGCV, act 47/1905, f. 1-6.

⁵⁸ ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 1.

Aurel Zoikaș nu-l cunosc, da[r] de are recuisitele necesare a servi Domnului în un opid, Ilustritatea Voastră veți dispune cu dânsul. Suplica cerculantelui, aici aclusă, cu toată modestia am onoarea a o retrimite. Spiritus sanctus posuit Episcopus regere ecclesim Dei, Ilustritatea Voastră grațios cum veți dispune, noi co-ajutorii în administrarea s[intelor] sacramente cu toată supunerea, fără orice cuget rezervat, vom primi, , cu toată reverența, ca de la un părinte, convinși în inimile noastre, că ne voiești tot binele, apoi pastor bonus animam suam possuit propter oves suas ”⁵⁹.

Au existat și circumstanțe în care credincioșii dintr-o parohie au manifestat o anumită preferință pentru preotul ce avea să-i păstorească. Episcopul Ioan Szabo, în cadrul ședinței Consistoriale ținută la Gherla pe 6 septembrie 1902, îl delegă pe protopopul Paul Pap să se deplaseze în parohia Moisei și să afle care dintre pretendenți: Ioan Coman, preot în Săliștea de Sus și Alexandru Coman, preot în Săcel, este dorit de credincioși în calitate de păstor sufletesc⁶⁰.

În cazul în care o parohie devenea disponibilă în urma decesului preotului, protopopul nu numai că avea responsabilitatea de a anunța centrul diecezan în legătură cu aceasta și de a se ocupa de administrarea temporară a parohiei respective, ci se îngrijea totodată și de funeraliile preotului trecut la cele veșnice. Protopopul Paul Papp, printr-o adresă din 18 august 1902, informează preoții tractuali despre trecerea la cele veșnice a preotului din Moisei, Vasile Dragoș, le comunică data și ora la care va avea loc slujba de înmormântare, recomandându-le să participe din oficiu, iar lui Ioan Coman, preotul din Vișeu de Jos îi delegă sarcina de a lua iertăciunile⁶¹.

Grija protopopilor era de a evita situațiile neplăcute în parohiile unde preoții decedaseră și unele bunuri puteau fi însușite nejustificat de urmașii preotului decedat. În acest sens, am depistat în documentele de arhivă un protocol, întocmit pe 29 noiembrie 1877, între succesorii răposatului pr. Ștefan Simon: administratorul Andreiu Kovacs din Vișeu de Mijloc și parohul nou-numit Paul Orosz, ce conține veniturile pe anul 1877 în Vișeu de Jos, semnat și de protopopul Alexiu Anderko⁶².

Una dintre atribuțiile administrative ale protopopului presupunea verificarea inventarului parohial, întrucât acesta conținea referințe despre toate bunurile ce constituiau averea parohiei respective. Într-un inventar al parohiei Vișeu de Sus, din 7 august 1858, semnat de protopopul Vasile Mihalca, totodată paroh în Vișeu de Sus, și un curator (epitropul presupunem), identificăm 10 capitole ce conțineau date despre: biserică (zidită din piatră în anul 1844, dimensiuni pe lungime, lățime și înălțime), veșminte și alte obiecte de cult, cărțile de cult, cimitirele parohiale, banii („carii se țin în ladă cu 2 chiei...”) și veniturile bisericii, casa parohială (de piatră, cu 4 chilii, o cămară, o pivniță...acoperită cu șindrilă de brad...curtea și grădina sunt îngrădite cu scânduri și gard de nuiel) și celelalte edificii parohiale, matricolele cu botezați, cununați și decedați, pământurile parohiei, cantore și edificiu școlar (care nu era)⁶³.

Forurile superioare trebuiau semnalizate cu privire la orice achiziție de bunuri mobile sau imobile. Protopopul Paul Pap îi este adus la cunoștință, de către vicarul general episcopesc Ioan Georgiu, faptul că în ședința Consistoriului, ținută la Gherla pe 28 februarie 1905, se aprobă cumpărarea de către parohia Vișeu de Sus a unui teren intravilan și a unei case de la numitul Ioan Pap⁶⁴.

O atenție deosebită era acordată conduitei preoților din district, protopopul redactând rapoarte despre statutul vieții și moralitatea preoților din cadrul districtului. În

⁵⁹ Sularea 2008b, 110-111.

⁶⁰ ANMMFPGCV, act 36/1902, f. 9.

⁶¹ ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 10.

⁶² ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 3.

⁶³ ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 11-16.

⁶⁴ ANMMFPGCV, act 44/1905, f. 6.

documentele de arhivă am descoperit două statistici, una întocmită pe 1876⁶⁵, iar cealaltă pe 1881⁶⁶, cu privire la statutul vieții și moralității preoților din districtul Vișeuului, ambele semnate de protopopul Alexiu Anderco, indicând informații despre: numele preotului, anii vieții și ai preoției, starea civilă (căsătorit sau celib), câți copii are, care este purtarea sa în cadrul familiei și în parohie, cum își crește pruncii, starea fizică a preotului. Alte aspecte urmărite, în cadrul aceleiași statistici, erau: sânguința de care da dovadă preotul în catehizarea pruncilor scolastici, modul în care erau administrate Tainele bisericești credincioșilor, acuratețea cu care erau celebrate toate serviciile sacre, felul în care erau păstrate matricolele, rațiunile și protocoalele bisericești, maniera în care se discuta cu credincioșii și în ce măsura păstorul sufletească era aplecat spre lectură⁶⁷.

Documentele de arhivă, ne indică faptul că au existat și derapaje comportamentale din partea preoților. Comportamentul negativ al acestora era constatat de protopop fie în cadrul vizitei canonice, pe care o efectua în parohie, fie era semnalat protopopului de către credincioși, în cadrul unor plângeri înaintate acestuia. De pildă, protopopul Vișeuului, Paul Pap, ce administra temporar și districtul Ieudului, este avertizat de către poporeni, asupra purtării necorespunzătoare a preotului Mihaly din Săliște și a pedepselor aplicate de către acesta credincioșilor: „*Reverendime domne Protopope. Noi mai injos sub scrisi cadem cu aceasta umilita rugare case faci o bunatate, următoarele cuvinte a le lua în consinderetiune si a ne alina durerile ca nu putem suferi pedepsele ce face domnu Preot Mihaly si in loc sa faca pace da mai tare se face foc ca cum o fost in anu trecut de nici nu voesc sa marga la sfântu tron sas marturisasca pacatele dupa sfâta leje a nosta si nio vândut la jidovi si cu jendari inbla...*”⁶⁸.

O responsabilitate evidentă a protopopului era și aceea de a aplană conflictele dintre preoți și credincioși. Episcopul Ioan Szabó în ședința din 18 februarie 1902, ținută la Gherla, decide ca protopopul Paul Papp să meargă la Leordina, să-l convingă pe preotul de acolo, George Timiș, să-și retragă plângerea depusă la procuratura regească din Sighet împotriva unor credincioși, pentru calomnie, căci în caz contrar, preotul din Leordina va fi supus unei exigente investigații bisericești⁶⁹. Competențele stolare au fost, uneori, subiectul unor neînțelegeri dintre preoți și credincioși. Din acest motiv episcopul Ioan Szabo, în cadrul ședinței consistoriale din 26 iulie 1904, pretinde protopopului Iuliu Dragoș să consemneze prestațiunile stolare din fiecare parohie a tractului său, să comunice aceste date episcopiei până la 1 septembrie 1904 și recomandă identificarea unor soluții în vederea uniformizării acestor plăți: „*Este cunoscut Frăției Tale că în anii din urmă în mai multe locuri s-au ivit neplăceri și diferențe între preoți și credincioși pentru competențele stolare, ceea ce a dat ansă la mișcări serioase între credincioși cari amenință pacea și liniștea parohiilor, ma chiar și interesele s. nostre religiuni. Din care cauză se arată lipsa ca acele stole să se reguleze făcându-se atari dispozițiuni cari se împedează atari neindestuliri și mișcări, asecurându-se pacea și liniștea credincioșilor și interesele religioase...*”⁷⁰.

Documentele de arhivă semnalează faptul că uneori au existat conflicte, în cadrul unei comunități, și între credincioșii greco-catolici de naționalitate diferită, iar protopopul trebuia să intervină pentru dezamorsarea acestor divergențe. În 1904, în Vișeu de Sus, a existat un conflict între credincioșii greco-catolici români și ruteni, ce a necesitat intervenția protopopului Iuliu Dragoș și a chiar a vicarului marmațian Tit Bud. Vicarul general episcopesc Alexandru Bene sugerează protopopului Iuliu Dragoș, în ședința desfășurată la Gherla, pe 12 martie 1904, să acționeze în vederea înlăturării acestor neînțelegeri: „*Rugarea credincioșilor ruteni din Vișeu de Sus referitor la greutățile cari voesc a le pune pe ei credincioșii români și eschivarea dela biserică...alăturat se strapune frăției tale cu concredere a eși din nou în fața*

⁶⁵ ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 6.

⁶⁶ ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 27.

⁶⁷ ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 6.

⁶⁸ ANMMFPGCV, act 36/1902, f. 8.

⁶⁹ ANMMFPGCV, act 36/1902, f.4.

⁷⁰ ANMMFPGCV, act 40/1904, f. 25.

locului și a capacita pe credincioșii români ca să nu facă pretensiuni esagerate față de credincioșii ruteni ci în spiritul păcii și al iubirii creștinești să se înțeleagă laolaltă și să nu fie lipsiți acei credincioși de mângâiere-relatând aici despre cele împlinite cu opiniune meritorie”⁷¹. Pe 19 mai vicarul Tit Bud se va deplasa în mijlocul enoriașilor din Vișeu de Sus, va săvârși Sf. Liturghie, iar apoi, în sala școlară, va întruni adunarea bisericească⁷².

Alegerea de cantori era, de asemenea, supravegheată de către protopopi. Protocolul din 16 martie 1881, întocmit cu ocazia alegerii de cantor în Vișeu de Jos, consemnează prezența protopopului Alexiu Anderco în fruntea comisiei de alegere și validare a cantorelui⁷³. Un exemplu de purtare pozitivă, în cadrul comunității, trebuia să ofere și cantorul. Statisticile referitoare la statutul, viața și moralitatea cantorilor ne indică note cu privire la: vârsta acestora, perioada petrecută în străină, starea civilă, purtarea morală (față de preot și popor), defectele fizice în auz, privire sau ton, cunoștințele de tipic, sânguința în serviciile liturgice, casa cantorală, pământul catedral și salariu⁷⁴. De pildă, din protocolul redactat de protopopul Paul Orosz, în 1887, aflăm că în Borșa beneficiul superior era cantor Ioan Mihalyi, în vârstă de 56 ani, iar de 9 ani era cantor. Era căsătorit, avea 8 copii, dintre care 2 mergeau la școală; o purtare morală pozitivă (în familie, față de preot și credincioși), fără deficiențe în auz, vedere sau glas; bun cunoscător al cântărilor bisericești și perseverent în datoriile cantonale; casă cantorală nu era, iar în privința plății este menționat: „nici soluțiune, nici lecticalu nu are dela poporeni, numai stola”⁷⁵. Din raportul întocmit de protopopul Paul Papp, descoperim că în anul 1895 în Borșa beneficiul inferior, era cantor Ioan Grecu, născut din 1848, cu o vechime de 12 ani în domeniu. Era însurat și avea 5 fete, dintre care cea mai mare era servitoare. Avea un comportament bun atât în familie, cât și în relațiile cu preotul și poporenii. Era apt din punct de vedere al sănătății și al pregătirii profesionale. Casă și pământ cantoral nu era, iar ca plată primea 10 florini de la comună, 20 coroane și stolele cuvenite⁷⁶.

În același timp, protopopul, avea obligația să monitorizeze și moralitatea credincioșilor, iar la solicitarea Ordinariatului diecezan, întocmea rapoarte exigente despre religiozitatea și moralitatea acestora. Aceste rapoarte conțineau informații despre numărul concubinajelor, infidelităților și pruncilor nelegitimi, despre bețivi, cârcotași, blasfematori.

Alte informații furnizate de către protopop Ordinariatului diecezan erau cele despre căsătoriile mixte. În materialul de arhivă am depistat un raport semnat de protopopul Alexiu Anderco, pe 15 aprilie 1876, ce evidențiază faptul că în protopopiatul Vișeuului sunt consemnate două căsătorii de acest gen, una oficiată în 1859, iar cealaltă în 1873⁷⁷. Există un protocol standardizat ce conținea: numele căsătoriților, religia lor, anul în care s-au cununat, profesia acestora, numele și vârsta pruncilor, observațiile preotului paroh și ale protopopului⁷⁸.

Nu erau omise nici însemnările despre divorțurile produse în district, un protocol în acest sens încorporând următoarele informații: numele celor în cauză, anul cununiei și cel al despărțirii, din ce parte provine cauza despărțirii (de la soț sau de la soție), cum s-a produs despărțirea (de la sine sau prin tribunalul matrimonial), ce încercări de împăciuire s-au făcut și cine le-a prestat (preotul, protopopul sau vicarul) și ce șanse de împăcare mai există. Am identificat în documentele de arhivă, un protocol din anul 1874, care ne oferă o situație a despărțirilor din protopopiatul Vișeu, în intervalul 1858-1874: în Borșa, beneficiul superior a

⁷¹ ANMMFPGCV, act 40/1904, f. 11.

⁷² ANMMFPGCV, act 40/1904, f. 15.

⁷³ ANMMFPGCV, act 24/1882-1883, f. 1-6.

⁷⁴ ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 14-19; f. 21-26.

⁷⁵ ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 14.

⁷⁶ ANMMFPGCV, act 27/1891, f. 19.

⁷⁷ ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 4.

⁷⁸ ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 8-9.

existat un astfel de caz, în Borșa beneficiul inferior, nu a fost semnalată nici o situație de acest gen, în Moisei, au fost înregistrate două cazuri, în Vișeu de Sus, trei, în Vișeu de Mijloc, cinci, în Vișeu de Jos, trei, în Leordina, două și în Petrova, două⁷⁹.

Forurile diecezane solicitau, de asemenea, note despre văduvele și orfanii de preoți. Exista, și în acest caz, o *Informațiune* tipizată ce îngloba informații legate de numele văduvei, pe cine a avut soț, câți ani au trăit împreună, în ce parohie a decedat, ce purtare morală avea, care era starea sănătății, ce avere posedea, numărul orfanilor, purtarea morală a acestora, unde și cum fuseseră crescuți, iar la final erau încondeiate observațiile preotului paroh și ale protopopului⁸⁰. Într-o statistică din 1876 sunt înregistrate trei cazuri în acest sens: o preoteasă în vârstă de 62 ani, rămasă văduvă din 1856, fără prunci, o preoteasă în vârstă de 40 ani, rămasă văduvă din 1875, cu patru prunci și o alta în vârstă de 62 ani, văduvă din 1859, fără copii⁸¹.

Strângerea de la preoții și cantorii din tractul său, a contribuțiilor anuale pentru fondul viduo-orfanel, pentru cel al preoților deficienți și cel cantoral era o altă răspundere a protopopului. Vicarul Maramureșului, Tit Bud, prin scrisoarea din 21 ianuarie 1901, sugerează protopopului Paul Pap să încaseze din districtul său, sumele restante pentru Preparandia diecezană și fondul diecezan⁸². Canonul perceptor Ioan Iliesiu, în ședința capitulară, desfășurată la Gherla pe 17 octombrie 1901, sesizează protopopul în privința unei datorii la fondul diecezei a pr. Iuliu Dragoș, din Vișeu de Mijloc, acesta din urmă solicitând „...sistarea subtuagerei din congrua lui anuală la perceptoratul reg. Din Vișeu de Sus...”⁸³. Uneori s-au organizat diferite colecte pentru sprijinirea credincioșilor sau asociațiilor culturale din cadrul episcopiei sau a vicariatului. Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș, al cărei scop era propășirea cultural-națională a românilor aserviți monarhiei habsburgice este susținută la nevoie de preoții și învățătorii din vicariat. De pildă, prin adresa din 9 noiembrie 1900, Conducerea Asociațiunii, solicită ajutorul preoților și al docenților în vederea organizării unei colecte în bani pentru acoperirea cheltuielilor financiare și plata unei datorii de 10.000 de florini, împrumutați de Asociațiune pentru zidirea Convictului: „...Ne rogăm cu dea dînsul de Preast. Domini preoți și docenți cumcă sesi aducă aminte că mulți și din fii lor au dobândit ajutoare mai mari sau mai mici în Convictul nostru și cumcă chiar și acesta îi deobligă a zela pentru colectarea sumei cât de mari...”⁸⁴.

Fiind interpus prin rolul său între autoritățile civile și credincioși, protopopul a avut de îndeplinit și atribuții de natură cetățenească, civilă. Evenimentele importante, desfășurate în vicariat, erau popularizate prin intermediul protopopilor, care solicitau preoții să propage în rândul credincioșilor îndrumările primite. Clerul din vicariatul Maramureșului este solicitat de către vicarul Tit Bud, prin circulara din 26 decembrie 1900, să îndemne poporul și să participe, alături de acesta, în decursul anului 1901 (iulie/august), în Sighet, la expoziția industrială de produse domestice, organizată de Asociațiunea economică din Maramureș: „...Nu pot dară se nu trag atențiunea M.OD. Tale la acesa espositiune rogându-te ca se descepi poporul despre folosul ei și se mijlocesci cumcă să ieie parte la densa cât de multi și în specie și preastim. domne preotese, sotiile inteligentilor, a domnilor docenți și toți aceia cari pot să producă ceva bun și frumos”⁸⁵.

Pe lângă atribuțiile de ordin administrativ și pastoral, protopopii erau însărcinați cu o mulțime de îndatoriri de natură didactică. Directiva episcopală din 20 martie 1863, rezuma atribuțiile didactice ale protopopului în calitate de inspector școlar districtual: să controleze

⁷⁹ ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 9.

⁸⁰ ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 5.

⁸¹ ANMMFPGCV, act 17/1876, f. 5.

⁸² ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 5.

⁸³ ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 42.

⁸⁴ ANMMFPGCV, act 35/1901, f. 7.

⁸⁵ ANMMFPGCV, act 35/1901, f. 1-2.

activitatea preotului, în postura de director al școlii, râvna învățătorului și purtarea comunităților față de școală, să manifeste interes pentru eliminarea scăderilor pe plan școlar, să motiveze comunitățile să ridice edificii școlare, să urmărească dacă învățătorul își ia plata la timp și să ia măsuri în caz contrar, să dezamorseze neînțelegerile dintre comunitate și învățător, să supravegheze moralitatea dascălilor tractuali, să facă o dată pe an vizita școlară în parohiile din protopopiatul său, să controleze împlinirea datoriilor administrative ale învățătorului, să dea dispoziție ca parohiile să dețină un inventar legat de starea edificiului și averii școlare, să vegheze activitatea Preparandiilor, în cazul în care existau asemenea institute în protopopiatul lor, să urmărească interesul dascălilor de a se specializa, să organizeze concursuri pentru ocuparea posturilor cu salarizare mai mare de 80 de florini și să înainteze dosarele la Ordinariat spre cercetare și luarea unei decizii finale, să pună dascăli în posturile cu salarizare mai mică, în cazul în care aceștia nu erau numiți direct de către Ordinariat, să urmărească dacă dascălul ținea prelegeri și probe practice (cultura pomilor fructiferi, legumicultura etc), să susțină cursuri pedagogice cu dascălii tractuali pe perioada vacanțelor semestriale analizând cunoștințele pedagogice și de legislație școlară ale acestora, să verifice cum funcționau școlile de repetiție, iar în comunitățile în care acestea nu funcționau să impună introducerea lor⁸⁶.

În documentele de arhivă am identificat câteva protocoale tipizate legate de starea școlilor greco-catolice din unele parohii din cadrul protopopiatul Vișeu, pe anul școlar 1899/1890, ce conțin date despre personalul școlii, numărul elevilor și procentul de frecvență a cursurilor și starea edificiului școlar. Din protocolul întocmit de protopopul Paul Orosz despre starea școlii greco-catolice din Moisei, pe anul școlar 1899/1890, aflăm că: director și catehet era Vasile Dragoș, iar învățător, Andrea Koman; acesta din urmă era în vârstă de 36 de ani, necăsătorit, cu studii preparandiale și un salariu de 300 florini; frecvența bisericii împreună cu elevii, având și o purtare morală bună; în ceea ce privește numărul elevilor: 315 copii între 6-15 ani erau obligați să meargă la școală, dintre care 210 (95-băieți și 115-fete) la școala de toate zilele (6-12 ani), iar 105 (45-băieți și 60-fete) la cea de repetiție; au frecventat efectiv cursurile școlii de toate zilele 72 de copii (50 băieți și 22 fete); pe 22 iunie s-a susținut examenul de sfârșit de an școlar, prezidat de părintele protopop al districtului, Paul Orosz; la școala de toate zilele 65 elevi promovaseră examenul, dintre care 50 erau băieți, iar 15 fete; la sfârșitul anului școlar 733 era numărul absențelor motivate, iar 468 a celor nemotivate; în privința edificiului școlar, acesta era zidit din piatră, compus din 4 chilii; chilia școlară era lungă de 6 m, lată de 3,5 m și înaltă de 3,5 m; avea 5 ferestre, 12 bănci pentru școlari, masă și scaun pentru învățător; se efectua curățenie periodic; edificiul școlar nu avea alte anexe și nici grădină de pomărit; nu exista un fond școlar; manualele: Catehismul (10 ex.), Istoria Biblică (10 ex.), ABCDarius romanu (20 ex.), Legendariu (2 ex.), Aritmetica (5 ex.), Geografia (1 ex.), Istoria patriei (1 ex.) și Obiectele naturii erau aprobate de comisia arhidiecezei, iar cel de Limba maghiară de autor; protocoalele școlare erau ținute toate în bună rânduială⁸⁷.

În cazul în care un post de învățător devenea vacant, protopopul era anunțat și solicitat pentru a se îngriji de ocuparea postului respectiv. Preotul din Petrova, Ioan Călin, pe 8 iunie 1902, înaintează protopopului rugămintea de a face pașii necesari pentru ocuparea postului de cantor-învățător din localitate, devenit vacant în urma decesului titularului Vasile Popu⁸⁸.

Tot protopopul era cel care recomanda și instala în cadrul comunităților pe dascălii calificați în posturile învățătoresci și prevăzuți de către Ordinariat cu decrete. Ioan Papius, vicar general episcopesc, comunică protopopului Paul Papp hotărârea luată în ședința

⁸⁶ ANCFEGCCG, act 23/1863, f. 3-5 r.; Amiculu Scólei 28, 1863, 221-223.

⁸⁷ ANMMFPGCV, act 27/1890, f. 1-2.

⁸⁸ ANMMFPGCV, act 32/1902, f. 7.

Consistoriului Școlar, ținută la Gherla pe 1 ianuarie 1902, potrivit căreia, este îndemnat ca postul de cantor-învățător din Vișeu de Sus să fie ocupat de o persoană calificată⁸⁹.

În vederea perfecționării profesionale, periodic aveau loc reuniuni ale dascălilor, la care erau invitați și preoții din district: protopopul Iuliu Dragoș prin circulara din 17 aprilie 1905, invită clerul districtual să participe la „Reuniunea docenților greco catolici romani din Maramuresiu”, ce urma să aibă loc pe 11 mai în Petrova: *„Venerat Cler districtual! La adunarea gen. a docenților gr. cath. rom. Din Maramureș ținândă est timp la 11 Maiu in Petrova in urma concrederei Revdu. Domn Vicariu introscria am onoare a ve invita”*⁹⁰.

Dascălii erau îndemnați să participe la cursuri de pregătire teoretică și practică referitoare la producția agricolă: cultivarea pomilor fructiferi, legumicultură etc. și la rândul lor să țină probe practice despre unele ramuri ale economiei rurale. La cererea vicarului Tit Bud, nr. 287 din 15 iulie 1905, protopopul Iuliu Dragoș, anunță, prin preoți, pe dascălii din tractul său, să participe la cursul de împletire a cosărcilor: *„Prea Onorate Domnule Protopoape! Apelul comisiunei pentru promovarea industriei în cauza cursului de a învăța împletirea cosărcilor și al altor unelte în stabilimentu din Kokényes trâmîndu-l ești vecercat a comunica cu domnii docenți din acel district și a provoca mai des pre cei mai tineri dintre dânșii să iei parte la cursul acela”*⁹¹, iar protopopul la rândul său prin circulara din 20 iulie 1905 le transmite preoților din subordine: *„Să străpune-erga remissionem-Ven. Cler. Districtual cu concredere a îndemna pre dnii docenți să ieie parte la cursul ținend in Kokényes”*⁹².

Grija protopopilor pentru ca activitatea preoților, pe plan școlar, să fie una rodnică, reiese și din directiva trimisă de protopopul Iuliu Dragoș, pe 30 ianuarie 1905, preoților din tractul Vișeuului în cadrul căreia atrage atenția asupra îndatoririlor școlare ale acestora: *„Una dintre dătorințele noastre cele mai principali este și supraveghierea preste starea învățămîntului dela școalele noastre confesionale al căreia menire este asigurarea: că elevii școlari să fie educați creștinește prin o instrucțiune necesaria și folositoare, ca apoi să devină fii lui Dzeu, membrii folositori societății omenesti și fii fideli religiunii și bisericei creștinești, precum și patriei cetățeni buni”*⁹³.

În unele cazuri, preoții conlucrează cu autoritățile de stat împotriva interesului școlii confesionale și atunci protopopul trebuia să intervină pentru îndreptarea situației. În martie 1885, Paul Orosz, protopopul Vișeuului, aduce la cunoștința Consistoriului că preotul din Moisei a fost ales „curator” (director), al școlii de stat⁹⁴.

În septembrie 1905, Consistoriul Școlar diecezan, cunoaște că în Leordina, preotul George Timiș împreună cu unii credincioși decid să dea școala la stat, ceea ce a stârnit nemulțumiri din partea autorităților diecezane, care comunică protopopului să meargă la fața locului, să adune informații despre starea situației și să ia măsuri, pe care ulterior să le comunice autorităților ecleziastice superioare, *„Venind la cunoscînța acestui Consistor cum că preotul din Leordina George Timiș in consfătuire cu unii credincioși ar fi decis a da sala de învățămînt a școlei confesionale, pe sama școlei de stat și că învățămîntul școlei confesionale să se țină în o chilie necorespunzătoare- Frăției Tale se concrede a eși în fața locului, a cerca lucrul și a lua dispozițiune dacă sar intenționa așa ceva ca să se împedee atari fapte care ar aduce cu sine stricarea și ruina școlei noastre confesionale. Să-ți iei informațiune esactă și despre alte cauze bisericești, școlare fiind cu totă îngrijirea față de împrejurările de acolo. Despre rezultatul cercărei și despre dispozițiunile luate să relatezi aici cu informațiune eshauriată și și opiniune meritorie”*⁹⁵.

Protopopul Iuliu Dragoș, raporta că George Timiș, preotul din Leordina a închiriat casa parohială pe o perioadă de cinci ani la școala de stat pentru a obține un venit bisericii,

⁸⁹ ANMMFPGCV, act 36/1902, f. 3.

⁹⁰ ANMMFPGCV, act 8/1905, f. 4.

⁹¹ ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 21.

⁹² ANMMFPGCV, act 19/1877, f. 22.

⁹³ ANMMFPGCV, reg. 208/1905, f. 12.

⁹⁴ Sularea 2008a, 250.

⁹⁵ ANMMFPGCV, reg. 208/1905, pachet 8, f. 25.

dat fiind faptul că inspectorul școlar regal l-a asigurat că are încuviințarea superiorității bisericii. Fiindcă un perete nu putea fi dărâmat inspectorul a renunțat la contractul de închiriere, iar curatorul Senatului Școlar ar fi propus să fie închiriată școala confesională. În decembrie protopopul Vișeuului menționa că arendarea casei parohiale (fosta casă a Erariului ce avea 12 camere) la școala de stat nu a primit aprobarea Consistoriului, ci a vicarului Tit Bud și era de părere că aceasta este în avantajul bisericii. Consistoriul, pe 27 decembrie 1905, la propunerea canonicului Ioan Ivasco, dă undă verde în ceea ce privește contractul de închiriere căci „în împrejurările religioase care există în comitat n-ar fi consult să se ia la răspundere vicarul Tit Bud și poporeni din Leordina”⁹⁶.

Înainte de începerea anului școlar, protopopul îndemna comunitățile, prin preoți, care erau din oficiu directori ai școlilor confesionale, la renovarea și pregătirea edificiilor școlare pentru noul ciclu școlar, iar înscrierea elevilor să se facă în primele zile ale lunii septembrie. Protopopul Iuliu Dragoș, pe 25 august 1904, scrie preoților și credincioșilor: „*Mult Onorați Domni Preoți! Preiubiți în Christos Frați! Apropiinduse începerea anului școlastic, în sensul ordinațiunii Consistoriali diec. dată mai de mult, am onoare cu iubire frățască a ve concredere ca să ve îngrijiți prin curatori pentru văruitul și curățitul localităților școlare și înscrierea elevilor școlari să se înceapă în zilele prime a lunii Septemvrie a. c., ear prelegerile în 16 Sept.- Unde nu sunt protocoalele școlare prescrisă, să se procureze din banii bisericești sau a școalei*”⁹⁷.

Să adune din casele bisericesti sumele necesare pentru buna funcționare a Preparandiei diecezană, era o altă obligație din sfera învățământului, pe care protopopul trebuia să o ducă la îndeplinire. Protopopul Alexiu Anderco, în iunie 1875, trimite preoților din tract o adresă cu sumele datorate de către parohii pentru buna funcționare a Preparandiei diecezană⁹⁸.

Vicarul Maramureșului, Tit Bud, prin scrisoarea din 21 ianuarie 1901, îl provoacă pe protopopul Paul Pap să încaseze din districtul său, sumele restante pentru Preparandia diecezană și fondul diecezan: „*Preav. Consistoriu diecesan cu ordinațiunea de dtto. 2 Ian. A. c. nr. 69 mă receracă se midilocesc incasarea competentelor restante a preparandiei diecesană din acel District în summa de 352 fl. Precum și competențele restante a fondului diecesan câte de 1 fl. Anuale neplătite. Drept aceea am onore a Te recerca cumcă se încasezi fără întârziere acele competențe relaționând la acest oficiu despre starea lucrului*”⁹⁹.

Viața bisericească a cunoscut evoluții importante și în ciuda curentului de laicizare, Biserica a fost o instituție de importanță extremă pentru comunitatea românească până la Primul Război Mondial. Pe de o parte autoritatea protopopială și Arhidiecezană au avut un rol important în calitate de agent indicator, iar de cealaltă parte enoriașii și-au adus aportul în păstrarea ființei etnice, a identității confesionale și naționale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea Biserica rămâne un punct de sprijin puternic pentru națiune, ea continuând să reprezinte un factor de identificare etnică și națională. Atunci când situația a cerut-o, Biserica a știut să-și strângă credincioșii și să-i antreneze în vederea conservării spiritualității creștine și păzirea drepturilor naționale. Biserica, prin slujitori ei, a înțeles că este necesar să-și împartă atribuțiile între luminarea minții și purificarea sufletelor. Ea nu este numai o instituție veche, trainică, încercată de-a lungul timpului, dar niciodată invinsă, ci ea este mai mult decât atât, un mod de viață și de trăire, un crez, o punte de reconciliere între cele pieritoare și cele veșnice. Acesta este și motivul pentru care oamenii nu o percep numai în calitate de slujitori, ci mai ales de trăitori în biserică sau biserica însăși.

⁹⁶ ANMMFPGCV, act 44/1905, f. 22; Sularea 2008a, 251.

⁹⁷ ANMMFPGCV, reg. 208/1902, f. 25.

⁹⁸ ANMMFPGCV, reg./1874-1875, f. 4.

⁹⁹ ANMMFPGCV, act 33/1901, f. 5.

Literatura

- ANCJFEGCCG Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond *Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla*.
- ANMMFPGCV Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Maramureș, Fond *Protopopiatul greco-catolic Vișeu*.
- Bud 1911 Tit Bud, *Date istorice despre Protopopiatele, Parochiile și Mănăstirile Române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911*, Gherla, 1911.
- Genț 1912 Ioan Genț, *Administrația bisericească*, Oradea Mare, 1912.
- Marina 1998 Mihai Marina, *Maramureșeni-portrete și medalioane*, Cluj-Napoca, 1998.
- Miron 2004 Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782)*, Cluj-Napoca, 2004.
- Moldovan 1872 Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericii române de Alba-Iulia și Făgărașiu*, tom II, Blaj, 1872.
- Rigman 2014 Ciprian Rigman, *Protopopiate și protopopi în Dieceza Greco-Catolică de Gherla la mijlocul secolului al XIX-lea (1856-1868)*, Cluj-Napoca, 2014.
- Sima 2003 Ana Victoria Sima, *Vizitele nunțiilor apostolici vienezi în Transilvania (1855-1868)*, Cluj-Napoca, vol.I, 2003.
- Sularea 2008a Daniel Sularea, *Școală și societate. Învățământul elementar confesional în Episcopia Greco-Catolică de Gherla (1867-1918)*, Cluj-Napoca, 2008.
- Sularea 2008b Daniel Sularea, *Viața religioasă în Dieceza Greco-Catolică de Gherla (1878-1891). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2008.
- Șematism Episcopia Muncaci 1814 *Catalogus venerabilis cleri Almae dioecesis Munkatsinensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV*, Typis Stephan Ellinger, 1814.
- Șematism Episcopia Muncaci 1856 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsiensis pro anno Domini MDCCCLVI*, Kassovia, 1856.
- Șematism Episcopia Muncaci 1900 *Schematismus cleri diocesis Szamosujváriensis graeci ritus catholicorum Pro anno a Christo Nato MDCCCC.*, Szamosujvárini, Typis Typographiae Dioecesanæ, 1900.
- Vulea 2009 Camelia Elena Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului(1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009.

Greek Catholic Deanery Vișeu: Assignment, Archpriests, Skills and Achievements 1850-1905

(Abstract)

Romanian history is the history of a people who fought a constant battle with neighboring empires being to preserve and defend ethnic, language, religion. This battle has influenced conceptions and way of life of the Romanian people and the modern era Romanian history, moving into a new phase, upper, against the background of the new realities of economic and social, political, asserting more strong Romanian nation, the Romanian modern state formation, the national liberation struggle of the peoples of Europe from the domination of the Habsburg, Ottoman, Tsarist. Undoubtedly, period that includes the second half of the nineteenth century and the beginning of twentieth century, until World War I, was very important in the history of the Romanian national. This period was one in which the romanian society in Transylvania influenced by the general European developments, has experienced numerous changes on all levels.

Writing addresses, on the one hand, origin and evolution of the greek catholic Vișeu deanery and on the other hand make known the reader the archpriests of Vișeu. Regarding archpriest, it highlights its preparation, training of priests always stood out church functions and duties, the archpriest is appointed to implement the provisions of the bishop and to make known its wishes and demands clergy. Given the position of school inspector of Archpriest are highlighted and powers of its staff.

Church life important developments and despite the current secularization, the Church was an institution of utmost importance for the Romanian community to World War I. On the one hand deanery and archdiocesan authorities had an important role as an indicator agent, and on the other parishioners have contributed in preserving being ethnic, religious and national identity. In the second half of the nineteenth century church remains a strong foothold for the nation, it continues to be a factor of ethnic and national identification. When the situation demanded a church knew to gather believers and train them in order to preserve Christian spirituality and keeping national rights. The church, through its ministry, realized that it is necessary to divide powers between the enlightenment of the mind and purify the soul. She is not only an old institution, durable, tested over time, but never defeated, but she is more than that, a way of life and living, a creed, a bridge of reconciliation between mortal and eternal. This is why people do not perceive it only as servants but mostly lived in the church or the church itself.

Dan Constantin IFTIMI

Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca
iftimidan@yahoo.com

Vicarii greco-catolici ai Maramureșului între anii 1860 și 1917

MARIUS CÂMPEANU

Cuvinte cheie: Maramureș, vicariat, vicar foraneu, Preparandie, școală confesională, dascăl.

Keywords: Maramureș, vicarship, vicar forane, Normal School, confessional school, teacher.

Prin reînființarea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureșului, la 24 octombrie 1860, a fost încheiat un capitol sumbru din destinul spiritual al românilor din acest teritoriu. După mai bine de un veac, parohiile și filiile greco-catolice din *Marmația* au fost desprinse dintr-o structură ecleziastică străină, aceea a eparhiei rutene de Muncaci, fiind încorporate în Episcopia Greco-Catolică de Gherla, înființată la 26 noiembrie 1853, prin bula pontificală *Ad Apostolicam Sedem*¹.

În intervalul de timp adus în prim-plan, la conducerea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureșului s-au aflat următorii vicari foranei: Mihail Pavel (între anii 1860 și 1872), Ioan Pop (între anii 1872 și 1878), Mihail Kökényesdy (între anii 1878 și 1887) și Tit Bud (între anii 1887 și 1917).

Mihail Pavel (1860-1872)

Primul vicar foraneu al Maramureșului s-a născut la 6 septembrie 1827, în comuna Recea, de lângă Baia Mare „într-o familie nobilă, dar săracă”². Tatăl său, Constantin, a fost cântăreț de strună și învățător. Mihail Pavel a urmat clasele gimnaziale și liceale la Baia Mare, Satu Mare și Cașovia. Studiile teologice le-a început la Colegiul Santa Barbara din Viena, dar din cauza Revoluției de la 1848 le va finaliza la Seminarul teologic de la Ungvár, în anul 1851.

Carierea ecleziastică a lui Mihail Pavel a început în anul 1852, când a fost hirotonit preot de episcopul Muncaciului, Baziliu Popovici. La puțin timp, după ce a îmbrăcat „haina preoției”, a fost numit secretar episcopal la Ungvár pentru parohiile greco-catolice „marmațiene” din cadrul diecezei de Muncaci, iar în anul 1854 a fost numit paroh la Apșa de Jos. Odată cu organizarea cancelariei în noua dieceză armenopolitană a renunțat la parohie, alăturându-se între anii 1856 și 1860 „când a fost vatra rece”³ episcopului Ioan Alexi pentru a îndeplini calitatea de notar consistorial. În anul 1860 a fost trimis ca paroh la Slatina, ulterior fiind numit în funcția de vicar al Maramureșului. În 1872 a fost investit episcop de Gherla, iar în 1879 episcop de Oradea. S-a stins din viață la 1 iunie 1902, fiind înmormântat în cripta bisericii din Slatina, ctitoria sa⁴.

În timpul păstoririi sale, succesele înregistrate, atât pe plan administrativ, cât și cultural au fost impresionante, prin eforturile sale neobosite reușind să coaguleze întregul bloc românesc din comitatul Maramureșului. Cea mai importantă realizare a fost soluționarea dosarului Sighetului, în anul 1871, în urma unei îndelungate activități petiționare, la care și-au adus contribuția episcopul Ioan Alexi al Gherlei și întreaga elită laică a Maramureșului din vremea respectivă, dintre care îi menționăm pe comitele suprem

¹ Dieceza Greco-Catolică de Gherla a luat ființă prin bula pontificală „Ad Apostolicam Sedem” din 26 noiembrie 1853. În componență au intrat 634 de parohii: 540 de parohii cu 350.000 de suflete desprinse din episcopia de Făgăraș și 94 de parohii românești cu 60.000 de credincioși desprinse de la episcopia de Muncaci.

² Georgescu 1927, 7.

³ ANCJFEGCCG, dos. 1213/1860, f. 10v.

⁴ Georgescu 1927, 7-12. Personalitatea marcantă a primului vicar foraneu al Maramureșului a fost reliefată în ultima contribuție istoriografică referitoare la elita ecleziastică greco-catolică din Transilvania în Popa-Andrei 2013, 294-297.

Iosif Man, Gavrilă Mihaly de Apșa, Ioan Iurca și Vasiliu Mihalca⁵. Pentru recuperarea parohiei Sighetului de sub jurisdicția ecleziastică a Muncaciului, vicarul Mihail Pavel „a recurs la locurile cele mai înalte, a călătorit la Gherla, mai de multe ori la Viena, ba și la Roma necruțând nici ostenele, nici spese”⁶.

Pentru a exemplifica activitatea petiționară a vicarului Mihail Pavel, atât în scopul recuperării parohiei Sighetului, a cărei biserică și casă parohială „s-au zidit cu vectura și lucrul mâinilor românești”, *Erariul*⁷ dând „maestrii și materialul pentru dânsule”, cât și pentru recunoașterea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureșului ca instituție ecleziastică românească, grăitoare este scrisoarea expediată episcopului Ioan Alexi, la 2 aprilie 1861. Prin intermediul misivei, arhierul a fost rugat să intervină la „locurile mai înalte” pentru corectarea nedreptăților comise asupra comunității românești din Sighet și pentru a nu se desemna, pe viitor, un alt vicar rutean aici, deoarece parohiile aflate de jur-împrejurul orașului se aflau sub jurisdicția diecezei de Gherla. Referindu-se la sediul vicariatului, a considerat Sighetul ca fiind cel mai potrivit loc, arătând că în-afară de acesta „nu putem afla, acolo este fusul pe lângă care se învârtăște toată Marmăția, acolo e vatra tuturor lucrurilor”⁸. O alternativă ar fi Slatina, aflată la mică depărtare de Sighet, „însă Tisa e o prăpastie mare de multe ori”, fapt ce ducea la îngreunarea situației, atât pentru vicar, care era obligat să se deplaseze pentru rezolvarea problemelor „dregătorești” de nenumărate ori la Sighet, reședința comitatului, cât și pentru ceilalți preoți-paroahi pentru a fi în legătură directă cu oficiul vicarial⁹. Faptul că Sighetul nu s-a aflat sub jurisdicția ecleziastică a Gherlei a dus la întârzierea aprobării statutelor *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș* și implicit la privarea Preparandiei la dreptul de publicitate, aceasta funcționând în întreaga sa existență (între anii 1862-1870) doar ca o instituție de învățământ privată, din contribuțiile benevole ale clerului și credincioșilor greco-catolici din Maramureș.

Drept consecință, pentru toate demersurile întreprinse de forurile superioare ale Bisericii Greco-Catolice din Transilvania (mitropolit, episcop, vicar), barierele birocratice, politice și ecleziastice au fost îndepărtate o dată cu decretul Nunțiatunii Apostolice de la Viena, din 18 aprilie 1871, care a pus pe credincioșii români greco-catolici din Sighet sub jurisdicția eparhiei de Gherla. Imediat după recunoașterea parohiei Sighetului, administrarea acesteia a fost încredințată preotului Ioan Pop, care îndeplinea la acea vreme calitatea de profesor de limba română și de catehet la Gimnaziul Catolic din Sighet¹⁰. În anul anterior înfăptuirii acestui eveniment marcant din destinul confesional al comunității sighetene, vicarul Mihail Pavel l-a însoțit pe mitropolitul Ioan Vancea la lucrările Conciliului Vatican I, desfășurate la Roma. De asemenea, a participat la primul Conciliu Provincial al Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, desfășurat la Blaj, între 5 și 14 mai 1872¹¹.

Din punct de vedere cultural, vicarul Mihail Pavel îi revine calitatea de membru fondator, în anul 1860, alături de comitele suprem Iosif Man și de alți intelectuali români, a

⁵ Potrivit decretului Nunțiatunii de la Viena din 18 aprilie 1871, românii din Sighet au primit aprobarea de a-și organiza o parohie proprie, în cadrul eparhiei de Gherla. În prima fază, prin intervenția vicarului Mihail Pavel, serviciile religioase au fost oficiate într-o capelă romano-catolică din centrul Sighetului. În anul 1890, Administrația financiară a statului a donat un teren amplasat central, începându-se edificarea unei biserici de piatră. Pe lângă sprijinul venit din partea autorităților administrative, la edificarea, pictarea și înzestrarea interioară a bisericii au contribuit financiar toate parohiile vicariatului Maramureșului. Biserica are hramul Adormirii Maicii Domnului și a fost sfințită la 20 martie 1892 de delegatul episcopal, Alexandru Erdöss, împreună cu vicarul Tit Bud și un număr de 19 preoți.

⁶ Bud 1891, 39.

⁷ *Erariul* = Administrația financiară a statului.

⁸ ANCFEGCCG, dos. 723/1861, f. 2v.

⁹ ANCFEGCCG, dos. 723/1861, f. 3. Trecerea succesivă a Tisei obliga la achitarea unei taxe la trecerea podului peste acest râu. Contravaloarea taxelor cumulate într-un an calendaristic se ridicau la ¼ din veniturile parohiale.

¹⁰ Bud 1905, 12.

¹¹ Conciliul I 1886, XXIV.

*Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș*¹². Asociațiunea a fost cel mai important proiect cultural al Maramureșului din epoca modernă, la bază fiind o alianță a clerului greco-catolic cu elita laică. Obiectivul principal al acestui proiect de factură iluministă a fost sprijinirea învățământului elementar românesc din vicariat, organizat și susținut de Biserică, prin formarea de dascăli calificați. Prin facilitarea accesului la educație a tinerilor proveniți din familiile românești exista posibilitatea formării unei elite intelectuale puternice și a unei clase de mijloc, capabilă să își facă simțită prezența în domeniile economice, precum comerțul și industria.

Dezideratele îndeplinite ale acestui organism cultural au fost înființarea unei Preparandii și a unui convict (alumneu, internat). Preparandia a avut rolul de a forma învățători calificați, iar convictul a fost înființat pentru întreținerea, atât a elevilor ce frecventau cursul preparandial și intenționau să devină dascăli, cât și pentru tinerii fără posibilități materiale ce urmau cursurile gimnaziilor maghiare din Sighet. Din toamna anului 1860 și până în primăvara anului 1861, un nucleu de intelectuali, clerici și laici, au elaborat în limbaj juridic obiectivele și modul de organizare a Preparandiei în cadrul *Asociațiunii*, demarând etapele premergătoare pentru organizarea și funcționarea acestei instituții¹³. Vicarul Mihail Pavel a deținut funcția de vicepreședinte a *Asociațiunii* și de director a Preparandiei confesionale din Sighet.

Printre atribuțiile vicariale s-a numărat și aceea de a întreprinde vizite în parohii, cercetând bisericile, casele parohiale și școlile confesionale. Mihail Pavel a fost conștient încă de la bun început de responsabilitățile ce-i revin prin exercitarea calității de vicar, arătând că „nimic nu-i mai scump înaintea ochilor mei ca împlinirea dregătoriei mie grațios concredinte așa precum așteaptă mai marii mei și recere înaintarea religiunii, a bisericii și a culturii poporului mie încredințat”¹⁴. Însoțit de juzii comunali, prin intermediul vizitelor desfășurate în anul 1864, Mihail Pavel a luat un prim contact cu realitatea faptică din parohii, încercând să îmbunătățească starea materială a preoților și a dascălilor. Inspectarea parohiilor a fost precedată de o „informare” adresată protopopilor și preoților-parohi, pentru ca aceștia „să-și întocmească lucrurile școlare așa încât mergând în vizită canonică să nu aflu defecte grosolane, în care caz voi fi silit a face arătare la locuri competente”¹⁵. Constatând faptul că în anumite parohii nu se aplică schema salarizării preoților și cantorilor din anul 1836, prevedere elaborată pentru credincioșii greco-catolici din Ungaria, vicarul Mihail Pavel, în consens cu comunitățile parohiale, a hotărât ca fiecare credincios („colon”) „anual să dea două mierțe de bucate, care are vite trăgătoare o zi de lucru cu acele(a), care n-are, două zile cu palmile, și se dea preotului lemne de focărit”¹⁶. A mai fost preocupat de aspectele matrimoniale și de modul în care era respectat sacramentul Căsătoriei de credincioși. În acest sens, a analizat situația căsătoriilor „învrăbite” și a relațiilor de concubinare (aproximativ 200 de cazuri în tot vicariatul) pe care a încercat, unde n-au existat piedici „a le străface în căsătorii legiuite”¹⁷.

¹² Deși statutele n-au fost aprobate de guvern decât în anul 1868, *Asociațiunea* și-a început activitatea încă din anul 1860. Activitatea acestei instituții culturale, desfășurată între anii 1860 și 1905, a fost reflectată de Bud 1906 și Koman 1937.

¹³ Preparandia din Sighet a fost înființată în anul 1862, avându-l la conducere pe profesorul Ioan Bușiția, absolvent al Institutului pedagogic de la Viena, fost dascăl al Școlii Normale Districtuale din Lăpușul Unguresc (Târgu Lăpuș). În cadrul Preparandiei au fost pregătiți aproximativ 120 de docenți pentru școlile confesionale din vicariat și din ținuturile (comitatele) învecinate locuite de români. În anul 1870 va „fuziona” cu Preparandia de stat, predarea materiilor școlare făcându-se exclusiv în limba maghiară. Relevante pentru această problemă sunt următoarele studii: Bușiția 1880; Paul 1978; Popeangă 1982.

¹⁴ ANCFEGCCG, dos. 1609/1864, f. 1r.

¹⁵ ANMMFPGCIZ, dos. 44/1869-1870, f. 3v.

¹⁶ ANCFEGCCG, dos. 1609/1864, f. 1v.; ANMMFPGCC, dos. 26/1866, f. 6.

¹⁷ ANCFEGCCG, dos. 1609/1864, f. 1r.

În calitate de inspector școlar, Mihail Pavel a încercat să asigure condițiile optime, necesare organizării și funcționării școlilor confesionale din vicariat. În acest sens, a discutat cu părinții renitenți explicându-le importanța educării copiilor și cu docenții pentru eficientizarea actului educațional. A înființat școli în parohiile în care nu fuseseră în perioada anterioară, astfel încât la 6 august 1864 funcționau școli în toate comunele „marmățiene”. La 4 octombrie 1864, după patru ani de la instalarea sa în parohia Slatina, a invitat întregul cler maramureșean la sfințirea și deschiderea școlii noi de piatră¹⁸. În întreaga perioadă, în care a îndeplinit calitatea de vicar, Mihail Pavel s-a preocupat de dotarea corespunzătoare a școlilor confesionale cu manuale școlare, pe care le-a comandat de la tipografia diecezană din Gherla. De nenumărate ori, au existat întârzieri în recuperarea contravalorii acestora, vicarul îndemnând pe preoți ca sumele de bani să fie suportate din fondurile parohiale („lada bisericii”).

Una din principalele cauze ce a determinat, în multe situații, întârzierea sau întreruperea temporară a prelegerilor școlare a fost remunerația derizorie achitată dascălilor, la care se adăuga întârzierea cu care majoritatea comunităților parohiale își onorau obligațiile față de acești „luminători” ai satelor maramureșene. Numeroasele informări și plângeri trimise vicarului de către dascăli scot în evidență faptul că, atât preoții-parohi și senatele școlare, cât și antistiile comunale, actanți principali la nivelul lumii rurale în asigurarea resurselor financiare necesare desfășurării procesului educațional, nu au fost preocupați în mod constant de asigurarea salariilor dascălilor, dotarea cu rechizite școlare și manuale didactice și, implicit, de asigurarea frecvenței școlare. Din aceste considerente, vicarul maramureșean a intervenit fie personal, fie prin intermediul corespondenței oficiale cu protopopii, cerându-le imperios să se deplaseze în parohii pentru remedierea situațiilor ivite. În urma întâlnirilor cu senatele școlare și cu „oficiolatele politice” protopopii făceau tot posibilul pentru găsirea unor soluții concrete, hotărârile luate fiind consemnate într-un proces verbal, care, ulterior, era înaintat vicarului. Referindu-se la nenumăratele demersuri îndreptate către „oficiolatele politice”, rămase fără efectul scontat, venite din partea sa sau a protopopilor, Mihail Pavel a definit dezinteresul autorităților ca pe un act voluntar, făcut intenționat și deliberat, pentru ca nația română „să rămână în întuneric ca să nu-și cunoască situațiunea, interesele și drepturile sale”¹⁹.

În majoritatea parohiilor din vicariat, salariile dascălilor au fost suportate în urma arendării dreptului de cârciumărit, din așa-numitele „venituri regale”, care erau încredințate de antistiile comunale școlilor confesionale sau bisericilor. Mai existau situații în care salarizarea dascălului și întreținerea școlii se făcea printr-o contribuție financiară anuală repartizată pe fiecare familie în parte (așa-numitul „arunc” sau „eieptare pe popor”). Pentru stabilitatea dascălilor autohtoni, dar și pentru atragerea altora, dinafara comitatului, Mihail Pavel a reglementat pe bază contractuală salarizarea regulată a dascălilor. În acest sens, stațiunile docențiale din acest vicariat au fost considerate cele mai bine remunerate din întreaga dieceză a Gherlei, fiind un prilej de bucurie „acelui preparand care a putut să ajungă dascăl în Maramureș”²⁰. Această sistematizare a veniturilor dascălilor a atras după sine eliminarea vechilor cantori-docenți, care se mulțumeau cu o plată modestă în schimbul câtorva ore de catehizare a copiilor cu vârstă școlară. De multe ori, piedicile în calea progresului educației erau puse de către unii reprezentanți ai clerului local și de către membrii senatelor școlare care, între un dascăl absolvent de preparandie, ce pretindea o soluțiune docențială decentă și un cantor ce-și asuma atribuții de dascăl și avea pretenții salariale modeste, opta în favoarea ultimului, datorită precarității financiare în care se găsea comunitatea. Documentele vremii semnalează numeroase cazuri în care vicarul Mihail Pavel

¹⁸ ANMMFPGCI, dos. 9/1864-1865, f. 3. Bud 1891, 41.

¹⁹ ANCFEGCCG, dos. 481/1867, f. 1v.

²⁰ Bud 1906, 22.

a intervenit cu fermitate, dispunând protopopilor să-i introducă pe dascălii calificați, absolvenți ai cursurilor preparandiale, atrăgând totodată atenția preoțimii locale asupra îndatoririlor ce trebuiesc îndeplinite și a consecințelor canonice la care se expune prin nerespectarea dispozițiilor diecezane²¹.

Sintetizând situația învățământului confesional românesc din vicariat, în această perioadă, nu putem decât să reproducem cuvintele vicarului Pavel, care a arătat că, deși sunt școli și dascăli în fiecare comună: „de vom intra fără știre în școală aflăm câte trei-patru pruncuți contrași într-un unghi și tremurând parte pentru rigoarea frigului, parte pentru frica vergei ce(le)i mari, care e culcată a lungul mesei, învățătorul șede în chilia sa caldă, cu pipa”²².

În ceea ce privește veniturile obținute de primul vicar al Maramureșului, amintim faptul că odată cu înființarea vicariatului pentru românii marmarășeni („pro districtibus valahicus”), conform diplomei imperiale emise de Maria Tereza, la 24 august 1776, pentru vicar a fost stabilit un salariu anual de 800 florini²³. Ulterior, prin înființarea unui vicariat (arhidiaconat) în comitatul Satu Mare, salariul vicarial a fost înjumătățit. Deși vicariatul sătmărean a fost desființat între timp, până în primăvara anului 1861, suma de 400 florini nu a fost inclusă în drepturile financiare cuvenite vicarului maramureșean. Anual, Mihail Pavel mai beneficia din Fondul religios de așa-numitul „ajutor al ospitalității” de 200 florini, suma fiind acordată pentru acoperirea cheltuielilor cu asesorii „care se vor aduna la Consistoriu, să-i prevadă barem cu pâine”²⁴.

În anul 1866, salariul vicarial a fost de 420 florini, suma fiind asigurată din Fondul religios maghiar. Potrivit afirmațiilor lui Mihail Pavel, de cele mai multe ori „soluțiunea vicarială” era mică și derizorie, nereușind să acopere integral „spesele excursiunilor și călătoriilor de lipsă”, și cheltuielile cu asesorii, care luau parte la ședințele Consistoriului subaltern²⁵. Beneficiul vicarial era completat de venitul obținut din administrarea parohiei Slatina, alcătuit din lectical și stolele percepute pentru serviciile religioase oficiate enoriașilor (botezuri, cununii, înmormântări, sfeștanii etc.). În anul amintit, lecticalul a fost fixat la un florin pentru fiecare familie în parte, dar potrivit vicarului, acesta nu fusese plătit de mai mult de jumătate dintre enoriași, în ultimii doi-trei ani. Colectarea deficitară și anevoioasă a lecticalului nu putea să asigure un trai decent, Mihail Pavel afirmând că „din venitul parohiei, fără economie, abia aș avea pâinea de toate zilele”. Pentru completarea veniturilor, vicarul mai practica agricultura, cultivând terenurile pe care le lua anual în arendă sau făcea cărăușie la mina de sare din Ocna-Slatina („purta sarea cu vitele”)²⁶.

Dacă facem o comparație cu salariile anuale ale celorlalți vicari foranei din cadrul Episcopiei Greco-Catolice de Gherla, obținute în aceeași perioadă, se poate observa faptul că venitul vicarului Mihail Pavel, de 420 florini, era mai mare în comparație cu cel de 300 florini ce fusese stabilit pentru vicarul Rodnei, la data înființării acestui vicariat, și mai mic raportat la salariul de 750 florini pe care îl primea vicarul Silvaniei²⁷. Într-un conspect, din anul 1857, referitor la veniturile preoților din Hațeg, a fost precizat faptul că venitul anual al vicarului a fost de 200 florini²⁸.

²¹ ANMMFPGCC, dos. 23/1865, f. 27, 48, 50.

²² ANCFEGCCG, dos. 481/1867, f. 2r.

²³ „Cum pro remotius situatis districtibus valahicis unus vicarius cum annuis 800 florenis ex proventibus vacantis episcopatus Magno-Varadiensis dependendis benigne resolutus...”. Bud 1905, 7.

²⁴ ANCFEGCCG, dos. 723/1861, f. 1v.

²⁵ Ibidem, dos. 2881/1866, f. 1v.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Andrei 2006, 78.

²⁸ Din venitul anual al vicarului Hațegului, 120 florini proveneau din Fondul religios, 60 florini din Fondul bobian și 20 florini erau obținuți de pe urma „porțiunii canonice”. Pentru mai multe informații a se vedea Vulea 2009, 82-86.

Pentru calitățile și realizările avute, atât pe plan ecleziastic, cât și pe plan politic, vicarul Mihail Pavel s-a bucurat de recunoștința întregii nații române din comitat. La 4 decembrie 1871, după 26 de ani în care, în „dieta țării”, comitatul Maramureșului a avut doar reprezentanți maghiari, românii din cercul electoral al Sighetului l-au ales pe Mihail Pavel să-i reprezinte, în calitate de deputat, în Parlamentul ungar. Momentul emoționant al alegerii a fost redat în presa vremii în cuvintele următoare: „Alegerea s-a făcut în perfectă unanimitate, în 4 decembrie, în sala mare a prefecturii, în prezența unui mare număr de alegători, în mare parte români, sub prezidiul Domnului vice-comite Vasiliu Mihalca. Ne saltă inima de bucurie când auzim străbunele vivate în onoarea unui român. Numai tricolorul nostru național mai lipsea pentru ca spectacolul să fie întreg și demn de însuflețire. Dacă d(omnu)l Pavel n-ar avea alt merit decât numai că e născut român, chiar și în acest caz am felicita pe frații noștri din cercul Sighetului pentru noua direcțiune observată în exercitarea celui mai scump drept constituțional. Domnia sa însă are un trecut binemeritat de națiunea română, un trecut care nu-i va permite să lucre(ze) altfel decât pentru binele poporului român”²⁹.

Alte gesturi de recunoștință din partea clerului și a credincioșilor greco-catolici din Maramureș au fost exprimate pe întreaga durată a deplasării vicarului Mihail Pavel de la Slatina la Gherla, noua sa reședință episcopală, desfășurată începând cu data de 19 februarie 1873³⁰. În toate parohiile pe care le-a străbătut, vicarul a fost însoțit de călăreți, deplasarea până la extremitatea comitatului către Căvnic făcându-se în sunetul clopotelor bisericilor. A fost înconjurat de alaiuri formate din români îmbrăcați în haine frumoase de sărbătoare și preoți îmbrăcați în „ornate” bisericesti. Pe lângă respectul și atașamentul câștigat din partea populației românești din Maramureș, Mihail Pavel s-a bucurat de respect și pe plan extern, în anul 1870, conferindu-i-se distincția de cavalier al ordinului Francisc Iosif I.

Ioan Pop (1872-1878)

După desemnarea lui Mihail Pavel în calitatea de episcop al Gherlei, la conducerea Vicariatului Greco-Catolic al Maramureșului a fost numit Ioan Pop, preot-paroh la Vad (azi, Vadu Izei) și protopop al districtului Mara. Acesta a îndeplinit oficiul de vicar al Maramureșului între anii 1872 și 1878.

Ioan Pop s-a născut în anul 1834, în satul Cig din Țara Silvaniei³¹. A absolvit cursurile teologice la Viena, după care, până la căsătorie, a îndeplinit funcția de arhivar diecezan la Gherla. După hirotonie, a fost paroh în Tăuții de Jos, în paralel îndeplinind și funcția de protopop al districtului Baia Sprie. În anul 1866 a fost desemnat paroh la Vad și protopop al nou-înființatului protopopiat Mara. A murit la 10 decembrie 1878, la vârsta de 44 de ani³².

După cum s-a menționat, încă din anul 1864, la nivel de vicariat, Mihail Pavel a pus bazele unei rețele școlare bine organizate. Școlile confesionale primare se aflau sub autoritatea bisericească, protopopii îndeplinind calitatea de inspectori școlari, iar preoții pe aceea de directori și președinți ai senatelor școlare. La început, Ioan Pop a fost administrator vicarial, investirea sa oficială având loc la 6 noiembrie 1872³³. Anterior numirii sale în calitatea de administrator vicarial, la 20 aprilie 1872, a trimis Ordinariatului diecezan o scrisoare ce conținea observațiile inspectorului școlar comitatens Istvan Szilagy referitoare la școlile confesionale din vicariat. Potrivit raportului, la unele școli confesionale frecvența a

²⁹ Federațiunea 1871, 483.

³⁰ În ședința Consistoriului subaltern al Maramureșului desfășurată la Vad, la 4 februarie 1873, a fost elaborat un „proiect de program” privitor la însoțirea noului episcop Mihail Pavel, în drumul său de la Slatina la Gherla. Instalarea, ca episcop de Gherla, a fost fixată pentru 23 februarie 1873. ANMMFPGCC, dos. 43/1873, f. 4.

³¹ În prezent, localitatea se află în județul Satu Mare.

³² ANCFEGCCG, reg. 686, f. 53.

³³ Instalarea solemnă a administratorului vicarial Ioan Pop a fost realizată în ianuarie 1875, de episcopul Mihail Pavel. Conf. Bud 1891, 42.

fost nesatisfăcătoare, nu existau pepiniere școlare și terenuri de gimnastică. În concluzie, acestea nu corespundeau prevederilor legislative existând pericolul de a fi transformate în școli comunale. Pentru a fi cât mai bine informat în privința școlilor confesionale, Ioan Pop a cerut protopopilor să prezinte situațiile existente la nivel de protopopiat, acestea urmând a fi analizate în următoarea ședință a Consistoriului subaltern al Maramureșului. În scopul contracarării politicii statului dualist ce viza transformarea școlilor confesionale în școli comunale, la începutul anului 1873, vicarul Ioan Pop a propus întocmirea unor statute, în baza Legii XXXVIII din 1868, prin care să se asigure o mai bună susținere a școlilor confesionale și implicit îmbunătățirea situației materiale a dascălilor. Pentru realizarea acestui obiectiv a fost constituită o comisie formată din cinci membri: Ioan Pop (administratorul vicarial), Mihail Kökényesdy (protopopul Cosăului), Ioan Bușiția (profesor la Preparandia de stat din Sighet), dr. Ioan Mihalyi (avocat) și Petru Cupcea (învățător la Călinești)³⁴.

Procesul de etatizare a școlilor primare românești va cunoaște un grad pronunțat după decesul, în anul 1871, a ministrului învățământului József Eötvös și numirea lui Ágoston Trefort. Noul ministru a modificat cadrul legislativ școlar, impunând învățarea obligatorie a limbii maghiare în toate școlile primare din Ungaria și Transilvania. Potrivit circularii transmise de episcopul Mihail Pavel, la 12 aprilie 1873, vicarul Ioan Pop a fost chemat la Gherla, la 28 aprilie, pentru a discuta, alături de membrii Ordinariatului diecezan și de ceilalți vicari foranei, situația școlilor confesionale din întreaga dieceză și pentru „aflarea modalității celei mai bune și corespunzătoare a susținerii și prosperării școlilor noastre populare confesionale”³⁵. În privința învățământului primar, dorind să așeze lucrurile pe un făgaș normal, începând cu anul școlar 1875-1876, Ioan Pop a deschis o practică nouă în administrația vicarială din Maramureș. Potrivit acesteia, atât el, cât și vicarii care i-au urmat, la începerea fiecărui an școlar vor emite circulare către preoți și dascăli, prin intermediul acestora fiind transmise recomandările necesare pentru ca procesul de învățământ să se desfășoare în condiții optime³⁶.

În timpul vicarului Ioan Pop au debutat vizitele inspectorului școlar comitatens la școlile primare din vicariat, acestea desfășurându-se la sfârșitul fiecărui an școlar. La inspecțiile școlare, de regulă, lua parte și vicarul. Prima inspecție a fost planificată pentru lunile mai-iunie 1876, dar aceasta nu a mai avut loc deoarece inspectorul școlar s-a îmbolnăvit³⁷. În septembrie 1876 a fost numit inspectorul școlar Bartolomeu Féjer. Anterior vizitelor pe care intenționa să le desfășoare la școlile confesionale, împreună cu inspectorul școlar comitatens, la 16 mai 1877, Ioan Pop a transmis protopopilor o circulară prin intermediul căreia au fost îndemnați să solicite preoților să se respecte durata minimă de opt luni a anului școlar (orele se vor desfășura până la data de 15 iunie 1877), cerându-se totodată dascălilor să-și țină prelegerile cu regularitate, iar edificiile școlare să fie igienizate și aerisite³⁸.

În conformitate cu prevederile Legii XXXVIII din 1868, la nivel de comitat, puteau fi organizate anual conferințe învățătoresci. Scopul acestora consta în identificarea dificultăților existente în „comunele bisericesti”, găsirea soluțiilor eficiente pentru depășirea acestora și implicit tendința de îmbunătățire și perfecționare a procesului educațional. Vicarului Ioan

³⁴ ANMMFPGCC, dos. 42/1879, f. 31.

³⁵ Idem, FOPGCSS, dos. 26/1872-1878, f. 44.

³⁶ Prima circulară vicarială, care conține setul de norme ce trebuie respectat pentru susținerea școlilor și a învățătorilor a fost emisă la 25 septembrie 1875.

³⁷ Printr-o scrisoare redactată la 30 mai 1876, vicarul Ioan Pop l-a împuternicit pe Vasiliu Gyenge, protopopul Izei, să inspecteze școlile confesionale din protopopiat și să participe la examinarea elevilor la sfârșitul anului școlar. ANMMFPGCIZ, dos. 51/1876, f. 21.

³⁸ Idem, FPGCI, dos. 36/1877, f. 23. Idem, FPGCIZ, dos. 61/1878, f. 20.

Pop i se datorează primele încercări de organizare anuală a conferințelor învățătorești, la nivel de protopopiate.

La 12 februarie 1875, vicarul Ioan Pop a invitat pe toți dascălii, protopopii și asesorii consistoriali să se prezinte la data de 15 martie 1875, la Sighet, în sala de ședințe din sediul administrației comitatense. În cadrul adunării desfășurate în această zi s-a luat hotărârea înființării *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș*, hotărâre care „dând numaidecât de piedici a rămas nerealizată”³⁹, după cum a afirmat vicarul. Chiar dacă în anul următor, conferințele învățătorești nu s-au desfășurat, Ioan Pop nu va renunța la această inițiativă, pe care o va aduce în discuție în cadrul ședinței consistoriale desfășurate la Vad, în 1 februarie 1877. Având bază juridică în prevederile Legii din 1868 și în circulara vicarului general Ioan Anderco Homorodeanu din 21 mai 1872, vicarul a stabilit ca locul de desfășurare pentru aceste adunări docențiale să fie protopopiatele Iza și Mara, pentru fiecare grup format din cîte trei protopopiate⁴⁰.

Deși a îndeplinit demnitatea de vicar foraneu al Maramureșului pentru un scurt interval de timp, Ioan Pop s-a evidențiat pentru faptul că a continuat programul de organizare a învățământului confesional, inițiat de predecesorul său, vicarul Mihail Pavel. De asemenea, s-a remarcat prin faptul că a făcut primele demersuri pentru organizarea conferințelor învățătorești, la nivel de protopopiate, și a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș*, inițiative rămase însă în formă de proiect.

Mihail Kökényesdy (1878-1887)

Al treilea vicar al Maramureșului a fost Mihail Kökényesdy, parohul Bârsanei și protopopul districtului Cosău. A îndeplinit funcția de vicar foraneu din decembrie 1878, până în septembrie 1887⁴¹. Înainte de a fi parohul Bârsanei, a fost preot-cooperator („coadjutor”) la Săpânța și paroh la Biserica Albă, parohii aflate în Protopopiatul Greco-Catolic Sighet. De-a lungul timpului, a mai îndeplinit funcțiile de notar al Consistoriului subaltern „marmațian”, catehet și profesor de limba română la Gimnaziul Catolic din Sighet.

Pentru prima etapă, aceea de administrator vicarial, relevantă este scrisoarea preoților și a credincioșilor greco-catolici din Maramureș trimisă episcopului Gherlei la 24 decembrie 1881. În misivă, a fost expus meritul deosebit avut de Mihail Kökényesdy la procurarea materialelor necesare edificării lăcașului de cult din Sighet. De asemenea, a mai fost amintit faptul că, în cei șapte ani în care a îndeplinit funcția de notar consistorial, a apărut cu fermitate interesele națiunii române din comitat, iar ca paroh al Bârsanei a construit o frumoasă biserică de piatră. În concluzie, a fost arătat faptul că: „în scaunul vicarial ne va bucura un atare bărbat binemeritat care să poftască deplin încrederea noastră, (care) este supus, loial și poartă la inima sa cauzele clerului, poporului și a bisericilor”⁴².

Perioada în care Mihail Kökényesdy a deținut funcția de administrator vicarial a fost marcată de promulgarea unor legi școlare, care restrângeau predarea și învățarea limbii materne în favoarea limbii maghiare, școala devenind un instrument al procesului de maghiarizare. Primii pași au fost realizați încă din anul 1870 prin introducerea manualelor maghiare în școlile confesionale românești. În 1879 a fost promulgată Legea XVIII, potrivit căreia, dacă într-o școală cu limba de predare nemaghiară nu se constata progres în învățarea limbii maghiare, după trei avertismente se dispunea închiderea acesteia și deschiderea unei școli comunale. Prin această lege, învățământul în limba maghiară a fost impus obligatoriu în

³⁹ Idem, FPGCC, dos. 42/1873, f. 71-72.

⁴⁰ Ibidem. Protopopiatul Iza a fost gazda conferinței învățătorilor din protopopiatele Ieud, Vișeu și Iza, iar protopopiatul Mara pentru învățătorii din protopopiatele Sighet, Cosău și Mara.

⁴¹ A decedat la 1 septembrie 1887, la vârsta de 55 de ani, după 32 de ani de slujire preotească. ANCJFEGCCG, reg. 686, f. 70-71.

⁴² Ibidem, dos. 1017/1882, f. 2-9.

toate școlile primare din Ungaria și Transilvania⁴³. Învățătorii au fost obligați ca în termen de trei ani să învețe limba maghiară pentru a o putea predă, iar preparandiilor care nu au avut limba maghiară ca limbă de predare, li s-a impus ca după trei ani de studiu, absolvenții să stăpânească limba maghiară. Cei care au absolvit preparandia aveau un termen de patru ani pentru învățarea limbii maghiare, nivelul de însușire a limbii fiind atestat printr-un examen susținut în fața inspectorului școlar comitatens⁴⁴.

Eliminarea limbii române din învățământul secundar a dus la înlăturarea lui Ioan Bușiția, în 1879, de la Preparandia de stat din Sighet, unde funcționa ca profesor de limba română, încă din anul 1870. Acesta a fost transferat la Sárospatak, în pofida intervențiilor făcute de vicar la forurile superioare. Chiar mai mult, în anul 1885, profesorului catehet din Sighet i s-a interzis predarea religiei în limba română la Gimnaziul reformat.

În vara anului 1879, Mihail Kökényesdy a cerut docenților să se prezinte la cursul preparandial de șase săptămâni, de învățare a limbii maghiare, organizat la Sighet, în conformitate cu reglementările Legii XVIII din 1879⁴⁵. De asemenea, pentru acoperirea „stațiunilor docențiale” cu învățători calificați și bine pregătiți, a propus Ordinariatului diecezan ca posturile vacante să fie ocupate cu absolvenți de teologie care, până la primirea harului divin prin Sfânta Taină a Hirotoniei, să acumuleze experiență, calificându-se mai întâi ca dascăli.

În anul 1883, în urma unei decizii luate de Consistoriul subaltern al Maramureșului și după aprobarea statutelor de către Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, a fost înființată *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Maramureș*. Adunarea oficială, de constituire a Reuniunii, s-a desfășurat în sala de ședințe a comitatului, la 16 noiembrie 1883⁴⁶. În cadrul acestei ședințe a fost ales un comitet de conducere, care a avut următoarea componență: președinte – vicarul Mihail Kökényesdy; vicepreședinte – Tit Bud, protopopul Marei; notar primar – învățătorul Petru Cupcea din Călinești și notar secundar – învățătorul Augustin Pop din Sat-Șugatag. De asemenea, au mai fost aleși: un casier, un bibliotecar, 12 învățători (în calitate de membri) și șase supleanți.

Situația învățământului românesc se va agrava odată cu numirea lui Gyula Zágrocki, la data de 1 septembrie 1883, în calitate de inspector școlar pentru comitatul Maramureșului. Acesta a manifestat un interes excesiv pentru școlile de stat cu limba de predare în maghiară. Începând cu luna septembrie a anului 1884, a făcut numeroase demersuri pentru înființarea unor școli de stat în Protopopiatul Greco-Catolic Vișeu. Pentru a contracara aceste acțiuni, la recomandarea Consistoriului școlar de la Gherla, vicarul Mihail Kökényesdy împreună cu Tit Bud, protopopul Marei, s-au deplasat de nenumărate ori în parohiile din protopopiatul amintit, pentru ca, în înțelegere cu senatele școlare, să zădărnicească acest plan de deznaționalizare. Lupta pentru păstrarea caracterului confesional al școlilor românești a continuat și în anii următori. În anul 1885, vicarul s-a confruntat cu situații similare în protopopiatele Iza și Ieud, unde a trebuit să țină piept dascălilor care fuseseră ademeniți de veniturile pe care le-ar putea obține dacă sprijineau proiectul înființării școlilor de stat.

Mihail Kökényesdy a deținut funcția de vicepreședinte a *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș* și de director al convictului, finanțat prin donațiile făcute de

⁴³ În paragraful 4 s-a prevăzut faptul că: „limba maghiară face parte din obiectele de studiu obligatorii în toate școlile primare publice”. Potrivit istoricului G. Sima, această lege a fost începutul procesului de distrugere a naționalităților și de înființare „pe ruina vieții acestora” a statului național maghiar. Sima 1915, 23.

⁴⁴ Pentru mai multe informații referitoare la Legea XVIII din 1878 cu „planul de învățământ pentru școlile populare nemaghiare...”, a se consulta Bud 1883, 304-355.

⁴⁵ ANMMFPGCC, dos. 42/1873-1879, f. 82-83.

⁴⁶ Idem, FPGCIZ, dos. 71/1882, f. 6. În cadrul diecezei de Gherla au funcționat cinci reuniuni învățătoresci: Reuniunea învățătorilor români sălăjeni, Reuniunea „Mariana” de la Rodna, Reuniunea învățătorilor din jurul Gherlei, Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Satu Mare și Ugocea și Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Maramureș (înființată la Sighet, în anul 1883).

reprezentanții clerului greco-catolic și de intelectualitatea românească din comitat. Deschiderea convictpului s-a realizat în anul școlar 1886-1887, pentru un număr de 12 elevi. În calitate de director, Mihail Kőkenyesdy s-a preocupat de aspectele privitoare la organizarea și funcționarea acestuia: numirea unui prefect, publicarea concursului pentru ocuparea locurilor din internat, inițierea de colecte pentru întreținerea alumnilor și redactarea regulamentelor de ordine interioară⁴⁷.

Vicarul Mihail Kőkenyesdy s-a bucurat de respectul și atașamentul întregului cler greco-catolic din Maramureș. În sprijinul acestei afirmații vine o scrisoare trimisă episcopului Ioan Szabo de către reprezentanții preoțimii și a credincioșilor din vicariat, în noiembrie 1881, prin care s-a solicitat confirmarea administratorului vicarial Kőkenyesdy în funcția de vicar foraneu. Documentul poartă, atât semnăturile protopopilor, preoților și ale coratorilor, în calitate de reprezentanți ai „comunelor bisericesti”, cât și ale unor juzi comunali, în calitate de reprezentanți ai autorităților administrative comitatense. Printre argumentele expuse, pot fi enumerate următoarele: buna guvernare a vicariatului în cei trei ani de administrare, implicarea la edificarea bisericii din Sighet, experiența acumulată în cei șapte ani în care a deținut calitate de notar consistorial („ne-a apărat interesele poporului”), experiența ca protopop al Cosăului, începând din anul 1867 și, nu în ultimul rând, faptul că la Bărsana, unde era paroh, a construit o monumentală biserică de piatră⁴⁸. În anul 1882, Mihail Kőkenyesdy a făcut parte din delegația clerului greco-catolic din Transilvania la lucrările Conciliului Provincial II⁴⁹. Avându-se în vedere faptul că Mihail Kőkenyesdy nu fusese investit ca vicar definitiv, acesta a fost invitat în calitate de teolog sinodal. Invitația a fost făcută de episcopul Ioan Szabo la recomandarea lui Ioan Vancea, mitropolitul de Alba-Iulia și Făgăraș, pe considerentul că Maramureșul, „acel ținut însemnat al provinciei noastre”, trebuia să fie reprezentat la Conciliul Provincial II, așa cum a fost reprezentat și la Conciliul Provincial I⁵⁰.

Vicarul Mihail Kőkenyesdy a jucat un rol semnificativ în etapele premergătoare edificării bisericii române greco-catolice din Sighet. La solicitarea acestuia, la 28 august 1879, în Sighet, s-a desfășurat o adunare a reprezentanților antistiilor comunale și a clerului greco-catolic din Maramureș, în care au fost luate primele măsuri pentru ridicarea bisericii românești din „capitala” comitatului⁵¹.

În ultimii doi ani de viață, vicarul Mihail Kőkenyesdy a fost grav bolnav, fapt pentru care sinoadele preoțești de primăvară și de toamnă ale protopopiatului Cosăul, din anul 1887, nu s-au desfășurat. În cadrul sinodului preoțesc ce a avut loc la 13 mai 1888, Vasile Gyenge, noul protopop al Cosăului, a adus la cunoștința celor prezenți „marea pierdere” pe care a suferit-o întregul cler greco-catolic din Maramureș în urma morții vicarului Mihail Kőkenyesdy, survenită la 1 septembrie 1887, „după un morb îndelungat”⁵².

Tit Bud (1887-1917)

După moartea lui Mihail Kőkenyesdy, oficiul de vicar a rămas vacant până la data de 15 noiembrie 1887, moment în care a fost ocupat de Tit Bud, care la acea vreme îndeplinea calitate de paroh în Sat-Șugatag și protopop al districtului Mara.

Cel mai longeviv vicar al Maramureșului s-a născut la 24 decembrie 1846 în familia preotului Ioan Bud din Sat-Șugatag. A urmat clasele primare la școala confesională din satul natal, iar cele secundare la Sighet, Ungvár și Beiuș. Între anii 1866 și 1869 a urmat studiile teologice la Gherla. În acești patru ani a fost remarcat de episcopul Ioan Vancea, care l-a

⁴⁷ Bud 1906, 55-56.

⁴⁸ ANCFEGCCG, dos. 1017/1882, f. 2-3.

⁴⁹ În text figurează cu funcția de protopop. Conciliul II 1886, 28.

⁵⁰ Sularea 2008, 273.

⁵¹ Retegan 2008, 221-224.

⁵² ANMMFPGCC, dos. 18/1860-1861, f. 9-10.

însărcinat cu redactarea corespondenței episcopale. Dexteritatea și eficiența arătată de tânărul ucenic, potrivit unei însemnări autobiografice scrise în 1908, l-ar fi determinat pe episcop să afirme „că dacă ar avea încă un secretar care să știe a scrie, atât de iute și legibil ca mine nu i-ar trebui tipografie”⁵³. A fost hirotonit preot în octombrie 1869, în catedrala mitropolitană din Blaj, de către mitropolitul Ioan Vancea. Între anii 1870 și 1873 a îndeplinit calitățile de capelan și dascăl la Ieud, avându-l drept mentor pe Laurențiu Mihalyi, protopopul maramureșean cu preocupări literare și folclorice. Din anul 1873, îndeplinește funcția de notar consistorial în cancelaria diecezană de la Gherla, acest post fiind ocupat la recomandarea noului episcop, Mihail Pavel. După plecarea episcopului la Oradea, Tit Bud se întoarce în satul său natal, unde funcționează ca preot-paroh între anii 1880 și 1899. În paralel, începând cu anul 1882 a îndeplinit funcția de protopop al districtului Mara și pe acela de asesor al Consistoriului subaltern al Maramureșului. La 1 martie 1899, a devenit paroh al Sighetului, transferând sediul vicariatului de la Sat-Șugatag la Sighet, reședința comitatului. În anul 1900 a participat la Sinodul Provincial desfășurat la Blaj⁵⁴, în urma căruia a fost investit oficial în funcția de vicar foraneu⁵⁵.

A fost unul dintre cei mai mari oameni de cultură ai Maramureșului din toate timpurile, sfera preocupărilor sale cărțurărești fiind vastă. După terminarea studiilor teologice a publicat mai multe scrieri cu caracter religios: omilii și cuvântări funebre, o concordie biblică (prima de acest gen în literatura română), lucrări de tipic bisericesc și literatura hagiografică. Informațiile adunate în perioada în care a fost secretar al cancelariei diecezane au fost așezate între copertile lucrării *Îndreptariu practicu pentru păstorii sufletesci*, apărută la Gherla, în anul 1883, consacrată practicii administrative bisericești. Informațiile adunate, atât despre organizarea ecleziastică a românilor din Maramureș, cât și despre clerul local, parohii și protopopiate, au făcut obiectul unor lucrări inedite cu caracter monografic, din care amintim: *Disertatiune despre episcopii și vicarii romani din Maramuresiu* (Gherla, 1891), *Date istorice despre protopopiatele, parochiile și mănăstirile române din Maramureș din timpurile vechi până în anul 1911* (Gherla, 1911) și *Însămnări și date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului* (Gherla, 1905). De asemenea, este autorul unei lucrări monografice referitoare la *Astra Maramureșană* și inițiatorul unor campanii de culegere de folclor, activitate în urma căreia a editat un volum de poezii populare⁵⁶. La toate acestea, se adaugă numeroasele articole publicate în presa vremii din Transilvania (*Familia* de la Oradea, *Unirea*, *Foaia bisericească și școlară* de la Blaj, *Transilvania* de la Sibiu, *Amicul Familiei* de la Gherla, *Gutinel* de la Baia Mare). În perioada în care și-a exercitat atribuțiile vicariale, a mai deținut următoarele funcții: vicepreședinte a *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș*, director al convicțului și președinte a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș*.

Într-o primă etapă, a fost investit în calitatea de administrator vicarial. Odată cu această investire, prin scrisoarea expediată episcopului de Gherla, la 20 noiembrie 1887, Tit Bud și-a luat angajamentul să îndeplinească „cu conștiinciozitate și cu posibilă acuratețe” atribuțiile și „toate agendele oficioase” ce rezultă din exercitarea acestei funcții⁵⁷. Rolul semnificativ pe care îl va deține în contextul larg al activității de emancipare culturală și

⁵³ Sima, Cârja, Vida 2014, 95.

⁵⁴ Conciliul III, 1906, 30.

⁵⁵ A fost investit în calitatea de vicar foraneu al Maramureșului de către Ioan Szabo, episcopul Gherlei, la data de 29 septembrie 1900. ANCFEGCCG, dos. 8496/1900, f. 1, 28.

⁵⁶ Dimensiunea publicistică a vicarului Tit Bud este vastă. Cu excepția cărților amintite, a mai scris următoarele lucrări: *Concordanța biblica reală seu Locuri scripturale în ordinea alfabetică a materiilor diverse*, Part. I-II, Gherla, 1876; *Catechese pentru pruncii școlari din școlile elementare populare*, Gherla, 1877; *Viața Preacuratei Vergure Maria*, Gherla 1886; *Cuventari funebre și iertaciuni din auctori renumiți și din faptele scriptele repausatului Georgiu Molnaru*, Tom I-II, Gherla, 1878, 1887; *Tipic preoțesc din cărțile rituale*, Gherla, 1894; *Viața sântilor*, Gherla, 1897; *Poezii populare din Maramureș*, București 1908 (sub egida Academiei Române).

⁵⁷ ANCFEGCCG, dos. 7804/1887, f. 1r.

națională a românilor din Maramureș a fost anticipat de dezideratele pe care și le-a propus de la bun început: „spre a-mi îndupleca puterile cele debile spirituale la o activitate și mai mare referitoare la înflorirea Bisericii Greco-Catolice, la păstrarea în floare a moralității creștinești, la prosperarea școlilor noastre confesionale, care sunt fundamentul fericirii temporare și eterne a poporului nostru, care numai prin învățământ își poate ocupa locul ce i se cuvine în cadrul celorlaltor popoare într-o adevăr civilizat”⁵⁸. În aceeași zi, Tit Bud s-a adresat și protopopilor tractuali, cărora le-a expus faptul că dorește să conlucreze cu aceștia pentru ca vicariatul să fie bine organizat, atât din perspectivă ecleziastică, cât și școlară. Armonia ce trebuie să existe între vicar și protopopi va fi pusă în slujba Bisericii Greco-Catolice, școlilor confesionale și poporului român din comitatul Maramureșului⁵⁹.

La puțin timp după instalarea în demnitatea de administrator vicarial, salariul anual a lui Tit Bud a fost majorat la 1.200 florini, banii fiind utilizați îndeosebi în scopuri filantropice, administrative și culturale. După cum a menționat la 11 septembrie 1888, din soluțiunea primită până la acea dată, 2/3 au fost donate văduvei fostului vicar Mihail Kökényesdy, iar 1/3 a fost cheltuită cu vizitele desfășurate în vicariat și la Sighet, „capitala comitatului”, unde în calitate de director al convicțului trebuia să se deplaseze de la Sat-Șugatag cel puțin o dată pe săptămână⁶⁰.

În privința învățământului, Tit Bud a manifestat aceleași preocupări pe care le-au avut și predecesorii săi. Perioada istorică în care și-a început activitatea a fost caracterizată de presiunea constantă pe care autoritățile statului au așezat-o asupra școlilor confesionale, prin dese încercări de transformare a acestora sub pretextul spațiului insuficient, a dotării necorespunzătoare cu manuale școlare și cu rechizite și a neconformității, în general, cu legislația în vigoare, în școli de stat cu predare în limba maghiară.

O primă radiografie a situației în care se găseau școlile confesionale din Vicariatul Greco-Catolic al Maramureșului a fost realizată la câteva luni după investirea în oficiul de administrator vicarial. Astfel, la 8 aprilie 1888, Tit Bud s-a confesat protopopului Izei, Mihail Iurca, arătându-i „cu durere” că în cele mai multe școli frecventează doar ¼ din copiii înscriși la școală, că nu se țin școli „de repetiție” în duminici și sărbători, că deficitul de carte școlară este mare încât există școli unde câte zece copii utilizează un singur manual școlar și că preoții-parohi nu cercetează școala și nu împlinesc datoria de a catehiza. Continuând mărturisirea, vicarul a oferit una dintre cele mai frumoase definiții ce pot fi rostite vreodată cu privire la rolul școlilor confesionale românești: „Școala ne este tezaurul cel mai scump, grădina creștinismului și dacă nu vom socoti de dânsa, dacă vom lăsa ca să crească în ea buruieni, pruncii și nepoții noștri, dintre care pe foarte mulți îi creștem de preoți, nu vom mai avea popor sau (n.n. vom avea) un popor neînvățat și necredincios”⁶¹.

Comisia administrativă comitatensă și noul inspector școlar comitatens Lászlo Wekerle, numit în anul 1889, au manifestat o atenție consecventă pentru respectarea Legii XXVII din 1879, amenințând la 9 decembrie 1893 că, atât dascălii necalificați din vicariat, cât și cei care nu „propun” cu succes în limba maghiară vor fi destituiți, fiind vizați, în mod special, dascălii de la școlile confesionale din Bocicoel și Săcel⁶². În aceste condiții, în vara anului următor, la Sighet, vor fi organizate cursurile pentru învățarea limbii maghiare.

Funcționarea școlilor confesionale a fost condiționată, în primul rând, de asigurarea resurselor materiale necesare plății salariului învățătorului și întreținerii imobilului școlar. În cele mai multe cazuri, soluțiunea docențială se achita din așa-numitele fonduri „regale”, fapt ce reiese și din contractele încheiate în anul 1873 în fiecare parohie, din care câte un

⁵⁸ Ibidem, f. 1v.

⁵⁹ ANMMFPGCC, dos. 18/1860-1861, f. 4.

⁶⁰ ANCJFEGCCG, dos. 6900/1890, f. 17.

⁶¹ ANMMFPGCIZ, dos. 90/1888, f. 29v.

⁶² Idem, FPGCI, dos. 47/1894, f. 7.

exemplar se păstra în arhivele protopopești. În anul 1888, statul dualist a hotărât interzicerea dreptului de cârciumărit și răscumpărarea „regalelor” prin obligațiuni de stat⁶³, motiv pentru care soarta unor școli confesionale a devenit nesigură. Pentru stabilirea sumelor de răscumpărare a veniturilor „regale”, va fi înființată o comisie la nivel de comitat, în care Tit Bud intenționa să devină membru, pentru a putea apăra drepturile școlilor confesionale. În urma răscumpărării „regalelor”, vicarul i-a îndemnat pe preoți, în calitate de președinți ai senatelor școlare, să folosească aceste resurse pentru a fi puse bazele unor fonduri („fundații”) școlare.

În anul 1890, în urma numeroaselor demersuri întreprinse la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice și la autoritățile comitatense, pe baza actelor păstrate de preotul Petru Salca din Giulești referitoare la fundația Kaszö, vicarul a recuperat o dobândă de 2.900 de florini pentru valoarea totală a fundației de 3.785 florini⁶⁴. Suma obținută a fost împărțită la 29 de „comune bisericești”, Tit Bud recomandând ca fiecare parohie beneficiară să păstreze suma repartizată sub forma unor depozite, la care dobânzile să se capitalizeze pentru asigurarea, în perspectivă, a unor fonduri mai substanțiale. În această situație, în anul 1893, în 29 de parohii din vicariat existau fundații școlare cu sume cuprinse între 50 și 1.000 de florini, acești bani fiind folosiți pentru salarizarea dascălilor și întreținerea școlilor.

Apariția Legii XXVI, din 1893, referitoare la majorarea salariilor dascălilor la 300 florini, a atras după sine un interes mai mare din partea autorităților comitatense pentru școlile confesionale din vicariat. La 13 iunie 1894, potrivit dispoziției date de comisia administrativă comitatensă, s-a stabilit ca în situația „stațiunilor docențiale” la care nu erau asigurate resursele financiare necesare majorării salariilor, diferența să fie suportată prin acordarea unui ajutor de stat. Astfel, subsidii din partea statului au fost solicitate doar de parohiile mai mici, precum Ferești cu filia Cornești și Vad cu filia Valea Porcului. Pentru salvarea școlilor confesionale din Glod și Slătioara, senatele școlare au solicitat fuzionarea celor două posturi docențiale, cerere neaprobata de comisia administrativă comitatensă. Implicarea statului, prin acordarea unui sprijin financiar în scopul susținerii salariilor dascălilor și a costurilor de întreținere a școlilor confesionale, atrăgea după sine pericolul transformării acestora în școli de stat.

La 16 iulie 1894, în ziarul *Unirea*, vicarul Tit Bud a publicat un amplu articol referitor la „sistematizarea soluțiilor docențiale la 300 florini”, din care a rezultat faptul că la 49 de școli din vicariat, din cele 50 existente (cu excepția „stațiunii docențiale” din Ferești-Cornești, unde salariul dascălului a rămas la 210 florini) au fost aplicate prevederile Legii din 1893. Edificiile școlare corespundeau cerințelor legii, iar din cei 50 de dascăli doar 4 nu au susținut „examenul de calificare”. De asemenea, din „obligațiunile desdăunerii regalelor” comunitățile satești au donat școlilor confesionale aproximativ 130.000 florini, din acești bani constituindu-se fundații școlare. În concluzie, cu sprijinul și „mulțămirea energiei” protopopilor și a clerului din vicariat, a fost păstrat caracterul confesional al școlilor primare românești⁶⁵.

Tit Bud a avut o contribuție importantă în păstrarea caracterului confesional a învățământului primar românesc din Maramureș. În acest scop, a întreprins numeroase deplasări prin parohii, atât la solicitările Consistoriului școlar de la Gherla, cât și din proprie inițiativă. La fața locului, a purtat numeroase discuții cu preoții-parohi, membrii senatelor școlare și reprezentanții „comunelor bisericești” pentru a-i conștientiza de importanța

⁶³ Din „regale”, în cinci parohii au fost suportate inclusiv drepturile salariale preoțești. Potrivit legii amintite, fiecare beneficiar al veniturilor „regale” era obligat să înainteze până la sfârșitul lunii martie 1889 „pretențiunile” către Ministerul de Finanțe, în caz contrar putându-se pierde toate drepturile financiare aferente.

⁶⁴ Nu se cunoaște originea și data înființării acestei fundații. Incendiul de la sediul comitatului din anul 1864 a distrus actele originale ale fundației, în arhiva parohială din Giulești păstrându-se doar o copie autenticată a actelor de înființare a fundației. ANMMFOPGCV, dos. 8/1890, f. 22v.

⁶⁵ *Unirea* 1894, 276.

susținerii școlilor confesionale, fapt ce reiese, atât din numărul impresionant de rapoarte și procese verbale, cât și din corespondența purtată cu Ordinariatul diecezan și cu episcopul de la Gherla. Se poate afirma, cu certitudine, faptul că a existat un amplu program de deznaționalizare pus în aplicare de către autoritățile comitatense, prin care se dorea înființarea de școli de stat, atât în comunele importante, cum ar fi Săcel, Strâmtura, Săliștea de Sus, Vișeu de Sus, cât și în cele mai mici, precum Poienile Șieului (azi, Poienile Izei), Glod, Oncești și Văleni.

Pentru a compensa sistarea fondurilor „regale” și pentru a susține material parohiile mai sărace, prin intermediul *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș*, Tit Bud a promovat pomicultura, o activitate care putea aduce comunităților surse suplimentare de venit. Prin circulara vicarială din 29 ianuarie 1898, dascălii au fost încurajați să înființeze mici pepiniere („grădini de pomărit”) în preajma localurilor școlare, urmând să altoiască și să transplanteze pomi fructiferi și în grădinile localnicilor⁶⁶. Au fost instituite două premii în valoare de 10 și 5 florini, acestea acordându-se anual dascălilor care s-au specializat și au dovedit „sânguință” în pomicultură, dar și celor care au prezentat cea mai bună „dizertație” sau au organizat coruri școlare și sătești. Premiile se acordau pe baza unui „atestat oficios” acordat de către preoții-parohi, în care se menționa numărul pomilor altoiți în proximitatea școlilor confesionale și în grădinile „poporenilor”.

Vicarul Tit Bud a manifestat o preocupare constantă pentru renovarea și adaptarea localurilor de școală la cerințele legislației școlare, fie prin transformarea vechilor școli de lemn și mărirea spațiului destinat orelor de curs, fie prin construirea unor școli noi, de piatră. La sfârșitul deceniului nouă a secolului al XIX-lea, oficialitățile comitatului intenționau să transforme școlile confesionale din Nănești, Poieni și Glod în școli de stat, cu limba de predare în maghiară. Procesul de etatizare a fost împiedicat de poziția fermă a vicarului maramureșean, care a luat măsurile necesare pentru salvarea caracterului confesional al școlilor în cauză. În acest sens, la Nănești, în primăvara anului 1890, erau pregătite materialele de construcții necesare extinderii școlii, iar la Poieni, casa parohială se afla într-un amplu proces de reedificare, din două încăperi realizându-se o sală mare de clasă. Situația era mult mai evidentă la Glod, unde a fost construită o școală nouă, de piatră. Pentru toate cele trei localuri de școală, după cum a afirmat vicarul Bud, au fost luate măsuri urgente pentru ca acestea să fie finalizate și dotate corespunzător până la începutul anului școlar 1890-1891⁶⁷. În cele trei decenii, în care a îndeplinit calitatea de vicar al Maramureșului, au fost construite peste 20 de edificii școlare noi.

Un alt moment crucial în destinul școlilor confesionale din Vicariatul Greco-Catolic al Maramureșului, a fost marcat de apariția Legii XXVII din 1907. Potrivit acestui cadru juridic elaborat de ministrul învățământului Albert Apponyi, denumit pe drept cuvânt și cod-penal, s-a ajuns la o creștere excesivă a numărului de ore în limba maghiară. Legea a pus în practică concepția de educație națională maghiară a naționalităților, prin limba maghiară și prin toate celelalte elemente care erau în măsură să promoveze cultura maghiară precum: Istoria, Constituția, Geografia, „Cântarea”, „Gimnastica” și „Jocurile ungurești”. Prin intermediul acestei legi, învățătorii au fost scoși de sub autoritatea bisericească, fiind declarați „oficanți publici”, în momentul numirii fiind obligați să depună jurământ că vor respecta mai presus de toate „patria maghiară”.

⁶⁶ Prin intermediul circularei vicariale din 29 ianuarie 1898, Tit Bud a prezentat veniturile obținute de maramureșeni, în anii anteriori, din vânzarea „poamelor”. Astfel, în anul 1895, au fost vândute fructe în valoare de 400.000 de florini, iar în anul 1896, de 250.000 de florini. Activitatea dascălilor de altoire a pomilor fructiferi era, în viziunea vicarului, aproape la fel de benefică și productivă pentru popor ca instruirea școlară: „Afară de școală, acesta este binele cel mai mare pe care-l puteți face cu poporul și sunt convins că D(umnea)voastră din toată inima, voiți binele poporului”. *Tribuna poporului* 1898, 101.

⁶⁷ ANCFEGCCG, dos. 2639/1890, f. 3.

La puțin timp, după apariția Legii școlare din 1907, au existat situații în care unii dascăli, din exces de zel, s-au grăbit să aplice noile reglementări legislative⁶⁸, motiv pentru care Tit Bud a solicitat clarificări din partea Consistoriului diecezan. Divergențe au apărut și în ceea ce privește limba „de propunere” a religiei și de catehizare a elevilor români greco-catolici de la școlile de stat. Referitor la aceste aspecte, în ședința din 23 septembrie 1908, Consistoriul diecezan a precizat că, în conformitate cu articolul 63 din Legea XXXVIII din 1868 („fiecărui elev are să i se propună în școală în limba sa maternă”) și cu articolul 56 al aceleiași legi („de instrucțiunea în religie și morală sunt obligate a se îngriji respectivele confesiuni”), limba de predare este româna. În concluzie, vicarul a făcut cunoscut preoților și dascălilor aceste normative, îndrumându-i să militeze pentru predarea religiei în limba liturgică a bisericii⁶⁹.

Alături de sprijinirea învățământului românesc, Tit Bud a manifestat o preocupare deosebită pentru susținerea *Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș* și a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș*. Între anii 1887 și 1914 a fost vicepreședinte, iar din 1914 și până la moarte, a fost președintele *Asociațiunii*. S-a îngrijit, atât de funcționarea convicțului pe care l-a prevăzut cu personal corespunzător (prefect, vice-prefect), cât și de ocuparea locurilor din internat prin organizarea anuală, în lunile iulie-august, a concursurilor de admitere pentru elevi⁷⁰. În primii 20 de ani de existență ai internatului, au fost sprijiniți peste 170 de elevi proveniți din satele Maramureșului, care urmau cursurile Preparandiei de stat și a școlilor secundare din Sighet⁷¹.

În anul 1887, vicarul Tit Bud a fost ales în calitate de președinte a *Reuniunii învățătorilor greco-catolici din Maramureș*. Până în momentul dizolvării acestei instituții⁷², a inițiat și încurajat desfășurarea a numeroase activități, precum: pomicultura, culegerea de folclor, scrierea unor schițe monografice despre satele Maramureșului și școlile sătești, organizarea corurilor școlare și bisericești. Prin intermediul *Reuniunii*, Tit Bud a urmărit constant procesul de perfecționare a docenților. În cadrul adunărilor generale anuale, desfășurate invariabil în luna mai, având ca locație, prin rotație, școlile confesionale din parohii, au fost susținute „dizertații” cu un bogat conținut didactic și nu numai⁷³. Pentru a pune bazele unei biblioteci a *Reuniunii*, în anul 1902, vicarul a donat un număr de 157 de volume, majoritatea fiind lucrări cu un bogat conținut pedagogic⁷⁴.

A fost unul dintre inițiatorii campaniei de strângere de fonduri pentru construirea bisericii greco-catolice din Sighet. În acest sens, în cadrul adunării din 21 aprilie 1887, desfășurată la Sighet, s-a luat hotărârea potrivit căreia fiecare parohie și filie din Maramureș va contribui cu o anumită sumă de bani, în funcție de numărul de capi de familie. În anul 1890 s-a început construirea bisericii. Lăcașul de cult a fost construit în stil neogotic de o echipă de meșteri italieni. A fost sfințit la data de 20 martie 1892 de delegatul episcopal, Alexandru Erdős, împreună cu vicarul Tit Bud și un număr de 19 clerici maramureșeni.

Vicarul Tit Bud s-a stins din viață la 19 august 1917, la vârsta de 72 de ani, a doua zi după momentul fatidic în care reprezentanții armatei și ai administrației maghiare au

⁶⁸ În cadrul sinodului de toamnă al tractului Mara a fost prezentat cazul învățătorului din Sat-Șugatag, care grăbindu-se să aplice reglementările Legii XXVII din 1907 „a exilat cărțile românești în podul școalei”. Unirea 1907, 396.

⁶⁹ ANMMFPGCC, dos. 63/1908, f. 32.

⁷⁰ „Concursul” pentru ocuparea locurilor din internat era publicat anual în ziarele ce apăreau, atât în Maramureș, cât și în Transilvania. Fiecare candidat era obligat, în prealabil, să trimită vicarului Tit Bud „recursele prevăzute cu testimoniu școlar”.

⁷¹ Marina 1998, 182.

⁷² Din câte se pare, *Reuniunea* a funcționat până în anul 1911. ANMMFOPGCSS, dos. 31/1901-1902, f. 52.

⁷³ În *Colecția documente ecleziastice* deținută de Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș se păstrează procesele verbale ale adunărilor generale a *Reuniunii*, desfășurate între anii 1886 (Sighet, 2 iulie 1886) și 1905 (Petrova, 11 mai 1905).

⁷⁴ Unirea 1902, 397.

încercat să coboare clopotul mare din turnul bisericii din Sighet, rechiziționat în vederea transformării în tunuri, iar acesta fiind aruncat pe caldarâm s-a sfărâmat⁷⁵. Potrivit dorinței exprimate în testament, în momentul trecerii la eternitate, a avut parte „de o cruce de stejar și o ceremonie simplă, aidoma vieții pe care a dus-o”⁷⁶. A fost îngropat de capelanul său, Nicolae Doroș, în cimitirul comun al orașului, la data de 21 august 1917⁷⁷.

⁷⁵ Marina 1998, 185.

⁷⁶ Sima, Cârja, Vida 2014, 94.

⁷⁷ ANCJFEGCCG, reg. 686, f. 134-135.

Literatura

ANCJFEGCCG	Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla.
Andrei 2006	Mirela Andrei, <i>La granița Imperiului. Vicariatul Greco-Catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i> , Cluj-Napoca, 2006.
ANMMFOPGCSȘ	Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Oficiul Parohial Greco-Catolic Sat-Șugatag.
ANMMFOPGCV	Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Oficiul Parohial Greco-Catolic Vad.
ANMMFPGCC	Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Cosău.
ANMMFPGCI	Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Ieud.
ANMMFPGCIZ	Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Iza.
ANMMFPGCV	Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale, Fond Protopopiatul Greco-Catolic Vișeu.
Bud 1883	Tit Bud, <i>Îndreptariu practic pentru pastorii sufletesci</i> , Gherla, 1883.
Bud 1891	Tit Bud, <i>Disertatiune despre episcopii și vicarii romani din Maramuresiu</i> , Gherla, 1891.
Bud 1905	Tit Bud, <i>Însămănări și date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramuresului</i> , Gherla, 1905.
Bud 1906	Tit Bud, <i>Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș 1860-1905</i> , Gherla, 1906.
Bușiția 1880	Ion Bușiția, <i>Preparandia română din Maramureș</i> , Gazeta Transilvaniei XLIII, nr. 12, Brașov, 10/22 februarie 1880.
Conciliul I 1886	<i>Conciliul provincial prim al provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș ținut la anul 1872</i> , edițiunea a II-a, Blaj, 1886.
Conciliul II 1886	<i>Conciliul provincial secund al provinciei bisericești greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș ținut la anul 1882</i> , edițiunea a II-a, Blaj, 1886.
Conciliul III 1906	<i>Conciliul provincial al treilea al provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș ținut la anul 1900</i> , Blaj, 1906.
Federațiunea 1871	<i>Federațiunea</i> , IV, nr. 121-589, 13/1 decembrie 1871, p. 483.
Georgescu 1927	Ioan Georgescu, <i>Episcopul Mihail Pavel. Viața și faptele lui (1827-1902). La o sută de ani de la nașterea și la douăzeci și cinci de la moartea lui</i> , Oradea, 1927
Koman 1937	Artur Koman, <i>Documente istorice maramureșene</i> , Vișeu de Jos, 1937.

- Marina 1998 Mihai Marina, *Maramureșeni – portrete și medalioane*, Cluj-Napoca, 1998.
- Paul 1978 Vasile Paul, Ioan Bușiția, *întâiul profesor al învățământului pedagogic din Maramureș*, Marmatia 4, 1978, 485-492.
- Popa-Andrei 2013 Mirela Popa-Andrei (coord.), *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar*, Cluj-Napoca 2013.
- Popeneagă 1982 Vasile Popeangă, *Preparandiile românești din Transilvania*, Ziridava XII, 1982, 529-588.
- Retegan 2008 Simion Retegan, *În umbra clopotnițelor. Școlile confesionale greco-catolice din dieceza Gherlei între 1875-1885. Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, 2008.
- Sima 1915 G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915.
- Sima, Cârja, Vida 2014 Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Flaviu Vida, *Contribuții la memorialistica greco-catolică. Însemnările lui Tit Bud – vicar foraneu al Maramureșului (1887-1917)*, în: Attila Varga, Iosif M. Balog (coord.), *Diversitate culturală, realități politice și multiconfesionalism în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XX). Cercetătorului științific gr. I dr. Dumitru Suciu la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2014, 89-108.
- Sularea 2008 Daniel Sularea, *Viața religioasă în dieceza greco-catolică de Gherla (1878-1891). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, 2008.
- Tribuna poporului* 1898 *Tribuna poporului*, anul II, nr. 21, Arad, 31/12 februarie 1898.
- Unirea 1891 *Unirea*, anul I, Blaj, nr. 28/1891.
- Unirea 1894 *Unirea*, anul IV, Blaj, nr. 30/1894.
- Unirea 1894 *Unirea*, anul IV, Blaj, nr. 36/1894.
- Unirea 1902 *Unirea*, anul XII, Blaj, nr. 47/1902.
- Unirea 1907 *Unirea*, anul XVII, Blaj, nr. 46/1907.
- Vulea 2009 Camelia Elena Vulea, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009.

The Greek Catholic Vicars of Maramureș between the years 1860 and 1917

(Abstract)

When the Greek Catholic Vicarship of Maramureș was created, on 24 October 1860, a sombre chapter in the spiritual destiny of the Romanians in this region was closed. After over one century, the Greek-Catholic parishes and communities in *Marmația* were severed from a foreign ecclesiastic structure, that of the Ruthenian diocese in Mukacheve, and were incorporated into the Greek-Catholic Bishopric in Gherla which had been created on 26 November 1853.

In the period under scrutiny, the Greek-Catholic Vicarship of Maramureș was led by the following forane vicars: Mihail Pavel (from 1860 to 1872), Ioan Pop (from 1872 to 1878), Mihail Kökényesdy (from 1878 to 1887) and Tit Bud (from 1887 to 1917).

Marius CÂMPEANU

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
mariuscampeanu2005@gmail.com

De la un regim la altul. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului în perioada 1944-1945

VIOREL RUSU

Cuvinte cheie: Baia Mare, Sighet, Maramureș, Alexandru Rusu, Episcopia Greco-Catolică

Keywords: Baia Mare, Sighet, Maramureș, Alexandru Rusu, Greek-Catholic Bishopric

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 (Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herța în favoarea U.R.S.S., Transilvania de Nord cedată Ungariei după „arbitrajul” de la Viena, respectiv Cadrilaterul în favoarea Bulgariei) au afectat grav și au marcat profund evoluția societății românești.

Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului a cunoscut direct avatarurile perioadei, pierzând mai întâi parohiile situate în județele Cernăuți, Storojineț și Rădăuți, adică în partea de nord a Bucovinei, teritoriu cedat ca urmare a notelor ultimative sovietice din 26 și 28 iunie 1940. Puțin timp după aceste evenimente, întreaga eparhie a Maramureșului a ajuns între frontierele Ungariei, după „al doilea arbitraj de la Viena” din 30 august 1940. În privința Bisericii Greco-Catolice, provincia mitropolitană de Blaj a fost împărțită în două, majoritatea credincioșilor (aproximativ 1 milion, conform raportului comisiei mixte de anchetă Roggeri-Hencke din 8 februarie 1943) rămânând în teritoriul cedat Ungariei¹.

Guvernul maghiar nu a recunoscut arondarea teritorial-ecleziastică a Bisericii Greco-Catolice stabilită în Concordatul încheiat în 1927 între Vatican și România. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului era doar „tolerată”, fiind considerată o creație a „stăpânirii românești” de după 1918. Prin urmare, nu primea subvenții din partea guvernului maghiar².

Ieșirea României din alianța cu Germania la 23 august 1944 și alăturarea ei Coaliției Națiunilor Unite a determinat o reacție dură a autorităților maghiare la adresa liderilor comunității românești din Transilvania de Nord, inclusiv a clericilor. Astfel, la 23 august 1944 șeful poliției din Baia Mare a efectuat arestări în rândul populației române, jandarmii acționând cu violență. Au fost arestați episcopul Eparhiei Greco-Catolice a Maramureșului, Alexandru Rusu, mai mulți preoți greco-catolici și ortodocși, învățători și membrii familiilor lor. Salvarea acestora a venit de la locotenent-colonelul Reviczky Imre, comandantul Batalionului de Muncă Obștească X din Baia Mare. Acesta, care demonstrase și până atunci numeroase exemple ale toleranței față de convingerea religioasă și de apartenență etnică a semenilor, a intervenit chiar la Cluj unde se afla în acea zi și a solicitat remedierea situației prin luarea unor măsuri urgente de către Ministerul Apărării și Ministerul de Interne. Reîntorcându-se la Baia Mare, nu a așteptat soluționarea lentă a cauzei, primul lucru pe care l-a făcut fiind acela că personal l-a condus acasă pe episcop. După două zile tensionate și ceilalți circa optzeci de intelectuali și-au recâștigat libertatea³.

O situație deosebită s-a înregistrat în parohiile din cadrul Vicariatului Maramureșului, documente inedite păstrate la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș fiind esențiale pentru decriptarea a ceea ce s-a întâmplat în Sighet și în întreaga zonă după data de 23 august 1944. Un raport al protopopului Titus Berinde, datat 13 noiembrie 1944 și înaintat episcopului Alexandru Rusu este relevant în acest context, fapt pentru care îl vom cita *in extenso*, protopopul sighetean menționând că în perioada 23

¹ Pușcaș 1995, 79.

² *Ibidem*.

³ Varga 2011, 207.

august-18 octombrie nu a avut „permisiunea de a putea comunica cu cineva în scris sau verbal” fiind „când închis, când cu domiciliu forțat”⁴.

Documentul afirmă că, „după comunicarea armistițiului la radio, în dimineața zilei de 24 August, 22 din intelectualii din Sighet au fost arestați. Aceștia sunt: preoții Titus Berinde și Gavril Godja, apoi mirenii: Dr. Petre Mihalyi, Ștef Vasile contabil, Gheorghe Sfătu contabil, Radu Vasile funcționar, Dr. Eugen Salca medic, Dr. Bota Grigore avocat, Dr. Bota Gheorghe avocat, Oros Gheorghe avocat, Nistor Vasile proprietar, Laslo Paul funcționar, Tot Mihai funcționar, Nistor Ștefan funcționar, Nistor Francisc funcționar, Tite Ioan contabil, Bîlțiu Ioan Dăncuș profesor, Epure Iuliu profesor, Dna Epure, Iusco Gheorghe avocat, Bota Ștefan pensionar, Dr. Ioan Kovats avocat. Cu ocazia arestării noastre ni s-a spus, că – în urma evenimentelor din România suntem considerați ca ostateci. Notez, că pe subsemnatul și pe On. Gavril Godja ne-a trimis acasă, cu domiciliu forțat, respectiv arest de acasă, fiindcă autoritățile au socotit, că s-ar naște reznenz în urma arestării noastre⁵.

Pe lângă aceștia „au fost arestați dintre preoții din districtul Sighetului: la Teceu M.On. Grigore Ritiu din Săpânța, la Ocna Slatina Alexandru Chindriș din Iapa, Eugen Vlad din Rona de Jos (împreună cu doi preoți din districtul Apșelor), iar la Ocna Șugatag Mihai Rednic din Crăcești, Iuliu Ardelean din Sașugatag, Mihalyi Ioan din Ocna-Șugatag, Mihai Hotea din Bârsana, Drăguș Ioan din Călinești, Emil Lauran din Sârbi. Toți aceștia, după două săptămâni de arest au fost lăsați cu domiciliu forțat acasă și controlați zilnic de organele siguranței. Situația aceasta s-a menținut până în ziua de 18 Octomvrie”⁶.

Același raport continuă prin redarea evenimentelor petrecute după 9 octombrie 1944 când „la Sighet a erupt panica. Rușii au ajuns la vârful Carpaților și a început evacuarea orașului. În 11 Octomvrie dimineața s-au prezentat la mine din nou organele de siguranță și mi-au spus, că în urma ordinelor mai înalte trebuie să plec ca ostatec la Budapesta împreună cu alții. S-a format o coloană de refugiați, cari trebuiau să plece pedestru. În fruntea convoiului trebuia să plec eu împreună cu camarazii ostateci. Am fost transportat în stare de arest la o clădire a poliției, unde am mai găsit pe următorii: Dr. Bota Grigore, Dr. Petru Mihalyi, Dr. Eugen Salca, Ștef Vasile, Radu Vasile, Oros Gheorghe, Tite Ioan, Bîlțiu Ioan Dăncuș, Gheorghe Iusco, Dr. Ioan Kovats, deci împreună cu mine 12. Am fost reținuți până seara la orele 8, când la intervenția mai mult ca energică a populației maghiare care a voit să mai rămâie și pe mai departe aici, am fost lăsați la domiciliu, însă cu arest de casă foarte sever. În tot momentul așteptam, ca să fim transportați la Budapesta. Graba însă era prea mare, iar posibilitățile de călătorie tot mai puține. Probabil au uitat de noi, căci cu toții am rămas aici.”⁷

Naratorul surprinde faptele arătând că „exodul populației maghiare, care mai bine dorea să înfrunte orice greutate de transport, decât să aștepte pe români sau ruși a fost mare. Un mare număr de funcționari a părăsit orașul în condiții cât se poate de jalnice. Pe încetul, armatele maghiare și germane au început a se retrage, iar noi a trebuit să vedem și să trăim toate ororile unei retrageri grabnice”⁸.

Martor și narator al faptelor, Titus Berinde consideră că „15,16 și 17 Octomvrie au fost zile de groază. Ostașii maghiari au început să spargă prăvăliile și în timp de un ceas patima furtului s-a generalizat. Toate străzile erau pline de ostași maghiari și germani, care cu baioneta și alte instrumente spărgeau ușile și geamurile prăvăliilor și jefuiau cu o patimă de nedescris. Nu mi-am putut închipui vreo dată, ca popoare civilizate să se poată deda la o asemenea pustiire. După jaf, care a atins foarte dureros și populația noastră, care a rămas

⁴ MJIA MM, *Colecția documente ecleziastice* (în curs de prelucrare arhivistică), cutia II, mapa VI, dosar 6/1944, f. 2.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, f. 2-3.

⁷ *Ibidem*, f. 3.

⁸ *Ibidem*.

fără vite și fără bucate, a început focul. Tăciunari germani și maghiari au început să dea foc clădirilor mai însemnate din oraș. Au fost incendiate 30 de clădiri, între care și impozanta clădire a liceului refomat”⁹.

Victoria rușilor este consemnată „în ziua de 18 Octomvrie” când „gărzile germane au mai rămas în oraș și au încercat să facă o rezistență vie trupelor rusești care înaintau. Cu suflet împietrit am așteptat rezultatul acestui duel, care a decurs chiar în fața casei parohiale. Am ținut ca să văd această luptă, deci am stat acasă și am fost un privitor retras al acestei înțeleștări, care a sfârșit prin alungarea nemților. Trupele rusești, care au asediat orașul, au continuat strângerea din prăvălii și dela particulari a lucrurilor, ce brumă a mai rămas”¹⁰.

În același raport, preotul Titus Berinde s-a dovedit a fi un fin observator al schimbărilor manifestate la nivelul cercurilor guvernamentale maghiare imediat după ieșirea României din Axă. Astfel, acesta îi scrie episcopului de la Baia Mare că „în ziua de 23 August, dimineața, căutându-l pe Domnul Petre Mihalyi, l-am găsit la o bancă maghiară, vorbind cu dr. Székely Akos, deputat. Deputatul mi-a spus că tratează cu Dl. Mihalyi posibilitatea unei colaborări între ungurii și românii din Sighet, în vederea pericolului comun. Eu am spus că românii au fost oameni de pace totdeauna, deci, cu excluderea politiceii, la care nu vrem să ne dedăm, suntem gata ca să colaborăm în interesul binelui obștesc. Seara apoi s-a anunțat armistițiul”¹¹.

Încercările guvernărilor au continuat, naratorul afirmând că „în ziua de 6 septembrie am fost invitat la prefect, care mi-a spus că Dl. Deputat a vorbit cu mine în calitate oficială, deci să continuăm tratativele. Eu am refuzat categoric și am zis că eu nu sunt chemat să tratez asemenea chestiuni. S-a început o discuție vie, amenințări și altele. În sfârșit s-a hotărât că pe ziua de 7 Septembrie să fie convocați la Sighet vicarul și protopopul din Dragomirești și împreună să stabilim o formulă, prin care să arătăm loialitatea noastră față de statul maghiar. În această consfătuire ni s-a prezentat actul, pe care în original îl depun și am fost invitați să-l semnăm. După discuții mai lungi, am ajuns că din nou am declinat competența, și am cerut ca să fie convocați toți preoții și din adunarea lor să se ia hotărâre”¹².

Întâlnirea a avut loc în „în ziua de 7 Octomvrie” când „toți preoții din Maramureș au fost adunați la sediul protopopiatului respectiv și au discutat adresa dată pentru semnare. Aici la Sighet au fost mulți dintre preoți, care au socotit că fiind vorba de forță majoră, să semnăm orice. La voturi însă și în urma sfaturilor date s-a renunțat la acest act de rușine și s-a compus un alt act, pe care apoi l-am semnat. Copia acestui act îl anexez.

Natural, că aceasta procedură n-a satisfăcut pe prefect, care, atunci când i-am predat actul semnat, și-a manifestat neindestulirea față de mine și între cuvinte grele mi-a pus în vedere că voiu fi transportat din Sighet ca cel mai periculos agitator. În ce privește adresa, ca și la Sighet, așa s-a procedat și la Dragomirești. La Vișeu însă, deși nu s-a semnat adresa originală redactată de prefect, totuși s-a redactat o adresă, care acoperea întru toate intențiile prefectului și încă mai mult. Procedura aceasta a preoției de pe Valea Vișeuului a născut aici un resenz dureros”¹³.

Modul în care preoții greco-catolici s-au raportat la regimul existent pe parcursul celor patru ani de ocupație a figurat permanent pe agenda episcopului Alexandru Rusu, poziția sa fiind subsumată liniei adoptate de liderii comunității românilor din Ungaria, aceea de „rezistență pasivă”, de „unitate cu întreg poporul românesc din Ardealul de Nord întru democrație, într-un fel de comunitate etnică de sorginte spontană, fără cadre organizatorice,

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, f. 4.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, f. 4-5.

pentru a evita anti-partidul sau antiorganizația, inițiate eventual de mâna Budapestei (...), activă pe toate planurile, de la cel spiritual-intelectual, până la cel agricol și cooperatist”¹⁴.

În alți termeni, „participarea la oricare din direcțiile politice existente în Ungaria, ori pur și simplu la viața politică a Ungariei, ar fi atras automat după sine acceptarea ideii de integrare a românilor din Transilvania în structurile regatului ungar”¹⁵.

Pentru a exemplifica asumarea acestui principiu la nivelul Eparhiei Maramureșului, apelăm la un document trimis protopopiatelor de către episcop la 14 ianuarie 1943, din care cităm: „în fața încercărilor tot mai dese și făcute, se pare, cu anumit sistem, de-a sparge frontul de atitudine pasivă a obștei românești în materie de manifestare politică, găsim a fi indicat să transpunem aici – pentru orientarea tuturor preoților în subordine – copia unui răspuns de natură principială, dat unui preot care s’a simțit dator să Ne ceară părerea în chestiunea dacă poate, ori nu, să accepte numirea sa în Consiliul permanent al județului său”¹⁶.

Răspunsul dat preotului Iosif Demian, paroh în Gherța Mică, județul Satu Mare este relevant pentru modul de gândire și de acțiune al episcopului, reflectând, în același timp și solidaritatea liderilor români în această problemă: „Onorate în Hristos Frate, Văzând cererea ce Ne-ai făcut (...), găsim că ai lucrat foarte bine, că nu Te-ai declarat, fără a Ne fi întrebat în cauză asupra numirii ce Ți-s’a făcut – probabil fără a Te fi fost consultat înainte – de membru în Consiliul permanent al județului. În împrejurările date este anume cu totul inadmisibil, ca membrii comunității noastre românești să procedeze în chestiuni de această natură de capul lor și fără a se conforma directivelor celor ce au căderea de-a le da și impune. Iar pentru preoți este dela sine înțeles, că trebuie să aibă în plus și asentimentul autorității bisericești competente. Cât privește apoi chestiunea în concret, vei ști, că n’am aprobat nimănui dintre membrii Clerului Nostru eparhial să poată accepta numiri de această natură și – cunoscând părerea cercurilor diriguitoare ale obștei românești de aici – nu găsim a fi indicat să-Ți aprobăm aceasta nici Frăției Tale”¹⁷.

Merită așadar să constatăm că și în împrejurările excepționale cu care s-au confruntat preoții în perioada septembrie-octombrie 1944, linia de conduită asumată pe parcursul celor patru ani în care întreaga eparhie a Maramureșului a ajuns între granițele Ungariei a fost urmată, chiar dacă în 7 octombrie 1944 avem consemnată și mărturia “defecțiunii” de la Vișeu.

Raportul întocmit de protopopul Sighetului, Titus Berinde se referea în final la obligația de a-i aminti „la loc de frunte pe aceia cari au fost uciși de nemți și de unguri. Căci eliberarea noastră a cerut nu numai jertfă materială, ci și vieți. Se spune, că la Borșa și Vișeu au fost uciși peste 100 de persoane, între care preotul din Bistra, Nahorniac. Uciderea acestuia din urmă este un fapt controlat, iar restul se va controla de acum. În ce privește amănunțele, voi face un raport după scurtă vreme, pe când cred că vom verifica unele lucruri neclare încă”¹⁸.

Documentul nu are nevoie de multe comentarii, vorbind de la sine despre avatarurile perioadei 23 august - 18 octombrie 1944, perioadă în care liderii comunităților românești, între care se numărau și preoții, au avut de făcut față unor provocări majore.

După anul 1945 evoluția Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului s-a înscris în dinamica raporturilor dintre stat și Biserica Catolică influențate decisiv de intrarea României în sfera de influență sovietică. Schimbările marcate de actul de la 23 august 1944, eliberarea

¹⁴ Socol 1991, 18.

¹⁵ Șorban 1991, 10.

¹⁶ ANMM, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Vișeu*, dosar 178/1943, f. 1.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ MJIA MM, *Colecția documente ecleziastice*, cutia II, mapa VI, dosar 6/1944, f. 5.

Transilvaniei, precum și repunerea limitată în vigoare a Constituției din 1923 au generat multe speranțe, inclusiv la nivelul cercurilor ecleziastice.

Situația episcopiei Maramureșului era însă, din multe puncte de vedere, deosebită de a celorlalte structuri ecleziastice, datorită existenței unor interese care vizau încorporarea în Ucraina a Maramureșului Istoric (incluzând județul Maramureș de atunci, cu reședința la Sighet). Încă din toamna anului 1944, tensiunile existente în acest spațiu transpar din documente, la 30 noiembrie 1944, episcopul Alexandru Rusu adresându-se Oficiului Protopopesc Sighet, pentru a restabili „toate rânduielile de ordin administrativ” în ceea ce privește contactul între episcopie și vicariatul de la Sighet.

„Evenimentele care s-au succedat după actul istoric de la 23 August c. și mai ales cele ale operațiunilor de război care au fost o realitate din hotărârea marilor aliați ai României de-a socoti arbitrajul omnios de la Viena nul și neavenit, au dus, în chip firesc, la o stânjenire a raporturilor normale dintre unitățile parohiale ale Eparhiei Noastre și acest Ordinariat episcopal – scria episcopul. Prevăzând aceasta, Ne și îngrijisem la timp, ca treburile administrative din districtele mai depărtate de reședința Noastră, cum sunt cele din Vicariatul Maramureșului, să poată fi aranjate în cadrul unor împuterniciri speciale (autorizate expres de Sf. Scaun al Romei) de oficii bisericești mai apropiate”¹⁹.

Constatând că „situația generală s-a normalizat binișor și merge, în mod firesc, spre o normalizare tot mai deplină, am găsit și găsim că nu e bine ca reluarea contactului Nostru cu unitățile parohiale din întreg cuprinsul Eparhiei să o lăsăm în funcție de restabilirea deplină a comunicației, ci să căutăm a ajunge cât mai neîntârziat la o normalizare a vieții noastre bisericești, care se cere impetuos să fie trăită în condițiile de mai înainte”²⁰.

În continuare, episcopul solicita protopopului să organizeze „un serviciu de curieri autorizați, care să aducă, când lipsa o cere și cel puțin de 2 ori pe lună, la date anumite, întreaga corespondența aceluia M. Onorat respectiv (pentru adresele care nu reclamă comitivă protopopească) a Oficiilor parohiale în subordine. Datele ce se vor fixa pentru acești curieri se vor comunica cu primul prilej (neapărat înainte de Crăciun, între 15-20 Decembrie) și Serviciului Nostru administrativ, spre a se putea aranja totdeauna la termen posta ce urmează a li-se încredința de aici”²¹.

În încheiere „pentru ca acest întâiu prilej – când sperăm să putem încredința curierului și Pastorală Noastră de Crăciun – să aibă cu siguranță și corespondența de acolo, așteptăm- scria episcopul- să Ne pregătiți până atunci, luând, firește, pentru informație precisă, în prealabil contact cu titularii parohiilor, un raport cât mai amănunțit asupra întâmplărilor mai de seamă de după 23 August c. din cuprinsul districtului”²².

Aceasta pentru ca „momentele acestea de vitală importanță pentru biserică și țară, care vor trebui și putea fi întregite și prin rapoarte ulterioare, e bine anume să nu fie trecute numai în paginile Cronicii Parohiale, ci să fie consemnate și în acte ale arhivului protopopesc și cel eparhial”²³.

Raportul protopopului Titus Berinde, la care ne-am referit deja pe larg, conține informații importante referitoare la modul în care încerca să se reinstaureze administrația românească în toamna anului 1944. Astfel, după retragerea trupelor maghiare și germane și intrarea Armatei Roșii în Sighet, la 18 octombrie 1944, puterea a fost preluată de către Sfatul Național Român. Documentul citat relevă că, „în ce privește situația de azi, suntem în plină Românie și libertate. La trei zile după intrarea armatelor rusești, colonelul Diomin, un om foarte cult și înțeleghător, ne-a convocat într-o ședință, unde sub presidiul lui ne-am organizat. Puterea supremă a luat-o Sfatul Național Român, care chivernisește județul prin

¹⁹ *Ibidem*, f. 1.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 1 verso.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

comitetul său executiv compus din 12 membri. Acest comitet a delegat pe șefii de autorități, cari apoi au organizat serviciile lor. Prefect de azi e domnul Petre Mihalyi, iar substitutul lui umil subsemnatul. Primarul orașului e dl. Ioan Bilțiu-Dăncuș, având ca ajutor pe părintele Godja, care cunoscând limba rusă, face multe servicii atât în administrația orașului, cât și în legăturile cu armata rusă. Secretar general al orașului este dl. avocat Gheorghe Iusco. Pretorii au fost desemnați tot de comitetul executiv. La Dragomirești e completat acest post prin Dl. avocat Iusco Ilie, la Vișeu prin Dr. Zizi Man, iar la Sighet prin Dl. Ioan Borodi”²⁴.

Această situație aparent normală nu a durat mult, în ianuarie 1945 autoritatea Sfatului Național Român fiind înlocuită cu cea a Frontului Național Democrat, dominat de ucrainenii. Prefect a devenit Ivan Odoviciuc, iar la 28 ianuarie 1945 s-a desfășurat la Sighet un miting organizat de elementele secesioniste în cadrul căruia a fost adoptată o rezoluție pentru „unirea Maramureșului cu mama sa Ucraina Subcarpatică”²⁵.

După cei 4 ani de administrație maghiară, Maramureșul intra în ceea ce s-a numit „era ucraineană”, o perioadă tulbure care a durat până în 9 aprilie 1945. Rezistența satelor românești s-a manifestat de la început, în data de 5 martie 1945 peste 10.000 de țărani organizați din tot Maramureșul întreprinzându-se spre Sighet pentru a-l „recuceri” și a da o dovadă de solidaritate în sprijinul rămânerii județului la România. La Vad, în apropierea Sighetului, mulțimea de țărani a fost întâmpinată de milițieni ai noilor autorități care au deschis focul, doi români fiind uciși²⁶.

Apelul la documente inedite, păstrate la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, relevă toate aceste frământări care au marcat comunitatea românească. Astfel, într-un alt raport al protopopului Titus Berinde de la Sighet, datat 15 februarie 1945 sunt consemnate aceste evenimente la care naratorul a participat activ. Referindu-se la cele întâmplate după eliberarea de sub „cotropitorii maghiari”, sursa citată afirmă: „după trei luni de libertate, în care micile potlogării săvârșite de o seamă de ostași s-au pierdut în valul de bucurie că ne vedem din nou stăpâni în acest județ, a urmat tristul capitol al încercării ucrainene. Ziua de 5 martie 1945 va fi zi de jale în sufletul Maramureșului pentru totdeauna. În această zi, populația județului, în dorul de a-și manifesta dorința neadormită, că vrea să trăiască într-o Românie, a organizat un meeting, care s-a terminat cu moartea a doi participanți uciși de cei ce doreau pe aceste plaiuri pur românești stăpânire străină. În această zi au fost arestate 120 persoane de conducere din județ. Suferința acestora nu se poate descrie. După patru săptămâni acești oameni chinuiți în modul cel mai barbar au fost eliberați, cu excepția câtorva, cari au fost transportați la închisoarea din Uzhorod, unde sunt și azi (aveau să fie eliberați abia la sfârșitul anului 1945 n.n.). Aceștia sunt: Iuliu Epure, Paul Laslo fostul șef al poliției, Vasile Paul teolog absolvent, Octavian Pop preot în Berbești, Gheorghe Chira notar în Budești, Dumitru Roman învățător în Berbești, Mihai Radu notar în Berbești, Gheorghe Andreica, primarul din Călinești (eliberat ulterior)”²⁷.

Toate aceste evenimente au marcat structurile religioase, episcopul Alexandru Rusu concluzionând, după o analiză a noilor realități politice, că „peste amintirea dureroasă a atâtor năprazne, a atâtor mizerii și neajunsuri, legate fatal de războiul ce a trecut peste noi, rămâne, și trebuie să rămână, în mintea tuturor, clară și luminoasă, icoana țării românești reîntregite din nou și să sperăm, pentru totdeauna, cu Ardealul de Nord, precum și conștiința eliberării noastre din coșmarul de tristă pomenire a ultimilor 4 ani și a deplinei noastre libertăți naționale, sub zodia căreia urmează să se întocmească, pe temeiul unei democrații sincere, rosturile din viitor ale țării”²⁸.

²⁴ *Ibidem*, f. 5.

²⁵ Gherheș 2002, 93.

²⁶ *Ibidem*, 113-114.

²⁷ MJIA MM, *Colecția documente ecleziastice*, cutia II, mapa VI, dosar 8/1945, f. 34 verso.

²⁸ *Buletinul* 1945, 1.

Se impunea, credea episcopul, „o strângere a rândurilor în toate direcțiile, acțiune”, biserica fiind datoare, prin intermediul preoțimii „să facă tot ce-i stă în putere pentru ca obștea ce îi este încredințată spre păstorire să stea, azi mai mult decât oricând, neclintită în jurul sfintelor noastre altare”²⁹.

Îndemnurile episcopului vizau ca, pe lângă îndatoririle profesionale, preoții să aibă, în sfera preocupărilor lor permanente și „chestiunile de ordin gospodăresc și general cultural”, deosebit de importantă fiind „grija pentru mișcarea cooperatistă și pentru reînvierea ASTREI culturale”³⁰.

Instalarea, la 6 martie 1945, a guvernului condus de Petru Groza nu a modificat fundamental caracteristicile relației dintre stat și biserică, principalele coordonate ale politicii religioase până în decembrie 1947 fiind determinate de caracterul multiethnic și pluriconfesional al societății românești, de legislația în vigoare, de relațiile dintre culte și ponderea pe care acestea o ocupau în configurația confesională a țării și, nu în ultimul rând, de propriile interese ale guvernului³¹.

În același timp însă, autoritățile nu au tratat cu aceeași unitate de măsură cultele religioase, faptul fiind vizibil în privința Bisericii Greco-Catolice încă din anul 1945. Motivațiile erau, în primul rând, de ordin politic, guvernul fiind nemulțumit de pasivitatea clerului și a credincioșilor greco-catolici față de măsurile adoptate, de neangajarea preoților greco-catolici în Frontul Național Democrat, precum și de atașamentul cercurilor greco-catolice față de Partidul Național Țărănesc³².

Episcopul Alexandru Rusu a fost, conform informațiilor relevate de documente, unul dintre ierarhii pe care autoritățile noi puteri l-au supravegheat constant, datorită rolului extrem de important pe care episcopul îl avea în cadrul comunității românești din Maramureș și Sătmăr, cu precădere după ce perioada ocupației maghiare îl validase ca lider incontestabil. Reproșurile din partea susținătorilor comunizării României au venit foarte repede.

Astfel, la 10 februarie 1945, Comitetul Frontului Național Democrat din Satu Mare îi adresa episcopului Alexandru Rusu o scrisoare asupra căreia merită să stăruim pentru a înțelege mecanismul unui demers care va fi urmat apoi de altele, în încercarea de a îngrădi bisericii asumarea rolului și locului său în cadrul societății.

Pornind de la afirmația că „organizațiile democratice din Transilvania de Nord grupate în Frontul Național Democrat duc de la constituirea lui o luptă dreaptă și deschisă pentru realizarea armoniei și conlucrării sincere între popoarele Transilvaniei”, adresa continua cu constatarea faptului „că preoțimea română unită din Ardeal eliberat nu și-a dat seama de acest fapt și continuă și azi a fi principalul izvor al neînțelegerii și învrăjbirii naționale”³³.

Odată „dușmanul” definit, acuzele continuă: „Atragem binevoitoarea atenție a Prea Sfinției Voastre asupra faptului, că forțele democratice grupate în F.N.D. nu au atacat și nu vor ataca, nici preoțimea și nici religia, necum sfânta Biserică creștină sub nici o formă. Iar în ceea ce privește mult agitata problemă a apartenenței Transilvaniei de Nord, F.N.D. declară și pe această cale că recunoaște ca unicul for competent în materie convenția de armistițiu Sovieto-Român pe de o parte și cel Sovieto-Maghiar pe de altă parte. Cu alte cuvinte recunoaște fără rezerve și cu excluderea oricărei posibilități de modificare, suveranitatea română asupra Ardealului de Nord”³⁴.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, 2.

³¹ Bucur 2003, 143.

³² *Ibidem*, 5.

³³ ANMM, fond *Protopopiatul Greco-Catolic Baia Mare*, dosar nr. 755/1945, f. 2.

³⁴ *Ibidem*.

Conținutul următorului paragraf merită redat în întregime: „După punerea la punct a acestor probleme de primordială importanță, F.N.D. face un calduros apel la Prea Sfinția Voastră să puneți capăt acestor stări dăunătoare, ordonând și instruind preoțimea de sub înțeleapta P.S.V. conducere, să înceteze cu activitatea lor dăunătoare de până acum și înțelegând cuvântul timpurilor de astăzi și recunoscând adevăratele interese ale poporului român din Transilvania, să fie ei (sic!), preoțimea română, Apostolii unei noi lumi, care cu toate piedicile ce i se pun se naște din ruinele morale și materiale ale unei lumi prăbușite tocmai pentru că a avut drept bază ura și disprețul. Vă mai rugăm să dispuneți ca preoțimea să caute să cunoască frumoasele și generoasele principii ale democrației și în felul acesta să-și facă datoria de îndrumători spre lumină ai poporului român, ținut mult, prea mult în întuneric. Aceasta este politica pe care trebuie s-o facă preoțimea română unită astăzi. Să fie de datoria oricărui paroh român luminarea poporului al cărei păstor este și aplicarea frumoaselor principii cari stau la baza sfintei biserici creștine de două mii de ani”³⁵.

Am citat în extenso, păstrând și ortografia, documentul fiind relevant pentru mentalitatea și modul de acțiune al Frontului Național Democrat în raport cu Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului și cu liderul său. Răspunsul episcopului nu s-a lăsat așteptat, fiind analizat în cadrul ședinței consistoriale din 22 februarie 1945 și transpus, „pentru orientarea tuturor celor interesați”, împreună cu o copie a adresei FND, tuturor oficiilor protopopești din subordine³⁶.

Îl vom analiza pentru a decipta poziția „celuilalt” la acuzele care anunțau ireconciliabilitatea între noua putere și Biserica Greco-Catolică. Astfel, confirmând primirea adresei „acelui Onorat”, episcopul afirmă că „nu putem să nu Vă arătăm, înainte de toate, că – după ce din cele opt iscălituri de pe adresă nici una nu este românească – Ne-ar plăcea să știm, dacă această adresă Ni s-a trimis și în numele și cu asentimentul Românilor din organizația D-voastră, întrucât abia credem ca aceștia să-și poată permite să susțină acuza răsuflată - luată parcă anume din gura păcătoasă a impilatorilor de totdeauna ai Budapestei, cunoscute în toată lumea ca „sdrobitoare de naționalități – că „preoțimea română unită din Ardealul eliberat ar continua a fi (cum afirmați) și astăzi principalul izvor al neînțelegerii și învrăjbirii naționale” (s.a)”³⁷.

Călit în rezistența manifestată de-a lungul celor 4 ani de ocupație, episcopul Rusu nu putea accepta ca, după eliberare, acuzele la adresa preoțimii române să continue cu atâta vehemență și să fie proliferate de un organism care sprijinea P.C.R. în încercarea de a cuceri întreaga putere în stat. Ferm, episcopul afirmă că „noi credem că nu poate exista Român conștient care să-și însușească această acuză nedreaptă și grav injurioasă, aruncată – fără nici o dovadă și cu intenții ușor de ghicit – global, întregii preoțimi române unite nu numai din acest județ, ci din tot Ardealul de Nord”³⁸.

„De aceea – continuă episcopul, într-un stil care amintește de articolele sale din „Cultura Creștină” și „Unirea” – Ne bucurăm sincer că adresa ce Ne-ați prezentat nu are iscălitura nici unui român”³⁹.

Urmează apoi, în stilul energic caracteristic personalității episcopului, respingerea neechivocă a tuturor acuzelor: „Ne simțim datori ca – în numele preoțimei din Eparhia Noastră a Maramureșului și (deși nu avem autorizare specială de la Episcopiile de Oradea și Cluj – Gherla) chiar în numele întregii preoțimi române unite din Ardealul eliberat – să respingem, cum prin aceasta și respingem cu toată hotărârea acuza gratuită, lipsită de orice temei, ce i s-a adus (s.a)”⁴⁰.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, f. 1.

³⁷ *Ibidem*, f. 3.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

Documentul continuă cu o adevărată pledoarie despre rolul slujitorilor altarelor: „preoții Noștri nu propovăduiesc ură și învrăjbire, ci ca ucenicii – putem adauga ca vrednici ucenici – ai Celui ce s’a jertfit pentru întreaga omenire și care El a ridicat peretele despărțitor dintre oameni și neamuri, ei au vestit și vestesc mereu numai cuvântul dragostei și înfrățirii în Hristos, al păcii și al iertării creștine. Cine spune altfel, nu cunoaște pe preoții bisericii noastre, ori apoi îi insultă, pentru că are interes să o facă și pentru că își închipuie, probabil, că ei ar putea fi câștigați pentru cutare gând și pe altă cale decât aceea a unei persuasiunii cinstite, singură admisibilă într’un regim cu adevărat democratic, refractar față de alte mijloace⁴¹.

În ceea ce privește „politica”, episcopul aprecia „că preoții Eparhiei Noastre ca și toți ceilalți preoți români sunt liberi să facă (la fel cu oricare alt cetățean!) – firește pe propria lor răspundere – orice politică îngăduită de legile țării (s.a) și că singura restricție care li-se impune, în plus, de legea bisericească (decă nu de Episcopi, cari nu se amestecă activ în chestii politice) este aceea de a li-se interzice sprijinirea, în orice formă, a oricărei mișcări politice ostile intereselor credinței și bisericii creștine. Dacă vreun preot de al Nostru s’ar face deci vinovat în această direcție și Ni s’ar denunța cu acuză concretă, am fi dator să procedăm și am proceda în cauză imediat fără nici o întârziere. Altă intervenție de natură politică nu Ne simțim îndreptățiți să le facem și nici nu găsim că ar fi folositor să se facă”⁴².

„De restul adresei aceluși On. luăm act cu bucurie, încheia episcopul- mulțumindu-Vă pentru atitudinea loială ce spuneți că F.N.D. înțelege să aibă față de biserică și așezămintele ei, cari n’au fost niciodată și nu vor fi, Vă putem asigura, nici în viitor, unelte netrebnice în mâna celor ce propovăduiesc ură și zavistie între oameni și neamuri”⁴³.

Anul 1945 începea așadar în condiții dificile pentru episcopia Maramureșului, Alexandru Rusu trebuind să se concentreze nu doar asupra problemelor organizaționale atât de stringente după 4 ani în care funcționase în cadrele instituționale ale statului ungar, ci și să răspundă acuzelor și atacurilor venite din partea noii puteri. Calitățile organizatorice prin care episcopul reușise să valideze structura ecleziastică pe care o conducea într-un timp foarte scurt se fac și acum simțite în încercarea de revenire la normalitatea oferită de „reintrarea noastră sub scutul și ocrotirea legilor țării românești”, așa cum afirmă ierarhul în pastorală dată cu prilejul intrării în „postul cel mare,” „vremea pregătirii pentru marea sărbătoare a învierii”⁴⁴.

Cu aceeași ocazie, episcopul constata că „nu au nici un temei și sunt cu totul nedrepte ocară și acuzele ce ar încerca unii să le ridice – cum s-a și cercat de curând (aluzie la episodul F.N.D. Satu Mare, la care am făcut referire în paginile anterioare n.n.) – împotriva celor ce slujesc, cu credință și devotament de totdeauna, altarele sfinte ale creștinătății. Și nu au temei și dreptate, mai ales dacă se va considera că obștea noastră creștină este – după cuvântul Sf. Petru – în anumit înțeles ea însăși o adevărată „preoție împărătească”. Aceasta atât în ceea ce privește puterea de a învăța, cât și în ce privește mijloacele harului, ba chiar și sub respectul puterii de conducere”⁴⁵.

În contextul în care a încetat „orice dubiu privitor la suveranitatea statului român asupra teritoriului pe care se găsesc unitățile Noastre parohiale”, episcopul subliniază că „urmează de la sine că pentru ele a încetat *eo ipso* și obligativitatea oricăror dispoziții” date în temeiul legilor ungare⁴⁶.

În stilul său pragmatic, episcopul le trece în revistă și transmite clerului noile dispoziții în ceea ce privește pomenirea la serviciile divine a „șefului statului român,

⁴¹ *Ibidem*, f. 3, f. 3 verso.

⁴² *Ibidem*, f. 3 verso.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Buletinul...*, nr. II/1945, 1-3.

⁴⁵ *Ibidem*, 2.

⁴⁶ *Buletinul...*, nr. I/1945, 3.

Maiestatea sa Regele Mihai I", Te-Deum-urile prescrise pentru sărbătorile naționale, care se vor oficia după normele de dinainte de 30 august 1940, reintroducerea în uz doar, „a sigilelor oficiale aprobate de Noi sub era românească”⁴⁷.

Erau reglementate apoi problemele legate de corespondența parohiilor, stabilindu-se că „vom reintra în regimul poștal anterior, cu obișnuita scutire de porto a întregii corespondențe oficiale”, dar și chestiuni care priveau „binecuvântarea căsătoriilor mixte” care „se va face iarăși de preotul marelui și nu de cel al miresei”⁴⁸.

În 1945 au fost reluate și pelerinajele tradiționale „la sanctuarele Preacuratei”, începutul fiind de „Sân-Petru” la „casa mamă a vrednicului nostru ordin călugăresc - care atât la Bixad, cât și pretutindeni a știut să țină trează flacăra credinței, în ajutorul nedesmințit al Maicii Domnului”⁴⁹.

Bucuria unui „bun început” cum numea episcopul reluarea pelerinajelor era întregită atât de faptul că mănăstirea de la Bixad a rămas „întreagă și cu totul neatinsă de urgia războiului ce-a trecut și pe acolo”, precum și de „multele mii de credincioși (cum rar am mai întâlnit la Bixad)” care „s-au întărit în convingerea, că scutul și ocrotirea Preacuratei, de care li s-a vorbit de atâtea ori la această mănăstire – unde Eparhia Noastră a fost mereu în paza Ei sfântă - nu a fost și nu este o vorbă deșartă, ci o scumpă și mângâietoare realitate”⁵⁰.

Continuând circulara referitoare la pelerinajul de la Bixad, Alexandru Rusu nu uită să menționeze că „miile acestea de credincioși, care au putut ieși, din nou, cu banderii de călăreți în calea Arhiereului lor – primit iarăși cu porți de triumf în culorile neamului – se vor fi întors desigur la vetrele lor și cu sentimentul neînșelător, că tot Maicii Prea Curate și dumnezeescului Ei Fiu au să-i mulțumească și pentru reîntregirea lor în hotarele țării, care le asigură din nou dreptul la o liberă viață națională”⁵¹.

În încheiere, episcopul spera că „drumul de apostolie creștinească și românească început acum la Mănăstirea Bixadului, sperăm să-l putem urma, la termenele cunoscute (15 august, respectiv 8 septembrie, n.n.) și la Moisei și Șişești, celelalte două sanctuare mai însemnate ale Preacuratei”⁵².

Problematica școlară a rămas o constantă în activitatea episcopului, circulara „Noul an catehetic” fiind analizată în cadrul ședinței consistoriale din 30 august 1945. „Ferm hotărâți să ridicăm cateheza, începând cu noul an școlar 1945/1946, din nou, pe primul plan al preocupărilor preoțimii Noastre, am găsit indicat – scria Alexandru Rusu – ca în fruntea acestor șire să punem exact titlul îndrumărilor referitoare date în cauză, sub Nr. 5000/1942, la începutul anului școlar 1942/43 (Buletinul VII-1942), pe care continuăm a le socoti *norme obligatoare pentru învățământul religios primar* (s.a.) din întreg cuprinsul Eparhiei Noastre”⁵³.

Referindu-se la aplicarea acestora, Alexandru Rusu observa că aceste norme catehetice „au fost până acum nesocotite, în multe privințe, de mulți, și necazurile cunoscute ale ultimului an școlar Ne-au îndemnat și pe Noi să trecem, fără a aplica sancțiunile puse în vedere, chiar și peste neajunsuri și neglijențe, care n-ar fi trebuit să rămână, poate, fără a fi pedepsite”⁵⁴.

Personalitate severă în raport cu cei care nu-și îndeplineau obligațiile profesionale, episcopul Rusu afirma că această situație „nu poate să mai continue și normalizarea tot mai deplină a învățământului, de orice natură, va trebui să deschidă și învățământului Nostru religios toate perspectivele unei reintrări în normal, de pe urma căreia vor înceta, sperăm,

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Buletinul...*, nr. IV/1945, 13.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Buletinul...*, nr. V/1945, 19.

⁵⁴ *Ibidem*.

oarecum automat și greutățile ce-au stat, în timpul din urmă, în calea respectării integrale a îndrumărilor Noastre”⁵⁵.

Față de dispozițiile cuprinse în Normativul catehetic din anul 1942 care rămăneau în vigoare, episcopul adăuga, „în parte întregitor,” un număr de 9 puncte în noua circulară. Le vom trece în revistă dat fiind faptul că acestea constituiau fundamentul activităților catehetice. Astfel, la primul punct se menționa clar că „nimeni nu poate fi înlocuit la cateheză (s. a.) fără autorizare nouă, care neapărat trebuie să fie aranjată înainte de termenul fixat pentru raportul de început de an”⁵⁶.

Urma referirea la manuale, solicitându-se ca în raportul care trebuia să fie întocmit „să se răspundă la tot ce se cere sub a.- f.” (din Normativul emis în 1942, n.n.), inclusiv la întrebarea, „lăsată până acum de foarte multe ori fără răspuns: Care sunt, după clase, manualele ce se întrebuințează?”⁵⁷.

Șefii districtuali erau atenționați asupra respectării termenelor, episcopul subliniind că „nu vrem să mai primim abia prin Decemvrie (dacă nu și mai târziu) *rapoartele sumare de început de an* și mai ales nu înțelegem să admitem ca atari întârzieri, dublate de lipsa notărilor cerute la „Observări”, să continue a mai acoperi neglijențele unora dintre preoții mereu târzielnici, cari nu-i iertat să mai fie menajate”⁵⁸.

Următorul punct viza „introducerea materiei tratate în *registru școlar*, prescrisă la p.7 și pe care o socotim pe cât de importantă în sine, pe atât și de necesară în vederea controlului. Așteptăm deci să nu se mai omită de nimeni și niciodată, iar controlul catehetic să se facă totdeauna începând chiar cu cercetarea registrului”⁵⁹.

Punctul 5 făcea referire la „*chestia cântării bisericești*” care a ajuns, „în legătură cu recrudescența mișcărilor sectare, cari constituie un real pericol pentru credință, de îndoită importanță. Ea nu va fi deci nicăieri neglijată și, unde preoții n-ar fi în stare să se ocupe de ea personal, va trebui găsită neapărat altă soluție. Nu se va neglija apoi (cum s-a întâmplat până acum) nici chestia primei cuminecări, care trebuie introdusă – cu toată grija ce-o merită – pe linia întreagă”⁶⁰.

Episcopul solicita apoi „o *intensificare a controlului catehetic*, de care se ocupă p. 9 al Normativului. Întregim deci dispozițiile referitoare cu aceea că, controlorii catehetici aprobați de Noi se îndatorează a-și vizita unitățile ce li s-au designat cel puțin de 2 ori pe an, odată înainte de Crăciun și a doua oară între Crăciun și Paști. La fel vor fi vizitate de șefii districtelor unitățile conduse de controlorii catehetici. Iar pentru ca aceste inspecții să nu însemne numai osteneală și cheltuială, îndatorăm în conștiință pe toți cari fac să raporteze imediat (controlorii ad-hoc pe calea Of. protopopești) despre tot ce nu este cum ar fi trebuit să fie și reclamă vre-o intervenție de orice natură. Iar pentru ca raportul de sfârșit de an al șefilor districtuali să poată fi făcut cu alt temei decât cele mai multe de până acum, controlorii catehetici le vor prezenta, la sfârșit de an școlar și cel mai târziu până la 15 iulie, câte un raport sumar – cuprinzând toate chestiunile (a-j) din p. 10 al Normativului – asupra catehezei din unitățile cari li s-au încredințat spre control”⁶¹.

Legat de control, paragraful următor insista asupra termenului până la care protopopii urmau să înainteze rapoartele finale, acesta fiind 31 iulie, pentru ca penultimul punct să vizeze aplicativitatea Normativului asupra Vicariatului rutean, menționându-se că

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, 20.

acesta viza districtul ciscarpatin. „*Excepția din chestiune*”- continua cu amărăciune episcopul- se referă deci pentru noul an școlar numai la districtul bucovinean, atât cât ne-a rămas”⁶².

Circulara se încheia cu precizarea că, în privința învățământului religios din școlile secundare, rămâneau valabile dispozițiile publicate în nr. VII din anul 1935 al „Buletinul Episcopiei”⁶³.

Colecta pentru misiuni a fost o altă constantă prezentă în activitatea episcopului care menționa în ședința consistorială din 30 august 1945 rezultatele acesteia. „Deși făcută – din cauza împrejurărilor cunoscute – abia în primăvara acestui an, când posibilitățile de contribuire sunt binișor mai reduse, colecta misionară privind anul 1944 a dat pe Eparhie un total de 3.489.382 Lei. Față de cei 41.320 pengo ai colectei misionare din 1943, corespunzând, pe paritatea de 1 la 30 de atunci, la 1.239.600 Lei, rezultatul aproape întregit de acum este totuși numai în aparență superior celui de atunci, întrucât – aplicându-se cheia diferenței valutare – va trebui socotit, cum și era de așteptat, mult inferior celui din 1943. *Media generală pe Eparhie* este, ce-i drept, de 10,31 Lei pe suflet, o medie mare în sine, dar în raport cu valoarea scăzută a leului de azi, nu avem cuvânt de a Ne mândri prea mult cu ea și mai ales nu de-a o socoti ca atingând măcar măsura idealului ce preconizasem pe vremuri (când Leul prețuia binișor mai mult decât 10 Lei de azi) al câte unui Leu pe suflet”⁶⁴.

În continuare, episcopul realizează „darea de seamă obișnuită, spre a se vedea cum se prezintă de astă dată contribuțiile din singuraticile districte protopopești și căror unități parohiale este a se mulțumi în prima linie media generală atinsă. Dar înainte de a prezenta cifrele referitoare, se impune să constatăm – și o facem cu multă neplăcere, dar încă tot fără a da în vileag numele preoților tembeli, care trebuiau să dea ceva măcar din al lor – că numărul parohiilor care n-au răspuns la apel a crescut din nou simțitor, cu un total de 34, dintre care 7 în d. ciscarpatin, 6 în d. Iza, 5 în d. Țara Oașului, câte 4 în dd. Chioar, Sighet și Vișeu, 3 în d. Silvania și 1 în d. Jibou. Avem deci acum numai 4 districte (Baia-Mare, Mănăstur, Satu-Mare și Seini) ai căror șefi se pot mândri că n-au nici o unitate lipsă la apel”⁶⁵.

Documentul este interesant datorită posibilității de decriptare a gândirii economice a lui Alexandru Rusu care „constata, cu multă mângâiere” că două districte protopopești „*Mănăstur și Satu-Mare au întrecut*, în raport cu sufletele ce au, cu de 2 ori media eparhială, colectând primul câte 29.38 Lei pe suflet, iar al doilea (cu peste de 3 ori mai mulți credincioși) câte 21.30 Lei pe suflet. Au mai întrecut media eparhială d. Țara Oașului cu câte 17.35 Lei pe suflet, d. Baia-Mare cu câte 14.65 Lei pe suflet și d. Seini cu câte 12.37 Lei pe suflet. Celelalte 7 districte au rămas sub media eparhială și anume d. Chioar, foarte aproape de ea, cu câte 10 Lei pe suflet, d. Silvania cu câte 8.54 Lei pe suflet, d. Sighet cu câte 8.37 Lei, d. Jibou cu câte 6.60 Lei, d. Iza (rămas fără protopop) cu numai câte 2.54 Lei, d. ciscarpatin cu câte 2.40 Lei și, în sfârșit, d. Vișeu cu abia 0.96 Lei pe suflet. Dintre unitățile parohiale au întrecut media eparhială 87 unități (cu 2 mai puține decât de la colecta anterioară), numele cărora îl dăm aici cu scopul de totdeauna de-a se remunera și prin aceasta osteneala rodnică a preoților titulari și pentru a se evidenția vrednicia solidară a credincioșilor din aceste unități, care și-au dat seama că prisosul ce au nu se poate investi nicăieri mai cu multă dobânda decât în sprijinirea misiunilor”⁶⁶.

„În fruntea acestor unități se ridică- observa episcopul- acum pentru a doua oară, în chip cu totul excepțional, Satu-Mare I, al cărei titular (păr. Dr. Ioan Dragomir) a reușit să adune câte 177.77 Lei pe suflet, corespunzând de 17 ori media eparhială. Foarte frumoase sunt și rezultatele de la Rușor (păr. V. Buda) cu câte 103.60 Lei pe suflet (de 10 ori media eparhială), de la Măgureni (păr. E. Gâz), cu câte 102.76 Lei pe suflet (de aproape 10 ori media

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, 20-21.

eparhială) și din *Copalnic-Mănăștur* (a treia din d. Mănăștur al pâr. Preot E. Dragomir, care conduce, ca district, de atâția ani) cu câte 91.96 Lei pe suflet (de aproape 9 ori media eparhială). Tot aici se cere trecut și *Satu-Mare III* (pâr. E. Lemeny) cu 84.74 Lei pe suflet (cu peste 8 ori media eparhială)”⁶⁷.

În continuare, episcopul trecea în revistă unitățile parohiale „mai puțin strălucite, dar care merită totuși mențiune specială,” mulțumind, în final, „tuturor care au ajutat, în orice chip, o cauză atât de însemnată, avizată în aceste vremuri, mai mult decât oricând la obolul tuturor. Orientând pe credincioși asupra celor de mai sus, într-un chip care sa fie deodată o pregătire pentru noua colectă ce se apropie, Ven. Cler eparhial le va arăta că, odată cu mulțumita Noastră, le împartășim cu drag și Binecuvântarea Noastră arhierească”⁶⁸.

În ședința consistorială din 30 august 1945 o altă problemă analizată a vizat „refacerea arhivelor.” Episcopul dorea să se documenteze în privința deteriorării unor arhive parohiale în „urma evenimentelor războinice din toamna trecută” invitând „preoțimea din toate unitățile, în care arhivele parohiale au suferit pagube mai însemnate ca, pe calea Of. Protopopești, să Ne arate (cel mai târziu *până la sfârșitul lui Octombrie c.*) de ce natură este paguba suferită, dacă se găsește a fi necesar, ori nu, să se încerce o refacere a arhivei, precum și în ce chip se crede a se putea ajunge la această refacere. Deodată, invităm pe toți care suferit daune de natură a putea fi refăcute fără ajutor din afară (ca cronici parohiale, registre familiare etc.) să se silească a le înlocui cât mai neîntârziat posibil, spre a se ajunge și pe acest teren cât mai curând la o normalizare. Șefii districtelor se îndatorează să urgenteze și să controleze de aproape lucrările de această natură”⁶⁹.

Abaterile de la „prescrisele canonice referitoare la felul cum trebuie să se îmbrace preoțimea” și cazurile semnalate, „deosebit de supărătoare, care nu pot fi lăsate fara o reprobare publică,” l-au determinat pe episcop să readucă în atenție „hotărârile primului nostru Conciliu provincial” în această privință⁷⁰.

„În sensul acestor hotărâri, nici un preot al Provinciei noastre bisericești de Alba-Iulia și Făgăraș nu poate fi deci admis la sf. altar decât reverendat, după cum tot reverendat trebuie să se prezinte și la Episcopie, la sinoade protopopești și în fața autorităților de orice natură, precum și la cateheza din școală și la orice altă funcție preoțească. Veștmintele scurte mirenești și de culoare deschisă, sunt cu totul oprite, urmând ca în ocupațiuni, pentru care nu se prescrie veștmântul talar, să se poată folosi haina lungă, de culoare neagră, ori închisă, numită civil canonic”⁷¹.

În încheierea acestei circulare, emisă la 24 august 1945, Alexandru Rusu menționa necesitatea respectării întocmai a dispozițiilor, „așteptând ca ele să fie respectate întru totul și îndrumând pe șefii districtelor protopopești să nu întârzie a Ne semna la orice abatere mai gravă de la aceste norme, spre a putea lua față de preoții indolenți, ori refractari, măsurile disciplinare care se impun. Împrejurările grele al războiului – în fața cărora am putut fi mai indulgenți și în această materie – au trecut, ori sunt pe cale să treacă, și intrând tot mai mult în normal, când veștmintele alterate, ori distruse, vor putea fi refăcute și înnoite, dorim și așteptăm ca aceste operațiuni să se facă în deplină conformitate cu normele referitoare ale prescriselor bisericești, clare și categorice”⁷².

Noua colectă misionară a fost programată să înceapă în „în *Duminica de la 21 Octombrie c.*, când toată lumea catolică stă în serviciul Operei misionare de sub înaltul

⁶⁷ *Ibidem*, 21.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Buletinul...*, nr. VI/1945, 25.

⁷⁰ *Ibidem*, 24.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

patronaj al Sf. Părinte, Operă, care reclamă azi mai mult decât oricând ajutorul spiritual și material al mării obște creștine”⁷³.

Mesajul transmis cu acest prilej de către episcop a fost unul extrem de important, fapt pentru care vom insista asupra lui: „În numele lui Isus și al bisericii sale luptătoare, în numele miilor de misionari care se jertfesc pentru idealul încreștinării depline a tuturor și – nu în ultimul loc – în numele milioanele care zac încă „în întuneric și în umbra morții”, chemăm deci, din nou, la rugă și jerfă pe toți credincioșii Eparhiei Noastre, care – călăuziți de vredniciei lor preoți – au știut să fie mereu în fruntea acțiunii misionare a bisericii noastre”⁷⁴.

Referindu-se la ultima colectă misionară, episcopul menționa că aceasta a avut un rezultat „care întrece (după cum rezulta din „Misionarul”, care se trimite deodată cu acest *Buletin*) cu peste de două ori tot ce s-a colectat anul trecut la Blaj și Lugoj împreună (1.598.202 Lei)”, ceea ce „a dovedit că încercările grele ale robiei horthyste de 4 ani n-au diminuat cu nimic, ci dimpotrivă au sporit atașamentul credincioșilor Noștri față de altarele străbune, prin care li s-a păstrat dragostea pentru limbă și neam, dar și elanul pentru tot ce servește mărirea lui Dumnezeu și propășirea bisericii”⁷⁵.

Pe aceste „bune temeiuri”, episcopul își exprima speranța „că însuflețirea de totdeauna pentru cauza sfântă a misiunilor nu se va dezminți nici de data aceasta și că devotamentul încercat al Ven. Cler eparhial va ști să asigure „Duminicii misiunilor” un rezultat spiritual cifrat cu multe zeci de mii de acte de pietate, iar colectei misionare ce va începe atunci o sumă vrednică de tradiția atât de mângâietoare a eforturilor de această natură ale Eparhiei Noastre. Chemarea Noastră pentru o continuare însuflețită a acestei tradiții este o chemare a Mântuitorului Însuși, care, atunci când a poruncit ucenicilor săi să „meargă în toată lumea și să vestească Evanghelia la toată făptura”, ne-a poruncit, implicit, și nouă tuturor să ajutăm, din toate puterile și pe toate căile, pe cei ce au darul de a se putea jertfi, făclii aprinse de dragoste pentru biserica Domnului, pe altarul sfânt al misiunilor”⁷⁶.

Circulara prezentată în ședința consistorială din 27 septembrie 1945 și tipărită în numărul VI al *Buletinului* episcopiei conținea detaliile tehnice ale activității, din care transpare însă și atașamentul față de instituția monarhică: „Începută la 21 Octombrie c., colecta misionară din acest an se va continua până la sărbătoarea sf. Arhangheli din 8 Noiembrie c. pentru ca, tot ce se va putea strânge până atunci în natură să se poată valoriza, alăturându-se la ceea ce se va fi putut colecta, pe căile cunoscute (AGRU, reuniuni mariane, comitete speciale etc.) în bani. Publicat în această zi de mare sărbătoare națională (ziua Majestății Sale Regelui), rezultatul se va comunica fără amânare și cel mai târziu până la 15 Noiembrie c., în forma obișnuită, dar fără a se trimite și banii (care se vor reține acum, excepțional, din retribuțiile de la stat ale preoțimii) Oficiului protopopesc, care le va totaliza apoi fără nici o întârziere, spre a Ni le putea prezenta până la data obișnuită de 10 Decembrie c.”⁷⁷.

Finalul documentului este sugestiv, fapt pentru care îl redăm integral: „Binecuvântând cu drag pe toți care vor ajuta, în orice chip, fie și numai printr-o scurtă rugăciune, ori printr-un singur ou de găină, cauza sfântă a misiunilor, încheiem această chemare la rugăciune și muncă, cu nădejdea că - *măcar din recunoștință către Maica Domnului, prin care s-a pus capăt războiului și am ajuns să fim iarăși între hotarele țării iubite* (s.n.) – nici o singură unitate parohială nu se va dejosii prin a nesocoti complet această chemare. O muncă luminată și febrilă – pornită și îndrumată, sub ochiul de veghe al șefilor districtuali, cu însuflețire de purtătorii Oficiilor parohiale – trebuie să asigure Eparhiei Noastre și de data

⁷³ *Ibidem*, 23.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

aceasta un loc de cinste între cei ce înțeleg să-și facă, din sprijinirea misiunilor, o sfântă datorie de cunoștință. Sus deci inimile și bunul Dumnezeu ne ajute!”⁷⁸.

O problemă importantă a fost cea a inventarierii bunurilor, ca urmare a deciziei Ministerului Cultelor nr. 37.754 din 10 septembrie 1945 care reglementa, în raport cu decretul-lege din 1941, chestiunea inventarierii bunurilor aparținând cultelor. Pentru a stabili modul concret de desfășurare a activității, în ședința consistorială din 22 noiembrie 1945, episcopul Alexandru Rusu a dispus ca „titularii tuturor parohiilor (pentru cele vacante administratorii lor interimari) să cerceteze înainte de toate, dacă în arhiva Primăriei se găsesc, ori nu, acte cu privire la inventarierea bunurilor parohiale. Dacă da, ele vor fi utilizate la lucrările de inventariere, care și altfel sunt a se face cu concursul primarului și (în materie de evaluare) cu acela al agentului fiscal, respectiv (la orașe) al Serviciului tehnic de la Primărie”⁷⁹.

În continuare, „utilizându-se Inventarele proprii ale parohiilor, se va proceda la o verificare la fața locului a tuturor imobilelor aparținând parohiei, consemnându-se într-un *Proces verbal* următoarele date: *Pentru bunurile imobiliare-Comuna* unde este situat imobilul. Numărul cărții funciare și cel topografic. *Descrierea* imobilelor înșirate taxative, aparte clădirile și aparte terenurile. La *clădiri* se va arăta din ce material este, cu ce este acoperită, numărul încăperilor (dacă are mai multe), anul construcției, starea în care se află și destinația. La *terenuri* se va nota felul (arabil, fânaț, islaz, vie, livadă, grădină, pădure, teren viran, etc.) și suprafața. *Valoarea imobilelor* și anume atât cea stabilită (dacă se află în arhivă) în 1940, ori apreciată acum la prețurile din 1940, cât și cea după prețurile de la 31 martie 1945. *Eventuala degradare sau distrugere* suferită de singuraticile imobile de la 1940 încoace, arătându-se când (data: anul, luna) a suferit degradarea și care este valoarea (prețul de înlocuire) de atunci (data degradării) și de acum (la 31 martie 1945) a pagubei. *Pentru bunurile mobile-Diverse bunuri mobile*. Se vor înșira (descrie) pe categorii și se vor evalua la prețul de la 31 martie 1945. *Diverse materiale*. Se vor descrie și evalua pe aceeași dată. *Efectele publice*. Hârtii de valoare (acțiuni, rente, etc.) și valoarea lor nominală. *Numerarul de casă* la 31 martie 1945”⁸⁰.

Procesele verbale, „făcute pe coli obișnuite, în câte 4 *exemplare originale* – separat pentru matre, și separat pentru fiecare filii cu avere aparte - urmează a fi semnate de toți care au contribuit la compunerea lor. Câte un exemplar din acestea se va păstra în arhiva parohială, al doilea se va da Primăriei, și două se vor trimite *extraurgent și cel mai târziu până la 12 decembrie c. Oficiului Protopopesc*”⁸¹.

În continuare, circulara viza modul de înaintare al documentelor și termenele de conformare: „în temeiul acestor procese verbale, datele referitoare la construcții (care interesează aparte sub raportul daunelor suferite) se vor totaliza de șefii districtelor, cu respectarea rubricilor referitoare, în *Borderoul* ce anexăm în câteva exemplare (dacă n-ar ajunge se vor adăuga file întregitoare) trecându-se apoi la fel, tot cu respectarea precisă a rubricilor, și în *Situația* comparativă, din care încă anexăm un număr egal de exemplare. Aceste „*Borderouri*” și „*Situații*” – care trebuie să ajungă la Minister cel mai târziu pe ziua de 31 Decembrie c. – ni se vor prezenta de șefii districtelor, *împreună cu câte un exemplar din Procesele verbale* (prinse în borderou aparte) cel mai târziu *până la 20 decembrie c*”⁸².

Importanța activității reiese și din fermitatea exprimată în final de către episcop: „convinși, că nimeni nu se va sustrage de la această datorie urgentă și că totul va fi făcut în condițiile prescrise, Ne place să credem că nu vom fi siliți să amendăm pe nimeni, *cu reținerea retribuției de la stat pe o lună*, pentru neglijență în această materie”⁸³.

⁷⁸ *Ibidem*, 24.

⁷⁹ *Buletinul*...nr.VII/1945, 27.

⁸⁰ *Ibidem*, 28.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

O problemă nouă a vizat modul de raportare la organizația înființată de comuniști sub titulatură de „Gruparea Preoților Democrați”, al cărei nume a fost schimbat în februarie 1945 în „Uniunea Preoților Democrați” (UPD) și care a făcut parte din Frontul Național Democrat⁸⁴.

Ideea creării unei organizații care să-i grupeze pe „preoții democrați” urmărea promovarea unei noi imagini a comuniștilor, ca promotori ai libertății religioase, preoții fiind chemați să conlucreze cu FND „pe terenul realizărilor sociale”⁸⁵.

Organizații similare celei din România au fost create și în alte state din Europa Central-Răsăriteană ajunse în sfera de influență sovietică, fapt care confirmă existența unor repere comune ale politicilor religioase inspirate de interesele sovietice. Aceste organizații aveau menirea să provoace breșe în cadrul bisericilor prin încurajarea disensiunilor dintre ierarhie și cler, să împiedice solidarizarea clerului în jurul partidelor democratice, să contribuie la încadrarea bisericilor în noile regimuri de democrație populară⁸⁶.

Președintele UPD, preotul ortodox Constantin Burducea a devenit ministrul Cultelor în guvernul condus de Petru Groza, în toamna anului 1945 fiind organizat la București un congres general al preoților și al tuturor cultelor, fapt menit să elimine o parte din suspiciunile față de noul regim politic. Buletinul oficial al episcopiei de la Baia Mare conține un „aviz” referitor la această problemă, pe care îl redăm integral: „Neavând altă posibilitate de-a informa urgent pe cei interesați și fiind chiar pe punctul de-a tipări acest Buletin dăm aici, pentru orientarea Ven. Cler eparhial, următoarele două avizuri (primul aviz se referea la o problemă școlară): 2. Președintele „Uniunii preoților democrați”, d. ministru Preot C. Burducea, Ne roagă să avizăm pe membrii Uniunii, că în zilele de 16 și 17 Octombrie c. se va ține – cum se știe altfel și din gazete – la București, cu binecuvântarea I.P.S. Sale patriarhul bisericii ortodoxe, un congres al preoților și altor slujitori ai cultelor, la care sunt poftiți toți care intră în această categorie. Cei ce doresc să participe urmează să anunțe în prealabil Uniunea organizatoare. Baia-Mare, la 4 Octomvrie 1945”⁸⁷.

Episcopii greco-catolici nu au ajuns la un consens referitor la participarea unei delegații a Bisericii Unite la congresul din București, episcopia Maramureșului nefiind reprezentată la manifestare. În schimb, eparhiile de Cluj-Gherla și Lugoj au trimis câte un delegat, protopopul Virgil Băliban din Cluj rostind și un scurt discurs⁸⁸.

Iritat de această participare, episcopul Alexandru Rusu a adresat arhiepiscopiei Blajului o scrisoare în care aprecia că prezența celor doi clerici la congres a cauzat bisericii „un însemnat prejudiciu”, sugerând ca, în viitor, participarea la manifestări publice a unor delegați ai bisericii unite să fie realizată doar în urma unor „aranjamente prealabile, peste cadrul autorizării ce pot să aibă în materii binișor delicate, cum a fost și aceasta”⁸⁹.

Nu este deci de mirare că guvernul a continuat să supravegheze îndeaproape activitatea episcopului prin instrumentele sale specifice, rolul principal revenind și acum, ca la începutul anului 1945, Frontului Național Democrat. Astfel, într-un document cu ștampila „Secret” trimis Consiliului Central al FND de la București la data de 29 septembrie 1945 de către Consiliul Raional Baia Mare se afirma că „mișcarea reacțiunii a devenit mai accentuată în regiune”, episcopul Alexandru Rusu fiind considerat „principalul sprijin moral pentru mișcarea antidemocratică, antiguvernamentală, antisovietică a reacțiunii din această regiune”⁹⁰.

⁸⁴ Bucur 2003, 147.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, 148.

⁸⁷ *Buletinul* 1945, 25.

⁸⁸ Bucur 2003, 149.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ ANMM, fond Consiliul Raional Baia Mare al Frontului Național Democrat (FND), dosar 1/1945, f. 1.

Termenii folosiți trebuie analizați și înțeleși în contextul epocii, toți cei care nu împărtășeau linia politică a noului regim fiind etichetați în acest mod. În continuare, expeditorii documentului afirmă că „de repetate ori i s-a atras atenția episcopului Dr. Al. Rusu, asupra activității sale politice reacționare, deasemenea și asupra a unora dintre subalternii săi – însă fără rezultat”⁹¹.

În sprijinul afirmațiilor privind „linia și activitatea politică reacționară a episcopului” erau anexate câteva documente, primul referindu-se la faptul că „în ziua de 23 Aug. 1945, Dr. Al. Rusu episcop, de la amvon anunța: poate în acest moment guvernul Groza este schimbat”⁹².

Expeditorii menționau apoi că „masele muncitoare indignate peste măsură de această predic-provocațiune, în ziua de 28 Aug. a.c., după o întrunire entuziastă de solidarizare cu guv. Groza, demonstrează pe străzi pentru guv. Groza și împotriva provocațiunilor reacționaro-fasciste. În timpul demonstrației, vreun provocator a spart un geam la rezidența episcopului”⁹³.

Următoarea acuza era aceea că „în ziua de 8 IX a.c., în fața a 5000 de țărani strânși cu ocazia pelerinajului, episcopul Dr. Al. Rusu, a vorbit ca un agent electoral. Se folosește de poziția sa bisericească pentru a fi unul dintre difuzorii principali din țară ai politicii manisto-legionare”⁹⁴.

Concluzia acestor afirmații pe care expeditorii le argumentau cu „documente anexate” era aceea că episcopul „se folosește de poziția sa, de biserică și de subalternii săi pentru a desfășura această activitate reacționară, dăunătoare țării”⁹⁵.

Un al doilea set de acuze se referea la conlucrarea dintre episcop și prefectul județului Satu Mare în plan politic: „Dr. Al. Rusu este un rafinat politician. A fost făcut episcop de către Iuliu Maniu. Și de atunci este strâns legat de protectorul său. Are poziții puternice și influență de conducere în aparatul de stat din județ. Prefectul reacționar al județului Satu Mare, Anderco Ștefan, de la început este sub influența și conducerea spirituală a episcopului Dr. Al. Rusu. Un control administrativ ar putea să dea în vileag toată activitatea reacționară, tot sabotajul acestui prefect”⁹⁶.

Concluzia logică a demersului Consiliului Raional Baia Mare al FND era următoarea: „îndepărtarea acestor două elemente și cât se poate de urgent este necesară în interesul reconstrucției economice și consolidării politice a regimului democratic din acest colț de țară. Cu îndepărtarea lor grabnică, reacțiunea din regiunea noastră va primi o lovitură puternică”⁹⁷.

Rezoluția de pe documentul înregistrat la Consiliul Central al FND din București și datată 11 octombrie 1945 era următoarea: „Dr. Vâscă, cercetare urgentă și referat cu propuneri. Va fi sesizat și d-l Ministrul al Cultelor”⁹⁸.

Urmarea a fost că, în 23 octombrie 1945, preotul Ioan Vâscă, inspector general la Ministerul Cultelor, se afla deja la Baia Mare pentru a cerceta veridicitatea plângerilor formulate la adresa episcopului Alexandru Rusu. Și, în stilul deja consacrat, procesul verbal încheiat la 23 octombrie 1945 era semnat, pe lângă reprezentantul guvernului, de un număr de 7 reprezentanți ai administrației locale și ai organizațiilor componente ale FND, care, „la apelul Pr. Inspector General Dr. Ioan Vâscă am declarat cele ce urmează drept informații concludente pentru veracitatea (sic!) plângerilor pe care Onor. Guvernul are cunoștință cu

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem.*

⁹³ *Ibidem.*

⁹⁴ *Ibidem.*

⁹⁵ *Ibidem.*

⁹⁶ *Ibidem.*

⁹⁷ *Ibidem.*

⁹⁸ *Ibidem.*

privire la activitatea dăunătoare bunului mers și intereselor guvernării democratice, de care s-a făcut vinovat P.S. Episcop Dr. Alexandru Rusu în regiunea Baia Mare”⁹⁹.

Documentul cuprindea zece puncte de acuzare la adresa înaltului ierarh, asupra cărora vom insista deoarece ilustrează diversitatea metodelor utilizate de guvern pentru a influența atitudinea clerului față de noul regim. Astfel, primul punct menționa că, „de la eliberarea regiunii noastre P.S. Episcop Dr. Alexandru Rusu a avut o atitudine dușmănoasă față de regimul democrat. Când din propriile noastre puteri a trebuit să organizăm un aparat administrativ înlocuind aparatul administrativ horthyst prăbușit și am solicitat concursul D-Sale, nu numai că nu ne-a dat nici un sprijin, dar mai mult a împiedicat elementele românești de sub influența D-Sale să primească funcțiuni în noua administrație democratică. În aceste împrejurări, fiind nevoiți a menține câteva elemente administrative din vechiul aparat, acest fapt a fost mai târziu exploatat chiar de D-Sa pentru ațâțări șoviniste, răspândind că și după eliberare tot străinii stăpânesc în această parte a României”¹⁰⁰.

În al doilea rând se reținea neimplicarea episcopului în reconstrucția economică: „după eliberare, când syndicatele și organizațiile democratice au chemat tot poporul la muncă pentru a pune în funcțiune minele, fabricile, a repara calea ferată și podurile distruse de fasciști, în urma cărora regiunea a rămas complet izolată, fără alimente, medicamente și materii prime, Clerul de sub conducerea D-Sale nu a dat nici un ajutor”¹⁰¹.

Al treilea paragraf se referea la faptul că, „în pastorală de Paști, între altele s-a ocupat și de convenția de armistițiu, despre care afirma că este relativ generoasă. La cenzură cuvântul „relativ” a fost șters. Pentru acest motiv, întreg pasagiul referitor la armistițiu a fost omis din pastorală. Iar mai târziu de la amvon si-a exprimat indignarea, cum vin unii nechemați să-l cenzureze pe D-Sa”¹⁰².

În al patrulea rând, comisia de anchetă sesiza că, „până la 23 August 1945 a fost arborat pe clădirea Rezidenței Episcopale numai tricolorul românesc, deși autoritățile cu ocazia diferitelor sărbători au invitat toate instituțiile să arboreze și drapelele Națiunilor Unite. Arborarea și a celorlalte drapele a făcut-o numai în urma intervenției categorice și energice în scris a FND-ului”¹⁰³.

Al cincilea cap de acuzare era acela că, „din diferite mine și întreprinderi a organizat grupuri de muncitori români, cu care ținea în mod regulat ședințe secrete la Rezidența Episcopală și la locuințele subalternilor D-Sale. Aceste grupuri aveau menirea de a face greutăți în uzine în ceea ce privește disciplina în muncă, mărirea producției, înfrățirea muncitorilor și a duce agitație în contra organizațiilor democratice și a Guvernului pe tema greutăților și a lipsurilor, pe care ni le-a lăsat ca moștenire regimul fascist și războiul său”¹⁰⁴.

O altă acuză era aceea că, „personal refuză, iar pe subalternii săi îi împiedică a lua parte la munca organizațiilor democratice”, fiind dat ca exemplu „cazul Preotului Berinde din Sighet, Maramureș, care activând în Apărarea Patriotică, spre mulțumirea tuturor, a fost chemat la Rezidența Episcopală, unde D-Sa i-a cerut să se retragă din organizație, pe motivul că ar fi acuzații contra lui în privința manipulării fondurilor și astfel ar compromite Biserica.(...) Sub această presiune Părintele Berinde s-a și retras”¹⁰⁵.

Un alt motiv de anchetă l-a constituit faptul că, la primirea „Batalionului 8 Vânători de Munte a refuzat să officieze împreună cu reprezentantul Bisericii Ortodoxe, amenințând că,

⁹⁹ *Ibidem*, f. 2. Un exemplar din acest document s-a păstrat și în Arhiva Serviciului Român de Informații, fond D, dosar 2322, f. 161-162, fiind citat în mai multe studii și lucrări.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 3.

în caz contrar, Biserica Gr. Cat. nu va participa la primirea și serbare organizată în acest scop”¹⁰⁶.

Totodată, „folosindu-se de poziția sa a influențat preoțimea să ia o atitudine contrară înfăptuirii Legii de Reformă Agrară”¹⁰⁷.

În altă ordine de idei, documentul face referire la faptul că, „organizațiile democratice și reprezentanții lor de mai multe ori în scris și chiar personal au intervenit pe lângă D-Sa pentru a-și schimba atitudinea și a lua măsuri în contra unora din subalternii săi. Toate aceste intervenții au rămas însă fără rezultat. Aceasta a determinat apoi FND-ul local ca printr-un memoriu să se adreseze Consiliului Central al FND, unde a relatat cuvântarea cu substrat politic ținută de D-Sa în ziua de 23 August a.c. în catedrala din Baia Mare și în ziua de 8 Septembrie a.c. la Șișești”¹⁰⁸.

Episcopul mai era acuzat că, „prin unii din subalternii săi ia parte activă la toată mișcarea reacționară din această regiune”, fiind nominalizat canonicul dr. Gheorghe Bob, „care lucrează foarte activ pe teren, fiind președintele așa numitei organizații Uniunea Democrată Română, care ține ședințe camuflate în localul băncii „Gutinel.” Activitatea acestei organizații ilegale, în care se întâlnesc principalele elemente ale reacțiunii, este de a duce în mod organizat munca, acțiunile provocatoare și ațâțările șoviniste și, în general a ține la suprafață mișcarea reacționară”¹⁰⁹.

Concluzia anchetei era aceea că episcopul Alexandru Rusu, „prin activitatea sa politică dușmănoasă democrației, Guvernului, Uniunii Sovietice și a dreptului naționalităților conlocuitoare, desfășurată la orice ocazie, provoacă nemulțumiri în rândurile poporului,” iar împreună cu apropiații săi „au devenit difuzorii principali ai știrilor alarmiste tendențioase, dăunătoare liniștii, muncii, poporului și Guvernului”, astfel că, „este absolut necesar - notau semnatarii procesului verbal - de a pune cât se poate de repede în imposibilitate pe D-Sa și sfetnicii principali în frunte cu Dl. canonic Dr. Gheorghe Bob, de a mai putea face rău țării noastre”¹¹⁰.

Documentul a fost semnat, în afara trimisului centrului, pr. Ioan Vâscă, de către Alexandru Orosz, primarul orașului Baia Mare, Ernest Miszovits, secretarul FND Baia Mare, Gavril Birtaş, secretarul regional al Sindicatelor Unite, Alexandru Farcaș, șeful Comisariatului de Poliție, Gheorghe Pop, secretarul Plășii Baia Mare, Florian Pop, șeful Gării și Aurel Berindan, membru în comitetul UP din localitate.

Ancheta de la Baia Mare ilustrează diversitatea metodelor utilizate de guvern în scopul influențării atitudinii clerului, în acest caz a clerului superior, față de noul regim.

Dealtfel, în acea perioadă, activitatea de supraveghere a ierarhilor greco-catolici a revenit mai mult decât organismelor politice, structurilor specifice precum Biroul II Contrainformații din cadrul Direcției Generale a Siguranței și Secția de contrainformații a Serviciului Special de Informații, acestea întocmind numeroase note informative, fișe personale și rapoarte, investigațiile, supravegherea și denunțul nefiind acțiuni izolate. Au fost întocmite fișe individuale care încercau să surprindă mai ales defectele celor supravegheați, atitudinea față de regim, legăturile cu partidele istorice, bunurile pe care le posedau, pentru ca, la momentul considerat potrivit, să poată fi folosite împotriva lor¹¹¹.

Aceste note informative despre ierarhii greco-catolici, ca dealtfel toate sursele documentare, trebuie deciptate cu metodele specifice istoriei, critica textelor respingând tentația idealizării și a preluării integrale a informațiilor.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ Dobeș 2004, 124-133.

Vom ilustra acest gen de documente printr-o notă informativă despre episcopul Alexandru Rusu a Serviciului Special de Informații din data de 5 noiembrie 1945¹¹².

Încă de la început, autorul notei menționează că „episcopul Alexandru Rusu este cunoscut ca un aprig militant catolic venit în Maramureș cu intenția de a încorpora pe toți românii în cadrele bisericii greco-catolice. A dus o luptă continuă împotriva Ortodoxiei și a dat neîncetat dovadă de intoleranță religioasă. În alte regiuni s-au mai văzut preoți ortodocși slujind la zile mari împreună cu cei greco-catolici. În Eparhia de la Baia Mare acest fenomen nu s-a petrecut niciodată”¹¹³.

În același timp, așa cum a remarcat istoricul Ioan-Marius Bucur, episodul din octombrie 1945 de la Baia Mare trebuie coroborat cu un alt eveniment, derulat câteva luni mai târziu, în martie 1946 – alegerile pentru demnitatea de mitropolit¹¹⁴.

Concluzionând, mărturiile documentare confirmă că, în perioada 1944-1945, Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului a reușit să își îndeplinească misiunea ecleziastică și cea socială, în pofida realităților politico-statale și militare care nu au fost deloc prielnice desfășurării normale a activității „slujitorilor altarelor”. Documentele cercetate aduc în discuție evenimentele petrecute în Maramureșul Istoric în perioada 23 august-18 octombrie 1944, surprinzând avaturile perioadei, suferințele populației, arestarea intelectualilor (inclusiv a preoților) români de către autoritățile maghiare imediat după ieșirea României din alianța cu Germania la 23 august, retragerea trupelor germane și maghiare și intrarea Armatei Roșii în Sighet în 18 octombrie 1944. Perioada următoare a fost însă una dificilă, Maramureșul intrând în ceea ce s-a numit „era ucraineană” care a durat până în 9 aprilie 1945.

După instalarea la 6 martie 1945 a unui nou regim politic în România, episcopul Alexandru Rusu a fost unul dintre ierarhii pe care autoritățile l-au urmărit și supravegheat constant, datorită rolului extrem de important pe care episcopul îl avea în cadrul comunității românești din Maramureș și Sătmăr, cu precădere după ce perioada ocupației maghiare îl validase ca lider incontestabil. Studiul aduce în atenție asemenea momente care s-au înmulțit și au crescut în intensitate odată cu apropierea alegerilor pentru demnitatea de mitropolit. Deși electorii l-au ales la 16 martie 1945, guvernul de la București nu l-a agreat și, în pofida numirii sale de către Sf. Scaun, episcopul de la Baia Mare nu avea să fie instalat niciodată la Blaj. Autoritățile au amânat *sine die* inițierea procedurilor pe care Concordatul le prevedea pentru numirea/confirmarea mitropolitului Bisericii Române Unite, menținând astfel o stare de provizorat în interiorul structurilor acestei confesiuni.

¹¹² Arhiva Serviciului Român de Informații, Fond D, Dosar 2322, f. 159-160, *Apud* Dobeș, 2008, 90.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Bucur 2003, 158. Scaunul mitropolitan de la Blaj era vacant încă din iunie 1941, după moartea mitropolitului Alexandru Nicolescu, însă alegerile au fost amânate, factorii determinanți fiind războiul, situația *de facto* a mitropoliei, ale cărei episcopii se aflau, după „arbitrajul de la Viena” (30 august 1940) atât pe teritoriul României cât și al Ungariei, problemele juridice ivite în urma acestui act, la care s-au adăugat, după anul 1945, problematica politică nouă, precum și situația internațională complexă și complicată.

Literatura

- ANMM Serviciul Județean Maramureș al Arhivelor Naționale.
- Bucur 2003 Ioan-Marius Bucur, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*, Cluj-Napoca, 2003.
- Buletinul* 1945 *Buletinul Episcopiei Greco-Catolice a Maramureșului*, Baia Mare, nr. I, 1945.
- Dobeș 2004 Andreea Dobeș, *Biserica Greco-Catolică în atenția serviciilor de informații (1945-1950)*, Țara Bârsei. Revistă de cultură, Brașov, 2004, p. 124-133.
- Dobeș 2008 Andreea Dobeș, *Episcopul Alexandru Rusu și regimul comunist (1945-1963)*, RevArhMM 1, 2008, 88-105.
- Gherheș 2002 Ilie Gherheș, *Maramureșul între Dictatul de la Viena și Conferința de Pace de la Paris (30 august 1940-10 februarie 1947)*, Baia Mare, 2002.
- MJIA MM Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș.
- Pușcaș 1995 Vasile Pușcaș (ed.), *Al Doilea Război Mondial. Transilvania și aranjamentele europene*, Cluj- Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995.
- Socol 1991 Aurel Socol, *Furtună deasupra Ardealului*, Cluj- Napoca, Biblioteca Tribuna, 1991.
- Șorban 1991 Raoul Șorban, *Emil Hațieganu*, Timpul, București, nr. 27/5 iulie 1991, 10.
- Varga 2011 Varga Zsolt, *Criminali și „Drepti” în vremuri de neomenie*, RevArhMM 4, 2011, 199-227.

From one regime to the next. The Greek-Catholic Bishopric of Maramureș in the period 1944-1945

(Abstract)

This study is based on the information included in the unedited ecclesiastical documents kept by the Maramureș County Museum of History and Archaeology and illustrates the way in which the Greek Catholic Bishopric of Maramureș, located in Baia Mare relates to the political and military events taking place in this region in the autumn of the year 1944 and throughout the year 1945. The studied documents highlight the events which happened in the historical region of Maramureș in the period 23 August– 18 October 1944, emphasising the changes which occurred in this period, the sufferance of the population, the arrests of the Romanian intellectuals (including the priests) by the Hungarian authorities right after Romania broke away from the alliance with Germany on 23 August 1944, the withdrawal of the German and Hungarian troops and the arrival of the Red Army in Sighet on 18 October 1944. The period that followed was very difficult, as Maramureș entered what would be called „the Ukrainian era”, which lasted until 9 April 1945.

After the installation, on 6 March 1945, of a new political regime in Romania, bishop Alexandru Rusu became, according to documents, one of the hierarchs placed under constant surveillance by the authorities due the extremely important role he played within the Romanian communities of Maramureș and Sătmar, particularly after he had been validated as an undisputed leader during the Hungarian occupation. Our study brings into discussion such moments, which became more frequent and whose intensity increased as the elections for the position of metropolitan approached. The election of Alexandru Rusu, on March 16, 1946, was not approved by the Romanian government and, despite his appointment by the Holy See, the bishop of Baia Mare would never be chaired at Blaj. The authorities postponed *sine die* the initiation of the procedures provided by the Concordat provided for the appointment/confirmation of the metropolitan of the Romanian Church United with Rome, thus maintaining a state of uncertainty within this denomination.

Viorel RUSU

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
viorelrusu70@yahoo.com

Cartea de aur a Afinăriei din Baia Mare

LUCIA POP

Cuvinte cheie: *minerit aurifer, instalația de afinare, colecții muzeale, Cartea de aur a Afinăriei de aur și argint, perioada 1934–1951, Baia Mare.*

Keywords: *gold mining, refining installation, museum collections, Golden Book of the gold and silver refinery, 1934–1951 period, Baia Mare.*

Contextul general necesar prezentării cărții de onoare a Secției de afinare din Baia Mare, cu numele generic, *Cartea de aur a Afinăriei de aur și argint*, constă în expunerea secvențială a evoluției instituționale miniere din această zonă, de la intrarea sub jurisdicția austriacă până în primele decenii ale secolului XX precum și scurta caracterizare a colecțiilor specifice din care face parte.

Evoluția mineritului în bazinul baimărean a fost de-a lungul timpului fluctuantă. Au alternat perioadele de dezvoltare cu acelea de stagnare sau regres în funcție de interesul manifestat de oficialități dar și de conjunctura social-politică. Distrugerile periodice provocate de atacuri străine asupra orașului, de surparea sau inundarea unor galerii sunt cauze care, asociate cu menținerea condițiilor foarte grele de lucru și a tehnologiei înapoiate, întrețineau și favorizau evoluția fluctuantă a mineritului. Această instabilitate a fost generată și de investițiile insuficiente iar desele schimbări ale proprietarilor au generat de asemenea etape de stagnare și chiar închiderea temporară a unor mine. În perioada cuprinsă între secolele XIV-XVII, în perimetrul orașului Baia Mare sunt consemnate mai multe lucrări miniere concentrate pe Dealul Crucii și Valea Roșie iar din secolul al XVIII-lea cele de pe Valea Borcutului, Valea Usturoiului și alte câteva puncte din zonă¹. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, minele din Baia Mare, intrate sub jurisdicția austriacă, au aparținut, din punct de vedere instituțional, de *Direcția minelor din Košice* (Kaschau, Cașovia-Slovenia). Înființarea *Inspectoratului superior minier* (*Inspectorat Oberamt*), în anul 1748, a deschis o etapă nouă cu importante schimbări organizatorice și tehnologice în evoluția mineritului. În cursul secolului al XIX-lea crește considerabil rentabilitatea exploatărilor miniere. Sunt amplificate lucrările pentru extinderea rețelei de filoane și deschiderea de noi galerii. Sunt introduse tehnologii avansate și se acordă mai multă atenție siguranței vieții în subteran. În ultimele decenii ale secolului amintit, atribuțiile Inspectoratului superior minier au fost preluate de *Direcția minelor și uzinelor metalurgice din Baia Mare* moment în care au fost demarate o serie de schimbări în administrația minelor.

După Unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918, toate proprietățile miniere care au aparținut Direcției minelor au trecut în proprietatea statului român iar instituția a primit numele de *Direcția minelor și uzinelor statului Baia Mare* (**pl.1/1**). De Direcția minelor Baia Mare, în această perioadă au aparținut, o vreme și exploatările Rodna Veche, Roșia Montană și Săcărâmb. Reutilizarea și modernizarea instalațiilor de extracție și prelucrare au determinat descoperirea de noi zăcăminte dar și o apreciabilă creștere a productivității miniere².

În România mineritul aurifer s-a dezvoltat preponderent în două regiuni și anume: în așa numitul patruleter aurifer al Munților Apuseni și în regiunea Baia Mare. Implicarea statului român a fost mult mai evidentă și mai eficientă în dezvoltarea mineritului din bazinul baimărean prin activitatea *Regiei Întreprinderilor Miniere și Metalurgice ale Statului din Ardeal* (**R.I.M.M.A.**, viitoarea Societate „*Minaur*”). Pe de altă parte a fost foarte importantă prezența și implicarea capitalului privat în activitatea minieră, a societăților particulare,

¹ Kacsó 2011, 118-119.

² Kacsó 2011, 122.

unele cu capital străin (Phönix, Petroșani, Aurum etc.) dar nu au fost neglijăți nici micii producători grupați și ei în asociații care au fost în mod evident încurajați.

O mare problemă a mineritului aurifer din Transilvania, înainte dar și după 1918, a constituit-o ultima etapă din procedeul tehnologic de obținere a metalului prețios de mare finețe și anume afinarea. Cel mai modern procedeu de afinare, la vremea respectivă a fost considerat procedeul electrolitic. Acesta presupunea două etape importante și anume: separarea argintului cu obținerea nămolului aurifer și separarea aurului, depunerea acestui la catozi de unde era recoltat și turnat în lingouri³.

Deși Transilvania asigura în jur de 90% din producția de aur a Ungariei, până în anul 1918, singura instalație de afinare se afla la Schemnitz (Banska Stiavnica –Slovia). După 1918, aurul brut obținut în Transilvania s-a predat Consiliului Dirigent iar după desființarea acestuia, în aprilie 1920, aurul brut s-a predat către Banca Națională a României. Pentru obținerea metalului prețios, aur și argint, de mare finețe, statul român a trimis, o perioadă de câțiva ani, aurul brut provenit de la Firiza de Jos, Strâmbu și Zlatna, spre afinare la Londra ceea ce ridica o serie de probleme inclusiv financiare⁴. Pentru a elimina aceste inconveniente dar mai ales pentru a face față nevoilor interne, este luată hotărârea de a construi în România trei instalații de afinare, două în zona Baia Mare și una la Gurabarza în Apuseni. Dintre cele două instalații înființate la Baia Mare instalația construită de Societatea „Petroșani” la Săsar (1943) se pare că nu a beneficiat de activitate industrială niciodată.

La Baia Mare a fost înființată în perioada 1923-1925, prima secție de afinare a aurului și argintului din România, începând producția în anul următor. Instalațiile și utilajele au fost furnizate de firma *Siemens & Halske* din Germania (Berlin), pentru suma de 1.183.062 lei. Această instalație deservea minele statului și producătorii particulari cu excepția Societății Mica, aceasta vânzând aurul brut direct către B.N.R. care îl depozita în spațiile sale de tezaurizare. Vechea secție de afinare a aurului și argintului (1925) cuprindea, conform documentelor de arhivă, toate elementele tehnice specifice ultimei etape a procesului de preparare în vederea obținerii, în formă pură, a metalelor prețioase, aur și argint. Capacitatea instalațiilor de afinare din această perioadă de început era de 1000 kg, respectiv 4000 kg, aur fin și argint fin pe an⁵. Din cauza creșterii producției de aur brut, foarte curând capacitatea instalațiilor de afinare de la Baia Mare, care rămâneau în continuare unice în România, a fost depășită astfel încât s-a pus problema refacerii acestora după noi standarde tehnologice. Aceeași firmă *Siemens & Halske*, se regăsește alături de alte două firme participante la licitația din anul 1932 pentru retehnologizare în vederea rentabilizării instalației, a creșterii capacității de producție. Aceste lucrări au fost finalizate în anul 1933 afinăria băimăreană fiind la acea dată una dintre cele mai moderne din Europa. Construită după modelul celei din Baia Mare, o nouă instalație de afinare a fost deschisă la Gurabarza în anul 1937 și a funcționat până în anul 1946, într-o primă etapă⁶. După această dată Baia Mare redevine o perioadă de timp singurul centru de afinare din țară. Afinăria de la Baia Mare a funcționat neîntrerupt în vechea locație din incinta Direcției minelor până în anul 1967 când au fost puse în funcțiune noile instalații din arealul Uzinelor metalurgice Phönix. O parte a vechilor instalații și utilaje au fost duse în noua locație dar o mare parte din ele au rămas fiind păstrate *in situ*, încorporate astăzi în patrimoniul și în spațiile administrate de Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș (pl.1/2). Așadar, în perioada 1925-1967, în spații administrate astăzi de muzeu a funcționat prima instalație de afinare a aurului și argintului din România ca secție a Direcției minelor și uzinelor statului Baia Mare. Deși a fost un spațiu

³ *Enciclopedia*, 1939, 171.

⁴ Baron, 2010, 194.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, 201-202.

în care munca se termina zilnic cu turnarea în lingouri a metalului prețios de mare finețe totuși, o perioadă lungă de timp, aceste spații au fost deschise publicului vizitator.

Înainte de a prezenta cartea de onoare a afinăriei, considerăm oportune câteva considerații generale privind patrimoniul și mai ales colecțiile specifice din care aceasta face parte. Având în vedere faptul că Baia Mare a fost un important oraș minier, primele colecțiile muzeale au cuprins, încă de la începuturile constituirii lor, în jurul anilor 1900, obiecte specifice acestei vechi îndeletniciri.

La început prin donații apoi prin achiziții, aceste colecții s-au dezvoltat în timp devenind astăzi una dintre cele mai importante și reprezentative colecții de acest fel din România. Ca și structură acest patrimoniu cuprinde obiecte tridimensionale (unelte, mijloace de transport, instalații, recipiente de preparare, aparate de topografie, balanțe și grutăți, tipare de sigilii) și un foarte consistent fond documentar (planșe tehnice, fotografii, clișee pa sticlă, hărți, cărți și manuscrise), patrimoniu care se înscrie ca datare în perioada cuprinsă între secolele XIV și XX. O constantă în dezvoltarea de-a lungul timpului a acestor colecții speciale, alături de donațiile făcute periodic de către instituțiile de profil, Direcția Minelor (după 1900), Centrala Minelor (anii 1980-1985) sau REMIN (anii 2000), cu sediul în Baia Mare sau instituții miniere din zonele Baia Sprie, Cavnic, Borșa, Târgu Lăpuș, o constituie descoperirile întâmplătoare sau în contextul cercetărilor arheologice sistematice precum și recuperările de pe teren. Acest patrimoniu de excepție alcătuit din colecții bine conturate, permite o fericită completare a istoriei documentare scrise privind evoluția mineritului în Maramureș pentru o perioadă de peste 500 de ani.

Revenind la cartea de onoare a afinăriei din Baia Mare menționăm faptul că acest document face parte din patrimoniul secției de istorie, segmentul tehnicii miniere, a intrat prin achiziție în anul 1991 (Număr de inventar: 411 D), în prezent fiind în curs de clasare cu propunerea categoriei juridice Tezaur.

Cartea de Aur a Afinăriei din Baia Mare consemnează impresii ale vizitatorilor din perioada 1934-1951. Documentul manuscris, format *in folio*, are 49 de file, 85 de pagini scrise și cuprinde aproximativ 300 de semnături. Textele manuscrite sunt redactate cu scriere cursivă în limbile: română, franceză, germană, maghiară, rusă și bulgară și reflectă impresiile celor care au vizitat spațiile afinăriei după retehnologizarea acesteia până în anul 1951, an în care, probabil, vizitele au fost oprite. Menționăm faptul că, așa cum rezultă din aceste consemnări, nu existau restricții, vizitatorii făcând parte din cele mai diferite categorii sociale și profesionale, de la reprezentanți ai regalității și înalți demnitari de stat la simpli preoți, profesori sau elevi. Prin conținut *Cartea de Aur* are valoare documentară ea ilustrând istoria evenimentială desfășurată în Baia Mare. Spre exemplu perioada ocupației horthyste este consemnată cu însemnări în limba maghiară începând cu data de 9 septembrie 1940 și terminând cu 16 octombrie 1944 (7 septembrie 1940 trupele horthyste au intrat în Baia Mare iar în 17 octombrie 1944 a intrat armata română). Ultimele însemnări făcute în anul 1951 probabil sunt și ultimele făcute în perioada în care instalațiile de afinare puteau fi vizitate. Ce puteau vedea vizitatorii? Conform unor descrieri destul de amănunțite făcute în publicații de specialitate, în sala de electroliză se aflau 10 băi pentru argint, 5 băi pentru aur (5), cuptoare pentru topirea metalelor, în incintă se mai aflau un laborator de docimazie, o sală pentru cântărirea boabelor de aur brut precum și un atelier de reparații⁷. Există bineînțeles spațiul special de depozitare a lingourilor de aur și argint, respectiv trezoreria, unde accesul publicului vizitator a fost interzis.

Din utilajele și instalațiile care au existat în incinta secției de afinare din Baia Mare în perioada interbelică se mai păstrează astăzi, *in situ*, următoarele:

- Cuptor mare pentru. topit argint(cu hota);
- Cuptor mic pentru topit aur (cu hota);

⁷ *Ibidem*, 205.

- Generator de curent continuu pentru instalația de electroliză (unul din cele trei existente în perioada interbelică);
- Scheletul metalic al instalației electrolitice pentru argint;
- Patru cuve folosite odinioară în instalația electrolitică pentru aur;
- Pod rulant (pentru. manevrarea cuvelor și tăvilor de electroliză);
- Cementator (moara), care producea nămolul bogat în argint care mergea la electroliză (unul din două existente înainte);
- Filtre (nuci) cu vacuum pentru. spălarea nămolului de aur și argint.

Aceste elemente tehnice sunt distribuite în două spații din cele trei în care a funcționat afinăria. Spațiul destinat păstrării în siguranță a lingourilor la care se accede printr-un coridor îngust din prima sală, este de formă circulară, cu sistemul de protecție adecvat păstrării valorilor respectiv o masivă ușă metalică cu sistem cfrat de deschidere. În interiorul acestei încăperi sunt distribuite rafturi de lemn pe care se așezau lingourile, lingotierele, cântarele, resturile de metal prețios și documentele aferente. Din acest loc lingourile de aur și argint luau drumul Băncii Naționale a României. Titlul (puritatea) metalelor prețioase era cuprinsă între 999,5-999,8 gr la kg, iar greutatea lingourilor era de 6,600-7 Kg pentru aur și aproximativ 10 Kg pentru argint⁸.

Vom prezenta în cele ce urmează considerații privind însemnările din cartea de onoare insistând asupra acelor consemnări care prin conținut sau datorită semnatarilor au o valoare documentară și memorială deosebită.

Principiul de prezentare a impresiilor și constatărilor publicului vizitator este cel cronologic cum apar de altfel în conținutul documentului. Desigur că, asemenea tuturor documentelor de acest fel, vorbim despre texte cu grafie foarte diferită, de multe ori sunt fragmente ilizibile așa cum foarte multe semnături sunt indescifrabile. Cu toate acestea valoarea documentar-istorică nu este afectată iar caracterul de unicitate fac din acest document unul de importanță națională.

Foaia de titlu prezintă un text scris caligrafic, cu majuscule, în care se regăesc instituțiile care coordonau activitatea minieră din zonă și bineînțeles titlul cărții de onoare. Acest text este: „MINISTERUL INDUSTRIEI ȘI COMERȚULUI; REGIA INTREPRINDERILOR MINIERE ȘI METALURGICE ALE STATULUI DIN ARDEAL; DIRECȚIA MINELOR ȘI UZINELOR BAIA MARE; CARTEA DE AUR A AFINĂRIEI DE AUR ȘI ARGINT” (pl.2/1).

Prima pagină a cărții de onoare consemnează, începând cu luna iunie, vizitele unor demnitari și a unor personalități cunoscute la vremea aceea. Astfel, primul semnatar este Constantin Georgescu, secretar general în Ministerul Industriilor și Comerțului: „Cu toată admirațiunea pentru geniul și munca românească. Cu noroc mereu înainte pe calea propășirii” (26.06.1934). În toamna aceluiași an (02.09.1934), stația de afinare este vizitată de Alexandru Rusu, episcopul Eparhiei Greco-Catolice a Maramureșului care însoțea doi reprezentanți ai papalității dintre care unul consemnează. „Sunt bucuros de a fi vizitat minele din Baia Mare, ofer cele mai bune felicitări D-ului Director” (pl.2/2) Elevii și studenții se numărau deseori printre vizitatori. Spre exemplu: „Profesorii și elevii Școalei Politehnice *Regele Carol* din București aduc expresia sentimentelor lor de admirație pentru strălucita activitate depusă de inginerii de la Direcția minelor din Baia Mare (16.04.1935).

În general sunt apreciate de către vizitatori explicațiile pertinente și pe înțelesul tuturor care le erau oferite, informații în general referitoare la fluxul tehnologic din spațiul afinăriei. Era pentru români un domeniu industrial nou și foarte puțin cunoscut iar Baia Mare era singurul loc din țară la data respectivă unde acesta se desfășura așadar, vizitatorii primeau informații despre parcursul aurului din subteran și vedeau pentru prima dată cum era obținut în formă pură metalul prețios.

⁸ Ibidem, 206.

Adânc impresionați de cele văzute și auzite vizitatorii își exprimau mulțumirile și satisfacția de a fi martorii acelor transformări extraordinare posibile unei tehnologii de ultimă oră, una dintre cele mai moderne din Europa.

Astfel, unul dintre numeroșii delegați ai Băncii Naționale a României consemnează: „cu cele mai bune mulțumiri pentru lămuririle date și gentilețea arătată” (19.04.1935).

În perioada 1934-1937 afinăria a fost vizitată de personalități mai mult sau mai puțin cunoscute. Astfel amintim pe: Valeriu Pop, ministru al Industriilor și Comerțului (19.09.1935), episcopul Lugojului, Alexandru Nicolescu, mitropolit al Blajului între 1935 și 1941 (25.10.1935), Ioan Costinescu ministru al Sănătății și Ocrotirii Sociale în guvernul Tătăărăscu (1936), Eugen Dunca, prefectul de Cluj (1936), Vasile Stan (1875-1945), arhiereu vicar la Mitropolia Ardealului, primul episcop al Episcopiei Ortodoxe a Maramureșului (reînființată în anul 1937).

Spre exemplu, episcopul Vasile Stan, în timpul vizitei oficiale însoțit fiind de Alexandru Baci, protoiereu din Bucovina, de Sebastian Stanca, consilier eparhial din Cluj, de Oreste Tarangul, consilier referent din Cernăuți și de alți reprezentanți ai bisericii din județul Bălți, Basarabia (25.10.1937), consemnează următoarele: „Dumnezeu să binecuvânteze cu harul său pe producătorii de aur care împodobește și sfintele altare bisericesti”.

Ilie Gănescu, inspector general în Ministerul de Interne, cu soția sa Corina, consemnează următoarele: „Admirând munca românească condusă de inginerii noștri, le urăm spor, noroc și progres mai cu seamă că autoritatea superioară a luat în grija sa deosebită încurajarea acestei valoroase industrii” (21.09.1936). Face referire la trecerea minelor în proprietatea statului român după anul 1918.

Aurul a fascinat în toate timpurile astfel că toți vizitatorii de la mic la mare, indiferent de vârstă și ocupație sau funcție ascultau cu deosebit interes explicațiile date de inginerii din afinărie. Spre exemplu, un vizitator oarecare spune: „Am văzut cu multă plăcere și am ascultat cu mult interes lucrările și mijloacele de dobândire a prețiosului metal-aurul-bogăția și frumusețea țării. Mulțumiri alese pentru explicațiuni” (iunie 1937). „Cu mult drag am vizitat modul cum este strânsă bogăția țării noastre bucată cu bucată spre binele celor care o locuiesc și o iubesc”, semnează maior Petre, Corpul Grănicerilor și locotenent I. Stoian (09.01.1937). Aurul este perceput și definit în feluri foarte diferite, el este fie bogăția supremă a țării fie un „zeu” al tuturor.

„Extrem de interesant și de aceea mulțumesc Direcției care mi-a dat posibilitatea să admir acest zeu al omenirii...aurul!” semnează colonel Mihail P. Grigoriu, inspectorul Comadamentului II Treitorial și colonel Muntean Ioan, comandantul Cercului de Recrutare Satu Mare și Baia Mare.

Studentii și elevii care vizitau deseori în grupuri instalațiile de afinare erau extrem de interesați de „drumul aurului”, erau fascinați de importanța acelei tehnologii precum și de acuratețea informațiilor oferite de specialistul, inginerul care-i însoțea. Iată câteva impresii lăsate nouă peste timp de astfel de vizitatori: „Am vizitat cu mult interes instalațiile de exploatare minieră ale Statului din Baia Mare și suntem recunoscători Direcțiunii de exploatare care a fost cum nu se poate spune mai prevenitoare pentru a ne face vizita cât mai interesantă”. Școala Politehnică din Iași (15.07.1937); „Excursia Colegiului Național Carol I din Craiova, cl. VIII-a științifică. Mult interes și prin frumoasele explicații ne-am îmbogățit sufletul și mintea de bogățiile țării noastre” Conducătorul excursiei, prof. M. Danciu (19.07.1937).

Tinerii erau cei mai impresionați de cele văzute. Astfel, un alt grup, elevi de la Liceul „Sf. Vasile” din Blaj își exprimă admirația pentru „bogățiile neprețuite care se găsesc în pământul acestui minunat colț de țară” (09.09.1937).

Deseori, oameni cu mari răspunderi în societatea românească din acele timpuri, veneau la Baia Mare însoțiți de familiile lor. Generalul de Divizie, Florescu, împreună cu

soția Florentina și fiicele sale, Viorica și Rodica, ne-au lăsat peste timp aceste mărturii: „Am vizitat Afinăria de Aur și Argint din Baia Mare rămânând în admirație pentru această producție a țării noastre pe care personalul de direcție o conduce cu atâta măiestrie” (07.09.1937). În toamna aceluiași an, vizitează afinăria inginerul Bulat, directorul Salinei Ocna Șugatag, cu soția, inginerul P. Butuc, directorul Cămării din Sighet precum și Constantin N. Tomescu, eminent profesor universitar din Chișinău, aceștia au format un grup însoțit de Gheorghe Latiș, binecunoscută personalitate băimăreană.

Deosebit este mesajul lăsat nouă de către „un preot din Cernăuți”: „La 18 septembrie 1937 am avut plăcuta ocaziune să văd întreg procesul pregătirii aurului până la depozitarea lui în tezaurul minei. Mulțumesc d-nului subdirector Marin, inginerului Zoltan Walincs și conducătorului Chio... pentru bunăvoința ce mi-a arătat-o. Rog ca Domnul nostru Iisus Hristoa să le dea sănătate și tot binele”.

Anul 1938 aduce mai puțini vizitatori comparativ cu anii precedenți. Probabil acest lucru are legătură cu precipitarea evenimentelor plice la nivel european. Este semnalat spre exemplu un grup de medici și farmaciști din Caracal care au fost impresionați de instalațiile care „produc aur și argint-bogățiile țării din cele mai importante” sau un grup de de ingineri care și-au exprimat „toată considerația pentru știința și munca colegilor”.

Evident este faptul că în perioada 1938-prima jumătate a anului 1940 predomină vizitele grupurilor de militari probabil din același considerente amintite mai înainte. Dintre vizitele din această perioadă amintim revenirea episcopului Eparhiei Greco-Catolice a Maramureșului, Alexandru Rusu, însoțind de această dată un cardinal (20.09.1939). Puțin mai târziu, un simplu inspector C.F.R. din București, pe nume Nanu Ioan, ne spune de ce este bine ca românii să viziteze aceste spații ale afinăriei din Baia Mare: „Am vizitat bogăția cea mai mare a țării care merită a fi văzută de bunii români spre a-și cunoaște și păzi țara” (13.11.1939).

Ultima consemnare dinaintea Diktatului de la Viena (30 august 1940), când regiunea de nord-vest a României a intrat în componența Ungariei, este din data de 28 august și constă doar într-o semnătură indescifrabilă. După această dată, așa cum am menționat în parcurs, a început perioada ocupației horthyste reflectată în document cu însemnări în limba maghiară începând cu data de 9 septembrie 1940 și terminând cu 16 octombrie 1944. Prima consemnare, în traducere, este: „Prima vizită oficială la Baia Mare și împrejurimile miniere după revenirea la Țara-mamă. D-zeu să binecuvânteze pe unguri” (pl.3/1). Această primă vizită oficială are loc la două zile după intrarea lui Horthy Miklós în Baia Mare, la 7 septembrie 1940.

Este momentul oportun pentru prezentarea conjuncturii istorice prin care trecea în acea perioadă mineritul băimărean. Spuneam la începutul acestei prezentări că în zona orașului Baia Mare erau proiectate două afinării, una în incinta Direcției Minelor și una la Săsar, aceasta din urmă era responsabilitatea Societății „Petroșani”. Societatea comandase la aceleași firme din Berlin (Siemens & Halske) principalele componente ale stației. Lucrările au fost începute în anul 1942 urmând a fi finalizate în anul următor. Însă, Ministerul Maghiar de Finanțe pe considerentul că afinarea este apanajul exclusiv al Statului a oprit proiectul intenționând să monteze toată aparatura și linia tehnologică în incinta Direcției Minelor alături de instalația existentă acolo. Au avut loc tratative între Societatea „Petroșani”-sucursală din Ungaria și Ministerul Maghiar de Finanțe dar mersul războiului a schimbat cursul evenimentelor făcând ca în martie 1945, nord-vestul Transilvaniei să treacă din nou sub jurisdicția statului român iar instalația de afinare a Societății „Petroșani” nu a înregistrat nici un progres. De altfel, această instalație a funcționat intermitent și numai experimental, numai pentru încercare, în fiecare an apărând alte probleme care întârziu funcționarea sa pe scară industrială. Pe de altă parte Secția de afinare de la Direcția Minelor din Baia Mare avea capacitatea tehnică suficientă pentru producția de metale prețioase a României din perioada

respectivă⁹. Informații documentare privind Secția de afinare din Baia Mare pentru perioada 1944-1946 sunt foarte puține dar se presupune că nu au avut loc schimbări importante cel puțin în structura organizatorică. În schimb se știe cu certitudine că, de la 1 februarie 1946, când s-a oprit funcționarea stației de afinare a Societății „Mica” de la Brad, toată producția de aur brut din România a fost preluată spre afinare de Direcția Minelor și Uzinelor Statului din Baia Mare¹⁰.

Revenind la cartea de onoare, în perioada ocupației horthyste instalațiile de afinare au continuat să fie vizitate de grupuri compacte, de familii, de oficialități, în majoritate maghiari, puține fiind cazurile în care textele însemnărilor sunt mai consistente. Ultima consemnare, în limba maghiară, din perioada ocupației, este datată 16 octombrie 1944, cu următorul conținut tradus: „Cu inima îndurerată, toți laolaltă ne luăm rămas bun cu voia lui Dumnezeu care ne-a despărțit de locul acesta” (pl.3/2). În anii 1945-1949, sunt relativ frecvente vizitele în grup a militarilor și a reprezentanților B.N.R.

Dintre vizitele oficiale din această perioadă amintim grupul format din George Siliu, secretar general în Ministerul Afacerilor Interne, Mihai Șuta, prefectul de Satu Mare și Gheorghe Palcău, subprefect (05.09.1946) sau vizita ministrului Minelor și Petrolului, Tudor Ionescu (12.06. 1947).

În general se aduc mulțumiri pentru munca depusă de tehnicieni și muncitori după ce „Prin bunătatea celui de sus, care ne-a adus din nou dreptatea, am început munca în această instalație...ca sfânta noastră țară din nou să-nflorească”, cum spunea un funcționar al B.N.R. (24.04.1947). Printre ultimele vizite (21.12.1949), se numără aceea a unui grup de geologi bulgari care felicită echipa de conducere a secției de afinare și aduc mulțumiri pentru explicațiile acordate (pl.4/1). În anii 1950-51, vizitele sunt foarte rare, ultima însemnare fiind din 23 februarie 1951 (pl.4/2).

Din multe impresii consemnate de români, din toate regiunile istorice, în mod evident răzbate patriotismul, mândria de a fi român și mândria de a avea asemenea bogății, ceea ce nu este de mirare într-o perioadă istorică frământată. Nu puțini sunt aceia care recunosc faptul că, pentru păstrarea acestor bogății este nevoie de putere și muncă multă dar, în egală măsură de prevedere și cinste. În ceea ce-i privește pe străini, aceștia își manifestă în primul rând uimirea și admirația pentru tehnologia avansată dar și pentru dimensiunile neașteptate ale bogățiilor subterane românești.

⁹ *Ibidem*, 198-201.

¹⁰ *Ibidem*, 213.

Literatura

- Baron 2010 Mircea Baron, *Instalațiile de afinare a aurului brut de la Baia Mare și Săsar până în anii '40 ai secolului al XX-lea*, RevArhMM 3, 2010, 193-215.
- Enciclopedia 1939* *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1939.
- Kacsó 2011 Carol Kacsó, *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, BiblMarm 3, Baia Mare, 2011.

The Golden Book of the Baia Mare Refinery

(Abstract)

In the period 1925-1973, in the buildings currently held by the Maramureș County Museum of History and Archaeology, operated the first gold and silver refining plant in Romania, which was a section of the Directorate of State-Owned Mines and Plants in Baia Mare. Although it was a place where work finished every day by casting fine precious metal bars, these buildings were opened to the public for a long time. Therefore, *The Golden Book of the Gold and Silver Refinery* includes the impressions of the people who visited the refinery in Baia Mare in the period 1934-1951. The hand-written entries and the over 300 signatures included bestow a special documentary and memorial value to this book of honour. Among the visitors visitors to the refinery were high officials of the Romanian state, representatives of the army and the church, but also professors, doctors, teachers and students. Thus the document reflects the visitors' impressions but some important historical events as well.

Lucia POP

Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș
lucipop50@yahoo.com



- 21 Baia-Mare Intrarea la rafinăria de aur.
1. Sediul Direcției minelor și uzinelor statului din Baia Mare, perioada interbelică.
Headquarters of the State mines and factories from Baia Mare, the interwar period.



2. Componente ale vechii afinării păstrate *in situ*: cuptoare, generator de curent continuu, parte din instalația electrolitică.
Components of the old refineries preserved *in situ*: ovens, DC generator, part of the electrolytic installation.

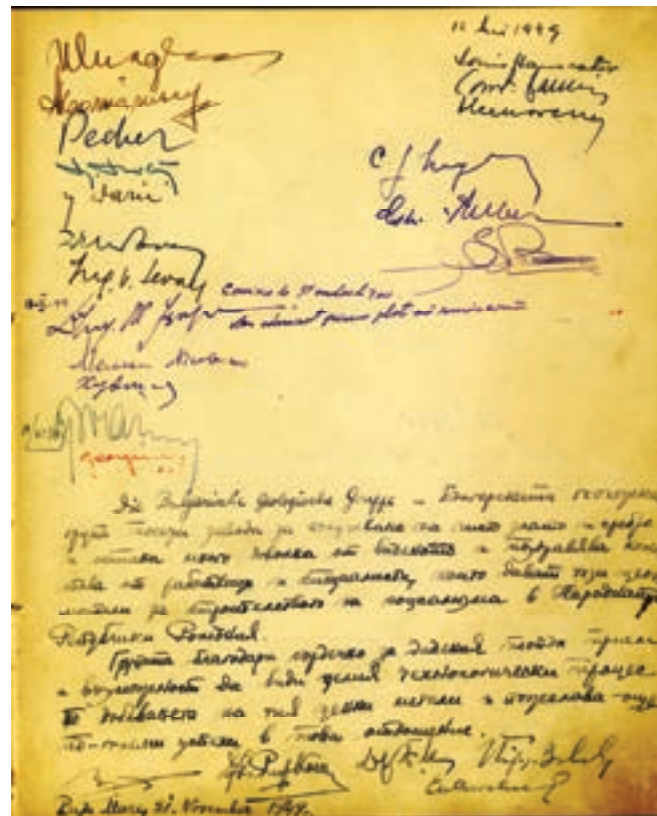
Pl.1



1. Cartea de aur a afinăriei de aur și argint, Foaia de titlu.
Golden Book of the gold and silver refinery, the title page.



2. Cartea de aur a afinăriei de aur și argint, pagina 1.
Golden Book of the gold and silver refinery, page 1.



1. Cartea de aur a afinăriei de aur și argint, pagina 84.
Golden Book of the gold and silver refinery, page 84.



2. Cartea de aur a afinăriei de aur și argint, pagina 85.
Golden Book of the gold and silver refinery, page 85.

**Cristian Virag, *Situl neolitic Halmeu-Vamă*,
Editura Muzeului Sătmărean 2015**



Cristian Virag, *Situl neolitic Halmeu-Vamă*, Editura Muzeului Sătmărean 2015, 301 pagini din care 151 de pagini de text (rezumatul cărții în limba engleză și ucraineană), 149 de ilustrații (hărți, planuri de săpătură, desenele materialului arheologic precum și fotografii ale acestuia și imagini din timpul cercetărilor arheologice). Autorul, cercetător la Muzeul Județean Satu Mare, cu preocupări pentru perioada preistorică din zona de nord-vest a României, zona Ungariei și Ucrainei, a cărui activitate științifică poate fi urmărită în studiile

publicate în reviste de specialitate (în colaborare sau ca unic autor), reușește și prin această lucrare să aducă un plus de informații cu privire la cercetările întreprinse în situl de la Halmeu-Vamă.

Cartea prezintă rezultatul cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl mai sus amintit în perioada 2000 - 2014 și este structurată pe capitole, numerotate de la I la VI: *Cadrul Geografic, Istoricul Cercetărilor, Cultura Materială și Spirituală, Organizarea Internă a Așezării, Corelații Cronologice și Culturale, Concluzii* iar la finalul lucrării Bibliografia și Lista Ilustrațiilor.

În capitolul dedicat cadrului geografic sunt prezentate zona în care este situat situl, sistemul hidrografic, solurile, paleoflora și paleofauna, acesta fiind continuat cu istoricul cercetărilor din situl de la Halmeu, punctele *Vamă* și *Király-Domb (Dâmbul Craiului)* – cercetările sunt prezentate pe ani cu numărul complexelor descoperite și descrierea acestora. Capitolul al treilea, *Cultura Materială și Spirituală*, prezintă totalitatea materialului arheologic descoperit de-a lungul cercetărilor: materialul ceramic, materialul special (plastică, vase miniaturale etc.) și materialul litic. Capitolul cuprinde o serie de grafice, tabele și date statistice realizate pe baza materialului arheologic descoperit. În urma cercetărilor de teren, corelate cu metode moderne de cercetare de genul măsurătorilor magnetometrice, limitate de unele restricții, s-au făcut observații privind organizarea internă a așezării: sistemul de fortificație, locuințele (de suprafață, adâncite și cele semiadâncite) precum și un număr mare de gropi cu sau fără precizarea funcționalității acestora (gropi pentru exploatarea lutului transformate ulterior în gropi menajere, gropi de provizii, gropi de pari/stâlpi etc.). Pentru capitolele de final, *Corelații Cronologice și Culturale și Concluzii*, autorul prezintă pe baza unei bibliografii bine documentate o serie de date și informații ale orizonturilor culturale situate la același palier cronologic cu descoperirile de la Halmeu-Vamă. Natura cercetărilor întreprinse, săpături arheologice preventive, determinate de construcția unor clădiri, nu a permis o cercetare de amploare a sitului, dar informațiile furnizate precum și materialele rezultate în urma cercetărilor au fost încadrate de autor în recent definita cultură Zau.

Modalitatea în care sunt prezentate rezultatele cercetărilor din situl de la Halmeu-Vamă reprezintă un exemplu demn de lăudat și de urmat. Lucrarea cuprinde date tehnice, date statistice (de exemplu pentru ceramică au fost studiate un număr de 8000 de fragmente), informații și interpretări cu privire la manifestările culturale din perioada neolitică din zona de nord-vest a României. Demersul ar trebui urmat și de alți cercetători sau de instituții care realizează săpături arheologice preventive (exemplul cercetărilor realizate cu ocazia construirii de autostrăzi – sunt numeroase situațiile în care după finalizarea săpăturilor, vestigiile arheologice *sunt uitate* în depozitele instituțiilor) pentru punerea în circulație în cadrul literaturii de specialitate a materialului arheologic rezultat în urma cercetărilor.

Ancuța BOBÎNĂ

Școala Doctorală de Istorie
Universitatea "1 Decembrie" din Alba Iulia
bobinaancuta@gmail.com

Prescurtări bibliografice - Bibliographische Abkürzungen - Bibliographical abbreviations

AAASzeged	Acta Antiqua et Archaeologica. Acta Universitatis de Attila József Nominatae , Szeged
ActaArchCarpathica	Acta Archaeologica Carpathica. Polska Akademia Nauk Komisja Archeologiczna. Oddział w Krakowie
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
ActaMN	Acta Mvsei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
ActaMusAp	Acta Mvsei Apvlensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ActaMuseiMaram	Acta Mvsei Maramorosiensis. Muzeul Maramureșului, Sighetu Marmației
Aluta	Aluta. Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe / Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
Amiculu Scólei	Amiculu Scólei fóia pentru naintarea invetiamentului si a educatiunei la Romani, Sibiu
AnBan	Analele Banatului. Muzeului Banatului, Timișoara
Angustia	Angustia. Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe
Apulum	Apvlm. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ArchAdriatica	Archaeologia Adriatica. Sveučilište u Zadru. Odjel za arheologiju, Zadar
Archaeoslavica	Archaeoslavica. Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellonskiego, Kraków
ArchBulg	Archaeologia Bulgarica. National Institute of Archaeology with Museum. Bulgarian Academy of Sciences , Sofia
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
ArchPolona	Archaeologia Polona. Instytut Historii Kultury Materialnej. Polska Akademia Nauk, Warszawa
ArchRomanica	Archaeologia Romanica. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
ArchRozhl	Arheologické Rozhledy. Archeologický ústav. Akademie věd České republiky, Praha
ArhMold	Arheologia Moldovei. Academia Română, Institutul de Arheologie, Iași
ArhVestnik	Arheološki vestnik. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana

Balcanoslavica	Balcanoslavica. Institut za Staroslovenska Kultura, Prilep / Beograd
BiblHR	Bibliotheca Historica Romaniae. Academia Română, București
BiblMarm	Bibliotheca Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
BiblSept	Bibliotheca Septemcastrensis. Institutul pentru Cercetarea Patrimoniului Cultural Transilvanean în Context European, Sibiu
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica. Institutul Național Român de Tracologie, București. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
BullExpArch	Bulletin of Experimental Archaeology. Department of Adult Education, University of Southampton
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos. Muzeul Dunării de Jos, Călărași
CercArch	Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
Crisia	Crisia. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea
CronCercArh	Cronica cercetărilor arheologice. Ministerul Culturii, Institutul Național al Patrimoniului, București
Dacia / Dacia N.S.	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; Dacia N.S. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
Dolgozatok	Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából, Új Sorozat, Kolozsvár
EphemNap	Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
euroREA	EXARC Journal online. http://journal.exarc.net/ Netherland
FAH	Fontes Archeologici Hungariae, Budapest
FileIst	File de Istorie. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
FolArch	Folia Archaeologica. Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum, Budapest
Hesperia	Hesperia. American School of Classical Studies at Athens, Princeton
JAMÉvk	A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve. Jós András Múzeum, Nyíregyháza
Marisia	Marisia. Muzeul Județean Mureș, Târgu Mureș

Marmatia	Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice. Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
MemAntiq	Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț
MittArchInstUngAkad	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften / Régészeti Intézet, Magyar Tudományos Akadémia, Budapesta
Molnár István Múz	Molnár István Múzeum Kiadványai. Molnár István Múzeum, Székelykeresztúr / Muzeul Molnár István, Cristuru Secuiesc
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, Tulcea
Přehled výzkumů	Přehled výzkumů. Archeologický ústav AV ČR, Brno
RevArhMM	Revista Arhivei Maramureșene. Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș; Asociația Arhiviștilor “David Prodan” Maramureș, Baia Mare
RevBistriței	Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
RRH	Revue Roumaine d’Histoire. Academia Română, București
Sargetia	Sargetia. Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva
SCIV (A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie). Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
Slavia Antiqua	Slavia Antiqua. Rocznik poświęcony starożytnościom słowiańskim, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
SlovArch	Slovenská Archeológia. Časopis Archeologického Ústavu Slovenskej Akadémie vied, Nitra
SprawArch	Sprawozdania Archeologiczne, Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Kultury Materialnej, Wrocław
StCom Satu Mare	Studii și Comunicări Satu Mare. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare
StComSibiu	Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu
StudArch	Studia Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica. Móra Ferenc Múzeum, Szeged
ŠtudZvesti	Študijné Zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied, Nitra

Thraco-Dacica	Thraco-Dacica. Institutul Național Român de Tracologie, București. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București
UPA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freien Universität Berlin
VAH	Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
Veröff. der österr. Ges. für Ur- und Frühgesch.	Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, Wien
ZborMuzBeograd	Zbornik Narodnog Muzeja Arheologia. Narodni Muzej, Beograd
ZeitschrArch	Zeitschrift für Archäologie. Deutsches Archäologisches Institut, Berlin
МИА	Материалы и Исследования по Археологии СССР. Академия Наук СССР, Москва

Tipar:

EUROTIP

Baia Mare, str. Dacia nr. 4

tel/fax: 0262 211 118

eurotipbm@yahoo.com

www.eurotip.ro